DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Betekintés a firenzei kancellária mindennapjaiba

A humanista nyelv formálódása Coluccio Salutati korai leveleiben

Doktori (PhD) disszertáció

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Nyelvtudományi Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője:

Surányi Balázs DSc

Témavezetők:

Dr. Szovák Kornél DSc

Dr. Armando Nuzzo DSc

Visegrádi Renáta

2024

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Tartalomjegyzék

1 Bevezetés 7
3 Az elemzés háttere 11
2.1 A vizsgált *corpus* és a kutatás módszertana 11
2.1.1 Eddigi kutatások, kutatóutak 15
2.2 A kiadás elvei 20
2.2.1 A levélkiadás közvetlen forrásainak leírása 22
2.3 A diplomáciai levelek általában 23
2 Történeti áttekintés 27
3.1 Salutati élete a kancellárságig 27
3.1.1 Korai évek, élet Bolognában 27
3.1.2 Út a firenzei kancelláriáig 33
3.2 Firenze városa 42
3.3 Firenze és a Szentszék háborúja 49
4 A levelek tartalma 57
4.1 Háborúhoz kapcsolódó levelek 60
4.1.1 Egyes városoknak küldött levelek 61
4.1.2 Követeknek küldött levelek 70
4.1.3 Uralkodóknak és vezetőknek küldött további levelek 84
4.1.4 Események 1375. szeptember 23-a után 93
4.2 Firenzei levelek 96
4.2.1 Salutati vigasztaló levele 97
4.2.2 Levelek Angelo Ricasolihoz 102
4.2.3 Zenobio Truffa 106
4.3 Bűnügyekkel kapcsolatos levelek 110
4.3.1 Az elfogott bibbienai személy 110
4.3.2 Rocca della Sambuca védelme 112
5. A levelek elemzése 115
5.1 Központozás és *cursus* 115
5.1.1 A firenzei kancellár által használt írásjelek és a *Ratio punctandi* 120

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

5.1.2 Elemzés Coluccio Salutati latin nyelvű leveleiben 126
5.1.3 Szabálytalan *cursus*ok 139
5.1.3 Néhány *missilis* összehasonlítása a regiszteri másolattal 140
5.1.4 Következtetések 142
5.2 Levelek szerkezeti felépítése 145
5.2.1 A firenzei kancellár leveleinek szerkezete 146
5.3 Elemzés egy állami levélen 151
6 Coluccio Salutati korai latinsága 155
6.1 A kancellár latin nyelve és az írásképe 155
6.1.1 Javítások, áthúzások, marginális betoldások, *lapsus calami* . . . 156
6.1.2 Fonológiai jelenségek, helyesírás és íráskép 167
6.1.3 A latin és az olasz szavak, és kontakthatásuk 172
6.2 Klasszikusok és a Szentírás Salutati korai írásaiban 177
6.2.1 Salutati, a humanista 178
6.2.2 Klasszikusok és a Szentírás az állami levelekben 185
7 Összegzés 191
8 Bibliográfia 195
8.1 Források 195
8.2 Szakirodalom 200
9 Függelék 221
9.1 Sigla 221
9.2 Levelek kritikai kiadása 223
9.3 Index 306
9.4 Képek és térképek 317

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

[1]

[1]Firenze, Biblioteca Medica Laurenziana, Strozzi 174, f. 3v, particolare; a kép innen: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, p. 17.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

1. Bevezetés

Coluccio Salutati, firenzei kancellár (1375–1406) állami leveleinek a regiszteri másolatait kutatom, mert – ugyan általában megelőzte egy piszkozat, ami szinte egyáltalán nem maradt fenn, és követte a ténylegesen elküldött missilis, mely csak elvétve maradt ránk valamelyik városi levéltárban, például Sienában – a megírási folyamat három példányából ezek maradtak meg a legteljesebb formában, hiszen maga a kancellár akkurátusan vezette és gondozta ezeket a regisztereket. Coluccio Salutatinak a firenzei *Signoria* nevében írt állami leveleinek fennmaradt másolatai teljes egészében még nem kerültek kiadásra. Sőt, alig pár száz tekinthető megbízható kiadásnak a közel nyolcezer episztolából. Ezen disszertáció célja a kritikai kiadás folytatása, melyet Armando Nuzzo a levelek elkészültének kronológiáját követve elkezdett. További célként tűztem ki az egyes levelek teljességre törekvő feldolgozását és elemzését, mert noha ezek hivatalos levél voltuk folytán szigorú szabályokat követve születtek, mégis annyira sokrétűek, hogy több szempont szerint is érdemes vizsgálni őket. Amikor 2018-ban elkezdtem a doktori képzésemet, illetve még előtte, a doktori képzésre való jelentkezéskor kitűzött célom a Firenzei Állami Levéltár regisztereiben a Firenze és a Szentszék 1375 és 1378 közötti háborújának éveiből megőrzött levelek feldolgozása és kritikai kiadás készítése volt. Azonban a firenzei kancellár, Coluccio Salutati állami leveleinek elemzésekor, mivel minden szempontból igyekszem az egyes leveleket feldolgozni, nem korlátozódtam csak a háborút érintő levelekre - noha a levelek java részét azok teszik ki -, ezért úgy döntöttem, hogy egy száz levelet kitevő corpusnál megállok az értekezésemben, mely az 1375. augusztus 8. és szeptember 23. közötti periódust tölti ki. A levelek tér- vagy időbeli korlátozásának valószínűségét a kutatótervemben is előrevetítettem, amikor még nem láttam át teljes mértékben, hogy ezeket a latin (és olykor olasz) nyelvű leveleket a bennük lévő tartalmon, a nyelvezetükön és a paleográfiai sajátságaikon túl az írás pillanatában vagy akár később eszközölt javítások, a levelek egyes, klasszikus sémát követő egységei, a kancellár által már ekkor használt központozás és az azzal tudatosan összekötött *cursus*ok, illetve magának az *ars dictaminis* szabályainak követése miatt is érdemes górcső alá venni és ezáltal egy teljesebb képet igyekszem nyújtani a kancellár igen korai stílusáról, munkásságáról.

Értekezésemben arra fektettem a fő hangsúlyt, hogy az elemzett leveleknek az egyes szempontok szerint tudjak egy átfogó bemutatást adni, de közben példák felsorakoztatásával az

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

egyes levelekbe is betekintést igyekeztem nyújtani, hogy a disszertációmat kézbe vevő olvasó egyenként is lássa ezen episztolák jelentőségét, erejét és irodalmi jellegét. Értekezésem másik fő célját a függelékben helyet kapott kritikai kiadása adja a száz levélnek (plusz két eredeti *missilis*nek, melyek másolata nem került a regiszterbe), melyet a hozzárendelt mutatók tesznek teljessé. A függeléket a disszertáció egészével egyetemben a LaTeX program segítségével írtam meg.

A bevezetőt követő fejezetben a levelek elemzésének módszereit ismertetem, ehhez kapcsolódva megemlítem a jelentősebb kutatókat is, akik foglalkoztak Salutatival. Ezt követően az általam eddig, főleg a Firenzei Állami Levéltárban végzett kutatásaimat ismertetem, ebben a részben már előrevetítve a később felhasznált levéltári forrásaimat. Egy külön alfejezetben fontos kitérnem a száz levél (és az említett két *missilis*) kritikai kiadásának az elveire, melyeket követtem az átiratok elkészítése során. Ugyanitt maguknak a fő forrásaimnak adom meg a levéltári leírását. Végül a fejezet végén, átvezetőként a következőben elhangzottakhoz, magukról a középkori levelekről és az állami hivatalos vagy diplomáciai levelekről írok általánosságban.

A harmadik fejezet a levelek keletkezésének hátterét hivatott szolgálni három különálló alfejezetével. Az első részben fontosnak tartottam, hogy Coluccio Salutati fiatal éveit, tanulmányait, a Firenze előtti politikai és hivatalbeli útját felvázoljam, benne részint utalva az őt ért humanista hatásokra, és a korai évektől jellemző klasszikusok iránti szeretetére. A második alfejezetben röviden az 1375 előtti és 1375-ben működő, Firenzét irányító *Signoria* felépítését, és magának a *Comuné*nek az intézményi szerkezetét és annak kialakulását ismertetem. Végül betekintést nyújtok Firenzének a Szentszékkel folytatott háborújába, főleg annak előzményeibe, hiszen magáról a háborúról még több ízben lesz szó.

A negyedik fejezet az egyik legterjedelmesebb része az értekezésnek. Ebben a száz feldolgozott állami levélnek a tartalmát mutattam be. Hogy valamelyest átláthatóbbá tegyem, három kategóriába soroltam a leveleket, és e három csoportot követve fejtettem ki előbb a háborúhoz kapcsolódó, majd a firenzei, végül a bűncselekményekkel kapcsolatos leveleket. Több esetben is idéztem az általam átírt, és függelékben található levelekből és bátorkodtam saját fordításomat is olykor feltüntetni.

A következő nagyobb fejezetben a levelek belső vizsgálatát tűztem ki célul. Ezen belül, az *ars dictaminis* szabályait követő elemeket vizsgáltam meg a levelekben, úgy mint az írásjelek és a *cursus*ok használata, a kettő közti lehetséges kapcsolat, illetve a levelek szerkezete. Ezekben is a megszabott keretek közt érezni a klasszikushoz való visszatérési kísérlet első lépéseit, még ha igen korai levelekről is van szó. A középkori levél hármas felosztásából a klasszikushoz közeledik, amikor az *exordium*mal és *conclusió*val az ötös felosztáshoz tér vissza az igen fontos diplomáciai levelek esetében. A *cursus* kötelező használatától nem tér el, de az írásjelek terén újító tevékenysége közismert mint a petrarcai út folytatója. Főleg az írásjelek és a *cursus*ok szempontjából sok esetben tartottam fontosnak a regiszteri másolat (vagy éppen az

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

eredeti expediált levél) egy-egy részletének bemutatását kép formájában beillesztve a főszöveg sodrába.

Az utolsó fejezetben kifejezetten a kancellár latinsága kerül az elemzés fókuszába. Igen hasznosak az egyes áthúzások, javítások, utólagos betoldások előfordulásai. Itt kerülnek kifejtésre a morfológiai, fonológiai és szintaktikai jelenségek, illetve Salutati írásképéről is kap az olvasó egy rövid leírást. A latin és olasz nyelv kontakthatásának vizsgálata is fontos és adott a kancellár esetében, hiszen napi szinten használta mindkét nyelvet hivatalában, így ez óhatatlanul is hatott egyik-másik általa írt kifejezésre.

Az összegzést követően helyeztem el a felhasznált források és a szakirodalom listáját. A függelékben található az említett kritikai kiadása a feldolgozott leveleknek, melyet követ a levelek alapján elkészített index, ahol külön található a személynév-, a helynév-, és a címzettek szerinti mutató. Az indexet követi egy glosszárium, vagyis a levelek alapján összeállított rövid szójegyzék, a különlegesebb szavak, illetve intézményekhez kapcsolódó kifejezések feltüntetésével. A függelék utolsó részeként pedig további képek és két térkép zárja az értekezést.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

2. Az elemzés háttere

2.1 A vizsgált *corpus* és a kutatás módszertana

Ahhoz, hogy megértsük Salutati gondolkodását a társadalomról, annak eredetéről, a kormányzati formákról, az Istenről, a sorsról és a világról alkotott képét, szerencsére fennmaradt több írott forrás, sőt irodalmi alkotás is.[2] A firenzei *Signoria* nevében írt *missilis*eken túl, melyek másolatai tizenkét regiszterben maradtak fenn a Firenzei Állami Levéltárban, a kancellár által írt *missilis*eknek maradtak fenn másolatai a firenzei Biblioteca Riccardiana *786*-os jelzésű és a Biblioteca Marucelliana *C 89*-es jelzésű kódexében, a sevillai Biblioteca Capitular y Colombina *5.5.8*-as jelzésű kódexében és a Vatikáni Könyvtárban őrzött *Capponi* 147-es jelzésű kódexeben, melyben többek között három, XI. Gergely pápának írt levél is ránk maradt.[3] További hasznos forrás még a kancellárnak fennmaradt, és Francesco Novati által 1891 és 1911 között modern kritikai kiadásban megjelent magánlevelezése,[4] illetve több általa írt traktátus is, melyek az állami leveleknél egy elgondolkodóbb, elmélkedőbb oldalát mutatják meg a humanista kancellárnak. Mielőtt áttérek az általam feldolgozott levelek részletesebb ismertetésére, röviden szólni kell a Salutatival foglalkozó irodalomról, hiszen oly nagy hatással volt kortársaira és utódaira, hogy ma is sokan foglalkoznak az ő sokrétű munkásságával.

Nemcsak kortársai és barátai, mint például Filippo Villani írt Salutatiról, de következő szá-

[2]Vö.: De Rosa, Daniela: *Coluccio Salutati: Il cancelliere e il pensatore politico*. Róma (Aracne Editrice Srl) 2014, p. 25, a továbbiakban De Rosa: *Coluccio Salutati*.

[3]De Rosa: *Coluccio Salutati*, p. 25.; Vatikánváros, Biblioteca Apostolica Vaticana, *Capponi* 147, a kódex leírását lásd: Nuzzo, Armando: Coluccio Salutati, Epistole di Stato. Primo contributo all'edizione: Epistole I-XLIII (6 aprile-6 agosto 1375). *Letteratura Italiana Antica*, IV (2003), 29-100, p. 57, a továbbiakban Nuzzo: *Epistole di Stato*; Witt, R. G.: *Coluccio Salutati and his public letters*. Genève (Librairie Droz) 1976, pp. 5–7 és 24–25, 5. jegyzet, a továbbiakban Witt: *Coluccio Salutati*; vö. Nuzzo: Coluccio Salutati állami, p. 263.; Nuzzo, Armando: Epistole. In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 127–132, pp. 129–130, a továbbiakban Nuzzo: Epistole. Ullman, Berthold L.: *The Humanism of Coluccio Salutati*. Padova (Editrice Antenore) 1963, p. 205, a továbbiakban Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*

[4]Novati, Francesco (szerk.): *Epistolario di Coluccio Salutati*. Vols. 1-4. Róma (Tipografio del Senato) 1891-1911, a továbbiakban Novati: *Epistolario*. A kiadást az olasz filológia egyik legnagyobb teljesítményének tartják, annak elenére is, hogy hiányzik a szövegkritikai bevezető rész a kódexek leírásával. Nuzzo: Epistole, p. 128.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

zadok írói is foglalkoztak a firenzei kancellár írásaival, stílusával, mind a familiáris, mind az állami levelek, értekezések és traktátusok kiadásaival, magyarázásával.[5] Coluccio Salutati leveleinek első kiadása Giuseppe Rigacci nevéhez és az 1741-42-ben megjelent *Lini Coluci Pieri Salutati Epistolae* című gyűjteményéhez kapcsolódik, mely azonban csak 1376-tól tartalmaz levélkiadásokat.[6] 1876-ban Wenzel Gusztáv a *Magyar Diplomácziai Emlékek az Anjou-korból* III. kötetében közölte a Magyar Királyságnak a Firenzei Köztársasággal kapcsolatos leveleit, pontosabban a Firenze városából érkező írásokat.[7] Ehhez felhasználta a *Signori*, *Missive I Cancelleria* regisztereit (bár minden bizonnyal nem mindet), de vannak problémák az ő kiadásával. Két témavezetőmmel, Armando Nuzzóval és Szovák Kornéllal vállaltuk, hogy elkészítjük a magyar vonatkozású levelek kritikai kiadását Coluccio Salutati kancellárságának idejéből. Armando Nuzzo az *Antik Tanulmányok* folyóiratban közölt cikkében ismertette a kutatás kezdeteit, és az általa kigyűjtött levelek listáját, mely 141 hivatalos levelet tartalmaz.[8] Ezen levelek között 71, eddig még kiadatlan levél található, négy levél részben lett kiadva a *Zsigmondkori oklevéltár* vagy Wenzel Gusztáv által, és 66 levélnek elkészült már a kiadása. Legnagyobb részt, ezek régi, 18-19. századi kiadások az említett Rigacci és Wenzel által, további egy levelet Armando Nuzzo és tizenkettőt pedig Hermann Langkabel adott ki.[9] 2023. november 10-én a VI. Neolatin konferencián a tervezett kritikai kiadás első lépéseit ismertettük, és különös hangsúlyt fektettünk a már elkészült kiadásokra. Azonban ezeknek a leveleknek nem a kritikai kiadásuk készült el, nincs egyáltalán apparátus rész sem Wenzelnél, sem Rigaccinál, és Langkabel is inkább a magyarázó apparátusra szorítkozik. Továbbá Wenzel Gusztáv kiadásában, akinek 55 levelet köszönhetünk, sok tévedés és rontás található, melyek valószínűleg a másolat másolásának – feltevésünk szerint nem volt lehetősége a Firenzei Állami Levéltárban kutatni, helyette Simonyi Ernő *Flórenzi Okmánytárát*, vagy esetleg egyéb forrást vehetett alapul –, illetve a javítói szándéknak tudhatók be. Arra a következtetésre jutottunk, hogy egyrészt ezen tények, másrészt Wenzel klasszicizálási törekvése is indokolttá teszi ezen, a már kiadott és a még kiadatlan levelek teljesebb, javított, modernizált kritikai kiadását. Hozzá kell tenni, hogy az értekezésem alapjául szolgáló száz állami levél közt nyolc olyan levél volt, melyeket én magyar vonatkozásúnak tekintek, mert akárcsak egy mondat vagy gondolat erejéig, de említik a magyar királyt,

[5] Villani, Filippo: *Le Vite D'uomini Illustri Fiorentini*. Mazzuchelli, Giammaria (szerk.), Firenze (Sansone Coen Tipografo-Editore) 1847, pp. 19–21, a továbbiakban Villani: *Le Vite*.

[6] Rigacci, Giuseppe (szerk.): *Lini Coluci Pieri Salutati Epistolae*, Vols. I–II. Florentiae (Ex typographio Ioannis Baptistae Bruscagli et sociorum) 1741-1742, a továbbiakban Rigacci: *Salutati Epistolae*.

[7] Wenzel Gusztáv (szerk.): *Magyar Diplomáciai Emlékek az Anjou-korból*. Budapest (A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatalában) 1876, vol. III, a továbbiakban Wenzel: *Magyar Diplomáciai*.

[8] Nuzzo, Armando: Coluccio Salutati állami levelei és Magyarország: Történeti adalékok egy kritikai kiadáshoz. *Antik Tanulmányok - Studia Antiqua* 64/2 (2020), 261–274, a továbbiakban Nuzzo: Coluccio Salutati állami.

[9] Langkabel, Hermann: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutatis. Untersuchungen zum Frühhumanismus in der florentiner Staatskanzlei und Auswahledition.* Köln-Wien (Böhlau Verlag) 1981, p. 18, a továbbiakban Langkabel: *Die Staatsbriefe*.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

a vele szükséges szövetséget, illetve a hozzá küldendő követséget.[10] Azonban Wenzel Gusztáv ezen nyolc levélből csak négyet adott ki, ráadásul ebből a négyből kettőnek nem a teljes átiratát közölte és még azt is hibás keltezéssel, az 1376-os évre datálva.

A 19-20. században többen foglalkoztak a kancellár munkásságával és a humanisták közt betöltött szerepével. Átfogó munkákat köszönhetünk többek közt Armando Petruccinak, Ronald G. Wittnek, Francesco Novatinak, Berthold L. Ullmannak, Daniela De Rosának.[11] Salutati kézírásával foglalkozott az említett Armando Petruccin és Ronald G. Witten kívül még A. C. de la Mare 1973-as munkájában.[12] Kifejezetten az 1375 és 1378 közötti háborús éveknél különösen Alessandro Gherardi nevét kell kiemelni, aki monográfiájában megírta annak történetét, és a függelékben több állami levél átiratát közölte, és még többnek a regesztáját és/vagy egy-két mondatának idézetét megadta, a *Signori, Missive I Cancelleria* regiszterein kívül több más firenzei levéltári forrást is felhasználva.[13] 2006-ban, Coluccio Salutati halálának 600. évfordulója alkalmából ünnepségek, kiállítások és konferenciák kíséretében emlékeztek meg a kancellárra. A tudományos konferenciákon elhangzott előadásokból tanulmánykötetek is készültek, és a 2008-ban megjelent *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo* kötetben Salutati traktátusaival, leveleivel, központozásával és könyvtárával is foglalkoztak a szerzők.[14] Ugyanebben az évben a firenzei *Medioevo e Rinascimento* folyóirat központi alakja is Coluccio Salutati volt

[10] Az Armando Nuzzo által összegyűjtött leveleknek ebből a nyolcból csak egy képezi részét. Ugyanis ha itáliai városállamnak vagy követnek szólt a levél, amiben szó van a Magyar Királyságról, az egyelőre nem a tervezett kiadás része. „Százharminchat olyan hivatalos levelet ismerünk, melyet a firenzei városállam Magyarországra, illetve Itáliában állomásozó magyar vagy Magyarországot képviselő személynek küldött. A firenzei kancellária kódexeiben további öt olyan levelet regisztráltak, melyek a Magyar Királyságból érkeztek a városállamba." Nuzzo: Coluccio Salutati állami, p. 261.

[11] Petrucci, Armando: *Coluccio Salutati.* Roma (Istituto della Enciclopedia Italiana) 1972, a továbbiakban Petrucci: *Coluccio Salutati*; Witt: *Coluccio Salutati*; Witt, R. G.: *Hercules at the Crossaroads. The Life, Works, and Thought of Coluccio Salutati*. Durham, North Carolina (Duke University Press) 1983, a továbbiakban Witt: *Hercules at the Crossaroads*; Witt, R. G.: *In the footsteps of the ancients: the origins of humanism from Lovato to Bruni*. Boston - Leiden (Brill Academic Publishers, Inc.) 2003, a továbbiakban Witt: *In the footsteps*; Novati, Francesco: *La giovinezza di Coluccio Salutati (1331-1353).* Torino (Ermanno Loescher) 1888, a továbbiakban Novati: *La giovinezza*; Ullman, Berthold L.: *Studies in the Italian Renaissance*. Róma (Edizioni di Storia e Letteratura) 1955, a továbbiakban Ullman: *Italian Renaissance*; Uő.: *The Humanism of Coluccio Salutati*; De Rosa: *Coluccio Salutati*.

[12] Petrucci, Armando: *Il protocollo notarile di Coluccio Salutati (1372-1373)*. Milano (Dott. A. Giuffrè) 1963, a továbbiakban Petrucci: *Il protocollo notarile*; Witt: *Coluccio Salutati*; De la Mare, A. C.: *The Handwriting of Italian Humanists*, Vol. 1, Fasc. 1: Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, Coluccio Salutati, Niccolò Niccoli, Poggio Bracciolini, Bartolomeo Aragazzi of Montepulciano, Sozomeno of Pistoia, Giorgio Antonio Vespucci. Oxford (University Press for Association Internationale de Bibliophilie) 1973, pp. 35–39, a továbbiakban De la Mare: *The Handwriting of Italian Humanists*.

[13] Gherardi, Alessandro: *La guerra dei Fiorentini con papa Gregorio XI detta la guerra degli Otto Santi.* Firenze (Cellini) 1868, p. 24, a továbbiakban Gherardi: *La guerra*.

[14] De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

és a tanulmányok körülbelül fele is hozzá kapcsolódott az akkori nagyfokú érdeklődés miatt.[15] Roberto Cardini és Paolo Viti szerkesztésében napvilágot látott a *Coluccio Salutati e Firenze. Ideologia e formazione dello Stato* című katalógus, és szintúgy 2008-ban jelent meg Rómában Armando Nuzzo két kötetes *Incipitárium*a is.[16]

A Magyar Királyság és a Firenzei Köztársaság kapcsolatával több hazai kutató is már behatóan foglalkozott, és Coluccio Salutatinak a *Comune* nevében írt állami leveleinek jelentősége a Magyar Királysággal összefüggésben ismeretes. 1936-ban Kardos Tibor ismertette tanulmányában a két állam közti levelezést, hangsúlyozva Coluccio Salutati fontosságát, aki „legnagyobb fokon vallotta a levél meggyőző erejét".[17] Armando Nuzzo az 1990-es évek második felétől foglalkozik Coluccio Salutati leveleivel, a kancellár levélírói stílusával, művészetével, mely kutatások 2012-ben benyújtott Akadémiai Doktori Értekezésében kerültek átfogó bemutatásra.[18] Figyelme elsődlegesen az állam nevében írt diplomáciai episztolákon van, mely leveleket összegyűjtötte és egy két kötetes *Incipitárium*ban jelentette meg, mint az előző bekezdés végén olvasható. Jelenleg a Salutati által fogalmazott magyar vonatkozású levelek kritikai kiadásán dolgozunk közösen, de emellett több könyvben és tanulmányban is írt Salutati munkásságáról különböző aspektusokból vizsgálva.[19] Rajta kívül az utóbbi évtizedekben többek közt Teke Zsuzsanna foglalkozott főleg a firenzei kereskedők és üzletemberek magyarországi működésével,[20] Prajda Katalin a két állami közötti diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatokkal,[21] Arany Krisz-

[15] *Medioevo e Rinascimento.* Annuario del Dipartimento di Studi sul Medioevo e il Rinascimento dell'Università di Firenze. XXII / n.s. XIX. Fondazione Centro italiano di Studi sull'alto medioevo, Spoleto, 2008.

[16] Cardini, Roberto - Viti, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008; Nuzzo, Armando: *Lettere di stato di Coluccio Salutati: cancellierato fiorentino (1375–1406): censimento delle fonti e indice degli incipit*. Vols. I–II. Róma (Istituto Storico Italiano per il Medio Evo) 2012, a továbbiakban Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*.

[17] Kardos Tibor: Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal. *Századok* LXX/1-3 (1936) 407–432, az idézet a 418. oldalon található, a továbbiakban Kardos: Coluccio Salutati. A tanulmány olasz fordítása: Kardos Tibor: La corrispondenza di Coluccio Salutati con gli Angioini ungheresi. In: uő: *Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi*. Debrecen (Kossuth Lajos Tudományegyetem) 1967, 5-21.

[18] Nuzzo, Armando: *Le Epistole di Coluccio Salutati.* Akadémiai Doktori Értekezés, Budapest 2012 (on-line: `http://real-d.mtak.hu/596/7/dc_65_10_doktori_mu.pdf`. Utolsó letöltés: 2023. augusztus 8.), a továbbiakban Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*

[19] Legutóbb megjelent olasz nyelvű könyvfejezete: Coluccio Salutati e la preghiera. In: Ballarini, Marco - Brambilla, Simona - Frare, Pierantonio - Langella, Giuseppe (szerk.): *La preghiera nella letteratura italiana* Milánó (ITL libri) 2024.

[20] Teke Zsuzsa: Firenzei üzletemberek Magyarországon 1373-1405. *Történelmi Szemle* 37/2 (1995), 129–150.

[21] Doktori értekezését is e témában írta meg: Prajda Katalin: *Rapporti tra la Repubblica Fiorentina e il Regno d'Ungheria a livello di diplomazia, migrazione umana, reti mercantili e mediazione culturale nell'età del regime oligarchico (1382-1434), che corrisponde al regno di Sigismondo di Lussemburgo (1387-1437)*. Doktori értekezés, Firenze (European University Institute) 2011, lásd főleg: pp. 23–57. Továbbá Prajda Katalin: Levelező üzletemberek. Firenzeiek a Zsigmond korban. *Századok* 144/2 (2017), 301–334, a továbbiakban Prajda: Levelező üzletemberek; Prajda Katalin: *Network and Migration in Early Renaissance Florence, 1378-1433: Friends of Friends in the Kingdom of Hungary*. Amsterdam (Amsterdam University Press) 2018, a továbbiakban Prajda:

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

tina pedig PhD dolgozatában az 1370 és 1450 közti firenzei-magyar kereskedelmi kapcsolatokat mutatta be prozopográfiai adattár kíséretében.[22] Pajorin Klára a magyar humanista irodalomra irányuló kutatásai során többször foglalkozott Coluccio Salutatival, és a kancellár által 1378 és 1406 között írt *De laboribus Herculis* című művéről tanulmányt is írt.[23] Csukovits Enikő Nagy Lajos uralkodását és megítélését a firenzeiekkel folytatott levelezések tükrében vizsgálta az elmúlt bő tíz évben előadások, tanulmányok és egy monográfia fejezetének formájában is.[24]

2.1.1 Eddigi kutatások, kutatóutak

Coluccio Salutati állami leveleinek a regiszteri másolatait kutatom, mert – ugyan általában megelőzte egy piszkozat, ami szinte egyáltalán nem maradt fenn, és követte a ténylegesen elküldött *missilis*, mely csak elvétve maradt ránk valamely városi levéltárban, például Sienában – a megírási folyamat három példányából ezek maradtak meg a legteljesebb formában, hiszen maga a kancellár akkurátusan vezette és gondozta ezeket a regisztereket. Salutati harmincegy éves hivatali ideje alatt mintegy nyolcezer állami levelet írt, tehát átlagosan napi hét-nyolcat, melyeket tizenkét regiszter őrzött meg.[25] Bár több kutató szerint is a szám nagyobb lehetett, ezen a véleményen van Witt és Nuzzo is, akik szerint a hiányzó *missive* füzetekkel együtt akár tíz-tizenkétezer levelet is írhatott firenzei kancellárként, Firenze nevében Salutati.[26] Én ott foly-

Network and Migration.

[22] Arany Krisztia: *Florentine Families in Hungary in the First Half of Fifteenth Century*. Doktori értekezés, Budapest 2014; Arany Krisztia: Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon 1370-1450. Prozopográfiai adattár. *FONS Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 14/3 (2007), 483-549.

[23] Pajorin, Klára: Mitológiai értelmezés és skolasztikus módszer Coluccio Salutati De laboribus Herculis című művében. In: Havas, Ladislaus - Tegyey, Emericus (szerk.): *Classica-Mediaevalia-Neolatina. Acta conventus diebus undecimo et duodecimo mensis Maii anno MMIV Debrecini habiti*. Debrecini (Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis) 2006, 147–153. Annak, hogy ilyen sokáig tartott a mű megírása, és hogy befejezetlen is maradt, okaként az eltelt majdnem harminc év alatti változásokat hozta fel a szerző Firenze művelődéstörténetében, illetve Manuel Chrysolorasnak 1397-es Firenzébe érkezését, mely a görög nyelv tanításában és elsajátításában, ezzel együtt a klasszikus görög szerzők újrafelfedezésében fordulópontot jelentett. Lásd uo. p. 153.

[24] 2015-ben megjelent Magyarországról és a magyarokról című könyvében a magyar uralkodók megítélését vizsgálta külföldi szemszögből, melyben Nagy Lajos reputációjához a Coluccio Salutati által fogalmazott levelekre is nagy súlyban támaszkodott: Csukovits, Enikő: *Magyarországról és a magyarokról Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban.* Budapest (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet) 2015, pp. 145–153. Vö. Csukovits, Enikő: Nagy Károly ivadékai. Az Anjou-ház Firenze levelezésében. In: Györkös Attila - Kiss Gergely: *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban.* Debrecen (Debreceni Egyetemi Kiadó) 2013, 117–125.

[25] Witt: *Coluccio Salutati*, p. 8.

[26] Witt: *Coluccio Salutati*, p. 3. A kancellár azt írta 1405-ben Giovanni da Spoletónak – aki 1396-tól Sienában retorikát és nyelvtant tanított, és mellette ünnepnapokon Dante felolvasásokat tartott (lásd Arbizzoni, Guido: *Spoleto, da Giovanni*, DBI, 56, 2001) – küldött egyik levelében, melyben válaszként felsorolta addig megírt műveit, hogy „nyilvános leveleimben igen bőséges, terjedelmes és változatos voltam, magánleveleimben pedig valamelyest, sőt összehasonlíthatatlanul tömörebb, továbbá más műveimben keveset vagy szinte semmit sem szóltam”:

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

tattam a munkát, ahol Armando Nuzzo megállt a kritikai kiadással, 1375. augusztus 8-án.[27] Az összes állami levél még nem került kiadásra, de valamennyi igen, főleg Hermann Langkabel, Alessandro Gherardi, Wenzel Gusztáv és Giuseppe Rigacci által.[28] A száz levélből én nyolcnak találtam meg a teljes szövegközlését a nevezett kutatóknál, és még pár esetben a levél egy-két mondatának az idézését és/vagy regesztáját. Armando Nuzzo elkészítette az állami levelek említett *Incipitárium*át, benne 7479 levéllel, feltüntetve a dátumot, a címzettet, a levél kezdő és záró szavait, és a levéltári forrásmegjelölést.[29] A tizenkét regiszterből én kettőt használtam fel, a Firenzei Állami Levéltárban őrzött *Signori Missive I Cancelleria* 15-ös és 16-os regisztereit.[30] Ez a két regiszter időrendjét nézve kissé átfedésben van, és erre figyelni is kell, mert míg a 16-os 1375. július 22. és 1378. július 28. között írt állami leveleket tartalmaz, addig a 15-ös az 1375. szeptember 7. és 1376. november 1. közöttieket.[31] Ebből is jó látszik, hogy én bár csak két hónap írott anyagával foglalkoztam, augusztus és szeptember hónapokéval, de szeptembertől nem lehet tudni, mi okból, de hol az egyik, hol a másik regiszterbe kerültek be a másolatok.[32]

A Firenzéből kiküldött *missilis*ek a fogadó városállamban/államban maradtak meg szerencsés esetben, de mint írtam ez sajnos igen ritka, mert volt, hogy az adott levelet nem tartották fontosnak megőrzésre az utókor számára, illetve az elmúlt közel 700, háborúkkal és természeti katasztrófákkal teli év sem segítette elő fennmaradásukat. 1375-ből később bemutatok néhány Sienában és Mantovában fennmaradt eredeti levelet, melyeknél négy esetben a regiszteri másolat is megvan, melyek a *corpus*omhoz tartoznak, továbbá kettőnél nincs másolat, de a kronológiába beleesik. Kutatásom alapját tehát a Firenzei Állami Levéltárban megőrzött regiszterek

„Cum enim exundantissimus, multus et multiplex in publicis epistolis fuerim et aliquanto, imo sine comparatione contractior in privatis, ceteris in operibus parum vel nichil expaciatus sum", Novati: *Epistolario*, vol. IV, lib. XIV, ep. X, 69–77, p. 73. A fennmaradt és Francesco Novati által kiadott 344 familiáris levél számszerűségét tekintve valóban meg sem közelíti a mintegy nnyolcezer fennmaradt hivatalos levelét Coluccio Salutatinak. Vö. Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 19.

[27] Coluccio Salutati első negyvenhárom, a kancellári idejéből fennmaradt eredeti missilisek és regiszteri másolatok kritikai kiadását, melyek 1375. április 6 és augusztus 6 közöttre keltezettek ld.: Nuzzo: Epistole di Stato.

[28] Langkabel: *Die Staatsbriefe*; Gherardi: *La guerra*; Wenzel: *Magyar Diplomáciai*; Rigacci: *Salutati Epistolae*.

[29] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*.

[30] A jegyzetekben az ASFi, Missive rövidítést használom, melyet követ a regiszter, illetve a folio száma.

[31] Witt: *Coluccio Salutati*, p. 6.

[32] Salutati különálló papírokra másolta le a *missilis*eket, vagy még az eredeti megírása előtt vetette ezekre az oldalakra, melyeket gondosan szerkesztett, és előre felosztotta, hogy hova milyen terjedelmű levélmásolat fog kerülni. Nem tudni mikor, a kronologikusan rendszerezett oldalakat egy regiszterré formálta, melyből a harmincegy éves kancellársága alatt tizenkét darab gyűjtemény lett. Meglehet, hogy a későbbi összefűzés eredményezett hibázást a levelek egymásutáni rendjében, bár itt nem egyszerűen tévesztésről lehet szó, hiszen a 15. regiszterben kezdve az 1375. szeptember 7-ei levéllel folytatólagosan halad, és csak hét levél bemásolása után tér vissza a 16-os regiszterhez, hogy ott folytassa, és párhuzamosan vezesse a két regisztert. Sem dátumhoz, sem a *scriba* kezéhez nem tudjuk kötni a magyarázatot, mert két autográf levél is szeptember 10-én kelt, de – bizonyosan későbbi összeállítás során – az egyik a 15-ös, míg a másik a 16-os regiszterbe került.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

adták, melyeket fényképes másolatok alapján dolgoztam fel a Roberto Cardini és Franek Sznura index-gyűjteményében található CD mellékletnek köszönhetően.[33]

Doktori éveim alatt lehetőségem volt több ízben kutatásokat végezni a firenzei levéltárban. Első alkalommal csupán egy napot tudtam a levéltárban tölteni, 2021 novemberében, ekkor a disszertációmhoz addig feldolgozott, Coluccio Salutati által írt állami leveleket vetettem össze a mikrofilmes anyaggal. A Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport és az ELKH támogatásának köszönhetően valósult meg a második, tényleges kutatásom a levéltárban, 2022. november 5. és december 3. között. 2022. július 1-jétől tudományos segédmunkatársként dolgozok a Debreceni Egyetem ELKH-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoportban, aminek a vezetője Dr. Bárány Attila.[34] Elsődleges feladatom az 1360 és 1365 közötti évekre fennmaradt és a firenzei levéltárban megőrzött zsoldoslisták (*Camera del Comune, Scrivano di Camera Uscita*) felkutatása és a bennük lejegyzett magyar származású zsoldosok kigyűjtése volt. A már fényképeken meglévő regiszterek mellet további kilenc *Uscitá*t találtam, bennük 434 magyar származású zsoldosokról szóló bejegyzéssel, mely oldalakat a levéltár engedélyével lefényképeztem, hogy majd a kutatócsoport adatbázisába az elkészült rekordokkal együtt fel tudjuk tölteni. A második hét végére nagyjából végeztem a magyar zsoldosok felkutatásával és elkezdtem koncentrálni kutatóutam másik fő céljára, a firenzei kancellár írt diplomáciai levelekre. Az általam feldolgozott száz *missilis*-másolatot tartalmazó *corpus*ban összesen nyolc magyar vonatkozású levél van hét oldalon, melyek rekordajainak a feltöltése a kutatócsoport adatbázisába folyamatban vannak. Ezen magyar vonatkozások, legfőképp a Magyar királyságba, és a fenséges magyar király elé való követküldéseket takarják, a levelekben Firenze az itáliai *Comuné*ket, elsősorban Milánó urát kéri, hogy csatlakozzon a Szentszék elleni liga ügyéhez és követei segítségével a magyar király, I. Lajos támogatását is szerezzék meg, de tartalmukról később még lesz szó. Miután a mikrofilmeken mind a száz állami levelet megnéztem, a már meglévő fényképeim alapján készített átírásaimhoz képest sok problémás részt meg tudtam fejteni a szövegek paleográfiai szintjén, de még mindig sok kérdés maradt. Utolsó, negyedik héten a két eredeti regisztert is megnézhettem, mely a disszertációm függelékébe került átiratok tisztázásánál igen nagy fontosságúnak bizonyult. Miután már az összes levelet feldolgoztam, még egyszer úgy éreztem ki kell mennem Firenzébe, hogy a személyek kilétét megpróbáljam jobban körüljárni, hogy keressek valami segítséget, illetve hogy a könyvtárban megnézzek itthon nem hozzáférhető kiadványokat. A harmadik utamra 2023. június 18. és július 1. között került sor, és úgy érzem, sikeres volt mind a könyvtári, mind a levéltári kutatás.[35]

[33] Cardini, Roberto – Sznura, Franek (szerk.): *Coluccio Salutati, cancelliere della Repubblica fiorentina. Carteggio pubblico 1375-1406. Indice onomastico e toponomastico.* Firenze (Edizioni Polistampa) 2013.

[34] 2024. január 1-től a kutatócsoport neve HUN–REN TKI-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport.

[35] A levéltári kutatásaim során több ízben kaptam segítséget és tanácsot, melyekért hálával tartozok. A 2022 no-

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Összegezve, a levéltárban hasznos forrásaim voltak a két regiszter mikrofilmes és eredeti példányain túl a Köztársaság Választási Irodájának a feljegyzései, vagyis a *Tratte* több regisztere is (melynek Salutati volt 1374-ben, és talán még kancellársága elején is a jegyzője), főleg az 57-es, a 60-as, a 765-ös és az 1001-es. Továbbá segítségemre voltak a nagyobb céhek matrikulái, főleg a Gyapjú céhé és a Bírák és Jegyzők céhének a *Proconsolój*a. Hasznos lett volna a firenzei adóreform és adózási rendszer, vagyis a *Catasto* iratanyaga az egyes személyek és családok beazonosításánál, de az csak 1427-től maradt fenn, így a bő fél évszázaddal korábbi személyekre és kapcsolatokra biztos adatokat nem találtam. Továbbá a *Consulte e Pratiche* fondja sem szolgált segítségül – mely titkos tanácskozások nyilvántartásait szintúgy Coluccio Salutati írta –, mert ezen hónapokra nincsenek bejegyzések. Viszont a két forrás így is tudott valamiféle adalékul szolgálni egy-egy követhez. A város legfőbb adóügyi szervének költségvetéseit magába foglaló *Camera del Comune* fondnak a kamara kiadásait tartalmazó népnyelven írt nyilvántartásai (*Scrivano di Camera Uscita*) sem maradtak fenn ezen hónapokra, így csak az 1376. márciusától vezetett 57. *Uscita* volt segítségemre. Még sok levéltári fondot kikértem, melyek nem, vagy csak csekély segítségemre voltam, ilyen volt például: *Signori*, *Responsive* 6,[36] *Signori*, *Dieci di Balia*, *Otto di Pratica*, *Missive* 3,[37] *Capitoli*, *Registri*; *Capitoli*, *Protocolli e Minutari*.[38]

---

vemberi kutatóutam alkalmával kezdetben Francesca Fiori, a részleg vezetője látott el hasznos információkkal. Az utolsó, negyedik héten Simone Sartini, a levéltár igazgatóhelyettese és egyben a paleográfiai és diplomáciai iskolájának tudományos koordinátora engedélyezte, hogy mindkét regiszter eredeti példányát kézhez kapjam kutatásom céljából. A 16-os eredeti regisztert volt szerencsém Luca Boschettóval, a Firenzei Egyetem olasz irodalom-filológia professzorával közösen megnézni, akinek a segítségéért nagyon hálás vagyok, főleg a népnyelven írt levelek esetében tett igen hasznos javaslataiért és tanácsaiért. A 2023 júniusi kutatásomat az Erasmus+ KA131 rövid távú doktori mobilitás 2022/2023 –as ösztöndíj támogatta, melyben a fogadóintézményem a Firenzei Állami Levéltár volt. Az intézmény részéről a kapcsolattartóm Fabio D'Angelo volt, akinek segítségéért ugyancsak nagyon hálás vagyok.

[36] A *Signori* fond *Responsive* sorozatának 43 regisztere tartalmazza az 1340 és 1539 között a követektől, itáliai államoktól, külföldi hatalmaktól a *Signoriá*nak küldött és máig fennmaradt válaszleveleket. A 6. regiszter az 1364. szeptember 2. és 1400. július 20. közötti válaszleveleket őrzi, de az 1375-ös évre vonatkozóan nem találtam benne levelet. Vö. Marzi, Demetrio: *La Cancelleria della Repubblica Fiorentina.* Rocca S. Casciano (Licinio Cappelli, Editore) 1910, p. 531, a továbbiakban Marzi: *La Cancelleria*.

[37] A *Signori* fond *Dieci di Balia*, *Otto di Pratica* sorozata két alkategóriára oszlik, ezek a „Missive" és a „Legazioni e commissarie, missive e responsive". Az utóbbi 1383-tól tatalmazza a *Signoria* utasításait firenzei követeknek, de a Missive 1287 júliusától 1530 augusztusáig tizenkét regiszterben őrizte meg a *Dieci di Balìa*, illetve az *Otto di Pratica* – tehát nem a *Signoria* – által küldött *missilis*eket. A 3-as számú regiszter 1313. május 23. – 1487. április 17. közötti leveleket tartalmaz.

[38] A *Capitoli* fond – mely Firenzének az alárendelt *Comuné*kkel kötött joghatósági szerződéseit őrzi – *Registri* és *Protocolli e Minutari* sorozatai 1138-tól 1798-ig 91 regiszterben (előbbi 69, utóbbi 22) őrzik a Firenzei Köztársaság (illetve 1532 és 1596 közt a *Principato*, Hercegség, majd a *Granducato di Toscana*, Toszkán Nagyhercegség) joghatóságát igazoló okiratait. Vö. Santini, Pietro: *Documenti dell'antica costituzione del comune di Firenze*. Firenze (Presso G. P. Vieusseux) 1895, p. X.; Guasti, Cesare: *I Capitoli del Comune di Firenze. Inventario e regesto*. Vols. 1–2. Firenze (M. Cellini e C.) 1866–1893. Egyelőre nem találtam a *Capitoli* fondban sem forrást disszertációm tárgyához, de további kutatást tervezek ebben az igen fontos forrásban, remélve, hogy Lucignano,

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Magukkal a levelek átírásával, feldolgozásával és fordításával kronologikusan haladtam. A végleges *corpus*t tehát, mely a disszertációm alapját adja, száz – plusz két eredeti, a regiszterbe be nem másolt – állami levél teszi ki, melyek 1375. augusztus 8. és szeptember 23. között íródtak. A záró dátum egy rövid magyarázatra szorul, ugyanis a *corpus* utolsó levele keltezetlen, melyet a megelőző és a soron következő levél kelte alapján szeptember 19. és 23. közé helyeztem, ezért 23-a a *terminus ante quem*.[39] Azonban ezt a *Signori*, *Missive I Cancelleria* 15-ös regisztere alapján határoztam el, nem a 16-ost követve. A 16. regiszterben ugyanis szeptember 19-e után – mely a regiszterből az utolsó levél a függelékben – még két 20-án, három 21-én és egy 22-én, vagyis összesen hat levél ”kimaradt” a kronologiából.[40] Azonban a Durazzói Károlynak írt, a fügelék 100. levele esetében a *terminus post quem* 1375. szeptember 19., és ezzel a 19-ei, keddi nappal az időrendi vonal is teljes lenne, de mivel pontos dátumot nem tudok, amíg egy másik másolat vagy az eredeti nem kerül elő, a <19.–23.> feltételezett keltezést használom. A levél magyar vonatkozású jellege is motivált, hogy a *corpus*ban elhelyezzem, lévén a későbbi II. Károlynak, ekkor még Dalmácia Békés (*della Pace*) hercegének lett címezve.

Minden levél feldolgozása során ugyanaz volt a folyamat. Először elkészítettem a latin vagy olasz nyelvű szöveg modern átiratát, feloldva a levelekben lévő gyakori és általános rövidítéseket. Az átiratot – ugyan nem a kutatásom elejétől, de – idővel a LaTeX program segítségével kezdtem el készíteni, miközben a szükséges parancsok megadásával a kritikai apparátus rész is készült.[41] Az átirat és az apparátus rész elkészülte után, és persze azzal átfedésben készítettem el a szöveg fordítását is, melyet ugyan a függelékben nem közlök, de több esetben idézem a fordításaimat is a levelek kapcsán. Viszont a függelék minden egyes levelének átiratát megelőzi a tartalmát röviden visszaadó, lényegére – remélhetően kellően – kitérő regeszta. Az átirat, apparátus, fordítás után fontos szempont volt az elemzéseknél a sok előkerülő személy és helyszín beazonosítása is. Ezért is található a függeléket követően egy személy-, hely- és címzett mutató, illetve egy glosszárium is. Utolsó lépésként minden latin nyelvű levél esetében tisztáztam, modernizáltam a központozást, de a Salutati által használt központozást külön is megvizsgáltam és az alapján megnéztem, hogy a mondatzáró *clausulák*ban található-e hangsúlyalapú ritmus, vagyis *cursus*, és ha igen, akkor milyen típusú, de erre a disszertáció főszövegében térek ki bővebben.

Chiusi vagy a levelekben szereplő más helység feletti joghatóságra találok információt.

[39] A függelék 100. levele, ASFi, Missive, 15, ff. 5r–v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Durazzói Károlynak (1375. 09. <19.-23.>).

[40] ASFi, Missive, 16, ff. 26r–27v.

[41] Köszönöm Mayer Gyula tanár úrnak, hogy megismertetett a szövegszerkesztő, dokumentumkészítő rendszerrel, a LaTeX programmal doktori éveim alatt.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

2.2 A kiadás elvei

Az elemzési háttér bemutatásaként szólnom kell a függelékben található száz levél kritikai kiadásának kiadási elveiről. Azért itt, és nem közvetlenül a függelék előtt vagy annak részeként, mert a főszövegben igen gyakran utalok az egyes levelek átirataira, így itt a bevezetőben nagyobb jelentőségét láttam. A levelek kritikai átiratainak elkészítésekor mintának használtam a korábbi kiadásokat (Hermann Langkabel, Alessandro Gherardi, Francesco Novati), de elsősorban Armando Nuzzónak a 2003-as kritikai kiadását.[42] Törekedtem a formai kinézetet megtartani amennyire lehet, így a címzés után új sorban kezdődik az elküldött levél szövege tagolás nélkül, végül annak részeként a keltezés, mint ahogyan a regiszterben is látható. Az oldal tetején, kezdetként a levélnek az időrendi *corpus*on belüli sorszámozása látható, alatta a keltezése, a küldő és a címzett kiírása, a forrás lelőhelye, majd a kiadási és bibliográfiai adatok megadása következik itt, illetve a hozzá tartozó jegyzetben. Ezután látható a levél modernizált latin átirata az előbb elmondottak szerint, hozzárendelve természetesen a kritikai apparátust, melyben igyekeztem jelezni minden, a másolaton lévő korrigálást.

Minden a levélben történt áthúzás, javítás, margóra írt bejegyzés, bizonytalan olvasat tehát az adott levél alatti kritikai apparátus részben került jelölésre latin nyelven. Itt jeleztem azt is, amikor a meglévő *missilis* változattal vagy a modern kiadással összevetve eltérést találtam. Ezeknek a rövidítései a kiadást megelőző *sigla*ban találhatóak. Ugyanígy az egyes jelek is itt találhatóak, így például az olvashatatlan betűket szögletes zárójelen belül három ponttal jeleztem [...], szögletes zárójelbe tettem, ha nem biztos, hanem következtetett az olvasat [], és relációs zárójelbe, ha a kancellár vagy a segédje kihagyott egy szót vagy részt, pedig odakívánkozott volna <>. A kiadást megelőzte a már kiadott változatok jelölése, de az oldalszámra való hivatkozás a szövegkiadás alá került lábjegyzetbe. Továbbá ide kerültek a szövegen belüli hivatkozások is, melyekben csak az írnok általi idézésekre hivatkoztam.

Abban az esetben, ha nem autográf a levél, akkor a rövidítéseket az alapján oldottam fel, ahogy más esetekben használta Salutati teljes kiírásban, ha volt ilyen eset persze, ha nem, akkor a normalizált alakját követtem.

Függetlenül Salutati írásától, a tulajdonneveket és a földrajzi névből képzett melléknevеket mindig nagy kezdőbetűvel írtam. A kancellár esetében írásuk nem volt következetes, mert előfordult, hogy személynevet is kis kezdőbetűvel írt, nem is beszélve a mondatot kezdő kis betűkről és a mondaton belüli nagy kezdőbetűkről. Az átírásoknál azonban továbbra is kérdés volt számomra egyes szavak, kifejezések kis vagy nagy kezdőbetűvel való írása. Mindenekelőtt az egyes hivatalok és tisztségek, a *petitió*t bevezető megszólítás (pl. *vestram prudentiam*), az *ecclesia* és a *status ecclesie* voltak ilyen kifejezések. Végül minden ilyen és ehhez hasonló alakot kis kezdőbetűvel írtam, főleg követve a korábbi kritikai kiadások eljárási módjait mind Salutati

[42] NUZZO: Epistole di Stato, pp. 64–95.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

állami, mind familiáris leveleiben.

A középkori gyakorlatnak megfelelően az ae és oe diftongusokat e helyettesíti, így az átírásaimnál is ebben az „egyszerűbb" alakban szerepelnek. Viszont hozzátenném, hogy 1391-től Salutati már elkezdte használni a klasszikus kettős magánhangzókat, illetve addig is voltak elvétve jelei a szándékának, mert már a korai leveleiben is előkerült az *e caudata*. Ezért az átiratban én is a „farkos" „ę" betűt használtam. Gyakrabban, bizonyos esetekben előfordul a *z caudata* is, így a Galeazzo két „z" mássalhangzóját rövidítendő „ç" alak, de a Zenobio név első betűjét is rendszeresen a „Ç" betűvel kezdte. A neveken kívül még az olasz szavak esetében találkoztam ezzel a formájával a „z" betűnek, mint az *allegreça*, a *sperança* vagy a *maçerius* szavakban. Ezeket meghagytam az eredeti alakban mind a latin, mind a népnyelvű levelek esetében.

Nem jelhű és betűhű, de ortográfia hű átírás volt a cél. Normalizáltam a i és t előtt, tehát nem tocius, hanem totius szerepel, illetve ha a levélben a licteris olvasható, az átiratba litteris került. Bizonyos szavak esetében meghagytam a c és k mássalhangzók közül a levélben olvasható betűt, függetlenül attól, melyik állna közelebb a klasszikus alak helyesírásához. A megszólításban gyakori *carus* 3 melléknév felsőfokú imperativusa esetében, míg a kancellár következetesen a *karissime* vagy *karissimi* alakokat használta, addig a segédjei hol c, hol k kezdőbetűvel írták ugyanezt. Mivel a kancellár stílusának megértéséhez az írásképét és betűhasználatát is érdemes megfigyelni, véleményem szerint ez esetekben a normalizálás mellőzendő, már csak azért is, mert külön érdemes vizsgálni az autográf és a nem a kancellár által írt leveleket az egyes elemzések alkalmával.

Váltakozó kézre utal az „i" és a „j" használata, más Salutatinál és más a segédei írásában (de olykor, például a *justitia* alakjaiban Salutati is az „i" helyett „j"-t írt). Ezért én modernizáltam, és lecseréltem minden esetben a „j" alakot „i"-re, persze meghagyva a j betűt az olyan szavakban, mint *Jerusalem*. A ti/ci előfordulásainál, mint említettem, szintén a normalizálás volt a cél, így a Salutati által két egymást követő levélben is írt *justiciario* és *justiciariis* alakok helyett az átiratban *iustitiario* és *iustitiariis* szerepel. Ugyanígy modernizáltam, és „u" helyett „v"-t írtam, bár a *noster*, *-a*, *-um* és a *vester*, *-a*, *-um* „nra" és „vra" és hasonló, abbreviátor jellel rövidített alakjainak a feloldása nem mindig volt könnyű az íráskép alapján, és volt, hogy csak a szövegkörnyezet segített benne.

Nemcsak ezekben a levelekben, de a kor egyéb nyilvántartásaiban, mint például a zsoldos bejegyzéseket, *condottá*kat tartalmazó regiszterekben is előfordult, hogy a keltezésnél nem római, hanem arab számot használtak, vagyis ez az 1360-70-es években bizonyosan következetlen volt, legalábbis Firenzében. Így Salutati egyik autográf levelében arab számmal írta a 13. indictione-t.[43] A többi esetben mégis igyekezett követni a római számmal való keltezést, így persze az egységesítésre is törekedve én ezt az említett esetet is római számmal írtam át.

[43] A függelék 45. levele, ASFi, Missive, 16, f. 15v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 08. 31)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

A kancellár központozását nem tartottam meg, egyrészt a gyakori vessző használata, illetve egyéb olykor eltérő értelmű írásjelek miatt sem. Tehát a központozás terén is a modernizálásra törekedtem, de a főszövegben magának Salutatinak az írásjelhasználatára bővebben kitérek, mert jelentősek az e téren tett lépései.

2.2.1 A levélkiadás közvetlen forrásainak leírása

A kritikai kiadás forrásául a Firenzei Állami Levéltárban őrzött *Signori* fondon belül a *Missive*, *I Cancelleria* 15 és 16-os regiszterei szolgáltak, illetve öt a Sienai Állami Levéltárban és egy a Mantovai Állami Levéltárban fennmaradt eredeti *missilis*, melyek fényképeit Armando Nuzzo rendelte meg 2002 és 2003 folyamán, és melyek rendelkezésemre bocsátását ezúton is köszönöm.

ASFi, Missive, 15 Archivio di Stato di Firenze, *Signori*, *Missive*, *I Cancelleria* 15.

Eredeti, 14. században összeállított regiszter. A kódex anyaga papír, 290x220 mm, 90 folióból áll, a jobb felső margón korabeli oldalszámozás tollal és arab számmal. Üres fóliók a 72v–73r és a 91r-től 95v-ig terjedő oldalak. 1375. szeptember 7. és 1376. november 1. között keletkeztek a levelek. 2000-ben készült el a mikrofilmes reprodukciója. A függelékben az 1r-5v foliókon lévő 17 levél kiadása megszakítás nélkül megtalálható.[44]

ASFi, Missive, 16 Archivio di Stato di Firenze, *Signori*, *Missive*, *I Cancelleria* 16.

Eredeti, 14. században összeállított regiszter. A kódex anyaga papír, 292x220 mm, 94 folióból áll. Üres fóliók a 18r és a 86v-től 94r-ig terjedő oldalak. Összesen 302 levelet és 20 proklamációt tartalmaz 1375. július 22. és 1376. március 9. között. 1975-ben restaurálták a kódexet, és 2000-ben készült el a mikrofilmes reprodukciója. A függelékben az 5r-25v foliókon lévő 83 levél kiadása megszakítás nélkül megtalálható.[45]

ASSi, Conc, 1787 Az Archivio di Stato di Siena, *Concistoro* 1787.

Eredeti levelek, méretük ca. 290-295x220.[46] A *recto* oldalon a levél szövege, alatta a küldő fél, a *Signoria* leírása. A *verso* oldalon a címzett leírása, és a hajtás miatt itt látszódnak a pecsét töredékei, nyomai. Továbbá ceruzával a mai levéltári jelzet olvasható a bal felső margón (Co2,

[44] A kódex leírására lásd Langkabel: *Die Staatsbriefe*, p. 18.; Witt: *Coluccio Salutati*, p. 6.

[45] A kódex leírására lásd Armando Nuzzo: *Le lettere di Stato di Coluccio Salutati. Censimento e incipitario (I registri della cancelleria e i principali codici della tradizione)*. Doktori értekezés, Messina 2002, p. XXVI, a továbbiakban Nuzzo: *Censimento e incipitario*; Langkabel: *Die Staatsbriefe*, p. 18.; Witt: *Coluccio Salutati*, p. 6.

[46] Vö. Nuzzo: *Epistole di Stato*, pp. 55–56.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

majd a levél száma). Egyik sem autográf levél. Egyet Benedetto Fortini írt (n° 26), három egy „harmadik kéz" (nn[i] 13, 21, 27), egy pedig egy „negyedik kéz" írása (n° 11). Az öt levélből négy esetben készült regiszteri másolat, ebből három autográf.

ASMa, AG, 1085, 21. Az Archivio di Stato di Mantova, *Archivio Gonzaga* 1085.

Eredeti autográf *missilis*. A *recto* oldalon a levél szövege, alatta a küldő fél, a *Signoria* leírása, jobb felső margón a modern száma a levélnek, bal margón a dátum kiírása, az év és a nap arab számmal (1375: 9: agosto). A *verso* oldalon a címzett leírása, és a hajtás miatt itt látszódnak a pecsét töredékei, nyomai. Középen a levéltár pecsétje látható.

2.3 A diplomáciai levelek általában

A klasszikus korban a retorika a szóbeli megnyilvánulás eszköze volt, a levélírás pedig leginkább a familiáris körökben történt beszélgetésnek volt a fóruma. Ugyan hivatalos formát nem öltött, de maga a levélírás klasszikus hagyománya a rómaiakhoz kötődik, mindenekelőtt Ciceróhoz („a római levél mint műfaj, az *Ad familiares*től veszi kezdetét").[47] A Cicero familiáris leveleit jellemző individuális vonás, az a szándék, hogy az író saját egyéniségét fejezze ki, miközben a címzett érzésvilágába is beleképzeli magát, háttérbe szorult, mert már nem egy ismerős, egy rokon tájékoztatása volt a cél, hanem hogy minél művészibb retorikai művet alkossanak. Ezen az irányon haladtak tovább az ifjabb Plinius után később az egyházi hivatalok, majd a világiak is a középkor folyamán.[48] A levél keletkezési céljának, a célzott közönségnek a változásától függetlenül a klasszikus levél részei továbbéltek a középkor, a humanizmus, és lényegében a mai kor levélírásának a művészetében. Ezek az egységek, maga a felosztás a tartalomtól függetlenül retorikai erővel bírtak és bírnak ma is. Maga a retorika ma már nem egy különálló tárgy az oktatásban, jobb esetben is csak a magyar nyelv oktatásának részeként sajátítja el a tanuló a fogalmazás alapjait, a bevezetés – tárgyalás – befejezés fő pilléreit, és ami a legfontosabb, a köztük lévő odaillő átmenetet.[49]

A középkori egyetemeken a retorika a hét szabad művészet, azon belül a *trivium* résszeként az egyik legfontosabb *ars* volt. Mint szöveggel foglalkozó tudomány, a grammatikával és a dialektikával együtt elengedhetetlen volt azok számára az elsajátítása – természetesen együtt

[47] Moholi-Ernuszt Hanna: A humanista levél. *Egyetemes Filológiai Közlöny.* LXX (1947), 22-36, p. 22, a továbbiakban Moholi-Ernuszt: A humanista levél. Vö. Perelman, Les: The Medieval Art of Letter Writing: Rhetoric As Institutional Expression. In: Bazerman, Charles – Paradis, James (szerk.): *Textual Dynamics of the Professions Historical and Contemporary Studies of Writing in Professional Communities. A görög retorikára és útjára Rómába a 2. századtól lásd* Curtius, *Ernst Robert: A retorika. Pompeji. 2 (1991), 97-125, pp. 97-10.* Wisconsin (University of Wisconsin Press) 1988, 97-119, pp. 97-98.

[48] Moholi-Ernuszt: A humanista levél, p. 22.

[49] Vö. Curtius, Ernst Robert: A retorika. *Pompeji*. 2 (1991), 97-125, pp. 97-98.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

a *quadrivium*ba tatozó összes többi művészettel –, akik teológiai, jogi vagy orvostudományi fakultásra akartak tovább menni. A *septem artes liberales* stúdiumait oktatták ugyanis az egyetemi alapkézés részeként, és a sikeres vizsgát eredményező *baccalaureatus* megszerzése nyitotta meg a kaput a további tanulmányok előtt. A tanításnak a középkor folyamán lényeges eszközei voltak a tankönyvek, kézikönyvek. Írtak tanítói céllal *summá*kat, enciklopédiákat, és kifejezetten kézikönyveket az egyes mesterségekhez, így például az írásműszerkesztés mesterségéhez készültek az *ars dictandi* könyvek. Magára az *ars dictaminis*re többször és bővebben is vissza fogok térni,[50] de itt fontos hangsúlyozni, hogy ezekből a retorikai és stilisztikai kézikönyvekből tanulták meg az egyetemeken a hallgatók, különösképp azok, akik ilyen retorikai úton haladtak tovább, mint a jogászok, kancellárok, hogy hogyan kell hivatalos levelet írni, fogalmazni, szerkeszteni úgy, hogy az a kor minden szabályának maradéktalanul megfeleljen. Coluccio Salutati is a középkor gyermeke volt, és Bolognában ugyanezen tankönyvekből sajátította el a retorikai tudását, melyre hatással volt tanára, Pietro da Moglio, a mestertől átvett klasszikusok – akkor főleg Seneca – iránti érdeklődés és az őt közvetlenül megelőző nagy költők, mint Dante Alighieri, Giovanni Boccaccio, de mindenek előtt a humanizmus atyja, Francesco Petrarca szellemisége.

Azt, hogy a ciceroi stílus háttérbe szorult, az is indokolhatja, hogy a levelezése nem mindig volt hozzáférhető az egyes korok értelmiségei számára. Az igaz, hogy Petrarca már rendelkezett retorikai műveinek nagy részén túl több szónoklatával is – kezdve az 1333-ban Liège városában felfedezett és saját maga által lemásolt *Pro Archiá*tól a *Pro Cluentió*ig, amelyet Boccaccio 1355-ben egy 11. századi Monte Cassino-i kódexből írt át neki –, de leveleiből csak az Atticushoz és Quintushoz írt levelek voltak meg nagy klasszikus könyvtárában.[51] Amikor 1345-ben megtalálta Ciceró Atticushoz írt leveleit a veronai Biblioteca Capitolarében, melyet azonnal le is másolt, és ekkor született meg benne az ötlet, hogy saját leveleit is összegyűjtse, és elrendezve az utókorra hagyja. Azonnal megírta első, Ciceróhoz intézett levelét.[52] Ezekről a levelekről, és gyakorlatilag még nagyobb mértékben Seneca leveleiről, akinek írásait teljes egészében birtokolta, mintázta saját, legszebb és legértékesebb prózai műveit. Azonban az *Epistulae ad Familiares* nem volt Petrarca birtokában, annak egy példányát Salutati bátorítására találta meg Pasquino Capelli, Milánó kancellárja a vercelli könyvtárban 1392-ben.[53] Maga Salutati, aki a középkor embere, mélyen keresztény elveket követett és munkája során megszabott keretek között mozoghatott csak, mégis az említett hatások miatt kancellári hivatásán túl szabadidejében ötvözte a humanista szellemiséget a klasszikus filológia elveivel, és a köré szervezett fiatal tudós társaságot nevelte a következő nemzedék érett humanstáinak. A középkori Itáliában, és

[50] Lásd a disszertáció 5. fejezetét.

[51] Reynolds, Leighton D. - Wilson, Nigel G.: *Copisti e filologi: la tradizione dei classici dall'antichità ai tempi moderni.* Eredeti címe: *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, ford.: Mirella Ferrari. Padova, 1987, p. 138, a továbbiakban Reynolds - Wilson: *Copisti e filologi*.

[52] Uo. pp. 137–138.

[53] Reynolds - Wilson: *Copisti e filologi*, pp. 141-142.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

általában egész Európában az állami levelek vagy *missilis*ek voltak a kommunikáció szokásos formái, melynek szerzői rendszerint az adott állam kancelláriájának voltak hivatalviselői.[54] Az az individualizmusra való törekvés, mely jellemezte Ciceró stílusát, megmutatkozott már ezen *missilis*ek fogalmazóinál is – hiszen már Salutatinál is látjuk –, hogy míg az állam, vagyis a *Signoria* nevében írtak, képesek voltak következetesen saját stílusuk lenyomatát is elhelyezni írásaikban.[55] Ezek a hivatalos levelek sokszor olyan szép írásokká váltak a bennük használt retorikai eszközök által, hogy már-már irodalmi alkotásnak tekintették, és gyakran mintának is használták ezen *dictator*ok egy-egy levelét, különösen Coluccio Salutatiét. Ráadásul még a könyvnyomtatás előtt járunk, így az episztola a tudósítás eszköze volt (mint majd az elemzett leveleknél is látható lesz), és mint olyan, „az újság és az irodalmi folyóirat" ősének is tekinthető.[56] Az elmondottak persze főként a familiáris leveleire igazak a kancellárnak is, hiszen ott kevésbé volt kötve a keze, s bensőségesebben tudott viszonyulni a címzettjéhez, jobban kibontakoztatva retorikai képességeit. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy Salutati nagyon is tudatosan írta meg az állami leveleit is – jóllehet a *cursus*, a stílus, a szerkezet, a tagolás szempontjából szigorúbb szabályokhoz kötve –, sokszor bizonyosan azzal a céllal, hogy a későbbiekben publikálva legyen. Ezért is gyűjtötte gondosan ő maga regsizterekbe az elküldött levelek másolatait már a kezdetektől fogva, és ezért tért vissza akár rögvest, akár később egy-egy levélhez, hogy tovább szépítse, finomítsa és minél ékesebb mintának állítsa. Nem is meglepő, hogy egy-egy levele olyan erővel volt képes bírni, hogy Giangaleazzo Visconti, Milánó ura azt írta „Salutati egy levele felér egy lovassereggel", és hogy az uralkodók versengtek azért, hogy ilyen ékesszóló kancellárt szerezzenek szolgálatukba.[57]

[54] Witt: *Coluccio Salutati*, p. 1.

[55] Vö. uo.; Moholi-Ernuszt: A humanista levél, p. 22: „A humanista megismeri önmagát, foglalkozik saját jellemével, lelkivilágával, érzelmeivel és ezt az önmegismerést nem ritkán ón-beismerés követi, amelynek hű kifejezői levelei".

[56] Moholi-Ernuszt: A humanista levél, p. 23.

[57] Witt: *Coluccio Salutati*, pp. 1-4.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

3. Történeti áttekintés

3.1 Salutati élete a kancellárságig

Lino Coluccio Salutati Stignanóban, Valdinievole kis falujában született 1332-ben. Borgo a Buggianótól egy kilométert kell felfelé sétálni egy dombra, hogy elérjük Stignanót, melyet pár perc sétával be is lehet járni, de ha a Szent András templom előtt megállunk és elnézünk balra vagy jobbra, akkor onnan a gyönyörű toszkán vidék tárul szemünk elé. Ha jobbra nézünk, akkor még a Buggiano Castellót is látjuk, ha pedig balra, akkor rögtön előttünk áll Coluccio Salutati szülőháza, melyen egy tábla is hirdeti egykori híres lakóját, illetve ma ennek az utcának a neve is az ő emlékét őrzi mint Via Coluccio Salutati.[58]

3.1.1 Korai évek, élet Bolognában

A Salutati család meglehet, hogy már a 12. század eleje óta Valdinievole vidékén élt, de erre Novati is csak Puccinelli nem feltétlen megbízható, de legalábbis dokumentumokkal nem alátámasztható leírása alapján utalt.[59] Witt szerint a 14. század elején a családnak legalább két ága élt a területen, Pesciában. Salutati felmenőiről nem tudni sokat, szerencsésebb esetben is

[58] Francesco Novati a Salutati fiatalkorát bemutató könyvének első fejezetét a következő sorokkal kezdte: „Ove alcuno, visitando quell'angolo ridente di terra toscana, che è la Valdinievole, lasciata alle sue spalle la valletta, dove la Poscia bagna rumorosa gli edifici della piccola città, la quale, come il nome, così ha da lei derivate le industrie e la ricchezza, si avvii alla volta di Montecatini, vedrà, dopo breve cammino, apparire sopra un poggetto a man manca, mezzo nascosto in una selvetta di olivi, il diruto castello di Stignano. Che se a tal vista sorgesse in lui insieme al ricordo di un uomo, che con gentile persistenza d'affetto la intiera Valle ancor oggi rammenta, il de siderio di conoscere più davvicino il luogo che gli diede i na tali, un serpeggiante e ripido sentiero lo guiderà bentosto alla sommità del colle; e quindi, fatti ancora pochi passi e varcata una porta per vetustà cadente, avanzo di mura distrutte, egli si troverà giunto alla meta del suo viaggio. Pochi casolari, sparsi qua e là che nascondono la povertà delle mura sgretolate e rossigne sotto un manto rigoglioso di verzura; due chiesuole... ecco quanto ha risparmiato il barbarico furore delle masnade di Francesco Sforza; ecco quanto rimane della patria di Coluccio Salutati." NOVATI: *La giovinezza*, p. 1. A Salutati szülőházáról készített fényképeket lásd a függelék 1. és 2. képét.

[59] NOVATI: *La giovinezza*, p. 9.; PUCCINELLI, Placido: *Memorie dell'insigne e nobile terra di Pescia*. Pescia 1664. Novati feltételezi, hogy esetleg Salutati utolsó leszármazottjaival találkozhatott, és a nekik elmesélt családtörténet és a családi hagyomány útján őrzött emlékeket megoszthatták vele, de ezek nem megbízhatóak és alapjában véve csak feltételezés; NOVATI: *La giovinezza*, p. 9.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

csak a nevüket, így két nagyapjának a keresztnevét ismerjük: az apai nagyapja Lino, míg az anyai nagyapja Coluccio volt.[60] Buggiano a 14. században, és ma is, több kisebb településből állt, melyek név szerint Buggiano, Borgo a Buggiano, Stignano és Colle di Buggiano voltak.[61] 1330-at követően ezek a kis valdinievolei részek elkezdtek Firenze fennhatósága alá kerülni, melynek eredményeként minden nevezett településen egy *podestà*, egy *castellano*, a katonai kötelezettség és az adók jelezték az alávetettséget.[62] Az 1366-os buggianói statútum szerint a *defensores* és a guelf párt kapitányai (*capitani di parte guelfa*) álltak egy-egy település élén, és ők irányították azt a Köztársaság nevében,[63] mely Stignano esetében két védelmező és hat kapitány jelenlétét jelentette.[64]

Salutati születéséhez visszatérve, ugyan a helyszíne biztos, az évszám már kevésbé. Salutati szülőházának tábláján (melyet 1879-ben állítottak) mintha 1330 szerepelne születési évként, bár kissé kopott a szöveg.[65] A szakirodalomban viszont sokáig az elfogadott évszám 1331 volt,[66] de Mario Martelli 1989-ben rámutatott egy tanulmányában arra, hogy a helyes születési dátumnak 1332-nek kell lennie, mert megfoganása után, valamikor 1331 végén száműzték édesapját, Pierót, ami után, 1332 februárjában megszületett Salutati.[67] Pár nappal születése után a stignanói

[60] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 4.

[61] Petrucci: *Il protocollo notarile*, p. 8.; Arrighi, Vanna: La Valdinievole al tempo di Coluccio Salutati. In: Cardini, Roberto - Viti, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 3–19, p. 7, a továbbiakban Arrighi: La Valdinievole.

[62] Petrucci: *Il protocollo notarile*, p. 9.

[63] Ha a Köztársaság szót használom pontosítás nélkül, akkor mindig a Firenzei Köztársaságot kell alatta érteni.

[64] Petrucci: *Il protocollo notarile*, p. 9.

[65] A táblához fényképét lásd a függelék 2. képét. Az 1330-as dátumra lásd például: Tanzini, Lorenzo: Note sul personale di cancelleria ai tempi di Coluccio Salutati. *Medioevo e Rinascimento.* Annuario del Dipartimento di Studi sul Medioevo e il Rinascimento dell'Università di Firenze. XXII/ n.s. XIX Fondazione Centro italiano di Studi sull'alto medioevo, Spoleto (2008) 5–21, pp. 5–6, a továbbiakban Tanzini: Note sul personale; Wesselofsky, Alessandro (szerk.): *Il Paradiso degli Alberti*. Vol. I. Bologna (Presso Gaetano Romagnoli) 1867, p. 77, a továbbiakban Wesselofsky: *Il Paradiso*. Lásd még Rigacci: *Salutati Epistolae*, információs oldalán ez szerepel: „Coluccio (Salutato) 1330–1406".

[66] Lásd Novati: *La giovinezza*; rövid életrajzára, benne a születési évének 1331-es megjelölésével, továbbá közvetlen felmenői és leszármazottai családfáját lásd Novati: *Epistolario*, IV, Tavole Genealogiche dei Salutati, Tav I–II, pp. 384–394.; Novati: *Epistolario*, vol. III, lib. XIII, ep. X, 634–640, pp. 636–637: „dicebam enim: quid, Line Coluci, facies? an septuagenarius; februarius euim meusis septuagesimum et tertium adducet annum", miszerint a következő év, 1404 februárjában tölti be születésének 73. évét. Lásd még Witt: *In the footsteps*, p. 292.; De Rosa, Daniela: Coluccio Salutati notaio e cancelliere. In: De Robertis, T. – Tanturli, G. – Zamponi, S. (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 33–39, p. 33, a továbbiakban De Rosa: Coluccio Salutati notaio.

[67] Martelli, Mario: Schede per Coluccio Salutati. *Interpres*. Rivista di studi quattrocenteschi Bd. 9 (1989) 237–252, pp. 237-238.; Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, p. 76.; De Rosa a 2008-as katalógusban, amikor leírta Salutati 1331-es születési évét, utalt Martelli cikkére és hipotézisére, de ténylegesen a 2014-ben megjelent monográfiájában írta le azt, hogy az a véleménye, hogy ő ebben az 1989-es kis tanulmányában meggyőzően bizonyította, hogy 1332-ben született, De Rosa: *Coluccio Salutati*, p. 12.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Santa Maria di Pescia templomban a keresztségben megkapta édesanyja, Puccina[68] és apai nagyanyja által a családi hagyományokat követve – és az elnevezés miatt egy kettejük közt lezajlott veszekedés eredményeként – a Lino Coluccio nevet, tisztelegve mindkét nagyapja előtt.[69] Apja, aki az Itáliában egymással szemben álló két párt, a pápát támogató *ghibellin*ek és a császárpárti *guelf*ek közül az utóbbinak volt egy helyi vezetője, száműzetése után Bolognában talált menedéket. Valdinievole völgyét a *ghibellin*ek sorozatos lázadása szorongatta és ezek tudatában magához hívta feleségét és gyermekeit, köztük az alig két hónapos Colucciót is.[70]

Bolognában Piero Salutati a Pepoli család szolgálatában állt, pontosabban a város urának, Taddeo Pepolinak a szolgálatában, aki az egész családnak védelmet biztosított.[71] A gyermek Coluccio itt sajátította el az általános műveltséget. Grammatikát tanult és a Pepoli család további támogatásának köszönhetően itt folytatott retorikai tanulmányokat, és feltehetőleg az 1340-es évek közepétől látogatta Pietro da Moglio iskoláját. Witt szerint úgy tizennégy-tizenöt éves lehetett, amikor belépett a nyelvtani iskolájába, melyet öccsével együtt vezetett.[72] Da Moglio tanára Giovanni del Virgilio lehetett,[73] aki a bolognai tanulmányait követően ugyanott oktatóvá is vált 1321-től, és a *Comune* meg is bízta őt, hogy kedvenc antik szerzőiről (Vergilius, Statius, Lucanus és Ovidius) és műveikről tartson kurzusokat, és hogy kommentálja azokat.[74] Witt rámutat arra, hogy ez volt az egyik első bizonyíték a késő középkori egyetemeken folyó humanista oktatásra, noha véleménye szerint már az előző század második felétől lehetett ilyen órát látogatni nemcsak a bolognai, de a padovai és az arezzói egyetemeken is, „de ezt nehéz bizonyítani".[75] Giovanni del Virgilio maga is összeállított egy *Ars dictaminis*t,[76] melyet a bolognai studiumot látogató Salutati is minden bizonnyal ismert, és mestere, Pietro közvetítésével elsajátított, aki emellett Armando Petrucci szavaival élve „bizonyára csak a szokásos cicerói, senecai, terentiusi olvasmányokat, a « modernus modus » szokásos stilisztikai szabályait, tökéletlen ortográfiát,

[68] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 5.

[69] Novati: *La giovinezza*, pp. 11–13.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 5.

[70] Novati: *La giovinezza*, pp. 14–16.; vö. Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 4–6.

[71] Novati: *La giovinezza*, pp. 24–25.

[72] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 14–15.

[73] Billanovich, Giuseppe: Scuola di retorica e poesia bucolica nel Trecento italiano. Giovanni del Virgilio, Pietro da Moglio, Francesco da Fiano. *Italia medioevale e umanistica* VII (1964), 279–324, p. 291, a továbbiakban Billanovich: Scuola di retorica VII; Witt: *In the footsteps*, p. 292. Francesco Novati kutatásai szerint tanárai közt lehetett még Giovanni Bonandrea da Bologna, Ovidio Forestiere, Ranieri da Reggio és Bertolino Benincasa da Carnolo. Novati: *La giovinezza*, pp. 33-34.

[74] Vecchi, Giuseppe: *Il magistero delle " Artes " latine a Bologna nel Medioevo*. Bologna (Casa Editrice Patron) 1958, p. 25, a továbbiakban Vecchi: *Il magistero*; Indizio, Giuseppe: Giovanni del Virgilio maestro e dantista minore. *Studi danteschi*, 77 (2012), 311–339, pp. 312–314.; Witt: *In the footsteps*, p. 237.

[75] Witt: *In the footsteps*, p. 196.

[76] Kristeller, Paul Oskar: Un'ars dictaminis di Giovanni del Virgilio. *Italia medioevale e umanistica* 4 (1961), pp. 181-200, a továbbiakban Kristeller: Un'ars dictaminis; Banker, James R.: The ars dictaminis and Rhetorical Textbooks at the Bolognese University in the Fourteenth century. *Medievalia et humanistica* 5 (1974), 153-168, pp. 155–160, a továbbiakban Banker: The ars dictaminis; Petrucci: *Coluccio Salutati*, p. 11.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

szónokias és bonyolult diktálást, közvetett és nehézkes hozzáférést kínált neki az « auctores »-hez (az auktorokhoz, vagyis az antik szerzőkhöz)".[77] Ugyanakkor az ő tanításai által sajátította el az *ars dictaminis* alapjait, mely az egyetemeken a legnehezebb tárgyak közé tartozott, hisz a kiváló latintudás mellett rengeteg jogi ismerettel is kellett rendelkeznie a hallgatónak. Meglehet, hogy az említett Giovanni del Virgilio kézikönyvét, *ars dictandi*ját is ismerte, de az bizonyos, hogy tanulmányai során még az előző század nagy retorikusainak útmutató *ars dictandi* művei voltak az iskolai anyag részei. A 13. században a legfontosabb szerzők, a „nyelvtan és a retorika mestereinek hármasa" Guido Fava, Boncompagno da Signa és Bene di Firenze voltak.[78]

Értekezésem egy későbbi fejezetében még visszatérek az *ars dictaminis*re és a kézikönyvekre, amikor a *cursus*okat, a központozást és a levelek szerkezeti felépítését ismertetem, viszont mindenképpen ebbe a fejezetbe kívánkozik Salutati egy levelének és azon belül egy versének említése, mely a mesteréhez való viszonyát tárja elénk. Ezt a levelet körülbelül harmincévesen, 1360-61 tájékán írhatta Pietro da Mogliónak, és a benne található versben elismeri azokat a dolgokat, melyeket mélyen tisztelt mesterétől tanult. A levél, mely a verset tartalmazza, a Biblioteca Nazionale di Torinóban található, és Berthold Ullman találta meg és publikálta 1955-ben. Az ő átiratát fogom bemutatni és az az alapján készített fordításomat, de előbb meg kell említeni, hogy Francesco Novati, aki 1888-ban kiadta Salutati familiáris leveleit, ugyancsak publikálta ezt a levelet, de az általa ismert kéziratban nem volt benne a vers, csak a hűlt helye.[79] Novati érezte is, hogy a stílus és a kontextus kíván oda valamit, valami hiányzik, majd ezt a vonalat követve találta meg Torinóban pár évtizeddel később Ullman a verset is tartalmazó kéziratot (Univ. Lat. B. 265). Az egész verset nem ismertetem, csak az ide vonatkozó 12 és 22. sorok közti részt:

„*Credisne meo de pectore lapsa*
Tempora rethorice quis, te monitore magistro,
Dogma ministrabas sacrum, quid epistola posset,
Quo modo danda salus, quo sint exordia iure
Instituenda modo, qui fit narratio recta,
Poscere quid licitum, et que sit conclusio digna,
Denique quid faceret pulcrum et sine sorde politum

[77] Petrucci: *Coluccio Salutati*, p. 12: „Ma quando il Salutati, prima del 1350, era suo allievo, Pietro deve avergli offerto soltanto le consuete letture ciceroniane, senechiane, terenziane, le solite regole stilistiche del « modernus modus », una ortografia imperfetta, un dettato gonfio e complicato, un accesso agli « auctores » indiretto e difficile: (...)".

[78] Vecchi: *Il magistero*, p. 14: „La triade dei maestri di grammatica e rettorica che tengono il campo, circondati da folle di scolari, non ha bisogno di presentazione. Boncompagno è il più estroso, il più bizzarro, il più ricco di vena, Guido Faba il più semplice e più chiaro nei metodi didattici, Bene da Firenze il più aperto all'indagine dei fenomeni storici della grammatica e della rettorica."; Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, p. 104.

[79] Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. I, ep. I, pp. 3–5.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Dictamen, que detque sonoros regula cursus,
Et que signari debeat distinctio puncto?
Hec memini quondam te conscendente cathedras
Me monuisse."[80]

Fordítás:

Úgy véled elfelejtettem
a retorikával töltött órákat, tanácsadóm és mesterem,
te tanítottad meg nekem a szent dogmát, azt, hogy mire képes a levél,
hogy hogyan kell üdvözletet írni, hogy legyen illő a felvezetés,
milyen legyen az elrendezés, mi teszi az elbeszélést egyenessé,
mit szabad kérni, és hogy mi a méltó lezárás,
végül, hogy mi teszi a fogalmazást széppé és aljasság nélkül csiszolttá,
milyen szabály teszi hangzatossá a cursust,
és milyen írásjeleket kell használni?
Ezeket egykor magas pulpitusodról
te tanítottad nekem.[81]

Salutati tehát saját bevallása szerint élete ezen szakaszában Da Moglio tanításából a legfontosabb az *ars dictaminis* ismerete volt a levél standard öt részre osztásával, a *flores rhetorici*vel, vagyis a retorikai ékesszólással, a *cursus*szal és a központozással. Pietro da Moglio a 14. század közepére a retorika legnagyobb tanárává vált és hírneve 1362-ben a padovai stúdium professzori címéhez vezette. Bolognának sikerült visszacsábítania őt 1368-ban, és a retorika tanszék professzora lett élete végéig, 1383-ig.[82] Da Mogliónál Petrarca hatása csak idős korában mutatkozott meg, az 1370-es években, amikor is elkezdte az egyetemen felolvasni és kommentálni Dante és Petrarca műveit, ráadásul a babérkoszorús költővel élete végefelé levelezésben is állt.[83] Salutati magával vitte még mesterétől az egész életen át tartó Seneca iránti érdeklődését és szeretetét, sőt könyvtárában az egyetlen fennmaradt saját kezűleg írt kézirat is a *Tragedies* egyik példánya, melyet ma Londonban a British Muzeumban őriznek, az add. 11987-es jelzetszám alatt.[84]

[80] A vers Ullman kiadásában olvasható, Ullman: *Italian Renaissance*, p. 298. A latin nyelvű vershez olvasható magyar nyelvű fordítást a diszerens készítette.

[81] A levelek és az értekezés során idézett további mondatok, szövegek esetében a tartalmi és szó szerinti fordítások is sajátok. A továbbiakban nem jelzem a saját fordítást, mert odaértendő, de jelzem, ha a fordítást máshonnan használtam fel.

[82] Billanovich, Giuseppe: Scuola di retorica e poesia bucolica nel Trecento italiano. Giovanni del Virgilio, Pietro da Moglio, Francesco da Fiano. *Italia medioevale e umanistica* VI (1963), 203–234, p. 206; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 15.

[83] 1363-tól 1374-ig, Francesco Petrarca haláláig álltak baráti levelezésben. Billanovich: Scuola di retorica VII, pp. 281–289; Petrucci: *Coluccio Salutati*, pp. 11–12.; vö. Witt: *In the footsteps*, p. 292.

[84] Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 4–5. és 39–40.; Ullman: *Italian Renaissance*, p. 38.; Witt

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Édesapja úgy gondolta, hogy a Da Mogliónál tanult alapok csak a felkészülést jelentették az orvosi vagy a jogi pálya megkezdése előtt, melyek közül az utóbbi utat jelölték ki neki a jó retorikai adottságai miatt. Azonban mivel a római és a kánonjog hosszú és költséges tanulást igényelt, így egy kétéves közjegyzői kurzust végzett el, melyet 1346-ban kezdett.[85] Mivel nem voltak jómódúak, így ez a rövidebb képzés és a Pepoli család támogatása jelentette azt Coluccio Salutati számára, hogy mielőbb elkezdhesse jegyzői praxisát, mely egyben az eljövendő karrierjére is felkészítette.[86] Az *ars notariae* tanára egy bizonyos Francesco di Giordano Benintendi volt, és Armando Petrucci a neve alapján a toszkán származást valószínűsíti és ez alapján azt is, hogy neki köszönhetően sajátíthatta el Salutati a firenzei iskola formuláriumát, mely különbözött a bolognaitól.[87] Édesapja nem élhette meg, hogy lássa fia elinduló karrierjét, mert még ezen időszakban, 1347-ben meghalt Piero Salutati.[88] Petruccival ellentétben Witt szerint 1348-ban kezdte meg a jegyzői kurzust, már Piero halálát követően, alapozva ezt egyrészt arra, hogy 1351-ben még nem szerepelt a bolognai jegyzői céh matrikulájában, noha a tanfolyam elvégzéséhez minimum két év szükséges („two years *et ultra*"), másrészt pedig arra, ahogy a familiáris levelekben utalt a Pepoli családra apja halála után, például amikor Giovanni Pepolira azt írta, hogy „michi hortatorem".[89] Az év tehát nem bizonyos, csak az, hogy bizonyosan elvégezte a jegyzői kurzust.

---

feltételezi, hogy fiatalon kerülhetett a gyűjteményébe, amikor nem volt pénze kifizetni a könyvet, ezért vállalta a „másolás fáradságos feladatát":Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 15.; Manfredi, Antonio: Nella biblioteca di Coluccio Salutati. In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 219–225, p. 221, a továbbiakban Manfredi: Nella biblioteca; Bertelli, Sandro: L'unico codice firmato da Salutati: le 'Tragedie' di Seneca col 'Somnium' e l''Ecerinis' del Mussato. London, British Library, Additional 11987. In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 318–319, a továbbiakban Bertelli: L'unico codice firmato.

[85]Novati: *La giovinezza*, p. 48.

[86]Petrucci: *Il protocollo notarile*, p. 15.; Witt: *Coluccio Salutati*, p. 2.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 19.

[87]Petrucci: *Il protocollo notarile*, p. 15.; vö. Novati: *La giovinezza*, pp. 54–55.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 21.

[88]De Rosa: Coluccio Salutati notaio, p. 33.; Witt az 1347-es Bolognát sújtó pestisjárványt és élelmiszerhiányt jelöli meg Piero halálának feltételezett okaként: Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 19. Novati Piero halálára az 1341-es évet fogadja el, és szerinte Bolognába érkezésük után körülbelül tíz évvel történt meg a tragédia, mely utűn hátramaradt hazájától távol a kis Salutati édesanyjával és számos testvérével. Az arezzói Domenico di Bandino 14. századi enciklopédája (*Fons Memorabilium Universi*) alapján fogadta el az 1341-es évet, aki azt írta Salutati rövid életrajzi leírásánál, hogy „Anno XI sui exilii [Pierus] clausit feliciter vite terminum (...)", és Novati korában, az 1800-as évek másdik felében Salutati születésének vélt éve az 1330 volt. Novati: *La giovinezza*, p. 25.

[89]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 20. n. 54.; Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. I, ep. XIIII, 35–39, p. 37: „Qualem, me miserum ! se michi hortatorem exhibuit, cum parum me iuveniliter gestientem, non minaci facie, sed placatissima fronte corripuit, me iubens in litterarum militare gignasio!"

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

3.1.2 Út a firenzei kancelláriáig

Amikor elhagyta Bolognát 1351-ben, 19 évesen, már volt egy mestersége, egy hivatása, volt egy alapműveltsége, a levelek formai és tradícionális követelményeinek ismeretében volt, és valószínűleg – mesterének köszönhetően – magával vitte a klasszikus irodalom iránti szenvedélyt is.[90] Ezen tudás bírtokában a Pepoli család bukását követően hazatért Valdinievolébа, Stignanóba, ahol eleinte a fő gondja az volt, hogy engedélyt szerezzen a szakmája gyakorlására. Hazatérve sokkal magasabb képzést tudhatott magának, mint a többi jegyző, mert a településen leginkább egy gyakorló közjegyzőnél töltött tanulóévek letöltése után már elkezdhették szakmájukat. De nem csak itt, hanem Firenzében is alacsonyabb volt az elvárt szint a Bolognában tanultakhoz képest. A hivatalos nyelvi képzés sem volt előírt követelmény, de a céhbelépés előtt latin nyelvi vizsga várt a leendő tagra.[91] A nagyobb tudás és a család kedvező kapcsolatai sem volt elég, és nem volt könnyű megszerezni az engedélyt a praktizáláshoz, ugyanis „a firenzei Bírák és Jegyzők Céhének (*Arte dei Giudice e Notai*) 1344-es alapszabálya kategorikusan megtiltotta, hogy bárki, aki nem céhtag, Firenzében vagy a kerületben gyakorolja a hivatását".[92] Buggianóban viszont nem volt egy kiépült céhrendszer, és maga Salutati nem feltétlen csak itt akart dolgozni, mert a jövőjét tekintve nem lett volna elég jövedelmező a kis településen magánpraxisba állni. Ugyanakkor, miután a firenzei céhtagság drága és nehezen elérhető volt, létezett egy kiskapu, egy olyan paktum, mely lehetővé tette, hogy céhtagság nélkül is dolgozhasson Firenzében és a környező településeken.[93] Így, hogy a rendszert „törvényes keretek közt maradva" kicselezte, Valdinievolében két lehetősége volt. Vagy a firenzei *podestà*, esetleg a *vicarius* jegyzője lesz, vagy pedig magának a községnek, a *Comuné*nek lesz a titkára.[94] Mint városi titkár,

[90] Petrucci: *Coluccio Salutati*, p. 13.

[91] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 30–31.

[92] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 31.; vö. Martines, Lauro: *Lawyers and Statecraft in Renaissance Florence*. New Jersey, Princeton (Princeton University Press) 1968, pp. 16–26. A Bírák és Jegyzők céhét a 13. század elején alapították, az első öt érdekvédelmi szervezet egyikeként. Tagja volt minden jogi doktor, ügyvéd, jogi tanácsadó, döntőbíró és általános bíró. Brundage, James A.: *The medieval origins of the legal prefession: canonists, civilians, and courts*. Chicago - London (The University of Chicago Press) 2008, p. 367. A Bírák és Jegyzők céhéhez lásd még Staley, John Edgcumbe: *The guilds of Florence*. London (Methuen & Co. 36 Essex Street W.C.) 1906, pp. 75–104.; Calleri, Santi: *L'arte dei giudici e notai di Firenze nell'età comunale e nel suo statuto del 1344*. Milano (Giuffrè) 1966. Giovanni Villani leírása szerint 1339-ben a Bírák és Jegyzők céhének 80 bíró és 600 jegyző volt tagja. Villani: *Nuova Cronica.*, p. 1353.

[93] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 33.

[94] A *Comune* a középkori Itáliában a független városállamot jelentette, viszont a szónak a magyar nyelvbe való átültetésére nincs meggyökeresedett alak. Ugyanis a magyarban használt kommuna szó pejoratív jelentést hordoz magával, noha többen – inkább régebbi írók – a középkori Itáliai városállamok szinonímájaként is ezt írták, ehhez lásd pl. Kulcsár Zsuzsanna: *A középkori élet*. Budapest (Gondolat Könyvkiadó) 1964, p. 195, a továbbiakban Kulcsár: *A középkori élet*. A szakirodalomban ugyan létező alak a „kommuna", számomra mégsem volt megnyugtató, ráadásul törekedtem amennyire csak lehet disszettációm írásakor megtartani az egyes hivataloknál és tisztségeknél is az eredeti alakot, például a „prior" vagy a „podestà" esetében. Végül Pete László 2023 végén

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

legfontosabb feladatai közé tartozott, hogy a várost vezető tanács ülésén megjelenik, az ott elhangzottakat lejegyzeteli, levelezést folytat a többi városállammal, továbbá magánemberek is megbízhatták jogi aktusaik hivatalos eljárásainak kapcsán a levelek és a formanyomtatványok megírásával. Ezen tisztség betöltésének fő feltétele az volt, hogy a leendő titkár ne legyen az őt alkalmazó *Comune* polgára.[95] A két lehetőség közül, mely Salutati előtt állt hazatérése után, ezutóbbi, tehát a titkári pozíció sokkal kedvezőbbnek tűnt. Ugyanis a másik opcióval szemben ez sokkal helyhez kötöttebb, általában az otthonához, családjához közeli munka volt, és mint utaltam rá, kialakulhatott egy magánügyfélköre is, hiszen a helyhezkötöttség és az, hogy a község gyakran jól ismerte a városi titkárt, ezek mind elősegítették azt is. Eredetileg a pályázók nevét egy kis erszénybe, *borsá*ba gyűjtötték és abból a szerencse és a sors választotta ki a nyertes tisztviselőt – akárcsak a többi hivatali pozíció betöltésénél –. A jegyző esetében hat hónapra szólt a megbízatás, de mind a megválasztás, mind a hivatali idő hosszabbítását tekintve rugalmasságot mutatott Buggiano, legalábbis a korabeli statútum szerint.[96] Salutati ekkor még csak alig húszéves lehetett, és így túl fiatal ahhoz, hogy városi jegyző lehessen, mert a minimum életkor a betöltéshez a huszonöt volt. Azonban 1351-ben Pesciában, mint *officialis*, vagyis a *Comune* közjegyzőjének segédtitkáraként tapasztalatot szerezhetett a mindennapi ügyek intézésében.[97]

Mielőtt 1374-ben Firenzébe költözött végleg, a Köztársasághoz tartozó több kisebb településen töltött be jegyzői pozíciókat, és közben rendszeresen felkereste otthonát, Stignanót. 1367-ig több településnek is jegyzője volt, és emellett aktív politikai tevékenységet is folytatott főleg Buggianóban, ahol 1353-ban és 1357-ben városi jegyző volt, majd 1367-re a guelf politikai vezetőjévé is vált, akárcsak korábban édesapja is.[98] Először tehát Pesciában, majd 1352-től Buggianóban, 1353-ban az év végéig egy kisebb *Comuné*ben, Monsummanóban töltött be jegyzői feladatokat. 1356-ban Uzzanóban, majd 1358-ban ismét Pesciában töltött be titkári hivatalt.[99] Ronald G. Witt szerint 1359-ben vagy 1361-ben Empoliban is betöltött valamilyen hivatalt, melyet Berthold Ullman is valószínűsít a Wittnél húsz évvel korábban megjelent monográfiájában, viszont szerinte ennek a hivatalviselésnek 1360 előtt kellett megvalósulnia, melyre Salutatitól két Francesco Nellinek küldött, év megjelölése nélküli leveléből következtetett, melyek szerinte még 1360 előtt keltek Empoliban.[100] 1360-ban Montecatini településének volt jegyzője, 1361-ben feltehetőleg Uzzanóban, és még ugyanebben az évben Peccioli városában töltött be

megjelent monográfiáját is követve, meghagytam a fogalom *Comune* alakját, és ezt igyekeztem következetesen használni. Pete László: *Olaszország története a kezdetektől napjainkig*. Budapest (Rubicon Intézet) 2023, pp. 108–119, a továbbiakban Pete: *Olaszország története*.

[95] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 34.

[96] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 35.

[97] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 36.; Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 7.

[98] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 36, 41.; Petrucci: *Coluccio Salutati*, pp. 17-18.; Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 7.

[99] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 37–38.

[100] Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 7.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 38.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

valamilyen jegyzői vagy *officialis* tisztséget, és bizonytalan Peccioliban való tartózkodása és működése, de Witt szerint 1363-ban és 1364-ben is itt tartózkodott, legalábbis a pesciai békát követően az új *podestà* városba érkezésekor mint titkár szolgálhatott.[101] 1366-ban visszatért Stignano közelébe és Vellano városnak lett a jegyzője.[102] Mint városi jegyző kevés fizetést kapott, és munkája főleg „szerződések megfogalamzásából és kisebb jogi jellegű munkákból állt", továbbá ellátott „bizonyos bírói feladatokat, bírósági jegyzőként tevékenykedett, vezette a város hivatalos nyilvántartását, és talán hivatalos levelezést is folytatott".[103]

Politikai útjai során megismerkedett Petrarca körével, köztük Boccaccióval és Francesco Brunival, és ezen útjai alatt kezdte meg a klasszikus szerzők könyveinek gyűjtögetését mindenhol, ahová csak eljutott. Az egyik első és mély nyomot hagyó szerzeménye az 1355-ben vásárolt Priscianus egy példánya volt,[104] mely elindította őt a klasszikus latin nyelv nyelvtani és ortográfiai reformjának az útján. Összesen négy firenzei forintot költött négy kéziratért, melyeken Priscianus mellett még Vergilius, Lucanus és Horatius írásai voltak.[105] Petrarca 1350 októberében a második jubileumi szentév alkalmából Rómába tartott, amikor útba ejtette életében először hazáját, Firenzét. Itt Boccaccio fogadta, és ugyan csak pár napot töltött el, de egy baráti, tudós körbe került, akik közt volt a *Decameron* íróján túl Zanobi da Strada, Lapo da Castiglionchio és Francesco Nelli is.[106] A Petrarca köré szerveződő intellektuális kör, melynek tagjait, a poéta barátit a latin irodalom szeretete hozott össze, 1350-től kezdett informális találkozókat tartani (mintegy a Scipio kör felélesztésére tett kísérletként).[107] A fiatal Salutati legkorábban csak 1359-1361 környékén kezdett kapcsolatba lépni ezzel a társasággal, elsőként Petrarca egyik barátjával, Francesco Nellivel (a neki intézett, fentebb említett két levél útján), aki ezidőben a firenzei Chiesa dei Santi Apostoli priorja volt.[108] Francesco Novati az *Epistolario* negyedik kötetének második felében, az egész mű „Supplementumának" (*Epistole Aggiunte*) első levele a

[101] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 38.

[102] Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 7–8.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 36–40.

[103] Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 8.

[104] Manfredi: Nella biblioteca, p. 221. A kódex leírását lásd Regnicoli, Laura: Donato, Prisciano e Alcuino: il codice più antico della biblioteca di Salutati. In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 227–229.

[105] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 54.; Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 44–45.; vö. Petrucci: *Coluccio Salutati*, p. 15.

[106] Plebani, Eleonora: Francesco Petrarca e la Toscana. Luoghi, sentimenti, incontri. In: *Il rapporto di Francesco Petrarca con il territorio: Roma e il districtus. Atti della giornata di studio, Ferentino, 8 dicembre 2003*. Ferentino–Roma (Centro di Studi Giuseppe Ermini) 2004, 271–291, pp. 282–283.; Cochin, Enrico: *Un amico di Francesco Petrarca. Le lettere del Nelli al Petrarca pubblicate di su un manoscritto della Nazionale di Parigi* Firenze (Successori Le Monnier) 1901, p. XII.; Ertl Péter: *Rerum Romanarum fragmenta: Petrarca és a korabeli Róma.* Doktori disszertáció, Budapest 2017, p. 37.

[107] Witt: *In the footsteps*, p. 298, Lummus, David: Placing Petrarch's Legacy: The Politics of Petrarch's Tomb and Boccaccio's Last Letter. *Renaissance Quarterly* 70/2 (2017), 435–473, p. 447, 282–283.

[108] Francesco Nelli életére lásd Garbini, Paolo: *Nelli, Francesco*, DBI, 78, 2013; Witt: *In the footsteps*, p. 298.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 57–58.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

fiatal Salutatinak Francesco di Niccolò di Nello di Rinucciónak írt levele. A jegyzetben Novati a keltezetlen levél datálását célozta meg egy szűkebb időintervallumba helyezni. *Terminus ad quem*ként Francesco Nelli 1363-ban, a pestis miatt bekövetkezett halála bizonyos, de a *terminus ante quem* esetében a címzés szolgál kisebb segítségül, miszerint „Virtutum honestatisque viro integerrimo magistro Francisco priori Sanctorum Apostolicorum michi carissimo."[109] 1351-től töltötte be a Chiesa dei Santi Apostoli priori tisztségét, viszont Novati a levél kiadásához fűzött apparátusban tovább szűkítette a lehetéges keltezést, mert szerinte Salutati, miután 1350 év végén elhagyta Bolognát, három évig Valdinievolében maradt, ezért 1354 előtt nem írhatta Empoliban levelét Nellinek.[110] Berthold Ullmann szerint ez és a másik Nellinek Empoliból küldött levél is még 1360 előtt kellett íródjon Salutati által,[111] mellyel valószínűsíthető, hogy Petrarca baráti köréhez még 1360 előtt kezdett közeledni, de az bizonyos, hogy 1363-at nem meghaladva. Boccaccióval való barátsága viszont pár évvel korábbra datálható, akivel 1352-után egy firenzei látogatás alkalmával találkozhatott először a fiatal Salutati, akire hatással lehetett a költő Petrarca iránti rendkívüli csodálata.[112] Miután Nelli Nápolyba utazott, barátságot kötött a Petrarca kör Firenzében maradt tagjaival, többek közt az említett Francesco Brunival, mely barátság politikai karrierjét is segítette a későbbiekben.[113]

Visszatérve Salutati biogrfiájához, valamikor ez idő tájt, 1366 telén kötött házasságot Caterina di Tomeo di Balduccival, Valdinievole egyik leghíresebb és leggazdagabb emberének a lányával, mely esküvőt még nagyszabásúbbá és elegánsabbá tettek azzal a ténnyel, hogy háromezer narancsot osztottak szét.[114] Még az év elején, mielőtt feleségül vette Caterinát, január 26-a és 29-e közt felvételt nyert Firenzében a Bírák és Jegyzők Céhébe, bár az első években igen korlátozott volt a részvétele a céh életében, Luca Boschetto szerint ez azzal lehet összhangban, hogy a kancellári tisztsége mellett más közhivatalt nem töltött be.[115] Felvétele után nyitva állt az út előtte, mert így már nemcsak Firenzébe, hanem a Köztársaságon kívüli más városokba is be tudta adni jelentkezését a hivatalok betöltésére. Wittnél olvashatjuk, hogy elterjedt volt az a gyakorlat ezen hivatalokban, hogy véletlenszerűen kihúzták egy város nevét (ezt is egy *borsá*ból), majd az azon város jegyzőinek a listájából választották ki a jelöltet.[116] Salutati, már az 1350-es

[109]Novati: *Epistolario*, vol. IV, Epistole Aggiunte, ep. I, 241–245, p. 241.

[110]Uo. pp. 241–242.

[111]Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 7.

[112]Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 41.

[113]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 62.; Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 42.

[114]„Pars enim michi non modica integre iocunditatis erit vestras et videre uxores, et huic muneri, si fas extiterit, interesse. Valete, mei memores, et ut tria milia arancia habeam procurate." Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. I, ep. V, 13–15, pp. 14–15.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 39.

[115]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 48, n. 82.; Boschetto, Luca: Salutati e la cultura notarile. In: Bianca, Concetta (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'Umanesimo. Atti del convegno internazionale di studi (Firenze, 29-30-31 ottobre 2008)*. Róma (Edizioni di Storia e Letteratura) 2010, 145-171, p. 146, a továbbiakban Boschetto: Salutati e la cultura notarile.

[116]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 52.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

évektől kezdve, mint politikai vezető, minden gyűlésen részt vett, így az 1367. augusztus 19-én tartotton is, mely számára nagy jelentőséggel bírt. Itt hirdették ki, hogy Todi *Comuné*jének kancellárjává és jegyzőjévé választották (*cancellarius et notarius reformationum communis Tuderti*), mely miatt még augusztus végén el is utazott a pápai területen lévő Todiba, hogy elfoglalja hivatalát, és ezt követően két és fél évig nem tért vissza Stignanóba.[117] Az 1367-es évben még egy fontos dolog történt, mely hatással volt Salutatira. A gyermek-, és fiatalkorában őt és családját támogató Giovanni Pepoli elhunyt. Miután az 1347-es pestisben meghalt Taddeo Pepoli és Piero Salutati, a családot Taddeo fia, Giovanni segítette a továbbiakban.[118] Mivel jogos utódot nem nevezett ki, így 1347 végén Taddeo két fia, Giovanni és Giacomo lettek az örökösei, akik viszont igen bizonytalan politikai helyzetben találták magukat, melynek az eredménye röviden az lett, hogy a két testvér három évvel később átengedte Bologna uralmát a Milánót vezető Viscontiaknak komoly pénzösszegért cserébe.[119] Minden bizonnyal ez is közrejátszott abban, hogy 1350-51 környékén Salutati visszatért Valdinievole vidékére, persze azon túl, hogy eddigre már akár 1346-ban, akár 1348-ban kezdte, de be kellett fejeznie a közjegyzői kurzust. Azonban jótevőjéről sosem feledkezett meg, és halálhíre hallatán, 1367. október 15-e és 20-a között – már Todiból – levelet írt egy régi ismerősének, ser Giovanni di ser Lemmónak, melyben leírja fájdalmát szeretett pártfogójának halála miatt, aki neki egyszerre jelentette urát, apját, nevelőjét és testvérét, és akinek puszta emléke és nevének elhangzása is könnyekre fakasztották.[120] Úgy érezte, hogy az ő támogatásának köszönhette, hogy apja halála kevésbé volt keserű és fájdalmas, és úgy tekintett vissza serdülőkori támogatójára, hogy „és végül, bármi is vagyok, az csak miatta vagyok" („Et denique quicquid sum, ab illo est.").[121]

Ezekben az években a pápai területeken a helyzet elég bizonytalan volt, ráadásul V. Orbán pápa 1367 őszén ideiglenesen visszatért Rómába, ezzel megszakítva a pápák már hatvan éve fennálló avignoni tartózkodását.[122] Salutati 1368-ig volt Todi kancellárja, majd valószínűleg Bruni segítségével sikerült a pápai Kúrián hivatalt vállalni.[123] Még 1367 októberében Boccaccio beajánlotta Salutatit Francesco Bruninak, akivel Salutati barátságban állt, és az év végén egy,

[117] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 47, 52.

[118] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 19-20.; Novati: *La giovinezza*, p. 26.

[119] Életrajzára, és az öröklésre lásd Giansante, Massimo: *Pepoli, Taddeo*, DBI, 82, 2015; Novati: *La giovinezza*, pp. 56–62.

[120] Novati: *La giovinezza*, pp. 27-28.; a levél kiadása: Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. I, ep. XIIII, 35–39, p. 36: „Ve michi! Dominus meus, imo pater, imo mei fratrumque meorum piissimus enutritor, dominus Johannes de Pepolis, dicm clausit extremum et demum nature debitum solvens, hominem exuit. Quid igitur, frater karissime, non dolebo? Dolebo, inquam, et hac recordatione sic semper conficiar, quod numquam in eius nomine lacrime defuerint."

[121] Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. I, ep. XIIII, 35–39, p. 37.

[122] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 78.

[123] 1367 novemberében már kérte levélben Brunit, hogy segítsen neki ebben: Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. I, ep. XVI, 42–45.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 80.; Francesco Bruni életére lásd Ragni, Eugenio: *Bruni, Francesco*, DBI, 14, 1972

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

a költőnek írt levelében a mindkettejük iránt érzett barátságát is kihangsúlyozta: „Et quanvis, bona venia domini mei, domini Francisci Bruni dictum volo, accepte meo animo sue fuerint, acceptissime tamen vidi tuis digitis cartulam subaratam. Non quod tuam amiciciam sibi preferam aut illius tibi, summum enim, quantum in me est, gradum amoris ambo tenetis, ita ut neutri aliquid ulterius possit adiungi; sed ita est, ut premeditata minus mentem afficiant, quam que subito improvisoque occurrere contingat eventu."[124]

Salutati vágyott arra, hogy Rómában dolgozzon, és ez nem csak presztízskérdés volt számára, de a pápai kancellárián nem voltak annyira megterhelőek a pozíciók, aminek köszönhetően több szabadideje maradt a tanulásra és olvasásra, ráadásul a pápai titkár, Francesco Bruni személyében volt egy befolyásos kapcsolata is.[125] Nem volt könnyű azonban elérni ezt a célját, és 1367 novemberében és decemberében a Brunival folytatott nehézkes levélváltások után Salutati arra kérte a Rómában tartózkodó Boccacciót, hogy képviselje őt és ügyét a pápai titkár előtt. Azért is volt olyan sürgető a helyzet, mert a Todiban betöltött állása a következő év február 29-én járt volna le, és még a jelen év december végéig kellett jelezze, ha meg akarná hosszabbítani hivatalát. Persze nem szerette volna, és úgy is hagyta lejárni a határidőt, hogy még nem volt biztos a római állása.[126] Hívás nékül is, de elhatározta, hogy elmegy Rómába 1368 áprilisában. Bruni nem nagyon válaszolt a leveleire és semmi módon sem bátorította, noha pártfogója volt, ezért egy óvatos levelet írt neki Salutati, mellyel megnehezítette az elutasítást, melyben azt írta, hogy nem lesznek igényei, sőt, „Bruni kezelje őt úgy, mintha a szolgái közé tartozna".[127] Kellett hozzá egy kis idő, de 1369 áprilisában már Bruni alatt dolgozott a Kúrián. V. Orbán visszatérésével Róma ismét a kereszténység fővárosa lett, elkezdte helyreállíttatni a palotákat, a Szent Péter bazilikát, a Szent Pál bazilikát, és több templomot, sőt magát a várost is, miközben zsinati úton a római klérus egyházi fegyelmét is megerősítette.[128] Azonban Salutati a két itt töltött éve alatt nem érezte jól magát, mert egyrészt nem volt annyi szabadideje, mint remélte, és így nem tudta szellemi munkáját folytatni, másrészt nem sikerült olyan gyorsan a ranglétrán feljebb jutni, mint várta. Ezek miatt nyugtalan lett és kiábrándult, rájött, hogy ő egy másfajta életet akar, a polgár-tudós életét, aki „életének egy bizonyos részét az otthoni kötelességeknek, egy részét a barátoknak, egy részét a haza szolgálatának szenteli, de a legfontosabb részét a tanulásnak".[129] Mindazonáltal nagy hatással volt rá a római tartózkodása, mert gondolkodását

[124] NOVATI: *Epistolario*, vol. I, lib. I, ep. XVIIII, 48–49, p. 48.

[125] WITT: *Hercules at the Crossaroads*, p. 79.

[126] WITT: *Hercules at the Crossaroads*, p. 81.

[127] WITT: *Hercules at the Crossaroads*, p. 81.

[128] WITT: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 82–83, vö. ROLLO-KOSTER, Joëlle: *Avignon and Its Papacy, 1309-1417: Popes, Institutions, and Society.* Lanham-Boulder-New York-London (Rowman & Littlefield Publishers) 2015, p. 112, a továbbiakban ROLLO-KOSTER: *Avignon*.

[129] „Consequently, in the midst of his longed-for freedom he found himself wishing for another kind of life, that of the citizen-scholar, devoting part of his time to domestic duties, part to friends, part to the service of his homeland, but the most important part to study." WITT: *Hercules at the Crossaroads*, p. 84.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

fokozatosan áthatották a keresztény eszmék, és először a Bibliából, majd az Atyák írásaiból is idézett az antik szerzők mellett már 1369-től kezdve.[130] Egy 1369. április 26-án a luccai kereskedőnek és politikusnak, Niccolosio Bartolomeinek írt levelében először vett részt a Bibliából Salutati, melyet ugyan nem szó szerint idézett, hanem parafraezált, átfogalmazott.[131] A *Zsoltárok könyvé*nek 102. zsoltárának 22. sora a Neovulgátában így olvasható: „Ut adnuntietur in Sion nomen Domini: et laus ejus in Jerusalem.”,[132] melyet salutati a következő szavakkal írt levelében: „annunciabimus enim in Syon nomen eius (visszautalva az előző mondatban írt „domino Deo”-ra) et laudem eius in lerusalem”.[133] Az egyházatyák közül különösen Szent Ágoston, illetve Szent Jeromos írásai voltak rá nagy hatással, de az értekezés utolsó fejezetében erre még visszatérek.

A Rómában töltött éveiből, pontosabban 1368. szeptember 11. és 1369. augusztus 21. közötti időszakból fennmaradt öt levél, melyet Petrarcának írt Salutati, a babérkoszorús költőt a „celeberrimo Petrarce laureato merito” sorral megszólítva.[134] Petrarcától Salutatinak címezve egy levele maradt fenn, melyben első levelére, az 1368 szeptemberében keltre válaszol október 4-én Padovából.[135]

Komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a pápai Kúrián kívül helyezkedjen el, több ízben kérte ebben segítségét Bruninak is, majd egyre tűrhetetlenebbnek ítélte helyzetét, amikor V. Orbán úgy döntött, hogy a rövidre sikerült kísérlet után visszatér Avignonba. Azonban a pápa – minden bizonnyal Bruni kérlelése után – Salutati érdekében, tudását és erényeit

[130]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 85–86.

[131]Uo. 86.; Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. II, ep. XIII, pp. 89–91.

[132]Lib. Psalm. 101,22, *Bibliorum Sacrorum Latinae versiones antiquae, seu Vetus Italica, et caeterae quaecumque in Codicibus MSS. & antiquorum libris reperiri potuerunt: Quae cum Vulgata Latina, & cum Textu Graeco comparantur.* Accedunt Praefationes, Observationes, ac Notae, Indexque novus ad Vulgatam e regione editam, idemque locupletissimus. Opera et studio D. Petri Sabatier, Ordinis Sanctii Benedicti, e Congregatione Sancti Mauri. Tomus secundus. Remis (Apud Reginaldum Florentain, Regis Typographum et Bibliopolam, sub signo Bibliorum aureorum) M.DCC.XLIII, p. 198, a továbbiakban Sabatier: *Bibliorum Sacrorum*. Fordítására lásd Zsolt 102 (101),22. *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. A kiadást Jakubinyi György lektori véleménye alapján a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke engedélyezte. Nyolcadik kiadás. Budapest (Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat) 2020, p. 615, a továbbiakban *Ó- és Újszövetségi Szentírás*: „Hogy hirdessék Sionon az Úr nevét és az ő dicséretét Jeruzsálemben”.

[133]Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. II, ep. XIII, 89–91, p. 91 és j.1.

[134]Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, pp. 80–81.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 85. A levelek kiadásait lásd Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. II, ep. IV, pp. 61–62.; uo. ep. VIII, pp. 72–76.; uo. ep. XI, pp. 80–84.; uo. ep. XV, pp. 95–96.; uo. ep. XVI, pp. 96–99.; vö. Nuzzo, Armando: Coluccio Salutati e l'Ungheria. *Verbum – Analecta Neolatina.* VII, 2005/2, 341–371, p. 342, j. 2, a továbbiakban Nuzzo: Coluccio Salutati e l'Ungheria.

[135]Nuzzo: Coluccio Salutati e l'Ungheria, p. 342, j. 2. A levelet lásd *Rerum Senilium Libri*, XI, ep. II. In: *Francisci Petrarchæ florentini, philosophi, oratoris, & poëtæ clarissimi ... Opera quae extant omnia*. Basileae excudebat Henrichus Petri. 1554, p. 978. Modern kiadását lásd: Novati: *Epistolario*, vol. IV, Epistole di varj a Coluccio Salutati, ep. II, 276–277.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

méltatva, levelet írt Luccába 1369 augusztusában, mely levélben ajánlotta őt a város egy általuk választott hivatalába.[136] Ez akkor azonban még nem ért célt, de a pápa második levele 1370 februárjában már igen, és Salutatit kinevezték Lucca kancellárjává.[137] A hivatalos kinevezése 1370. július 17-én történt meg, mellyel elrendelték egyúttal a luccai kancellária új szervezetét is. E szerint két kancellárja volt a városnak: az egyik a várost vezető *Anziani* ('Vének Tanácsának') kancellárja, a másik pedig a Luccai *Comune* kancellárja, ez utóbbi volt Salutati, és az ő feladata volt a Vének tanácsán kívül a többi tanács – főleg a *Riformagioni* ('főtanács') – ügyeinek az intézése, tehát itt lényegében duális kancelláriáról volt szó.[138] Egy év elteltével Salutatinak ott kellett hagynia állását, mert a város nem újította meg hivatalát. A háttérben politikai okok húzódtak, például az Obizzikkal való barátsága, és egyik levelében önmagát a pártharcok áldozatának tekintette.[139] Befolyásos barátainak köszönhetően már július végén a luccai kereskedőbíróság újonnan létrehozott bírói és főkonzuli hivatalában találjuk őt. Csak az öt évvel későbbi statútum maradt fenn, de ez alapján Witt szerint a hivatali ideje egy évre szólt, fő feladata a város iparának és kereskedelmének a szabályozása és felügyelete volt, és az egy évre 250 aranyforintot kapott, vagyis persze valamilyen szinten eltérhetett ettől Salutati juttatása 1371 és 1372 között.[140] A teljes egy évet nem töltötte ki (feltéve, hogy már akkor is egy évre szólt a megbízás), mert 1372 júliusában már Stignanóban volt.

Nagy reményekkel érkezett Luccába és csalódva távozott. Ráadásul addigi élete egyik legnagyobb csapása is ezalatt érte. Felesége, Caterina 1371-ben életet adott első gyermeküknek, Bonifaziónak, de mialatt második gyermekükkel volt várandós, ezen év őszén, valószínűleg a várost sújtó pestisben, életét vesztette.[141] Szeretett felesége és a méhében növekvő kisgyermeke elvesztéséért a sorsot hibáztatta, a keresztény érzelmeknek és a vallásba vetett hitnek semmi jelét nem mutatják a gyász idején fogalmazott levelei. 1372 februárjában végül elhagyta Luccát, ami oly sok fájdalmat okozott neki.[142] Bonifazio valószínűleg Stignanóban, Salutati családjában került szerető kezekbe, ahová ő maga is visszatért hamarosan, hogy a buggianói kormány tagjaként ismét hazája politikai életéből vehesse ki részét.[143] 1374 februárjáig itt is tartózkodott, és ez idő alatt, 1373-ban másodszor is megnősült. Ezúttal a Pesciában élő Salutati család egyik ágából származó Pierát, Simone di Puccino Riccomi lányát vette el, akivel első közös gyermekük, Piero 1375-ben látott napvilágot.[144]

1374 telén Salutati Fienzébe költözött, hogy ott elfoglalja a „scribam omnium scrutiniorum

[136]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 89.
[137]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 91.
[138]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 92–93.
[139]Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. III, ep. VI, 145–147, 147, n. 1.;Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 94–95.
[140]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 97.
[141]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 100.
[142]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 101.
[143]Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 101–102.
[144]Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. III, ep. XX, 204–207, p. 206, n. 2.;Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 106. A házaspárnak összesen kilenc gyermeke született, Marzi: *La Cancelleria*, p. 115.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

atque extractionum officialium dicti Comunis", azaz a választások felügyeletével megbízott, újonnan megalakult hivatal, a *Tratte* jegyzői tisztségét.[145] Buggianói tartózkodása alatt többször is járt Firenzében. Egyrészt, hogy megyéjét képviselje a Köztársaság színe előtt, másrészt évente kellett fizetnie céhbeli tagságát (melyet nem mindig személyesen, hanem volt, hogy meghatalmazott útján teljesített), nem utolsó sorban pedig azzal a céllal, hogy felkeresse ottani barátait, akik minden bizonnyal firenzei állásának elnyerésében is segítették. 1375. április 19-én Niccolò Monachi helyére, a Köztársaság kancellárjává választották:

> „Considerantes domini priores et vexillifer predicti remotionem nuper per eos factam de ser Niccolao ser Venture Monachi ab officio cancellariatus comunis Florentie, de qua et prout constat manu ser Francisci Vannis Muçi notarii scribe ipsorum dominorum priorum et vexilliferi, ac etiam electionem deinde secutam et factam die predicto presentis mensis aprilis per ipsos dominos priores et vexilliferum et gonfalonerium sotietatum populi et duodecim bonos viros comunis Florentie de prudenti viro ser Coluccio Pieri de Stignano districtus Florentie notario ad dictum cancellariatus officium pro uno anno incipiendo ipsamet die et cum officio, salario, modis, formis et tenoribus contentis in ordinamentis comunis prefati, prout publice patet manu ser Francisci notarii prelibati, et volentes omnem dubietatem, que circa predicta posset contingere, removere; (...)."[146]

Salutati kancellári hivatalát ettől kezdve egészen 1406. május 4-én bekövetkezett haláláig viselte.[147] Ez egy új és nagyon boldog időszakot jelentett Salutati életében. Mint kancellár részt vett a tanácsüléseken, megírta az ott elhangzottak alapján a jegyzőkönyveket, írt latinul – és alkalomadtán népnyelven – a Köztársaságon belül és azon túl is Firenze nevében, melyek másolatait maga vezette akkurátusan regiszterekbe, sok esetben saját kezével, máskor a szolgálatában álló egy-két segédje által.[148] Sok időnek kellett eltelnie, pontosan huszonöt hivatalban töltött évnek, mire 1400. november 26-án a firenzei kancellár, Coluccio Salutati és férfiági

[145] *Tratte* 1001, f. 2r; *Archivio di Stato di Firenze. Archivio delle Tratte.* A bevezetőt és a leltár leírását szerk.: Viti, Paolo - Zaccaria, Raffaella Maria. Róma (Poligrafico e Zecca dello Stato) 1989, pp. 208–209. Petruccinál: „scriba omnium scrutinorum atque extractionum officialium Comunis", Petrucci: *Il protocollo notarile*, p. 30.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 103.; lásd továbbá Zaccaria, Raffaella Maria: Coluccio Salutati cancelliere delle tratte. In: Cardini, Roberto - Viti, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 67–87, főleg pp. 67–68. és 71–77.;Arrighi: La Valdinievole, p. 12.

[146] Novati: *Epistolario*, vol. IV/2, ep. IV, pp. 437–438.; az eredetit nem láttam, de a Firenzei Állami Levéltárban található: Provvigioni del comune, n. 63, c. 31 A.

[147] Marzi: *La Cancelleria*, p. 117.

[148] Petrucci: *Il protocollo notarile*, p. 30.; lásd Vanna Arrighi írását a kancellár feladatairól (*I compiti del cancelliere: le Consulte e pratihe*: Arrighi, Vanna: La cancelleria fiorentina al tempo di Coluccio Salutati. In: Cardini, Roberto - Viti, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 55–65, pp. 61–62, a továbbiakban Arrighi: La cancelleria fiorentina.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

leszármazzotai megkapták a – már kérvényezett – firenzei polgárjogot.[149]

3.2 Firenze városa

Mielőtt Salutati kancellári mandátumára és az általa fogalmazott levelekre térnék át, Firenze vezetésének a szervezetét és felépítését mutatom be, ezáltal betekintve a Salutatit megelőző közel száz év változásaiba a hivatalok és választások terén.

Itáliában a 12. századtól elkezdtek felvirágozni a városok, és egyre nőtt a lakosság száma is, mely Észak- és Közép Itáliában leginkább a mezőgazdasági technológia fejlődésének volt köszönhető.[150] Ezzel egyidőben elkezdték a városállamok, *Comuné*k kivívni saját önnálóságukat is,[151] és az addigra már gyakorlatilag kialakult *Comune* városi formát a Lombard Liga 1176-os legnanói győzelmét követően I. Frigyes császár 1183-ban a konstanzi békével névlegesen is elismerte.[152] Az olasz kifejezés, a *Comune* Itáliában autonóm városi önkormányzatot jelentett, olyan közösséget, ahol a városnak megadatott az önálló igazságszolgáltatás, a pénzverés lehetősége, az adók és illetékek szabad élvezete, és egy saját tanács igazgatta.[153] A firenzei állami levelekben is előkerülő *Comune* tekinthető egyfajta szinonimaként Firenzére, a városra és a Köztársaságra. Philip Jones tanulmányában arra a „politikatörténeti közhelyre" (*a commonplace of political history*) próbált rámutatni az 1960-as években, hogy a kormányzás elméletében és gyakorlatában is két ellentétes rendszer állt szemben egymással a közép- és észak itáliai városállamokban: „republican and despotic (or in contemporary terminology, government 'a comune',

[149] Boschetto: *Salutati e la cultura notarile*, p. 146.

[150] Pete: *Olaszország története*, pp. 105–106. Firenze lakossága 1280-ra elérte a 85.000 lakost, 1300-ra pedig a 95.000 főt is. Gualtieri, Piero: *Il Comune di Firenze tra Due e Trecento : partecipazione politica e assetto istituzionale*. Firenze (Leo S. Olschki editore) 2009, p. 1, a továbbiakban Gualtieri: *Il Comune di Firenze*.

[151] A *comune* szót már csak kialakulása után kezdték használi, hogy ennek a már körvonalazódott „dolognak" nevet adjanak. Ascheri, Mario: Il comune medievale italiano: un tema da discutere. *Le Carte e la Storia*, XXIII/2 (2017), 14–24, p. 17, a továbbiakban Ascheri: Il comune medievale italiano.

[152] Kulcsár: *A középkori élet*, p. 195. Vö. Ascheri: Il comune medievale italiano, p. 18: „La grande e vittoriosa vicenda della Lega lombarda non inganni, perché implicò la guerra di città cristiane contro l'imperatore cristiano, come erano cristiane le altre città a lui fedeli. Ma il comune era ormai diventato un soggetto politico-militare, capace distringere alleanze come ogni Stato, di inviare ambascerie, di legiferare, e presto a volte anche contro le "libertà", cioè i privilegi fiscali della Chiesa, resa potente dai grandi papi come Alessandro III, il papa dei comuni contrari al progetto del Barbarossa, che ne verrà umiliato.".

[153] A *Comune* fogalmához lásd például Pirenne, Henri: *Medieval cities: their origins and the revival of trade.* Franciáról angolra fordította: Frank D. Halsey. New York (Anchor Books) 1956, pp. 143–151.; Jones, P. J.: Communes and Despots: The City State in Late-Medieval Italy. *Transactions of the Royal Historical Society*, 1965, Vol. 15 (1965), pp. 71-96, a továbbiakban Jones: Communes and Despots. A *Comune* jelenthette, főleg a korai időkben, a városi tanácsokat, mint a városállamok politikai szervezete. Hearder, Harry: *Olaszország rövid története.* Ford.: Szuhay-Havas Ervin, Budapest (Maecenas Könyvkiadó) 1992, p. 67, a továbbiakban Hearder: *Olaszország rövid története*.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

'in liberta' etc., and government 'a tiranno', signoria or principato)".[154] Tehát ellentétben állt a Köztársaság és a despotikus uralom, mely utóbbi a zsarnokság és az egyeduralom formája, de ezek közt említi a vezető testület, a *Signoria* végrehajtó hivatalát is. Véleménye szerint az 1300-as évekre Észak- és Közép-Itália nagyobb része despotikus uralom alatt állt, mely eredményeként a 15. századra a nagyobb városállamok megosztoztak Felső Itália ellenőrzésén.[155] Talán nem volt ennyire éles határ a két fogalom között, és ahogy Brucker rámutatott, Jones ezzel a tanulmányával amellett igyekezett kevés sikerrel érvelni, hogy „a politikai struktúrák és attitűdök nem változtak jelentősen a XI. századtól a XVIII. századig", illetve hogy „a 'reneszánsz állam' egy olyan kitaláció, melyet ki kellene tiltani a könyvekből".[156]

A városok felvirágzásával együtt, Firenze is virágzásnak indult, melyet főleg a gyapjúfeldolgozó iparának, banki tevékenységének és az ezekkel együtt erősödő távolsági kereskedelmének köszönhetett.[157] A gazdasági és népességi emelkedése ellenére – illetve talán annak eredményeként is – a 13. század elejétől Firenzét két társadalmi rétegének ellentéte uralta, melyek hol harcoltak, hol együttműködtek egymással az elkövetkező két évszázadban. Az elitek csoportja volt a gazdagabb réteg, ide tartoztak a bankárok, kereskedők és a földbirtokosok, míg a másik osztályba a szegényebb kereskedők, kézművesek, és a céhekbe tömörült emberek tartoztak, akik együttes elnevezése a *popolo* volt.[158] A popolo tehát a nem elit polgárokat jelentette, de Firenzében politikai értelemben a nem elit családokhoz tartozó céhtagok szinonimájaként használták. Najemy leszögezi, hogy nem a kisebb és nagyobb céhek közti különbségtétel volt az, ami elválasztotta egymástól az elitet és a *popolót*, hiszen még a céhek ilyesfajta besorolása is képlékeny volt.[159] Az elit csak a nemzetközi kereskedők, a bankárok és a Calimala céhekben volt mindig többségben, mint a legrégebbi és legelőkelőbb céhek, a többiben viszont változó volt az arány.[160] A Bírák és Jegyzők céhében – melyben később 1366-tól Salutati is tag lett – a kisebb számú jogászok többnyire az elithez tartoztak, de a nagyobb számú jegyzők a *popolóhoz*. A 13. század végétől Firenzében a céhek fokozatosan egyre nagyobb szerephez jutottak a politikai életben, sőt hamarosan a politikában nem is játszhatott szerepet olyasvalaki, aki nem tartozott valamelyik céhbe. Ezt jól mutatja az a statisztika is, miszerint Firenze felnőtt férfi lakosságának 28–30 százaléka volt valamely céh tagja a 13. század végén.[161]

1282-ig a három fő tisztség a *Quattordici Anziani* (vagy *i quattordici* 'Tizennégy Elöljáró'

[154]Jones: Communes and Despots, p. 71.

[155]Jones: Communes and Despots, p. 71.

[156]Brucker, Gene A.: *The Civic World of Early Renaissance Florence.* Princeton (Princeton university press) 1977, p. 5. „In Italy at any rate the 'Renaissance state' is a fiction to be banished from the books." Jones: Communes and Despots, p. 95.

[157]Firenze felemelkedésére és annak további tényezőire lásd Pete: *Olaszország története*, p. 140.

[158]Najemy, John M.: *A History of Florence 1200–1575.* Malden (Blackwell Publishing) 2006, p. 5, a továbbiakban Najemy: *History of Florence.*

[159]Najemy: *History of Florence*, p. 35.

[160]Najemy: *History of Florence*, pp. 35–36.

[161]Najemy: *History of Florence*, p. 43.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

hivatala), a *podestà* és a *capitano* volt, és ezek a megfelelő tanácsokkal együtt kormányoztak.[162] 1282-ben a még korábban a *popolo grassó*ból alakult nagy céhek és a *popolo minutó*ból alakult kis céhek vették át a hatalmat, és közülük választották ki kéthavonta véletlenszerűen a vezető *prior*okat. 1282. június 15-én a három nagyobb céh „tre priori delle arti" – *Calimala*, *Cambio* és *Lana* – egy-egy képviselője kezdte meg mandátumát, így először három *prior* vezette a Köztársaságot, név szerint Bartolo di Iacopo de'Bardi, Rosso Bacherelli és Salvo di Chiaro Girolami.[163] A *prior*okat kezdettől fogva, és később, Salutati kancellársága idején is két havonta választották, így az első három választott *prior* június 15-től augusztus 15-ig viselte mandátumát. Eleinte a hónap közepétől („da mezzo") kezdődött hivatalviselésük, de 1344 májusától kezdve minden hónap első napjától („dal dì primo di (...)") léptek hivatalba a következő hónap utolsó napjáig;[164] az új *prior*ok ideje tehát minden évben május, július, szeptember, november, január, március hónapokban kezdődött. A korábbi vezető hivatalt, a *Quattordici Anziani*t már az első év végére magába olvasztotta, és hamarosan végleg fel is váltotta. Az első három *prior* kéthónapos mandátumának lejárta végén megduplázták a számukat, így hamar hat elöljáró képviselte a Köztársaságot Firenze nagyobb céheiből választva.[165] Az említett nagyobb céhekhez csatlakozott még a Selyemszövők, az Orvosok és fűszerkereskedők és a Szűcsök céhe.[166] A 14. század elején a számuk megduplázódott, és tizenkét *prior*t választottak, de hamarosan visszacsökkent hatra, és ez a létszámingadozás még jelen volt,[167] míg végül 1343 nyarától a *prior*ok permanens száma nyolc lett, akik a *gonfaloniere di giustiziá*val együtt alkották a *Signoriá*t és vezették a Köztársaságot: „1343 júliusában, az athéni herceg kiűzése után az általános újjászervezéssel a perjelek száma emelkedett: « és 12-en voltak, nyolc a nép köréből és négy a *grandi*k ('mágnások') közül, kerületenként hárman » ... « és néhány nappal később, végül fellázadt a nép ... elküldték és eltávolították a palotából a grandikat ». A priorok száma így nyolc lett « míg a herceg előtt hat prior és egy gonfaloniere di giustizia volt, most kilenc lett, akik közül ketten a kisebb céhekből kerültek ki, és egy gonfaloniere di giustizia. »"[168] Guidubaldo

[162] Guidi, Guidubaldo: *Il governo della città – Repubblica di Firenze del primo Quattrocento.* Vols. I–III. Firenze (Leo S. Olschki Editore) 1981, Vol. I, p. 7, a továbbiakban Guidi: *Il governo*.

[163] *Archivio delle tratte*, p. 3.; Guidi: *Il governo*, vol. II, pp. 3–4.

[164] Rodolico, Niccolò (szerk.): *Cronaca fiorentina di Marchionne di Coppo Stefani*. *Rerum Italicarum Scriptores*, n. s., XXX, parte I. Città di Castello (S. Lapi) 1903–1955, p. 218. és p. 222., a továbbiakban *Cronaca fiorentina.*

[165] *Archivio delle tratte*, p. 4.

[166] Guidi: *Il governo*, vol. II, pp. 3–4.

[167] Guidi: *Il governo*, vol. II, p. 10.

[168] Az idézet eredeti olvasata: „Con la generale riforma del 1343, nel luglio, dopo la cacciata del duca di Atene, i priori vengono aumentati nel numero, « ed erano 12, otto popolari e quattro grandi, tre per quartiere » ... « e stati pochi dì, alla fine si levò il popolo a tomore ... ne furono mandati e tratti fuor di palagio i priori grandi che v'erano ». I priori vengono così portati ad otto « ove soleano innanzi al duca essere sei priori e uno gonfaloniere di giustizia, fossero nove, tra' quali ne fossero due delle quattordici minori arti, e uno gonfaloniete di giustizia »." Lásd még Barbadoro, Bernardino: *Gonfaloniere*, EncIt, 17, 1933.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Guidi egy táblázatban szemlélteti, hogy 1355-ben melyek voltak Firenze legfontosabb hivatalai, mely 1375-ben is ugyanúgy nézhetett ki. E szerint a fő hivatalok a *gonfaloniere di giustizia* ('az igazságosság zászlótartója'), az *otto priori* ('a nyolc elöljáró'), a *notaio dei priori* ('az elöljárók jegyzője'), *capitano del palazzo* ('a palota kapitánya'), *personale esecutivo* ('végrehajtó személyzet') és munkájukat rendszerint a *dodici buonuomini* ('tizenkét derék férfi') és gyakran a *sedici gonfalonieri di compagnia* ('tizenhat zászlótartó') segítették.[169]

1289-ben hozták létre a *gonfalonierato di giustizia* hivatalát, melytől kezdve az adott számú *prior*ok testülete élén egy választott vezető állt, akinek megnevezése a *gonfaloniere di giustizia*, magyarul az igazságosság zászlóvivője volt. 1293-tól kezdve az *Ordinamenti di giustizia* – vagyis az Igazságügyi Rendeletek, melyek a polgárokat voltak hivatva védelmezni a mágnások erőszakos fellépéseitől – pontosan meghatározta tisztségét, és előírta, hogy az igazságügyi *gonfalonier*nek a huszonegy céh egyikének kellett a tagjának lennie. Minden hivatal betöltésének megvoltak a maga követelményei, melyeknek eleget kellett tenni. Ilyen volt a megszabott életkor, bizonyos pénzbeli kötelezettség, hogy városlakónak kell lennie vagy esetleg pont, hogy külföldinek, illetve a *gonfaloniere di giustizia* esetében az, hogy a választott *prior*okkal nem állhatott rokoni kapcsolatban, és hogy csakis a nagyobb céhek soraiból választható.[170] Ekkorra, a század végére a hét nagyobb céh, az *Arte maggiori* mellett a sok kisebb kézműves és kereskedelmi szervezetből tizennégy kisebb céh, az *Arte minori*is politikai elismerést szerzett.[171] A nagyobb céhekbe azok tartoztak, akik munkájához a nyersanyagok szervezett importjára és/vagy exportjára volt szükség. Ilyen volt Firenze legfontosabb céhe, az Arte della Lana, ugyanis a gyapjúcéh saját firenzei durva posztója helyett rá volt kényszerülve, hogy külföldről, legfőképp Angliából importálja a szükséges gyapjút.[172] A nagyfokú szervezettség miatt a banki tevékenységet űzők, és a jog, illetve az orvostudomány képviselői is a nagyobb céhekhez tartoztak. A hét nagyobb céh tehát a Bírák és jegyzők céhe (*Arte dei Giudici e Notai*), a Textilkereskedők céhe (*Arte dei Mercatanti o di Calimala*), a Pénzváltók céhe (*Arte del Cambio*), a Gyapjú céh (*Arte della Lana*), a Selyemszövők céhe (*Arte della Seta o di Por Santa Maria*), az Orvosok és fűszerkereskedők céhe (*Arte dei Medici e Speziali*) és a Szűcsök céhe (*Arte dei Vaiai e Pellicciai*) volt.[173] A kisebb céhekbe pedig leginkább a mindennapi fogyasztási cikkekért és az élelmiszerekért felelősök tömörültek. A 13. század dereka után először a Borkereskedők céhe (Arte dei

[169] Guidi: *Il governo*, vol. II, pp. 13–15.

[170] Guidi: *Il governo*, vol. II, pp. 16–17.; *Archivio delle tratte*, p. 5, n. 4.; Foscari, Marco: *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato.* Ser. II, vol. I, a cura di Eugenio Albèri. Firenze (Tipografia all'insegna di Clio) 1839, p. 27, a továbbiakban Foscari: *Relazioni degli ambasciatori*.

[171] Najemy: *History of Florence*, p. 37. Azok a céhek, melyek nem lettek kihirdetve az 1293-as rendelkezések során, azok vagy beolvadtak egy másik elismert céhbe vagy hamarosan megszűntek. Uo.

[172] Brucker, Gene A.: *Florence, the Golden Age, 1138-1737*. New York (Abbeville Press) 1984, pp. 104–105.

[173] Villani, Giovanni: *Nuova Cronica.* Edizione critica. Porta, Giuseppe (szerk.), vols. 1–3. Parma (Fondazione Pietro Bembo/Guanda) 1990-1991, p. 351, a továbbiakban Villani: *Nuova Cronica*; Foscari: *Relazioni degli ambasciatori*, pp. 26–27.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Vinattieri), majd sorra a többi kisebb céh is megjelent, melyek a következők voltak: Hentesek és halkereskedők céhe (*Arte dei Beccai*); Cipészek céhe (*Arte dei Calzolai*); Kovácsok céhe (*Arte dei Fabbri*); Építőiparosok és ácsok céhe (*Arte dei Maestri di Pietra e Legname*); Vászonszövők és használt áruval kereskedők céhe (*Arte dei Linaioli e Rigattieri*); Szállásadók céhe (*Arte degli Albergatori*); Olaj-, sajt-, kolbász- és egyéb élelmiszerekkel kiskereskedők céhe (*Arte degli Oliandoli e Pizzicagnoli*); Bőrcserzők céhe (*Arte dei Cuoiai e Galigai*); Páncélosok és kardforgatók céhe (*Arte dei Corazzai e Spadai*); Hadi felszereléseket (pajzsokat, öveket, nyergeket) készítők céhe (*Arte dei Correggiai*); Faiparban dolgozók céhe (*Arte dei Legnaioli*); Lakatosok céhe (*Arte dei Chiavaioli*); Pékek céhe (*Arte dei Fornai*).[174]

1292. február 15-én választották a *prior*ok soraiba a nemes, gazdag, és a guelfek körében nagy tekintélynek örvendő Giano della Bellát (egyszer, 1289-ben már megválasztották *prior*nak, akkor még rajta kívül hat *prior* volt a testület tagja, és nem választottak *gonfaloniere di giustiziá*t vezetőnek),[175] aki a legerélyesebben szorgalmazta az *Ordinamenti di Giustizia* létrejöttét és 1293. január 18-ai kihirdetését, ezzel orvosolva az előző évek rendetlenségeit, zavargásait, és hivatalos szövetséget hozva létre a céhek között, akik kezébe adta a firenzei kormányzat végrehajtó ágát.[176] Fontos kiemelni, hogy Firenzében egészen 1750-ig az év március 25-én, Jézus fogantatásának napján kezdődött. Gino Capponi is kihangsúlyozza, hogy ugyan Giano della Bella 1292 februárjában lett ismét *prior*, azonban a Gergely naptár szerint akkor már az Úr 1293. évében jártak.[177] Az új kormány, a *secondo popolo* 1294-ben kezdte el építtetni a *prior*ok új palotáját,[178] mely a 15. századig még a Palazzo dei Priori nevet viselte, ma viszont a Piazza della Signorián található épület neve – mely bejárata előtt Michelangelo Buonarotti híres Dávid-szobrának egy replikája is látható – Palazzo Vecchio.

Röviden Firenze városának kerületi felosztásáról, a négy történelmi negyed kialakulásáról is érdemes szólnom, mely felosztottságot a mai város is őrzi. Firenze városát már a 12. században négy részre osztották, mely városrészek a város négy kapuja – Porta Domus, Porta San Petri, Porta San Mariae, Porta San Pancratii – körüli területet takarták.[179] Ezeket később *sestieré*knek,

[174]„Nelle sette maggiori son descritti e computati tutti li nobili e grandi di Firenze, e queste arti maggiori sono l'arte dei mercatanti, dei cambiatori, della lana, della seta, dei battiloro, dei medici e speziali, e dei vaiai; e le quattordici arti minori sono delli fabbri, calzolai, muratori, fornai, beccai, rigattieri, scarpellini, vinattieri, albergatori, oliandoli, chiavaioli, legnaiuoli, linaroli, e coreggiai, e sotto queste ventuna arti si comprende tutta la città." Foscari: *Relazioni degli ambasciatori*, pp. 26–27.

[175]*Cronaca fiorentina*, p. 65.

[176]Capponi, Gino: *Storia della Repubblica di Firenze*. Vol. I. Firenze (Barbèra) 1867, p. 92, a továbbiakban Capponi: *Storia*; Najemy: *History of Florence*, p. 82. Giano della Bella priorátusára és *prior* társaira 1293 februárjában lásd *Cronaca fiorentina*, pp. 71–72. Ezen bejegyzésből azt is megtudjuk, hogy della Bella két hónapos megbízatása idején a *gonfaloniere di giustizia* Baldo de' Ruffoli volt.

[177]Capponi: *Storia*, p. 92, n. 2.

[178]Najemy: *History of Florence*, p. 87.

[179]Iacopini, Debora – Balbiano, Daniele – Favale, Manuela – Gjyzelaj, Stela – Morone, Giuseppe – Stocchi, Nicolò (Szerk.): *I quartieri di Firenze. Problematiche e meccanismi correla-*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

vagyis városnegyedeknek nevezték el, de ekkor már a *sestiere* pontosan hat kerületetét jelentette Firenzének – Sesto Oltrarno, Sesto di S. Piero Scheraggio, Sesto di Porta S. Piero, Sesto di Porta del Duomo, Sesto di Borgo SS. Apostoli, Sesto di San Pancrazio –. Minden ilyen kerület, noha magától a firenzei *Comuné*től és önkormányzattól függtek, mégis már ekkor volt valamiféle önállóságuk, saját joghatóságuk. A *sestierék* időszaka 1179 és 1343 közé tehető, mely időszakot a guelfek és ghibellinek harcai jellemezték. 1343-ban Firenze városát ismét négy negyedre osztották (*quartieri*), mely felváltotta a korábbi közigazgatási berendezkedést.[180] Debora Iacopini már hivatkozott munkájában, többek közt arra a kérdésre is kereste a választ, hogy mi oka volt ennek a változásnak, miért lettek *quartierék* a *sestierék*ből. Az okok hátterében egyrészt a város gazdasági változásait látta, de fontos szempont volt a jelentős demográfiai változás, mert a város lakossága 1172 és 1300 között 30.000 lakosról mintegy 90-100.000-re nőtt, és ezekhez kapcsolódóan a demokrácia is előtérbe került, minthogy a kevesek helyett maga a nép, a *popolo*, pontosabban a *secondo popolo*, a második nép is beleszólást és jogokat kapjon a közigazgatásban.[181] A négy új negyed a korábbi hatból alakult ki, persze más kulturális központi hely köré lokalizálva, de a területükön korábban meglévő – még ha csak részben is – sestiere egyes szimbólumait az új negyedek is tovább vitték címerükben. Az 1343-tól fennálló négy negyede Firenzének a következők voltak: Quartiere di Santo Spirito (a Sesto Oltrarno helyét vette át), Quartiere di Santa Croce (a Sesto di S. Piero Scheraggio területére teljesen, és a Sesto di Porta S. Piero egyharmadára terjedt ki), Quartiere San Giovanni (a Sesto di Porta S. Piero maradék két harmadát és a Sesto di Porta del Duomo részt fedte) és a Quartiere di Santa Maria Novella (a Sesto di Borgo SS. Apostoli és a Sesto di San Pancrazio helyén).[182] Az elnevezésekből is látható, hogy ekkortól már nem a város ki- és bevezető kapui, hanem a területükön lévő fontosabb történelmi és kulturális központok köré alakították a közigazgatási negyedeket, melyek egy-egy bazilikáról lettek elnevezve is. A legfontosabb a Santa Croce negyed lehetett, mert annak területén voltak a város politikai központjai, köztük a Palazzo del Comune is. A két legnagyobb kerület a Santo Spirito és a San Giovanni volt, amelyek együttesen az „adózó" családok több mint hatvan százalékát és a teljes adóbevétel közel hatvan százalékát adták.[183] A városi terület ezen átszervezésével párhuzamosan a régi városrészek belső szervezetei is átalakultak, a *gonfaloni*k száma az eredeti húszról tizenhatra csökkent, egyenlően elosztva a négy

ti alla ripartizione interna di un territorio comunale. Online érhető el az Academia.edu oldalán: `https://www.academia.edu/14760732/I_quartieri_di_Firenze._Problematiche_e_meccanismi_correlati_alla_ripartizione_interna_di_un_territorio_comunale` Utolsó letöltés: 2023. augusztus 8.; pp. 4-5, a továbbiakban *I quartieri di Firenze*.

[180] GUIDI: *Il governo*, Vol. I, p. 20.; *I quartieri di Firenze*, pp. 7-8.

[181] Uo. p. 7.; GUALTIERI: *Il Comune di Firenze*, p. 1.

[182] *I quartieri di Firenze*, pp. 8-9, a négy kerületre felosztott város színkódos térképét ld. uo. p. 11.; ld. még REPETTI, Emanuele: *Dizionario geografico fisico storico della Toscana.* Online elérhető: `http://stats-1.archeogr.unisi.it/repetti/database.php`, utolsó letöltés: 2023. december 8.

[183] *I quartieri di Firenze*, p. 10.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

kerület között, tehát minden *quartiere* négy *gonfaloni*ra, vagyis négy zónára oszlott, amik élén állt az adott *gonfaloniere*.[184]

1282-től 1328-ig fokozatosan alakult át a város felépítése és vezetése, melynek eredménye a Köztársaságot vezető, annak élén álló *Signoria* lett. Tagjai a kéthavonta újraválasztott nyolc *prior* (a nagy céhek soraiból hat, a kisebb céhekből kettő) és a *gonfaloniere di giustizia* voltak.[185] Az igazságosság zászlóvivőjét tehát azért választották meg 1293 elején, hogy legyen egy külön választott személy, akinek a fő feladata, hogy betartassa a törvényeket, az *Ordinamenti di Giustiziá*t. Fehér alapon vörös keresztet ábrázoló zászlaja alatt ezer ember szolgált, akik az ő parancsára készek voltak a mágnások, a *grandi*k ellen vonulni, ha a szükség úgy hozta.[186] Minden egyes választás a közhivatalokba 1328-tól kezdve *borsá*ból való kihúzással történt.[187] Ez az új kormányzat 1530-ig fennállt, és a vezető végrehajtóhivatal, a *Signoria* hatáskörébe tartozott a legfontosabb feladat, a külpolitika kérdése. Amikor ülésezett, és döntöttek a politikai és diplomáciai ügyekben, rajtuk kívül jelen voltak atnácsok, testületek (Collegi), melyek közt a legfontosabb azon testület volt, melynek tagjai a tizenkét *buonuomini* és a tizenhat *gonfalonieri di compagnia*, akik ugyanúgy beleszólhattak a beszélgetésbe és akár szavaikkal befolyásolhatták is a levelek tartalmát és megfogalmazását.[188]

Amikor, főleg háborús időkben, felállították a *Dieci di balià*t (Tízek Tanácsát) vagy az *Otto di balià*t/*Otto santi*t (Nyolcak Tanácsát, Háborús vagy Szent Nyolcakat), melyek ideiglenesen felállított intézmények voltak,[189] akkor is a *prior*ok foglalkoztak a külügyekkel, de velük együttműködve.[190] Firenze lakói is, akárcsak Itália többi városállamának polgárai közt, belső ellentétek, viszályok voltak, mely a guelf és a ghibbelin pártokra osztotta őket már a 12. századtól. A guelfek voltak a pápapártiak és ők képviselték a polgárság érdekeit, a ghibbelinek pedig a császárpártiak, akik a nemesek érdekeit képviselték, és e két csoporthoz tartozók folyamatosan harcoltak egymással, elragadva a másik elől a hatalmat, melyet az ellenfél megölése vagy száműzése tetőzött be.[191] Ugyan 1293-ra már a guelf párt volt hatalmon egyedüliként, de

[184]Uo. p. 10.; vö. Barbadoro, Bernardino *Gonfaloniere*, EncIt, 17, 1933.

[185]Benigni, Paola: I principali organi della direzione politica nell'età di Coluccio Salutati. In: Cardini, Roberto - Viti, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 21–36, pp. 23–26.; Guidi: *Il governo*, Vol. I, p. 7–8.

[186]Capponi: *Storia*, pp. 94–95.

[187]Guidi: *Il governo*, Vol. I, p. 7.

[188]De Rosa: *Coluccio Salutati*, pp. 89–108. Gualtieri: *Il Comune di Firenze*, pp. 216–217.

[189]A balìa intézményére lásd Guidi: *Il governo*, Vol. I, pp. 93–95.

[190]Guidi: *Il governo*, Vol. II, p. 217.

[191]A guelf és a ghibellin pártok történetére lásd a 2005-ben Marco Gentile szerkesztésében megjelent *Guelfi e ghibellini nell'Italia del Rinascimento* című tanulmnykötetet (Rome, Viella), főleg Rosa Maria Dessì írását: I nomi dei Guelfi e dei Ghibellini da Carlo I d'Angiò a Petrarca, 3–78. Lásd még Gentile, Marco: Factions and perties: problems and perspectives. In: Gamberini, Andrea - Lazzarini, Isabella (szerk.): *The Italian Renaissance State*. Cambridge (Cambridge University Press) 2012, 304–322, pp. 311–312. és pp. 318–319: „It is commonly accepted that 'the War of the Eight Saints between Gregory XI and the Florentines in 1376 marks the end of the traditional Guelf political theory in Florence.' (...) By 1942 Nino Valeri had recognised that 'the word remained the same, but

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

a belső viszályok nem oldódtak meg, és a guelfen belül is két ellentétes párt kezdett egymás ellen harcolni: a fehér guelfek és a fekete guelfek, ahol az előbbiek lettek a ghibellinek után a császárpártiak. Mint ismeretes, ennek a belső háborúskodásnak volt áldozata Dante Alighieri is, akit, mint fehér guelf, a feketék száműztek 1301-ben.[192]

A firenzei kormányzatban a kancellár jelentette a biztos pontot, a folytonosságot a a hivatalok és a tanácsok tisztviselőinek sűrű váltakozásai közepette.[193] A kancellárokat nem kettő vagy hat hónapra, hanem egy évre választották, de mivel ellentétben például a *prior*okkal, őket újra lehetett választani akárhányszor; volt, hogy ugyanaz a személy évtizedekig töltötte be hivatalát. Az is mutatja Coluccio Salutati jelentőségét, hogy őt harmincegy éven keresztül választották újra, és halála pillanatában is Firenze kancellárjaként és szeretett polgáraként élt a köztudatban. Sőt, a megválasztását kikiáltó hivatalos iratban, melyből az előző részben idéztem, kitértek a többszöri megválaszthatóságára is: „et quod ipse potuerit et possit semel et pluries ad ipsum officium eligi, et quod ipse ser Coluccius potuerit et possit ipsum officium ad quod electus est vel eligetur in posterum, acceptare".[194] Demetrio Marzi szerint, amikor átvette Monachi hivatalát Salutati, nem hagyta ott az addigi közjegyzői tisztségét a Tratténál, hanem – legalábbis egy darabig – mindkettő élén állt. Miként látta a *Signoria*, hogy képes helytállni mindkét helyen, segítséget kapott, és egyszerre volt a *Comune* fogalmazója és a *Tratte* kancellárja („Dettatore del Comune e Cancelliere delle Tratte").[195] Úgy tűnt, bírja a ráruházott felelősséget és munkát, de nagyon sok feladata volt, roskadt a terhek alatt, ráadásul rögtön háborúban is találta magát mint Firenze hangja, de ebből mi sem érezhető állami leveleinek ékes megfogalmazásaiban, csupán familiáris levelében volt, hogy olykor panaszra fordult íróvesszője.[196]

3.3 Firenze és a Szentszék háborúja

Salutati külsejét és jellemét az alábbi szavakkal jellemezte Filippo Villani és az ő nyomán Alessandro Wesselofsky:

---

the content was radically changed, to the point where it became the sign of an ideology promoted and spread no longer by the papacy, but by the Florentine republic': in effect, a Guelfism that, becoming detached from its original meaning, came to symbolise *libertà*. To speak of Guelfism and Ghibellinism, instead of Guelfs and Ghibellines, obviously shifts the discourse from the ground of practice to that, much more slippery, of political ideas: but in any case, the evolution in Florence between the Trecento and the Quattrocento from a pro-church Guelfism to a markedly pro-French Guelfism cannot be considered a mere rhetorical device." Vö. GHERARDI: *La guerra*, pp. 7–9.

[192]PAMPALONI, Guido: *Bianchi e Neri*, EncDant.

[193]GUIDI: *Il governo*, Vol. II, p. 41.

[194]NOVATI: *Epistolario*, IV/2, ep. IV, 437–438, p. 438.; az eredetit nem láttam, de a Firenzei Állami Levéltárban található: Provvigioni del comune, n. 63, c. 31 A.

[195]MARZI: *La Cancelleria*, p. 118.

[196]NUZZO: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, p. 125.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

> Coluccio Salutati, aki ekkor már a Köztársaság kancellárja, „több mint félmagas, de kissé görnyedt, széles csontozatú, szinte fehér színű, kerek arcú, széles és karcsú állkapoccsal, kissé kiemelkedő alsó ajakkal, szerény, de lassú kiejtéssel: megjelenése kissé borzasztó és melankolikus, de amikor beszélni kezd, játékos. Nincsen benne veleszületett kapzsiság: példamutató ember, és bármiféle véteknek foltja nélkül él." „Coluccio egyike volt azoknak, akik a « három firenzei korona » irodalmi hagyományát a leglelkesebben ápolták, megvédve azt egy olyan iskola támadásaival szemben, amely már kizárólag a klasszikus latinság forrásaiból kezdett ihletet meríteni."[197]

Coluccio Salutatinak Firenze kancellárjaként számos feladata volt, de mind közül a legfontosabb a levelek írása, hiszen ő volt mindenekelőtt a külföldi hatalmaknak, beleértve a pápának, a császárnak és a királyoknak küldött levelek fogalmazója (*dictator litterarum*) a *Signoria* nevében.[198] Leveleinek megfogalmazása és szerkesztése nagy odafigyelést igényelt, már csak azért is, mert amikor 1375 áprilisában elfoglalta hivatalát, egy kiélezett helyzetben találta magát. Megkezdődött egy olyan háború Firenze és a Szentszék között, melyet méltán neveznek a levelek és a követek háborújának, ugyanis ez inkább volt gazdasági és diplomáciai, mint tényleges harcokkal és vérrel teli. A szakirodalomban ezen fogalmakra a *lettere* vagy *epistole* és az *oratori* szavakat használják. Az *orator*, *-oris* (*m.*) szónak a jelentése Salutati korában és az általa írt levelekben már nem a klasszikus „szónok", hanem „követ" jelentéssel bírt. Gherardinál olvashatjuk: „Pertanto con lettere ed oratori incominciarono ad aggravare presso i detti sudditi (ciascuna città e terra in particolare) i mali della ecclesiastica tirannide, e contrapponendo ad essa il nome dolcissimo della libertà, si offersero pronti a porre in aiuto di loro le forze tutte della Repubblica."[199] Ebben a háborúban igen fontos szerepe volt a firenzei kancellárnak, Coluccio Salutatinak és az általa Firenze nevében megírt *missilis*eknek, mely gondosan és szépen megszerkesztett levelek sokszor egyben irodalmi alkotások is voltak, és tartalmukkal szólította fel címzettjeit a szabadság védelmére és a Szentszék elleni ligába való csatlakozásra.

A teljes háborúra nem térek ki részletesebben, egyrészt azért, mert ezt már többen megtet-

[197] VILLANI: *Le Vite*, p. 21: „Fu, e ancora è, di statura più che mezzana, ma alquanto chinato, con ossa larghe, colore quasi bianco, faccia tonda, larghe e pandenti mascelle e con labbro di sotto alquanto più eminente: pronunziazione modesta, ma tarda; l'aspetto suo è alquanto orrido e malinconoso, ma cominciando a parlare è giocondo. In lui non è alcuna cupidità innata: uomo è essemplare, e vive senza macchia d'alcun vizio." WESSELOFSKY: *Il Paradiso*, p. 77: „Coluccio era uno di quelli che più teneramente mantevano la tradizione letteraria delle « tre corone fiorentine », difendendola contro gli attachi d'una scuola che già cominciava ad ispirarsi esclusivamente alle fonti della latinita classica."

[198] WITT: *Coluccio Salutati*, p. 2.; ARRIGHI: La cancelleria fiorentina, p. 62.

[199] GHERARDI: *La guerra*, p. 24. Részben az ő nyomán, de Franek Sznura is e szavakkal jellemezte, mikor azt írta, hogy „Fu, dunque, 'anche' una guerra di oratori e di epostole (...)" SZNURA, Franek: La guerra tra Firenze e papa Gregorio XI. In CARDINI, Roberto – VITI, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, pp. 89–101, p. 89, a továbbiakban SZNURA: La guerra.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ték, akik közül kiemelendő Alessandro Gherardi 1868-ban megjelent, már hivatkozott munkája, másrészt azért, mert dolgozatomnak a célja nem ez, így csupán annyira megyek bele ebben az alfejezetben és a továbbiakban, amennyire a levelek, a személyek és a kontextus megköveteli.[200]

A Szentszék elleni háború kirobbanásához nagyon sok, és már régóta jelen lévő ok vezetett. A legfontosabb ok az volt, hogy 1375-re már eltelt 66 év azt követően, hogy az akkori pápa, V. Kelemen áthelyezte Avignonba a pápai Kúriát, és ezzel kezdetét vette az avignoni fogság. A francia székhellyel együtt járt az erős francia befolyás a pápai udvarban, melyet nem néztek jó szemmel Itáliában. Ezen idő alatt az új Szentszék számára a pápai legátusok sok várost és földet szereztek meg, és maguknak a legátusoknak is egyre nagyobb, már-már zsarnoki hatalmuk lett.[201] Firenze részéről az is az okokhoz adódott, hogy 1371-ben az új pápa, XI. Gergely Pietro d'Etaint (*detto il Bituricense da Bourges*),[202] Bourges bíborosát nevezte ki pápai helytartónak Perugiában. Már 1370-re olyan pletykák keringtek, miszerint a pápaság fenyegetést jelent egész Toszkánára és az egyház Firenze uralmának megdöntését akarja az alávetett városok felett.[203] Az egyházi tisztviselők be-beavatkoztak a toszkán *Comuné*k belügyeibe, mindezt a béke és a rend nevében, pápai közvetítéssel.[204] A külső fenyegetésekkel egyidőben belső ellentétek is sújtották Firenzét, hiszen a guelfek és ghibellinek, illetve a fekete és a fehér guelfek ellentéte a 13. században lecsendesedett, de a hatalomhoz jutó nagyobb családok közti viszályok felerősödtek. A két legfontosabb egymással szembenálló család az Albizzi és a Ricci volt. A korábbi elnevezések eltűntek (sőt, a pápa is tiltotta használatukat), de a guelf szelleme, a párt neve egybeolvadt a Szentszékkel, és legodaadóbb híveik Firenzében az Albizzik voltak, ők az apostoli székhelyet is elfogadták, és készek voltak támogatni az Egyházat zokszó nélkül, ellenben a Ricci családdal.[205] Volt még egy igen fontos előzménye a háborúnak, egy olyan esemény, melyet Firenze egyházi árulásnak tekintett a pápa és Bologna bíborosának részéről. Történt

[200] A háború eseményeire lásd még Brucker, Gene A.: *Florentine politics and society: 1343–1378.* Princeton (Princeton university press) 1962, pp. 297–319, a továbbiakban Brucker: *Florentine politics*; Trexler, Richard C.: *The Spiritual Power. Republican Florence under Interdict.* Leiden (E. J. Brill) 1974, pp. 29–44, a továbbiakban Trexler: *The Spiritual Power*; Najemy: *A History of Florence*, pp. 151–155.; továbbá De Rosa: *Coluccio Salutati*, pp. 109–121 és Panella, Antonio: La guerra degli Otto Santi e le vicende della legge contro i vescovi. *Archivio Storico Italiano*, vol. 99, no. 1 (1941), 36–49.

[201] Gherardi: *La guerra*, p. 7.

[202] Saint-Flour püspöke, a Szent Benedek Rendjéhez tartozó Petrus (d'Estaing) 1368. április 2-án Bourges püspöke, majd 1370. június 9-én bíborosa lett. *Hierarchia catholica medii aevi*, sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis Tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita per Conradum Eubel. Editio altera. Monasterii (Sumptibus et typis librariae Regensbergianae) 1913, p. 139, a továbbiakban Eubel: *Hierarchia catholica*. Vö.: *Pierre de Estaing (Petrus de Stagno)*, TGE; Braidi, Valeria: Il governo della città nella seconda metà del Trecento. In Braidi, Valeria (szerk.): *Gli statuti del comune di Bologna degli anni 1352, 1357; 1376-1389* (Libri I-III). Bologna 2002, 9–41, p. 19.

[203] Najemy: *History of Florence*, p. 151.

[204] Brucker: *Florentine politics*, p. 280, Rollo-Koster: *Avignon*, pp. 130–131.

[205] Gherardi, *La guerra*, p. 8.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ugyanis, hogy egy évvel korábban, 1374-ben éhínség volt Firenzében, de hiába kértek segítséget, gabona-támogatást, nem kaptak. Sem Bologna, sem Perugia nem segített, holott „az egyik a Pó-síkság gabonájának 'kapuja', a másik a Trasimeno tó és annak haltermelés-ellenőrzésének a 'kulcsa'".[206] Ezek mellett a firenzei ambíciók is jelen voltak, illetve megvolt maga a lehetőség a Köztársaság számára, ugyanis a Szentszék a Milánóval zajló háború végeztével pénzhiányban szenvedett.[207]

Salutati kancellárságának első levelei még a tényleges háború előtt íródtak, amikor is két külpolitikai ügy foglalkoztatta Firenzét. Az egyik Castiglion'Aretino birtoklásának a kérdése volt, miután az Arezzo megyei várost 1336-ban Firenze birtokba vette. Miután V. Orbán védelme alá vette 1370-ben a területet, 1371-ben Castiglione és Arezzo megújította korábbi barátsági és kölcsönös védelmi szerződését, aminek értelmében Castiglione évente ötven lírát és ötven font értékű viaszt fizetett Arezzo megyéjének egészen 1380-ig, így rendeződni látszott ez a vitás terület egy kis időre.[208] A másik ügy egy birtoklási vita volt, mely középpontjában Montemassi vára állt, mely miatt Siena és a Salimbeni család háborúzott.

Nem sok idő telt el viszont Salutatinak a kancellári székében, mert már hivatali idejének első hónapjában, április 19-én a pápa kifejezte aggodalmát Firenze Egyház iránti politikai odaadása miatt, a Milánó ellen vívott háború végeztével.[209] Firenzének szoros kapcsolata volt a pápasággal már az 1260-as évekbeli guelf szövetségtől kezdve, és mint a pápák egyik legfontosabb bankárai, a Köztársaságot az egyházhoz való hűség jellemezte, legalábbis a saját szemszögükből nézve mindenképpen.[210] Éppen ezért a május 19-én kelt válaszában Salutati felsorakoztatta a történelmi tényeket, melyekkel Firenze mindenkori hűségét és odaadását erősíti, mintegy retorikai gyakorlatként kifejti vágyát, hogy a pápa térjen vissza Itáliába, de arra is kitér, hogy bizonyos egyházi hivatalnokok gonosz tettei miatt a népek félnek, és Firenze csak saját biztonságát akarja biztosítani:[211]

> „Et ut omittamus infinita que in honorem Sancte Matris Ecclesie hec semper devota communitas progenitorum nostrorum temporibus gessit, et ad ea que in viventium oculis fecimus veniamus, spectatus fuit fidei nostre fervor eo tempore quo, preter quam in spiritualibus, potentia Ecelesie in partibus Italie parva fuit, quando semper celebrande memorie dominus Hyspanensis cum Prefecto Urbis et aliis tirannis, qui terras Eccelesie sacrilege detinebant, bellum felicibus incepit auspiciis, cui nostra gratuita subsidia nullatenus defuere; ac in obsessione Forilivii [quo]

[206] Sznura: La guerra, p. 89.
[207] Gherardi, *La guerra*, pp. 7–11.
[208] Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, p. 179.; Repetti: *Dizionario geografico*, *Castiglion Fiorentino, Castiglion'Aretino* szócikk Vol. 1. p. 468. Vö.: Nuzzo: *Epistole di Stato*, p. 47 és VI, pp. 66–67.
[209] Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, p. 179.
[210] Najemy: *History of Florence*, p. 151.
[211] Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, pp. 179–180.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

> tanta Florentinorum multitudo confluxit, preter auxilia militaria, ut non Ecclesie sed Communis Florentie ille tunc exercitus videretur. Et cum Bononie civitas fuisset per dominum Bernabovem obsessa et extrema fame laboraret, adeo quod ad deditionem ventura necessario videretur, nonne eam victualibus iuvimus et ex hostis faucibus evulsam in devotione Sancte Matris Ecclesie nostra victualia tenuerunt?"[212]

Firenze ezt a vádaskodást később is felemlegeti, mint az elemzett corpus utolsó levelében is, amikor azt írja Durazzói Károlynak (későbbi II. Károly, magyar királynak):

> „Sufficiat autem hoc solum, quod cunctorum hominum memoria consentitur Romanam Ecclesiam aut Florentinorum auxiliis fuisse cunctis suis hostibus superiorem aut nonnisi per nostram cladem et sanguinem ipsam fuisse a quibusvis principibus superatam; que cum constantissime noster populus agitaret et in ultimo bello, quod ab ecclesia dominis Mediolanensibus fuit indictum, bello quidem forte minus iusto, sed saltem non necessario, de solita reverentia et affectione Florentinorum auxilia defuissent, quomodo ingente pace immolata atque rupta, quam cum dictis dominis habuimus, citra fas non licebat in ipsos arma movere, tanta turbatio tantaque rabies ecclesie pastores invasit, ut ab hoste converteretur eorum furor in nos, devotissimos filios."[213]

Mindezek után Firenze a szabadság nevében szövetségeket kötött és propaganda-szerűen igyekezett a toszkán városokat egy közös ligába hívni a Szentszék ellen.[214] Ennek első fontos lépéseként 1375. július 24-én Firenze szövetséget kötött Milánó urával, Bernabò Viscontival. Ez a szövetség (*la lega*) öt évre szólt, és értelmében Bernabónak a liga irányába 1500, míg a Köztársaságnak 850 lándzsást kellett tartania, továbbá mindkét városállamban 1200 számszeríjász (*balestrieri*), íjász (*arcieri*) és pajzsos (*pavesari*)[215] kellett készenlétben álljon, ha a másik megsegítésére kéne küldeni. A következő hetekben, hónapokban sorra küldte követeit Itália fontosabb államaiba (többek közt Velencébe, Genovába, Padovába, Mantovába), majd I. Lajoshoz is a Magyar Királyságba. A toszkán *Comuné*ket Salutati diplomáciai levelei szólították fel

[212] Nuzzo: *Epistole di Stato*, X, pp. 68–72.

[213] A függelék 100. levele, ASFi, Missive, 15, ff. 5r–v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Durazzói Károlynak (1375. 09. <19.-23.>), vö.: Langkabel: *Die Staatsbriefe*, 3. pp. 88–90.; Gherardi, *La guerra*, 49, pp. 132–134.

[214] Mancino, Lucia: Coluccio Salutati e l'eredità di Roma. In: Cardini, Roberto - Viti, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 159–163, p. 159.

[215] A *pavese* vagy *palvese* egy nagy téglalap alakú pajzs volt, egy védelmi fegyver, melyet egy pavesaro hordozott. Ők rendszerint a számszeríjászokat kísérték, és a harcban a pajzs mögött védte magát és a mögötte lévő számszeríjászt/-okat is. Leírását lásd a Biblio Toscana internetes oldalon (`https://biblio.toscana.it/argomento/Palvese`) a *Palvese* találatnál, amely tovább vezet a wikipediára a *Pavese (arma bianca)* szócikkhez. Lásd még a GDLI *Pavesalo* szócikkét: „Soldato delle milizie medievali che portava il pavese, in aiuto all'arciere o al balestriere. - In senso generico: fante armato di scudo."

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

a Ligához való csatlakozásra saját védelmük és szabadságuk védelmére, és mivel a lázadásra való buzdítás fő és állandó érve a szabadság visszaszerzése volt, a lázadó városoknak egy vörös zászlót küldtek, rajta a libertà szóval, mintegy jelképe és szimbóluma a háborúnak.[216]

1375. július 1-től augusztus utolsó napjáig a *gonfaloniere di giustizia* (a fennmaradt 57-es *Trattéban* nem népnyelven, olaszul, hanem latinul szerepel: *Vexillifer Iustitiae*) a Santa Maria negyedből választott Luigi di Lippo Aldobrandini volt.[217] Firenze négy negyedéből két-két céhtagot választottak *prior*nak, akik a következők voltak ebben a két hónapban: a Santo Spirito negyedből Maffeo di Vanni és Piero Bini;[218] a Santa Croce negyedből Simone di Rinieri de Peruzzi és Agnolo di Piero de' Covoni;[219] a Santa Maria Novella negyedből Ghieri di Chele (a Szállásadók céhéhez tartozott) és Branca d' Amerigo (a Hentesek és halkereskedők céhének tagja);[220] a San Giovanni negyedből Giovenco di Daniello Arrigucci és Francesco di ser Santi Bruni.[221] A nyolc *prior*on és az igazságosság zászlóvivőjén kívül rendszerint feljegyezték a *Signoria* saját jegyzőjét (*notaio*) is, aki ez esetben Ser Bartolommeo di ser Bonaiuto da Rignano volt a Santa Croce negyedből.[222]

Az ekkor megválasztott *Signoria* hamarosan, július 7-én kinevezett egy nyolctagú bizottságot, melynek feladata az volt, hogy John Hawkwoodnak a megnemtámadási egyezség értelmében szánt zsoldot összegyűjtse és a háború anyagi támogatására a pénzt előteremtse. Feladatuk konkrétabban az volt, hogy Firenzében és Fiesolében a klérust megadóztassák és eladják az egyháztól elkobzott javakat, mely intézkedéseik miatt kapták az *Otto dei Preti* elnevezést.[223] A Milánóval kötött szövetség után, a *Signoria* egy másik, ugyancsak nyolc főből álló bizottságot

[216] *Cronaca fiorentina*, pp. 293–294.; Gherardi, *La guerra*, p. 36.; Sznura: La guerra, p. 91. A „firenzei szabadságra" lásd Paolo Viti tanulmányát a 2008-as katalógusban, melyhez még a későbbiekben visszatérek: Viti, Paolo: La "Florentina Libertas" e l'ideologia antitirannica. In: Cardini, Roberto - Viti, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 151–214, a továbbiakban Viti: La "Florentina Libertas".

[217] Vö. ASFi, Trat. 60, 28r.

[218] Vö. ASFi, Trat. 60, 1r.

[219] Vö. ASFi, Trat. 60, folio szám nem olvasható.

[220] Vö. ASFi, Trat. 60, 28r.

[221] Vö. ASFi, Trat. 60, 37r.

[222] ASFi, Trat. 57, f. 116r. Vö. *Cronaca fiorentina*, p. 291, Brucker: *Florentine politics*, p. 293, n. 149. Az 57-es Trattéban Angielus Pieri de Covonibus nevénél a Covonibus v betűje fölött egy abbreviátor jelnek tűnt, mellyel valamilyen „er"-képzős rövidítést szoktak jelezni, így felmerült bennem, hogy esetleg Coveronibus lehetett a neve. Azonban a 60-as *Trattéban* ennek nyoma sem volt, meglehet, hogy csak a fölötte szereplő Perucci-hoz tartozott egy caudata, mint a 60-as *Trattéban* – bár ott egy c-vel, ráadásul egy egyértelmű c *caudatával* írta – és annak a vonása zavart meg. A 60-as *Tratte* és Stefani krónikája (Agnolo di Piero de' Covoni), illetve Brucker (Agnolo Covoni) alapján is viszont a helyes átirata a nevének a Covonibus. ASFi, Trat. 60, folio szám nem olvasható.

[223] Trexler, Richard C.: Who Were the Eight Saints. *Renaissance News*, vol. 16, no. 2 (1963), 89-94, pp. 89–90, a továbbiakban Trexler: Who Were the Eight Saints; Peterson David S.: The War Of The Eight Saints In Florentine Memory And Oblivion. In: Connell, William J. (szerk.): *Society and Individual in Renaissance Florence*. Berkeley-Los Angeles-London (University of California Press) 2002, 173–214, pp. 186–187, a továbbiakban Peterson: The War Of The Eight Saints; *Cronaca fiorentina*, p. 293.; Sznura: La guerra, p. 90.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

is felállított, augusztus 14-én, a „Háborús Nyolcakat", *Otto di Balià*t, vagy mint később nevezték őket, az *Otto Santi*t.[224] Ők lettek megbízva szövetség és béke kötésével, háború indításával, és az ezekhez szükséges pénz előteremtésével (legyen az adó vagy zálogosítás formájában) és annak gazdálkodásával.[225] Ez a nyolc személy a *prior*ok választásának mintájára a négy városnegyedből két-két polgár lett: Giovanni Dini és Alessandro di messer Riccardo de'Bardi a Santo Spirito negyedből; Giovanni Magalotti és Andrea di messer Francesco Salviati a Santa Croce negyedből; Tommaso di Marco degli Strozzi és Guccio di Dino Gucci a Santa Maria Novella negyedből; Marco di Federigo Soldi és Tommaso di Mone a San Giovanni negyedből.[226] Az ideiglenes bizottság tagjai kezdetben egy évre lettek megválasztva, de később megerősítették mandátumukat egészen a testület fennállásának végéig, mely pozíciójukban legfontosabb feladatuk az Egyház ellen háború irányítása és felügyelete volt.[227] A megválasztott testület a *Signoriá*val közösen a toszkán *Comuné*ket csatlakozásra, míg az egyházi uralom alatt álló területeket és városokat lázadásra ösztönözte, melyek eredményeként 1375 végén és 1376 elején

[224] A szakirodalom az elnevezések között átfedések, és téves értelmezések vannak. A legelfogadottabb, hogy az *Otto di Balìa* vagy *Otto di Guerra* intézményét kezdték később a „Szent Nyolcaknak" nevezni, lásd Guidi: *Il governo*, Vol. II, pp. 200–201: „Per guidare politicamente e militarmente il difficile periodo della guerra contro il papa, nell'agosto del 1375, fu istituito nuovamente un magistrato di otto cittadini con vasta balìa nel campo militare e delle condotte, i cui componenti ebbero dal popolo il nome di "otto santi". Restarono in carica sino al 17 luglio 1378, quando, finita la guerra ormai da qualche tempo, gli otto rinunciarono al loro mandato." Sznura: La guerra, p. 90.; Gherardi: La guerra, p. 22–23. Lásd továbbá Trexler tanulmányát, aki szerint a nép iróniából adta az intézménynek ezt a nevet: „Political Saints: the leaders of the war against the church, the beloved otto della guerra, were ironically nicknamed by the populace Otto Santi. And what more logical step than to call the whole war the War of the Eight Saints? The otto della guerra were without a doubt the propagators of the war, the driving force of the whole alliance, and certainly Gregory's enemy number one. This war was in every sense of the word their war." Trexler: Who Were the Eight Saints, p. 90. Ugyanakkor 1445-ig nincs adat arra vonatkozóan, hogy az *Otto Santi* nevet használták bármelyik testületre is, uo. Ez lehet az oka, hogy van aki együtt a két *Otto* bizottság közös elnevezésének tekinti, de újabban a kutatók az *Otto dei Preti* másik nevét látják benne, mint Peterson: The War Of The Eight Saints, p. 293.; továbbá Najemy az egyházi javak elkobzására felállított bizottságra nem használta az Otto dei Preti nevet (azt ő egyáltalán nem is használta hivatkozott munkájában), helyette az Eight Saints elnevezéssel utalt rájuk, Najemy: *History of Florence*, p. 151. Eördögh István is 2022-es tanulmányában az „Otto Sancti" megnevezést használja arra a nyolctagú bizottságra, mely feladata a klérus javainak elkobzása volt, vagyis az *Otto dei Preti* intézményére: „Nyolctagú bizottság (*Otto Sancti*) alakult, amelynek a feladata a klérustól elkobzott javak kiárusítása volt. A Firenze és XI. Gergely között ekkor kirobbant háború ezért kapta a *La guerra degli Otto Sancti* (*A Szent Nyolcak* háborúja) elnevezést." Ez a szövegrész teljes egészében hivatkozás nélküli, így nem tudom, hogy mely szakirodalom alapján gondolta így a szerző. Eördögh István: Avignonból Rómába az egyházszakadásig. In: Zombori István (szerk.): *Ecclesiae et Historiae Servus Infatigabilis. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára.* Budapest (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány) 2022, pp. 16-26, p. 24.

[225] *Cronaca fiorentina*, p. 293.

[226] *Cronaca fiorentina*, p. 293.; Gherardi, *La guerra*, pp. 22–23.; Brucker: *Florentine politics*, p. 299.

[227] Gherardi, *La guerra*, p. 23.; Brucker: *Florentine politics*, p. 293.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

egymás után csatlakoztak a megcélzott városok a Köztársaság ligájához.[228] Fő céljuk az volt, hogy saját és alattvalóik legnagyobb biztonságára törekedjenek, és ezzel egyidejűleg az ellenfél legnagyobb kárára.[229] Azon városoknak, akiket felszólítottak levelek és követek útján, támogatást és segítségnyújtást ajánlottak.[230] Eredetileg, megválasztásuk oka folytán nevezték el őket „Háborús Nyolcak"-nak, de miután 1376 márciusában Bologna is fellázadt és az Avignonban székelő Egyház elvesztette csaknem teljes itáliai uralmát, XI. Gergely kiátkozta, *interdictum* alá helyezte Firenzét május 30-án. Firenze népe és a *Signoria* viszont ezen felbátorodva elnevezte az ideiglenesen felállított testületet „Szent Nyolcak"-nak (*Otto Santi*), hiszen úgy látták, hogy ez a bizottság a rájuk bízott feladatot maradéktalanul ellátta, és a nép szemében igen becsületesnek, már-már szentnek tűntek, mely elnevezésből pedig magának a háborúnak a neve is ered, a *Guerra degli Otto Santi*.[231]

A háború a Milánóval kötött szövetséggel ténylegesen is kezdetét vette, de a sok előzmény együttesen sodorta ezt a két, korábban szoros kapcsolatban álló, de terjeszkedésre és hegemóniára törekvő államot, Firenzét és a Szentszéket ebbe az összeütközésbe. Ehhez az utolsó pont Firenze szemszögéből az a lépés volt, amikor 1375 júniusában megjelent Firenze területén az angol zsoldossereg kapitánya, az akkor éppen az egyház berkein belül szolgálatot teljesítő John Hawkwood.[232]

[228]Gherardi, *La guerra*, p. 23–29.
[229]Uo, p. 23.
[230]Uo, p. 24.; Sznura: La guerra, pp. 90–91.
[231]Gherardi, *La guerra*, pp. 45–46, 49.; Sznura: La guerra, p. 90.
[232]Gherardi, *La guerra*, p. 6.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

4. A levelek tartalma

A lejjebb beillesztett kördiagramon látható a száz feldolgozott levél tematikus csoportosítása (ld. 1. diagram). A legtöbb, ötvenkét levél ténylegesen a háborúhoz kapcsolódik, a többi levelet pedig további két kategóriába osztottam. Az egyiknek a „Firenzei levelek" címet adtam, mert ide soroltam minden nem háborúhoz kapcsolódó levelet, legyen az egy vigasztaló levél Cortona urának, az édesapja, Francesco Casali halála miatt, legyen az egy ajánlólevél egy firenzei polgárnak, valakinek a felmentése érdekében írt levél, egy hagyatéki vita rendezésére, vagy pusztán igazságszolgáltatás végett írt levél. Ez utóbbi okán írt például Salutati – vagyis pontosabban ez nem egy autográf levél, hanem a kézjegye alapján ezt bizonyosan egyik segédje, Benedetto Fortini írta, de a lényeg, hogy Firenze írt egy levelet – Sienának egy firenzei derék kereskedő, Johannes Bellacci érdekében, aki nem kapott meg egy bizonyos összeget Meo Mercatótól és fiától, akik Montepiscalliból származnak, és mivel e terület akkortájt Siena fennhatósága alatt állt, kérte közbenjárását az ügyben.[233] Tehát ilyen típusú leveleket kell ebbe a második kategóriába érteni, melybe én harminckilenc levelet soroltam. Illetve még további kilenc levél van, melyeket egy külön csoportba tettem, melyek a száműzött polgárokkal, bűnözőkkel, vagy éppen gyilkossággal kapcsolatos levelek.

Itt említeném meg külön a két *missilis*t, melyeket utólag, a *corpus* lezárása után találtam, és melyek másolata nincs meg a firenzei regiszterekben.[234] Az egyiket Mantovába küldte Firenze 1375. augusztus 9-én az uralkodónak címezve, II. Ludovico Gonzagának.[235] Ebben értesíti Coluccio Salutati Ludovicót, hogy kijelöltek két tapasztalt férfit, szeretett polgártársaikat követnek, és az ők beszédének méltóztasson „hitelt érdemlő bizalmat tanúsítani". Ez a két követ Donato Barbadori és Filippo Bastari volt, akiknek a nevével ebben a fejezetben még sokat fogunk találkozni, mert ebben a két hónapban a legfontosabb firenzei követek közt voltak. A másik

[233] „Johannes Bellaccii, civis noster dilectus pro mercantiis vendetis Meo Mercati et Mercato filio dicti Mei de Montepiscallio vestri districtus debet habere prout asserit certam pecunie quantitatem." A függelék 21. levele, Archivio di Stato di Firenze, *Signori*, *Missive*, *I cancelleria* (a következőkben ASFi, Missive szerepel, melyet a regiszter és a folio száma követ), 16, f. 9v. A megjelent tanulmányoktól eltérően Armando Nuzzo incipit-excipit munkájára és a kiadásokra sem hivatkozok a lábjegyzetekben – hacsak külön nem indokolt – ugyanis a függelékben minden levélnél feltüntettem a bibliográfiai elérésüket.

[234] Mindkét levélhez az Armando Nuzzó által 2002-ben rendelt fényképes másolatok révén jutottam hozzá.

[235] A függelék +1 *missilis* levele, ASMo 1085. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Ludovico Gonzagának, Mantova urának (1375. 08. 09).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

levelet nem a kancellár írta, de a firenzei *Signoria* nevében írták, így feltehetően ez is idiográf írás. Mivel ugye a másolat nem maradt fenn, szerencse, hogy maga az eredeti, Sienába elküdött *missilis*e megőrződött a Sienai Állami Levéltárban. A levél tartalma szerint Firenze elküldi Sienába nagyrabecsült polgárát, Romulus Cecchit, hogy bizonyos dolgokról szóban tájékoztassa őket, és kéri e levélben Sienát, hogy szíveskedjenek hitelt érdemlő bizalmat tanusítani neki, miként Firenzének is.[236] Minden bizonnyal ő szerepel a Stefani krónikában is az 1378. január 1. és július 22. közt összeírt *prior*ok listáiban is, melyből megtudjuk, azontúl, hogy egyszer Firenze választott priorja volt, azt is, hogy *beccaio*, vagyis hentes, mészáros volt, tehát ő az egyik kisebb céhből lett választva, a Hentesek és halkereskedők céhéből (*Arte dei Beccai*).[237]

1. diagram. A száz levél eloszlása tematikus csoportosításban.

1375 és 1378 között Firenze háborúban állt a Szentszékkel, így azért is voltak fontosak a kancellár által írt levelek, mert azok által igyekezett Firenze szövetségeseket gyűjteni a Szentszék elleni ligába. Emiatt már a kezdetektől nagy teher nehezedett rá, melyben viszont akadt egy kis segítsége, két segéd személyében. Őket magának a kancellárnak kellett fizetnie, de tudjuk, többek közt Witt-től, hogy alkalmazásukra Salutati az éves kancellári fizetése mellett „további negyven firenzei forintot kapott, melyet segéd kifizetésére kellett fordítson, és 1375-77 közt legalább két alkalmazott segédje volt, ser Benedetto Fortini és ser Antonio Arrighi".[238] A segédek is írták az elküldendő *missilis*eket és a regiszterbe a másolatokat, de ezek idiográf írások voltak, mert minden bizonnyal a fogalmazás a kancellártól származott, vagy legalábbis ő mondta el, mit kell írniuk, esetleg megírta a piszkozatot, amiről a segéd átmásolta a regiszterbe és/vagy a *missilis*be. Mivel a firenzei kancellárián nem szignálták a leveleket, így csak

[236] A függelék +2 *missilis* levele, ASSi 1787, 27. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 18).
[237] *Cronaca fiorentina*, p. 314.
[238] Witt: *Coluccio Salutati*, p. 15–16.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

az íráskép és az egyes betűk formája, vagyis a sajátos kézjegy alapján lehet különbséget tenni.[239] Salutati írását többen vizsgálták – köztük a legfontosabb Armando Petrucci és Ronald G. Witt –,[240] melyhez a legjobb összehasonlítási alapot a firenzei kormányülések jegyzőkönyvei adták, melyeket minden esetben, mint az ülés jegyzője, maga Salutati írt, s melyekből úgyszint maradtak fenn eredeti regiszterek. A legfontosabb, hogy különbséget kell tenni a különböző elemzések esetén az autográf és a nem autográf levelek között, hiszen így tudunk meg többet magának Coluccio Salutatinak a stílusáról, és a humanista írás és gondolkodás korai éveiről. A nyolcvankét latin nyelvű levélből ötvenhat levelet írt ténylegesen Salutati, a többit a legtöbb esetben Antonio Arrighi, de néha Benedetto Fortini írta.[241]

Az állami leveleknek köszönhetően kapunk egy képet a középkori toszkán városállam működésébe, továbbá a kommunikáció áramlásába és ezáltal a geopolitikába és a földrajzba is. Az egész területet behálózta az egyetlen kommunikációs forma, a levelezés. Kiderül a levelekből, hogy Firenze hogyan irányította a városokat, mekkora beleszólása volt az adott település igazgatásába a saját területén. Azért is volt nagy teher Salutati vállán, és nagy súlya az ő munkásságának, mert az ő idején még egyetlenegy kancellária feladata volt mind a bel-, mind a külügy, míg utódja, Leonardo Bruni idején már külön-külön kancellár volt az élükön. A függelékben található helynévmutató indexben szerepelnek a levelekben előforduló helységek. Természetesen vannak könnyen beazonosítható helyszínek is, az Itálián kívüli államok, vagy a nagyobb itálián belüli városállamok, ilyen városok Milánó, Arezzó, Siena, Pistoia, és még sorolhatnánk. Vannak azonban kisebb települések, legyenek azok kis városok, falvak, vagy egy-egy hegy lába, melyet már nehezebb számunkra megtalálni a térképen. A különféle térképek és segédanyagok közül én legfőképp Repetti adatbázisát használtam és az *Atlante Storico de Agostini* atlaszt, hogy megtaláljam a levelek kapcsán előkerült helyszíneket, és néhány nem annyira ismert helyszínt röviden ismertetek lejebb, ha az fontosnak tűnik az állami levelek és az események szempontjából.[242] Emanuele Repetti egész Toszkána történelmi földrajzi szótára online elérhető, és azon túl, hogy az egyes kötetek pdf formátumban szabadon letölthetők, egy nagyon jól kereshető és használható adatbázis is a segítségemre volt, hogy egyes, a levelekben előforduló helyszínt be tudjak azonosítani.[243]

[239] Nuzzo, Armando: Szerzői hibák, elírások Coluccio Salutati autográf kancelláriai leveleiben. In: Boros István (szerk.): *Fideliter servanda: II. Scriptorium konferencia, Pannonhalma, 2018. május 7-8.* Budapest, Magyarország (Szent István Társulat) 2020, 31-42, pp. 32–35. A továbbiakban Nuzzo: Szerzői hibák.

[240] Petrucci: *Il protocollo notarile*, pp. 21–30.; Witt: *Coluccio Salutati*, pp. 16–19.

[241] Nuzzo: *Censimento e incipitario*, p. XXVI.

[242] Repetti, Emanuele: *Dizionario geografico fisico storico della Toscana.* Online elérhető: `http://stats-1.archeogr.unisi.it/repetti/database.php`, utolsó letöltés: 2023. december 8.

[243] Az adatbázis on-line elérhető: `http://stats-1.archeogr.unisi.it/repetti/index.php`. Repetti Carrarában született 1776-ban, és egyetemi évei után Firenzében dolgozott egy gyógyszertárban, melynek 1813-tól tulajdonosa is lett. Ezt követően elkezdte körbejárni Toszkánát, felfedező utazásokat tett, melyek alapjául szolgáltak később megírt hatalmas munkájának. Már 1820-ban mgjelent a *Cenni sopra l'Alpe Apuana ed i marmi di*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

4.1 Háborúhoz kapcsolódó levelek

A háborúhoz kapcsolódó levelekhez a Firenze és a Szentszék közti háborút érintő levelek tartoznak, melynek előzményeit áttekintettem a harmadik fejezet végén. Salutati a *missilis*eket a Firenze városát vezető kormány, a *Signoria* nevében fogalmazta, de olykor az *Otto di Balìa* intézménye is megbízta a kancellárt levelek megírásával, annak ellenére, hogy volt saját jegyzője.[244] Az általam megnézett levelek közt is előfordult két, a háborús helyzetre megalakult *Otto* által küldött episztola,[245] melyeket viszont Salutati ugyanúgy bemásolt a kronologikusan és gondosan megszerkesztett regisztereibe. Nincs egyetértés a kutatók közt abban a kérdésben, hogy mennyire vitte bele saját stílusát a levelek megfogalmazásakor, de az elfogadottabb vélemény, melyen többek közt Daniela de Rosa és Armando Nuzzo is van, hogy Salutati követve a szigorú retorikai szabályokat, melyeket a bolognai egyetemen tanult, de a korábbi szerzők, mint Petrarca, Bocaccio, sőt méginkább Ciceró, Vergilius, és több antik szerző hatásával vegyítve maga fogalmazta meg olyan ékesszólóan a leveleit, hogy azok minél biztosabb célt érjenek, és mely levelek némelyikét szinte irodalmi alkotásnak tekintették.[246] A kancellár maga a napi tanácsülésen részt vett, a vezetők megbeszélését figyelmesen meghallgatta, lejegyzetelte, majd miután konszenzusra jutottak az adott ügyben, vagy ügyekben, Salutati visszavonult, és megírta az elhangzottak alapján az elküldendő leveleket. Nem szigorúan a *Signoria* által „tollba mondott" szöveget írta meg a kancellár, az csak az úmutató volt. Persze tartalmában 100 százalékban hű maradt, de saját stílusát is belevitte, és gyakran irodalmi alkotássá, vagy akár pamfletté alakította azt, ahogy Armando Nuzzo is írta: „Nelle missive ufficiali, Salutati infonde nuovi valori morali: l'epistola diventa sede di raffinate argomentazioni storiche e filosofiche. Il cancelliere vi elabora le direttive ricevute nei Consigli del Comune, trasformandole spesso in pamphlet, ampliando e riducendo le parti canoniche della lettera (la narratio può essere molto articolata), ravvivando la lingua con ironia o veemenza, in un latino che cerca e spesso trova suoni e forme davvero innovativi. Innovazione più spirituale però, che formale: è l'epistola in quanto strumento a essere vivificata, codificata nell'equazione secondo cui un mezzo comunicativo può essere solo un mezzo espressivo."[247] Ezt követően az eredeti *missilis*t elküldték a címzettnek,

Carrara című könyve, melyet mind hazájában, mind külföldön nagyon kedvezően fogadtak, de ő nem csak geográfiai, hanem történeti, régészettörténeti, orvostudományi, mezőgazdasági, vagyis a lehető legtöbb szempontból akarta a lehető legteljesebb képet mutatni Toszkána minden kisebb nagyobb településének. Ennek az elhivatottságnak, számos útjának és persze feljegyzéseinek volt köszönhető, hogy 1831-ben kis füzecskékben, majd 1833 és 1843 között öt kötetben megjelent a híres szótára, a *Dizionario geografico fisico storico della Toscana*. La Carrubba, Vincenza: *Repetti, Emanuele*, DBI, 87, 2016.

[244] Witt: *Coluccio Salutati*, pp. 9–10.

[245] A függelék 49. levele, ASFi, Missive, 16, f. 16v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Konrad von Wittinger zsoldoskapitánynak (1375. 09. 03); és a függelék 98. levele, ASFi, Missive, 15, f. 4v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Ruggero Canénak, a milánói követnek (1375. 09. 19).

[246] Vö. De Rosa: *Coluccio Salutati*, pp. 39–58.

[247] Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, pp. 94–95.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

akik ezen csoporton belül az egyes városállamok, *Comunék*, a külföldi uralkodók és a követek voltak.

4.1.1 Egyes városoknak küldött levelek

1375 második felében a levelek tanúsága szerint a háborút illetően két fő célja volt Firenzének. Az egyik, hogy a Szentszék elleni ligába hívja a toszkán városokat és szövetségeket kössön, legfőképp a magyar királlyal és fenntartsa azt Milánó urával; a másik cél az angol zsoldostársaság kérdése és a John Hawkwoodnak ígért zsold összegyűjtése. A liga szerveződése céljából a toszkán, és más itáliai államoknak is több ízben üzent Firenze. Legtöbbször Volterrának küldte sürgető *missilis*eit, hogy a szükséges hadisegélyt mielőbb megküldje a Köztársaságnak. A *corpus*ban az első ilyen levél augusztus 13-án kelt,[248] majd 17-én újra írniuk kell, mert a hadisegély csak nem érkezik, és szándékos halogatást látnak ebben a firenzeiek, nem nézik jó szemmel, és barátként kérik Volterrát, hogy jelen hónap, vagyis augusztus 20-ig, de legkésőbb 22-ig küldje el a megítélt összeget. A „fájó szívvel" fogalmazott levelet azzal zárta Antonio Arrighi – de valószínűleg a fogalmazás Salutatié –, hogy „Oly módon (ti. teljesítsétek a hadisegély küldését), hogy ezentúl ne legyen szükséges választ írnunk erről. Ugyanis már papírra nem kevesebbet költöttünk, mint amennyi hasznot remélünk a ti hozzájárulásotok ajándékából."[249]

> „Ita quod alterius nobis de hoc rescribere non sit opus. Iam enim in papiris non minus expendimus, quam utilitatis de dono vestri muneris expectemus."

Az érthetően türelmetlen Firenze másnap, 18-án újabb levelet intézett Volterrához, amiben újabb két nappal kitolta a határidőt, de kikötötte, hogy annak reményében, hogy 24-ig tényleg megkapja a pénzösszeget, elküldte *mazerius*át és familiárisát a *Signoria*, egy firenzei polgárt, Guillelmust.[250] A *mazerius* jelentése küldönc, futár volt, ez esetben a *Signoria* saját küldöncéről van szó, akiben megbízott és akinek felhatalmazást adott, hogy a pénzösszeg behajtását elősegítse.[251] Azzal is zárták a levelet, hogy minden szavát úgy vegyék, mintha minket, vagyis a firezei *Signoriá*t hallanák és úgy higgyenek neki mindenben. A következő levelet augusztus 25-én, tehát a határidő lejártát követő napon küldték Volterrának.[252] Ebben kifejezi csalódottságát, hogy a hadisegélyt, a pénzt, amit a rettegett angol társaság kifizetésére kellett volna megfizessen Volterra, még mindig nem küldte el, és Firenze hiába küldte oda *mazerius*át is ösztönzésül, ő pénz

[248] A függelék 6. levele, ASFi, Missive, 16, f. 6r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Volterrának (1375. 08. 13).

[249] A függelék 12. levele, ASFi, Missive, 16, f. 7v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Volterrának (1375. 08. 17).

[250] A függelék 19. levele, ASFi, Missive, 16, f. 9r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Volterrának (1375. 08. 18).

[251] Vö. Witt: *Coluccio Salutati*, pp. 19–20.

[252] A függelék 34. levele, ASFi, Missive, 16, f. 12v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Volterrának (1375. 08. 25).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

nélkül tért vissza városába. Ebben a halogatásban Volterra döntésképtelenségét látja és hogy veszélybe sodorja mindkét város jövőjét, hiszen nincs honnan megszerezni a szükséges pénzt. Továbbra is kéri, sürgeti, hogy ha még szándékukban állna kedveskedni, akkor tüstént teremtsék elő a pénzt és küldjék el mielőbb, mert ha ennek következtében kár származik nekik, akkor azt Volterra tartózkodásának rója fel Firenze. Újabb három nap elteltével még szomorúbb hangvétellel úgy kezdi levelét Firenze, hogy már nem tudják írófvesszőikkel kifejezni, hogy mennyire fájlalják, és mennyire felzaklatja őket a hadisegély tűrhetetlen késlekedése, aminek már el lett döntve a megküldése, hogy kifizessék az angol társaságot:[253]

> „Non possemus exprimere calamo, quantum doleamus quantoque vexemur incommmodo ex retardatione solutionis auxilii, quod nobis pro satisfaciendo societati Anglicorum impendere decrevistis."

Ugyan mit is ér a testületük határozata, ha nemhogy a szükség pillanatában, ráadásul a hadisegély küldésének elhatározása után is figyelmen kívül hagyják a teljesítését? Az angoloknak szánt zsoldot nehezen tudják megfizetni Volterra segítsége nélkül, ezért ismét kéri őket, hogy az összeget hiánytalanul küldjék el minden további késlekedés nélkül. Több levelet nem írtak Volterrának, legalábbis szeptember 23-ig, mely talán azt jelenti, hogy végre megküldte Volterra a szükséges pénzt. Guillelmus neve előkerült egy szeptember 1-jén kelt levélben, mint aki Spinello di Luca Albertivel együtt augusztus 29-én (tehát az utolsó Volterra sürgetésére küldött levél másnapján) tért vissza Chiusiba az angol zsoldos sereg táborából, ahol ők ketten, minden bizonnyal a szükséges zsoldot fizették meg Hawkwoodnak, de erre a levélre hamarosan visszatérek.[254]

A háborúhoz kapcsolódóan Arezzónak négy levelet írt Firenze. Az első, mely augusztus 13-án kelt, egy válaszlevél, melyben leírja Firenze, hogy tudomásul vette, hogy az angoloknak ezen gonosz bandája, mely vadállat módjára kegyetlenkedik, és mely már régóta a határaikon belül tartózkodott, veszedelmes táborát Caprone völgyébe vitte át.[255] Caprone völgyét nem találtam sehol, se Valle Caprone, Val Caprone, se Valcaprone alakban, kivéve egy 2004-es umbriai rendelet kiegészítésénél, ahol az utóbbi, a Valcaprone szerepel helyszínként, Pietralunga megyéhez, vagyis tágabban Perugia megyéhez tartozóan.[256] Nem biztos, de egyedül ezt találtam, ráadásul lokalitása révén is lehetséges, hiszen Pietralunga ma megnézve a térképen Arezzo és Perugia

[253] A függelék 40. levele, ASFi, Missive, 16, f. 14v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Volterrának (1375. 08. 28).

[254] A függelék 47. levele, ASFi, Missive, 16, f. 16r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak (1375. 09. 01).

[255] A függelék 7. levele, ASFi, Missive, 16, f. 6r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak (1375. 08. 13).

[256] Az umbriai területi tanács honlapjáról elérhető a 2004-es rendelet 4-es számú melléklete, melyben a 3. oldalon szerepel Valcaprone. Allegato 4. ELENCO DISCARICHE DI RSU, RIFIUTI SPECIALI E INERTI ATTIVATE ANTECEDENTEMENTE AL D.P.R. 915182, `https://consiglio.regione.umbria.it/`

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

között fekszik, és ugyan ma Perugiához tartozik jog szerint, de 1375-ben könnyen lehetett e terület Arezzo fennhatósága alatt. Tehát jelenleg, augusztus 13-án itt tartózkodtak az angolok, és Firenze kifejezte abbéli reményét, hogy innen gyorsan tovább is állnak majd, de ehhez az kell, hogy ők ne támogassák őket se borral, se élelemmel, hiszen zsoldosok lévén az a hír járta róluk, hogy táborukat bor és élelem fogyatkozása és hiánya miatt szokták változtatni.

> „[...] Anglicorum iniquam congeriem, que magna nostra cordis amaritudine, tam diu intra nostros limites incubavit, et adhuc feraliter debachatur, in Vallem Caprone castra pestifera transtulisse. Ex quo speramus hanc cladificam gentem se in aliorum territorium collaturam. Cum enim vini et esculentorum inopia, credantur castra mutasse, et ubi nunc sunt putemus vestra providencia eisdem nichil aut paucissimum occursurum, quo valeant refoveri, alio se convertere necessitatem credimus impulsuram."

A következő, augusztus 22-ei levél szintén válaszlevél, miszerint arról értesültek, hogy Arezzo csatlakozni kíván a Firenze és a Milánó fenséges urai közt lévő szövetséghez („colligationi inter magnificos dominos Mediolani et nos facte disponitis aggregari"), de van egy kikötése.[257] Ez a kikötés Lucignano várának kivételét jelentette, hogy az ne képezze a liga részét, ezért kérte Firenze, hogy a szerződést erősítsék meg a közjó érdekében, és akkor Lucignano kérdését rájuk hagyja. Ez a terület azért volt kulcskérdés, mert mind Arezzo, mind Siena magáénak vélte jog szerint, de az ügy folytatására rövidesen kitérek, a Sienának küldött leveleknél, de még előtte van két arezzói levél.

Az egyik, a már imént említett szeptember elsején kelt levél, melyet azzal kezd augusztus 29-én, hogy követük, Spinello di Luca Alberti és a *mazerius*uk, Guillelmus visszatértek az angol társaság táborából Chiusiba.[258] Mikor elhagyták Hawkwood táborát, a társaság egyik tagja, vagyis az egyik zsoldos is elkísérte őket, azzal a céllal, hogy védelmet nyújtson a két firenzeinek („qui ipsos tueretur a socialibus appulerunt"). Chiusiban azonban ellenségesek voltak velük, és két mérföldre a várostól egy erdőben megtámadták őket. A zsoldost elfogták, megsebesítették és a lovát elvették. Ennyit írt a levélben, és hogy a többi részletet Guillelmus személyesen fogja elmondani, akinek szavaiban úgy bízzanak mintha ők, vagyis Firenze vezetői lennének. Végül arra kérte Arezzót, hogy gondoskodjanak arról, hogy a foglyot a lovával és minden holmijával együtt szabadon engedjék, továbbá, hogy ez a súlyos tett, ez a bűncselekmény nyerje el méltó büntetését. A levélben Clusium szerepel, mely a Toszkánában fekvő mai Chiusi városnak a latin neve, és ahogy a függelék térképén is látszik (2. térkép), nagyjából ugyanolyan távolságra van Sienától, Arezzótól és Perugiától, ebből adódóan versengtek is az uralomért, miközben

[257] A függelék 28. levele, ASFi, Missive, 16, f. 11v. Részben autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak (1375. 08. 22).

[258] A függelék 47. levele, ASFi, Missive, 16, f. 16r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak (1375. 09. 01).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Chiusi önállóságért harcolt sokszor sikerrel. Ma Siena megyéhez tartozik, de a 19. század elején egyházi és bíráskodási szempontból Chiusihoz tartozott a joghatóság, tehát független volt, de mégis Arezzóhoz tartozott területe közigazgatási szempontból.[259] 1332-től a perugiaiak támadták a várost, de hamarosan az orvietóiak foglalták el, majd 1337-től függetlenül, a saját törvényei szerint kormányozott Chiusi, miután elűzték az orvietói kapitányt. 1355-ig tartott függetlenségük, amikor IV. Luxemburgi Károly egyik helytartóját tette meg kormányzónak, majd 1374-től IX. Gergely unokaöccse lett a terület ura.[260] Egészen biztos, hogy elírás történt, mert XI. Gergely volt akkor a pápa, IX. nem is lehetett, hiszen ő több mint száz évvel korábban töltötte ki pontifikátusát. Az elírás könnyen lehet, hogy nem magánál Repettinél, hanem a modern változatban történt. 1380-ban aztán megvásárolta szabadságát Chiusi 20.000 aranyforintért cserébe.[261] Arezzóhoz, vagy bármely másik említett városhoz való bármiféle tartozására nem találtam az 1375-ös évre utalást, de attól még tartozhatott Arezzóhoz, vagy Arezzo vélhette úgy, hogy jogilag hozzá tartozott, hisz ilyenre volt példa, látni fogjuk Lucignano esetében is. Nem voltak a területi viták feketék vagy fehérek és folyamatosan harcok dúltak a joghatóságért. Visszatérve a levélhez, én a levél tartalma alapján úgy vélem Arezzóhoz tartozott valamilyen formában Chiusi, és ezért neki írt az esetről Firenze. Ráadásul azt is írja a kancellár, hogy „apud Clusium in comitatu vestro", vagyis Firenze tudatában úgy volt, hogy Chiusi az a ti, azaz Arezzo megyéjéhez tartozik. Ez a levél a harmadik kategóriába is kerülhetett volna, hiszen egy bűn elkövetéséről van szó, de az angol társaságról, és a nekik szánt zsold összegyűjtésével megbízott Spinello di Luca Albertiről is szó esik, és maga a bűntett is a zsoldos ellen irányult, ezért tettem a háborúhoz kapcsolódó levelek közé.

Egy szeptember 8-án Bernabò Viscontinak írt levélben említette Firenze Arezzót, mely az angolokkal szövetséget kötött, és 1300 aranyforintért cserébe el fogja hagyni Arezzo területét. Úgy látszik nem volt elegendő, hogy nem támogatták a zsoldosokat élelemmel és borral, végül inkább fizettek azért, hogy elhagyják a vidéket.[262] Ezt a megállapodást még aznap megírja Galeazzo Vscontinak, a Milánóban tartózkodó firenzei követeknek és Mantova urának is, II. Ludovico Gonzagának. Még egy kifejezetten Arezzónak írt levél volt, melyben ismét a Chiusiban történt jogtalanságokról ír. Ez már azután lett megfogalmazva, hogy Guillelmus szóban is az arezzóiak elé tárta a teljes történetet, de még mindig nem történtek lépések sem a fogoly szabadon engedése felé, sem a bűnösök megbüntetésének ügyében.[263] Firenze az iránta való szeretetből kifolólag kéri ismét a felszabadítást és a büntetést:

[259] *Chiusi*, Repetti; vö. *Compartimento*, VocIt: „Divisione o circoscrizione del territorio di uno stato ai fini amministrativi, tributarî o tecnici [...]".

[260] *Chiusi*, Repetti.

[261] *Chiusi*, Repetti.

[262] A függelék 66. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 08).

[263] A függelék 71. levele, ASFi, Missive, 16, f. 20v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak (1375. 09. 09).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

„Eapropter amiciciam eandem quanto carius possumus deprecamur, quatenus prefatum captivum cum rebus suis, iniuriam nobis in personam predictorum illatam suplicio debito punientes, placeat amore nostri facere liberari."

Siena három levelet kapott Firenzétől a Szentszék elleni háború tárgyában, melyekben kéri őket a ligához való csatlakozásra. Az első rögtön a *corpus*om legelső levele, vagyis ez volt amelyiket elsőként olvastam Salutati tollából.[264] Ez a levél több szempontból is nagyon különleges. Maga a levél megfogalmazása és retorikai minősége miatt is, de fontos abból a szempontból is, hogy fennmaradt az eredeti, Sienába expediált levél is, és a két fennmaradt forrásban voltak eltérések. Ezek viszont nem tartalmi szempontból lényegesek, így a következő fejezetekben fogok visszatérni rá, a levelek elemzésénél. Türelmetlenségét kifejezve kezdte levelét Salutati, hiszen azt írta:

„Iam satis temporis lapsum est ex quo iuxta vestra responsa sindicos cum sufficienti mandato ad intrandum in ligam mittere debuistis. Quod tanto fuisse spatio retardatum multipliciter admiramur."

Fordítás:

„Már elég idő telt el azóta, hogy válaszotok szerint megbízottakat kellett küldjetek megfelelő felhatalmazással a szövetségbe való belépéshez. Csodálkozunk, hogy ez ilyen hosszú időn keresztül sokféleképpen késedelmet szenvedett."

A levelet tehát rögtön a tények közlésével kezdi, nincs *exordium*, nincs *captatio benevolentiae*, hogy elnyerje a címzett jóakaratát, hiszen erre nincs szükség, egy már régóta a levegőben lévő problémára hívja fel a hirtelen felütéssel a figyelmet: még mindig nem csatlakoztatok a ligába! És most, amikor már az ajtajukon kopogtat a segítség, valamiért figyelmen kívül hagyják. Ezért arra buzdítja őket Salutati Firenze nevében, hogy:

„Cogitate fratres karissimi, in que fueritis perducti pericula, quanta quantitate pacem cum libertate vestra redimere vos oportuit; considerate unde et a quibus hec deflenda clades provenerit et quot modis de eodem iniquitatis et malitie fonte, tum clam, tum palam fuerat vestra temptata libertas."

Fordítás:

„Gondoljátok meg, kedves testvérek, hogy milyen veszedelembe lettetek vezetve, mekkora összeggel kellett megvásárolnotok szabadságotokat. Gondoljátok meg, hogy honnan és kiktől jött ez a siralmas csapás, és a méltánytalanságnak és rosszindulatnak hányféle módján lett veszélyeztetve szabadságotok, hol titokban, hol nyilvánosan."

[264] A függelék 1. levele, ASSi, Conc, 1787, 11, nem autográf *missilis* és ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 08).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Úgy véli a kancellár, hogy ha ezeket mérlegelik a sienaiak, akkor szégyellni fogják a halogatást és sietni fognak a felajánlott orvosság irányába, amelyért hívás nélkül is jöhettek volna. A levelet pedig azzal zárja, hogy ne látsszanak balga ésszel elhanyagolni mindazt, amiről tudják, hogy városuk megőrzését illeti, vagyis csatlakozzanak a ligához haladéktalanul:

> „Quod ut celeriter faciatis, fraternitatem vestram affectuosissime ac sinceris animis deprecamur, ne videamini mente leva negligere, que ad conservationem vestri status cognoscitis pertinere."

Már ebben a levélben is előkerült a szabadság, mint retorikai és propaganda eszköz. A későbbiekben is visszatérő eszköz Salutatinál, hogy felszólítsa erre a közös eszmére, a ti és a mi szabadságunk védelmére, az édes szabadságra buzdítva az itáliai kisebb városokat és városállamokat. E legfontosabb cél lebegjen előttük, és a szabadság védelmére kell csatlakozniuk a ligába a kölcsönös védelemért.[265] Ezért is küdtek a Szentszék ellen lázadó városoknak egy vörös zászlót, rajta a *libertà* szóval.[266] Ez esetben, ahogy a fenti idézetben is látszik, kétszer is a szabadságra helyezte a hangsúlyt. Elsőként emlékeztetve, hogy mekkora összeggel is kellett azt megvásárolják, utána pedig, hogy abba is gondoljanak bele, hogy szabadságuk hol titokban, hol nyilvánosan, de hányféleképpen lett veszélyeztetve. A következő levelet két nappal később, 10-én írta Firenze, és ez minden bizonnyal egy válaszlevél volt.[267] Megírja, hogy a kért hadisegítséget a megjelölt határidőre el fogják küldeni, továbbá sürgeti, hogy csatlakozzon a ligához és ezen okból kifolyólag követeit küldje el mielőbb Firenzébe. Több levelet is küldött a Firenzei Köztársaság Sienának, de háborús vonatkozásban csak egy volt az általam megnézett levelekben, mely szeptember 17-én kelt. Ezen levél tartalmának a lényege, hogy Siena még mindig nem lépett be a ligába, viszont Firenze megerősítette szövetségét Arezzóval.[268] Korábban az egyik Arezzónak írt levél kapcsán említettem Lucignano várát, melyet Firenze meghagyott, hogy akaratuk szerint döntsenek a vár csatlakozásáról. A település Arezzo, Siena és Perugia kereszteződésében fekszik, és a történelem során folyamatosan azon harcoltak, hogy melyiküké legyen. Az akkor Arezzóhoz tartozó Lucignano lakosai az arezzóiakat követve 1342-ben hűségesküt tettek Gualtieri hercegnek, de 1343 augusztusában a szabad rezsimhez tértek vissza. Tíz év szabadág után 1353-ban kapitulációs okmányt írtak alá a firenzei köztársasággal, majd 1370. október 11-én Lucignano földje a Sienai Köztársaság fennhatósága alá került. Ehhez hozzásegítette a tény, hogy az egyik vetélytárs, Arezzo, az 1289-es campaldinói vereséget követően (melyben Dante is harcolt a guelfek oldalán) elkezdett hanyatlani, a másik pedig, Perugia egyre inkább behódolt a pápának, melyek mind Sienának kedveztek. Firenze nyilván továbbra is

[265] Vö. Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 75–76.

[266] Cronaca Fiorentina, pp. 293–294.; Gherardi: *La guerra*, p. 36.; Sznura: *La guerra*, p. 91.

[267] A függelék 4. levele, ASFi, Missive, 16, f. 5v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 10).

[268] A függelék 87. levele, ASFi, Missive, 16, f. 23v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 09. 17).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

meg akarta szerezni ezt a stratégiailag fontos várat, mert az egész völgyet be lehetett látni innen. 1375-ben viszont Firenze nem folyt bele a birtokharcba, mert mindkettőjüket a ligában akarta tudni, pusztán közvetítő próbált lenni, és elérni mindkettőjüknél, főleg a még nem szövetséges Sienánál a csatlakozást. Repetti szerint 1384-ben ismét Firenze alá tartozott, tehát 1375-ben minden bizonnyal még a sienaiak fennhatósága alatt állt a település. Majd miután 1386-ban Siena és Perugia is magáénak követelte a Lucignano feletti uralmat, a bolognai képviselőtanácsra bízták a döntést. A Bolognában 1386. október 26-án kihirdetett döntés értlelmében pedig Firenzéé maradt a fennhatóság, viszont cserébe 80.000 aranyforint kárpótlást kellett fizetnie Siena felé.[269] Alessandro Gherardi is azt írta, hogy az ősi vita ekkor éppen Siena oldalára billent, ő birtokolta Lucignano di Valdichiana várát, és hogy a vár lakói önként vetették alá uralmának magukat, csakhogy megszabaduljanak az Arezzótól őket ért zaklatásoktól.[270] Ebből kifolyólag, és hogy megtartsák azon ígéretüket a vár lakói felé, hogy megvédik őket mindenkivel szemben, a sienaiak azt akarták, hogy Lucignano várát is vegyék be abba a nagy közös, Szentszék elleni ligába, melyben Arezzo is benne van.[271] Tehát ez tartotta vissza mindezidáig leginkább Sienát attól, hogy csatlakozzon a ligába, ugyanis az arezzóiak ragaszkodtak hozzá, jelen levelet is azzal kezdte Salutati Sienának, hogy:

> „Ligam contraximus cum Aretinis, in quam fuit necessitate concludere propter mutationem priorum et vexilliferi civitatis eorum, quia sic fuerat temporum sindicis positum in mandatis, clausula adiecta circa castrum Lucignani, quod ad ipsum eorum liga non extenderetur."
>
> **Fordítás:**
>
> „Szövetséget kötöttünk az arezzóiakkal, melybe (ti. szövetségbe) szükségszerű volt belefoglalni – városuk priorjainak és zászlóvivőjüknek leváltása miatt, mivel így volt az akkor hivatalban lévők által előírva –, miután egy záradék csatoltatott Lucignano várát illetően, hogy arra az ők szövetsége nem terjed ki."

Vagyis a kiemelt záradékba foglalták, hogy Lucignano kimarad a háborúból, nem lesz a liga része. Sienát ez azért is dühíthette, mert egyrészt elvileg hozzátartozott a vár, másrészt mert úgy biztosíthatta volna védelmét Arezzo ellen, ha mind a szövetség részei, hiszen a szövetségesek segítik és nem támadják egymást. Mindennek ellenére Firenze Arezzóval megerősítette ezt a szövetséget, ezen feltételt tiszteletben tartva. De leírja, hogy a megállapodásról részben Siena is tehet, hiszen csak „Isten tudja mennyire törekedtünk és mennyit dolgoztunk azon, hogy Lucignanóval kapcsolatban ne legyen semmiféle kivétel, és többször is kértük követeiteket, hogy jöjjenek el ennek a megbeszélésére, de nem tudtak, mivel azt mondták, hogy nincs rá felhatalmazásuk":

[269] Vö.: *Lucignano in Val di Chiana, detto altre volte Lucignano d'Arezzo*, Repetti.
[270] Gherardi: *La guerra*, p. 17.
[271] Gherardi: *La guerra*, p. 17.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

„Et novit Deus quantum conati fuimus quantumque laboravimus, ut de Lucignano nulla fieret exceptio et pluries requisivimus oratores vestros, quatenus in colloquium venirent eiusdem, sed non poterant cum mandato dicerent se carere."

Ezután megindokolta Salutati a szövetség megerősítését, miszerint „látva, hogy ők teljes mértékben ragaszkodnak ahhoz, hogy ne legyenek kötelesek védelmezni a ti városotokat a földnek azon státuszában, **melyről azt hiszik, hogy jogilag hozzájuk tartozik**; és mérlegelve, hogy ezen igen csekély ügy miatt a közjó számára nem származhat hátrány, elhatároztuk, hogy a szövetséget megerősítjük, nehogy az történjen, hogy az alkalmat elszalasztjuk, számotokra fenntartva a lehetőséget arra, hogy ugyanehhez (ti. a szövetséghez) szabadon csatlakozzatok":

„Sed videntes ipsos quo ad hoc omnino tenaces, ne obligarentur ad defendendum commune vestrum in statu terre, **quam ad se credunt iuridice pertinere** considerantesque propter hoc minimum negocium non debere utilitati publice preiudicium generari, ligam firmandam ne tempus contingeret perire decrevimus reservata vobis facultate in ipsam libere veniendi."

Elég zavaros számomra itt a tényleges uralom kérdése, hiszen elvileg a vár Sienához tartozott, nem Arezzóhoz, de ők mégis úgy hiszik, hogy jog szerint az ő területük, jogilag hozzájuk tartozik, és úgy tűnik, Firenzének is ezt részint el kellett fogadnia. Tehát elég kérdéses az eset. Az bizonyos, hogy Firenze valahogy a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad elvét követve mindkét városállamot a ligában akarta tudni. Ezért írta, hogy ez a kis ügy nehogy a közjó kárára váljon. Mérlegelték, és szerintük a sienaiak inkább alkalmasak a vár védelmére „mint az arezzóiak arra, hogy ravaszsággal vagy erővel megszállják azt; és ezért e kivételben nem lesz semmi kockázat, mely miatt egy kicsit is aggódnánk":

„Et quamvis a lige conventione dictum castrum fuerit exemptum, ponderavimus, quod res habet et verificatur in facto vos esse magis ad eius defensionem idoneos, quam Aretinos ad illud vel dolo vel viribus invadendum; et ob id non fore in hac exceptione periculum, de qua nullum vereremur effectum."

A következő sorokban is Siena puhítására fektetett hangsúlyt, és kiemelte azt is, hogy ha belépnek a ligába, akkor azáltal az erejük növekedni fog, de ha nem csatlakoznak, akkor az arezzóiak ereje fog gyarapodni, hiszen a szövetségesek is őket fogják védelmezni:

„Et eo maxime, quod ceteri colligati ad defendendum vos in dicti castri dominio tenebantur et nos ipsi similiter contra omnia exceptis dumtaxat Aretinis, quod quamvis non forent, sufficeret vestra potentia ad illud vel tuendum consiliis vel etiam viribus opprimendum. Accedunt itaque vobis ex liga vires et si in ipsam non veniatis, recte considerandum, Aretinis accrescent."

Ezzel befejezte a *narratió*t és rátért a *petitió*ra, melyben a kancellár őszinte lélekkel kérte

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ismételten a sienaiakat, hogy ne késlekedjenek tovább a ligába való csatlakozással, mely számukra hasznos, sőt szükségszerű („venire in ligam vobis utilem, imo necessariam"). Ne tartsa távol tovább őket ez az ügy, mely sokkal inkább csak látszat, mintsem valóság, és Siena is látja, hogy ez a szövetség „minden tekintetben államunk biztonsága érdekét és az édes szabadság megőrzését szolgálja":

> „[...] nec vestram prudentiam illa exceptio, que potius est verborum et apparentie quam effectus, ab illa removeat, quam manifeste vedetis ad securitatem nostri status et conservationem dulcissime libertatis modis omnibus pertinere."

Itt ismét előkerül a szabadság, sőt az édes, a legédesebb szabadság, mely megőrzése és mindenek feletti védelme érdekében szerveződik ez a liga. Siena végül november 27-én lépett be a ligába, azzal a feltétellel, hogy egyik szövetséges sem nyújthat segítséget az arezzóiaknak, ha azok Sienában vagy Lucignanóban fegyvert ragadnának.[272]

Pistoia két levelet kapott Firenzétől. Mindkét levélben a hadisegély küldését sürgetik. Az elsőben, melyet augusztus 17-én küldött Firenze, leírja, hogy már annyiszor kértek haladékot, hogy abban is kételkednek, egyáltalán valamikor megkapják-e a meghatározott összeget.[273] Ezért nem csak arra készteti őket értelmük, hogy írjanak ez ügyben, hanem hogy sürgető leveleiket nap mint nap halmozzák („sollicitatorias litteras quotidie cumulare"). Ezek után Firenze kéri Pistoiát, hogy minden mentegetőzést mellőzve legkésőbb jelen hó 20. napjáig küldjék el az egész még hátralévő pénzt, úgy intézve, hogy erről a továbbiakban már ne legyen szükséges írniuk („quod ulterius de hoc nobis scribere non sit opus"). A határidőt, 20-át meg sem várta Firenze, annyira hajtotta a szükség, ezért már másnap, 18-án ismét elküldte sürgető levelét Pistoiának.[274] A levelet is türelmetlenül így kezdte:

> „Adhuc oportet nos litteras litteris addere et nostras indigentias iterum allegare cum videamus vos in deliberati subsidii solutione tot morulas serere, quod nichil minus velle videmini, quam illud prout expedit exhibere."
>
> **Fordítás:**
>
> „Még mindig levelet levél után kell küldenünk és ismét fel kell hoznunk szorultságunkat, minekután úgy látjuk, hogy ti a meghatározott hadisegély kifizetésében annyi késlekedést halmoztok, hogy úgy tűnik, semmit sem akartok kevésbé, mint hogy ezt az adósság kifizetéseként megadjátok."

Megírja, hogy ha tudná, mily nagy nyugatlanságot okoz ez nekik, akkor azon lenne Pistoia,

[272] GHERARDI: *La guerra*, p. 20.

[273] A függelék 13. levele, ASFi, Missive, 16, f. 8r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pistoiának (1375. 08. 17).

[274] A függelék 18. levele, ASFi, Missive, 16, f. 9r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pistoiának (1375. 08. 18).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

hogy Firenzének többet ne kelljen írnia ez ügyben. Hiszen azt írja, hogy „mit gondoltok, ha csak nem űzne minket a végszükség, a ti segítségeteket koldulnánk szorultságunkban?" („Quid enim putatis ne nos nisi extrema necessitate compulsos, in vestra mendicando suffragia descendisse?") Ezért ismét azt kéri, hogy a korábban meghatározott időre, vagyis 20-ára, két nap múlva fizessék meg a szükséges hadisegélyt, hogy ne kényszerüljenek arra, hogy kérést kérésre halmozzanak („ut non cogamur ulterius preces precibus aggregare"). Ezt követően nem írtak a pistoiaiaknak, így valószínű, hogy a két egymásutáni sürgető levél célt ért, és megkapták a pénzt.

Két kisebb toszkán városnak, Scarperiának és Borgo San Lorenzónak firenzei népnyelven írt a Köztársaság augusztus 17-én egy levelet, melyben azt parancsolta nekik, hogy bármiféle késedelem nélkül legkésőbb 19-ig, vasárnapig, tehát a levél keltezését követő második napig küldjenek embereket, katonákat Firenzuolába az ottani vikárius színe elé.[275] Az is részletezve van a levélben, hogy:

> „(...) mettiate in punto venticinque buoni e valenti fanti e meglio armati che potete avere e de' quali il meno la metà sieno balestrieri, tutti della nostra lega, et capitanati di persona valente e discreta."
>
> **Fordítás:**
>
> „(...) küldjetek huszonöt derék és erős gyalogost a legjobb fegyverzettel, ami a rendelkezésetekre áll és ezek közül legalább a felei sienai íjász legyen, mind a mi szövetségünkből, és a kapitányuk legyen bátor és bölcs."

Azzal zárja Firenze „behívó" levelét, hogy a küldendő fegyveresek és kapitányuk ott tartózkodása rövid lesz, és amint lehet, mihamarabb visszakapják őket.

4.1.2 Követeknek küldött levelek

A diplomáciai színtér fontos szereplői voltak a hivatalos leveleken túl maguk a nagykövetek is, akik az állam által felhatalmazva, és az általa kapott mandátummal indultak útnak, hogy a fogadó udvarban képviseljék Firenze érdekeit. Az udvarnál tartózkodva pedig, mind a háború történéseiről, helyzetéről való híreket, mind az újabb utasításokat és feladatokat levél útján kapták meg, melyet a legtöbb esetben úgyszintén maga a kancellár írt meg. Firenzében a főbb külügyi tisztségek a *commissari generali* ('általános megbízott'), az *ambasciatori, oratori* ('nagykövetek, követek'), és a *mandatari* ('meghatalmazottak') voltak.[276] A 14. században még nem volt egy jól felépített, a maihoz hasonló közigazgatási szervezet, hovatovább nem volt

[275] A függelék 17. levele, ASFi, Missive, 16, f. 9r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Scarperiának és Borgo San Lorenzónak (1375. 08. 17).

[276] Míg az első kettő képviseleti joggal bíró, általában egyetlen fizetett feladatra választott személy volt, addig a meghatalmazottaknak inkább megfigyelő-leíró szerepük volt, így az igen komoly dolgokban, mint például szövetség vagy béke megkötése, nem dönthettek. GUIDI: *Il governo*, Vol. I, p. 217.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

sem állandó hadsereg, sem rendőrség, sem a mai értelemben vett anyakönyvi hivatal, és ahogy Guidubaldo Guidi írja „nem létezett speciális diplomáciai szolgálat sem, és a nagykövetek és titkárok olyan firenzei állampolgárok, akiket időről időre delegálnak olyan megbízatásokkal, amelyek rövid időre is szólhatnak, de akár évekre is."[277] A követek kiválasztásakor szem előtt tartották, hogy a választott legyen derék és nemes ember, lojális hazájához, tudjon írni és olvasni, legyenek jó retorikai és problémamegoldó képességei; tehát bizonyosan iskolázott, sőt sok esetben egyetemet járt személyek voltak, és lévén, hogy egy egész államot, a saját államukat bízták ilyenkor rá a nagykövetre, a priorok alapos megfontolás tárgyává tették a kérdést.[278] Caferro azt írja, hogy a *dominus* titulust birtokló követ napi négy librét kapott, egy egyszerűbb, „tipikus" követ hármat, míg Boccaccio az 1351. évi nagyköveti szolgálatáért a Viscontiknál – ugyan utólag, de – napi öt librét kapott.[279] Általában a követeknek Firenze előre kifizette a szolgálatukért járó pénzt, ugyanis az utazások igen költségesek voltak.[280]

Azon túl, hogy a kapott hivatali megbízásukat kellett teljesíteniük, a kiválasztott követek gyakran magukkal vitték a Firenzéből egy-egy másik államnak küldött leveleket is, hiszen nem volt a *missilis*ek küldésének még kiterjedt hálózata. Voltak alkalmazott hírnökök, mint a *nuntii*, *tabellarii*, *cursores*, *beroarii* és *mazerius* – utóbbi a már említett Guillelmus például –,[281] illetve persze a kereskedők is meg voltak bízva, hogy az útjukba eső címzetteknek kézbesítsék a leveleket. Az is gyakran előfordult, hogy amikor a követeknek leírták a megbízásukat és a fontos történéseket a levélben, akkor utasították őket, hogy azon udvar urát, ahol éppen tartózkodnak, is informálják. Ilyen volt az az eset is, amikor 1375. augusztus 25-én a Milánóban tartózkodó követeknek azzal zárta a kancellár levelét, hogy „Et quelle significate tutte a signori a'quali soccentamente le tocchiamo".[282]

Az egyik legfontosabb követ ezekben az években Donato di Gheruccio Barbadori volt, aki a 14. század első felében született. Jogász volt és politikus és a firenzei stúdiumban jogot tanított

[277] Guidi: *Il governo*, Vol. I, p. 41.

[278] A követek kiválasztása a *prior*ok és a *gonfaloniere* feladata volt, vö. Guidi: *Il governo*, vol. I, p. 168. A követek képességeiről lásd még: Lazzarini, Isabella: *Communication and Conflict: Italian Diplomacy in the Early Renaissance: 1350-1520.* Oxford (Oxford University Press), 2015, pp. 128–130.

[279] Caferro, William P.: The Visconti War and Boccaccio's Florentine Public Service in Context, 1351-53. *Heliotropia*, vol. 15 (2018): 111-131, p. 121.

[280] Uo.

[281] A felsorolt terminusokhoz lásd az alábbi szócikekket: „nuntii": *Nuncio, Nunzio*, Rezasco, pp. 691–692. és *Nuntius*, Forcellini, 2/195.; „tabellarii": *Diplomarius*, Forcellini, 1/89 („ad diploma pertinens, ut tabellarius diplomarius, qui nempe principis diplomata ferebat ad cursum publicum usurpandum."); „cursores": *Cursore*, Rezasco, p. 324. és *Cursor*, Forcellini, 1/645.; „beroarii": *Berroerii*, Du Cange, 1/662 („Si vero miles correrius, Beroarius, vel alia persona, cui per jus dicentem commissum fuerit ut capiat aliquem, etc."); „mazerius": *Mazziere*, Rezasco, p. 617.

[282] A függelék 36. levele, ASFi, Missive, 16, f. 13r. Részben autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Donato Aldighierinek és Filippo Bastarinak, Firenze nagyköveteinek Milánóba (1375. 08. 25).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

már az 1360-as években.[283] Az 1427. évi *Catasto* 65. regiszterében hat Barbadori szerepel, és mindegyikük a Santo Spirito negyedből származott, így minden bizonnyal ide tartozott Donato Barbadori is.[284] Mint jogászdoktor, az *Arte dei Giudici e Notai* tagja volt, melynek 1372. évi *Proconsolój*a több ízben is említi.[285] A leírt történéseken túl, 1375. december 31-én az *Otto di Balìa* őt választja meg Firenze nagykövetévé Pisába és Luccába,[286] 1376 februárjában ismét megválasztották Pisába és Luccába nagykövetnek, majd március 12-én megköttetik az egyezség, és mindkét város belép a Szentszék elleni Ligába.[287] 1376. március 3-án és 4-én a priorok Donato Barbadorit és Alessandro dell'Antellát választották nagyköveteknek XI. Gergely pápához Domenico Silvestri jegyző társaságában.[288] Alessandro dell'Antella egy másik fontos firenzei jogi doktor és diplomata volt, akit többször is küldtek XI. Gergely pápához, majd az új pápa, VI. Orbán – immár római – udvarába is.[289] A tisztviselők hivatalba választását is tartalmazó *Scrivano di Camera Uscita* 1376. március 8-ai bejegyzéséből kiderül a megbízáson túl a követség idejére a tiszteletreméltó firenzei polgárok, Donato Barbadori, kiváló jogi doktor és Domenico Silvestri bére is.[290] E szerint Donato napi négy forintot, tehát igen tekintélyes összeget, míg Domenico hat librét kapott, mely a teljes megbízatásra, vagyis a 60 napra összesen 240 forint és 360 libre volt.[291] Kiterjedtebb kutatást a korábbi és későbbi évekre nem végeztem, de megnézve a 14. századi firenzei Anonimus naplóját, tudjuk, hogy még korábban, 1373. október 20-án a magyar király, I. Lajos elé küldött követség tagja volt.[292] 1375. augusztus 9-én Filippo Bastarival együtt mentek Mantovába II. Ludovico Gonzagához követségbe,[293] majd –

[283] Életére lásd D'Addario, Arnaldo: *Barbadori, Donato*, DBI, 6, 1964.

[284] ASFi, Cat. 1427. Indice alfabetico per nome di battesimo delle famiglie fiorentine (1427-1429); ASFi, Cat. 65, fol. 56, 173, 46, 496, 471, 248.

[285] ASFi, Arte dei Giudici e Notai 93 (Proconsolo, 1372), fol. 5r (május 4.), fol. 6r (május 5.) és fol. 81v (július 16.). Domino Donatus Barbadoro *advocatus*ként szerepel a 765-ös *Tratté*ban is az „advocati pro sindicatu executorum" nevei között: ASFi, Trat. 765, ff. 51v, 75v.

[286] Gherardi: *La Guerra*, doc. 137, p. 161. Gherardi felhasználta: ASFi, Otto Bal. Delib. ec., I, 44v.

[287] Gherardi: *La Guerra*, p. 20.

[288] Gherardi, *La Guerra*, doc. 171, p. 169. Vö. Ricci, Pier Giorgio. "Per una monografia su Domenico Silvestri." *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Lettere, Storia e Filosofia*, serie II, vol. 19, no. 1/2 (1950): 13–24, p. 17.

[289] Diario d'Anonimo fiorentino dal 1358 al 1389. In: *Cronache dei secoli XIII e XIV*. Documenti di storia italiana, ser. I, vol. 6. Firenze (Tipi di M. Cellini) 1876, p. 353.; a továbbiakban Diario d'Anonimo. Alessandro dell'Antella életére lásd Quaglioni, Diego: *Dell'Antella, Alessandro*, DBI, 37, 1989.

[290] Domenico Silvestri is az Arte dei Giudici e Notai tagja volt. Több fontos tisztség (consigliere, sindaco, camarlingo, gonfalonieri di Compagnia) betöltése mellett 1364-től kezdve több ízben a *Signoria* jegyzői tisztségét is betöltötte, továbbá ismeretes irodalmi munkássága révén is, ugyanis több verset, levelet, epigrammát és eklogát is írt. Egyik eklogáját (*Nuntia venturi contrari fama per orbem*) talán pont az említett pápai követség alkalmából írta, és azt hangoztatja benne, hogy a pápaság székhelye ismét Róma kell, hogy legyen. Viti, Paolo: *Domenico di Silvestro (Domenico Silvestri)*, DBI, 40, 1991.

[291] ASFi, Usc. 57, fol. 2v; vö. Diario d'Anonimo, p. 306.

[292] Diario d'Anonimo, p. 302.

[293] A függelék + 1. missilis levele, ASMa, AG, 1085, 21. Eredeti autográf missilis, melyet Firenze küldött

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

mint arról szó volt – Bastarinak az ezt követő milánói követi megbízásának lejárta után ismét Barbadorival együtt keresték fel a toszkán városokat a szövetség reményében. 1376 júniusában a francia király elé küldött követség tagja volt,[294] majd 1378. április 25-én kiválasztották a Rómába visszatért Szentatyához küldött követség egyik tagjának, mely esemény fontosságát mutatja, hogy Firenze mind a négy negyedéből két-két követet küldött, melyekből Donato a Santo Spirito negyedet képviselte Bindo di messer Iacopo de'Bardi társaságában.[295]

Igen fontos követ volt Filippo di Cionetto Bastari, aki feltehetőleg az 1320-as években született Firenze egy ősi és befolyásos családjába a Santa Croce negyedben.[296] Családja a gyapjúiparban tevékenykedett, ahogy ő maga is, ugyanis az *Arte della Lana Matriculá*jában egy 1370. december 9-ei bejegyzésben is szerepel.[297] Életében négyszer is betöltötte a *gonfaloniere* tisztségét (1350, 1369, 1374, 1384)[298] és háromszor volt prior (1345, 1355, 1365).[299] 1380 augusztusában firenzei követ volt Durazzói Károlynál, aki Riminiből Nápolyba készült átjutni, hogy megszerezze a nápolyi koronát és azt átadja I. Lajos magyar királynak.[300] Amikor 1382 januárjában az a hír érkezett Firenzébe, hogy Hawkwood zsoldos csapata Firenze területére lépett, ismét feszélyezett lett a levegő. Firenze gyorsan meg akart egyezni a zsoldoskapitánnyal, szinte bármi áron, de harc nélkül, ezért február másodikán maga a kancellár, Salutati írt is Hawkwoodnak.[301] Egyedül Filippo Bastari volt az a merész politikus és firenzei hű polgár, aki az ijedtség közepette így szólt: „Mittatur vox viva unus vel duo ad John Hawkwood et dicatur sibi, quod si videt modum resistendi inimicis, fiat; alias, si non videret modum resistentie, fiat concordia."[302] E szavak után erőt vettek magukon a firenzeiek és *missilis*eket küldtek Bolognába és Pisába segítséget kérve.[303]

Donato di Ricco Aldighieri Donato Barbadorihoz hasonlóan jogdoktor volt, és az említett *Proconsoló*ban az ő neve is előkerült. Donato Aldighieri a *Consulte e Pratiche* 13-as regiszterében is szerepel, mint hazatérő követ 1375. május 16-án.[304] 1375 augusztusában Filippo

Mantova urának, II. Ludovico Gonzagának (1375. 08. 09).

[294] Diario d'Anonimo, pp. 308–309.

[295] Diario d'Anonimo, p. 353.

[296] Életére lásd Banti, Ottavio: *Bastari, Filippo*, DBI, 7, 1970. A Catastóban 1427-re a Bastari család öt tagja szerepel a Santa Croce negyedből: ASFi, Cat. 73, 385, 259, 282, 275, 154.

[297] ASFi, Arte della Lana 20 (*Libro terzo di Matricoli*), fol. 36v.

[298] Filippo di Cionetto Bastari a Santa Croce negyed Gonfaloniere di Iustiziája volt: *Cronaca Fiorentina*, pp. 235, 273, 288, 427–428.

[299] *Cronaca Fiorentina*, pp. 226–227, 247–248, 264–265.

[300] *Cronaca Fiorentina*, p. 378.

[301] Diario d'Anonimo, p. 272. ASFi, Missive, 19, f. 217r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, angol zsoldoskapitánynak (1382. 02. 02). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 7218, II/996.

[302] Diario d'Anonimo, pp. 272–273.

[303] Uo.

[304] ASFi, CP 13, f. 57r; domino Donatus Ricchi is szerepel a 765-ös *Tratté*ban az „advocati pro sindicatu executorum" nevei között: ASFi, Trat. 765, ff. 24v, 51v.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Bastarival együtt mentek Bernabò Visconti udvarába, de hamar Firenze egyedüli meghatalmazott képviselője lett Milánóban. Megbízásait hamarosan bővebben bemutatom, de amit véleményem szerint már itt fontos kiemelnem, hogy míg Filippo Bastari ezen rövid időszak alapján úgy tűnik, nem volt egyedüli követ, a két jogdoktor, a két Donato egyénileg is képviselték államukat egy másik úr színe előtt. Hozzá kell tenni, hogy Spinello di Luca Alberti – aki idővel Canéhoz hasonlóan elnyerte az angol kapitány barátságát, és erényességével a bizalmát is –[305] sokszor úgyszintén egyedül tárgyalt Hawkwooddal vagy ment éppen Sienába követnek mint kamarás. A követségnek mindig egy jogi doktorból és egy politikusból kellett állnia,[306] és ezt jól példázza Filippo Bastari mint politikus és nagykövet esete is, aki megbízásait egy jogi doktor társaságában végezte el, mindazonáltal úgy tűnik, hogy a politikus mellé kellett a jogdoktor, de a jogdoktor mellé nem feltétlen kellett a politikus.

A firenzei diplomácia két iránya a liga szerveződése és az angol zsoldoskapitánynak való zsold összegyűjtése és kifizetése volt ebben a két hónapban. Mindkét fontos irányban a követeken múlt, és persze a rájuk bízott feladat mikéntjén, a küldetés sikere. A követekre a levelekben főleg az *ambaxiator* és *orator* kifejezéseket használta Salutati, de előfordult a *procurator*, *missus* és *legatus* is, bár utóbbi inkább mint pápai legátus, pápai helytartó.[307] A háború első évében a legfontosabb nagykövetek Donato Barbadori, Donato Aldighieri, Filippo Bastari, Pazzino Donati, Cipriano di Giachinotto Tornaquinci, Spinello di Luca Alberti, illetve Simoni di Ranieri Peruzzi és Bene di Jacopo di Francesco del Bene voltak. Salutati 1375. augusztus 8. és szeptember 23. között összesen hét levelet írt egyenesen a firenzei követeknek címezve (az előbb felsoroltak nem mind voltak címzettek, volt aki csak említve volt valamely levélben), és még egyet a milánói követnek, Ruggero Canénak.

A Köztársaság diplomáciájának tehát egyik iránya egyértelműen a John Hawkwooddal való egyezkedés volt, hiszen zsoldos lévén a hűsége igen ingatag volt, és a nagyobb *fiorino d'oro* ígérete könnyen átvitte őt és zsoldosseregét az ellenkező tárborba, így nem kis felfordulást és riadalmat keltve az itáliai városokban. A tény, hogy az egyház védelmében a John Hawkwood által vezetett angol zsoldossereg 1375 júniusában megjelent Firenze területén, nagy ijedtséget okozott, és ez volt a végső ok a Firenze és a XI. Gergely pápa közti háborúra.[308] Firenze Hawkwood felé diplomáciai úton közeledett bízva az aranyforintjaiban, így június 21-én elküldte hozzá két

[305] Caferro, *John Hawkwood*, 176.

[306] Vö. Prajda Katalin: Egy firenzei sírköve a középkori Budán. Bene di Jacopo del Bene szerencsétlenül végződött követjárása. In: Kerny Terézia - Schmidt Péter - Szegedy-Maszák Zsuzsanna (szerk.): *És az oszlopok tetején liliomok formáltattakvala. Tanulmányok Bibó István 70. Születésnapjára*. Budapest (CentrArt Művészettörténészek Új Műhelye Egyesület) 2011, 29–35, pp. 29–30, a továbbiakban Prajda: Egy firenzei sírköve.

[307] Velencében például a 14. és 15. században főleg az *ambaxiatores* és *nuntii* terminusokat használták: Queller, Donald E.: *Office of the Ambassador.* Princeton, NJ (Princeton University Press) 1967, pp. 67–68. A követekre általánosságban lásd uo., pp. 60–84.

[308] Gherardi: *La guerra*, p. 6.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

követét, Simone Peruzzit és Spinello di Luca Albertit.[309]

Spinello di Luca Alberti kamarai, kincstári tisztsége révén a legmegfelelőbb személy volt a Hawkwooddal való egyezkedésre.[310] Az angol társaság a fegyverszünetért 130.000 aranyforintot követelt négy részletben június és szeptember között, mely öt évre szóló fegyverszünetet meg is kötötték. Az első hónapban 40.000, majd havonta 30.000 aranyforint zsoldot kellett fizetnie Firenzének.[311] A firenzei *Signoriá*ban is megerősítették ezt a szerződést, és ugyan a követeknek nem tetszett és próbálták kisebbíteni az első részletet, de azt az utasítást kapták, hogy mindenképpen kössék meg az egyezséget. Így többek közt a milánói követ, Ruggero Cane jelenlétében – aki Hawkwood barátja volt – létrejött a megállapodás.[312] Mivel a hatalmas összeg kifizetését az adók nem fedezték, így Firenzének be kellett hajtania kölcsöneit, így például a Szicília királyának, III. Frigyesnek kölcsönzött 500 aranyforintot, melyet augusztus 15-én kelt levelében a szükség miatt visszakért.[313]

> „Credimus serenitatem vestram recolere, quod maiestati vestre quingenti floreni auri fuerunt nostri communis nomine hactenus mutuati, et cum eadem pecunia multis urgentibus causis indigeamus, celsitudinem vestram regiam deprecamur, quatenus Blaxio Carrucci dilectissimo civi nostro, eandem pecuniam dignemini de solita vestre benignitatis munificentia facere numerari, et eidem in predictis tamquam nobis fidem plenissimam adhibere."

Elküldte III. Frigyeshez Firenze szeretett polgártársát, Blaxio Carruccit, hogy neki adják át a szükséges pénzösszeget, tehát ő is ez esetben küldönc szerepét tölthette be, mint a *mazerius*, Guillelmus, de ez esetben csak a „dilectissimus civis" jelzőt használta Salutati.

Ez az 500 aranyforint viszont nem volt elég, és ezért kellett a Ligába csatlakozott vagy remélhetőleg hamarosan csatlakozó toszkán városoktól is pénzt – pontosabban hadisegélyt (*subsidium*) – kérnie a kancellárnak, hogy kifizethesse Hawkwoodot. Az előző fejezetben ismertettem, hogy Volterrát és Pistoiát hogyan szólítja fel, hogyan sürgeti a hadisegély küldésére. Valószínűleg mindkét irányba célt értek a sürgetések, hiszen sikerült a pénz összegyűjtésével megbízott

[309] Leader, John Temple - Marcotti, Giuseppe: *Sir John Hawkwood (L'Acuto). Story of a condottiere.* Olasz nyelvről angolra fordította Scott Leader. London (T. Fisher Unwin) 1889, pp. 86–87, a továbbiakban Leader-Marcotti: *Sir John Hawkwood.*; Caferro, William P.: *John Hawkwood. An English Mercenary in Fourteenth-Century Italy*. Baltimore (The Johns Hopkins University Press) 2006, p. 164, a továbbiakban Caferro: *John Hawkwood.*

[310] Vö. Leader-Marcotti: *Sir John Hawkwood*, p. 86.; Caferro: *John Hawkwood*, p. 103. Vö. Lisini, Alessandro - Iacometti, Fabio (szerk.): *Cronaca Senese di Donato di Neri e di suo figlio neri. Rerum Italicarum Scriptores*, n. s., XV, parte VI. Bologna (Nicola Zanichelli) 1931–1939, p. 675.

[311] Vö. Leader-Marcotti: *Sir John Hawkwood*, pp. 89-90.; Gherardi: *La guerra*, p. 6.

[312] Vö. Leader-Marcotti: *Sir John Hawkwood*, p. 89.; vö. Gherardi: *La guerra*, doc. 6, p. 105.

[313] A függelék 10. levele, ASFi, Missive, 16, f. 7r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött III. Frigyesnek, Szicília királyának (1375. 08. 15). Más számozás szerint IV. Frigyes cfr. Fodale, Salvatore: *Federico IV (III) d'Aragona, re di Sicilia (Trinacria), detto il Semplice*, DBI, 45, 1995.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Spinellónak az augusztusi zsoldot megfizetni az angol zsoldoskapitánynak. Bár nyíltan nem támadtak az angolok, de bármerre jártak is, fosztogattak, főleg Arezzo vidékét dúlták, mígnem szeptember elején szövetséget kötöttek, aminek értelmében szeptember 13-án, szerdán az angolok elhagyták az arezzóiak területét.[314] A firenzeiek, de persze Itáliában általában senki sem bízott az angolokban, féltek, hogy innen merre mennek tovább, mely területet fogják feldúlni és kirabolni. Ezt a bizonytalanságot Salutati úgy fejezte ki az említett levélben, hogy „quo se directuri sint latet sub nube cautionis et astutie qua consueverunt sua occultare consilia". Firenze ezért kérte Bernabò Viscontit, hogy követét, Ruggero Canét küldje el hozzájuk, mivel ő az egyetlen, aki befolyással lehet Hawkwoodra, mert ahogy a kancellár írta:

> „Sed quamvis hec omnia salubri cognoscamus dispensata consilio, quia tamen agenda communiter cum domino Johanne Haugud sunt maximi ponderis et efficacis et ad ipsa feliciter concludenda utilissimam, imo necessariam fore Roggerii Canis presentiam certissimo experimento comperimus, cum ipsum solum viderimus cui ille soleat arcanos credere sensus quique viri molles aditus et tempora norit, ut pene Maronis utamur versiculis."

Az idézés nem szó szerinti Publius Vergilius Maro *Aeneis* című művéből, hanem itt a negyedik ének két sorának a parafrázisáról van szó. Aaz értekezés utolsó nagyobb részében még erre visszatérek, ahol a klasszikusok ismeretét és felhasználását, idézését ismertetem. A lényeg a tartalom szempontjából, hogy azért szeretné Firenze, ha elküldenék a milánói követet, mert nagyon jó barátja John Hawkwoodnak, és „ő az egyetlen, akinek titkos gondolatait felfedi és aki ismeri a férfi gyengébb perceit". A levél ezen része bizonyosan célt fog érni, ezt a hamarosan elküldött levelek alapján tudjuk. A Milánóban lévő követeket már augusztus 25-én értesítette arról a *Signoria*, hogy az egyház helytartói közelednek John Hawkwood felé, meg akarják szerezni sajt szolgálatukra, ezért utasította két követét, hogy mindent tegyenek meg annak érdekében, hogy Milánó ura elküldje Ruggero Canét.[315] Továbbá Ruggero Cane maradjon is a zsoldoskapitánnyal, biztosítva, hogy ne álljon át az egyház oldalára.

> „Sentiamo che questi posti della Chiesa veçeggiano messere Johanni Aguto et guardano indurlo a loro servigii et radi dì è che non abbia da loro lettere o ambasciate; pertanto temiamo, finito il tempo, non siamo cavalcati; et questo c'è accennato per molti. E però secondo li ragionamenti che sa Ruggieri, crediamo serà bene che subito ritorni Ruggieri Cane qua e stia chon lui, si che non prendesse partito fosse contro a nostra intentione, e di ciò voglamo che voi ne parliate chol signore messer Bernabò, si che non falli."

[314] A függelék 66. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 08).

[315] A függelék 36. levele, ASFi, Missive, 16, f. 13r. Részben autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Donato Aldighierinek és Filippo Bastarinak, Firenze nagyköveteinek Milánóba (1375. 08. 25).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Szeptember 2-án pedig azt írta Firenze a zsoldoskapitánynak, hogy szeretett polgára „dilectissimus civis noster", Spinello visszatért, és beszámolt a történésekről, miután napról napra várják Cane érkezését: „cum Roggerium Canis de die in diem infallibiliter prestolemur".[316]

Magának az angol zsoldoskapitánynak összesen hat levelet írt Firenze. Augusztus 17-én megírja Salutati Hawkwoodnak, hogy még náluk van a kincstartójuk, és addig elhalasztja a hazaérkezését, amíg megadjuk neki a fizetséget.[317] Itt már a harmadik hónap kifizetéséről van szó, mely határideje valószínleg ugyanúgy 21-e lehetett, mert a szerződést június 21-én kötötték meg. Nem nevezték meg a személyt, hanem csak a kompánián belüli beosztását tudjuk, vagyis hogy ő volt a *thesaurarius*, vagyis a kincstárnok, pénztárnok. Ő kérte, hogy Firenze értesítse az angol zsoldoskapitányt a visszaérkezésének elhalasztásáról. A következő az említett szeptember másodikai levél volt, amelyben leírja Firenze, hogy várják a milánói övet mielőbbi érkezését. Egy következő, szeptember 6-án kelt levélben arról informálja Firenze, hogy elküldte a kért oltalomlevelet egy bizonyos ser Benedettóért, de a másik, ser Andreát érintő ügy egy komplikáltabb eset, mert a törvények szerint át kell menjen egy adott tanácson, de minden tőlük telhetőt megtesznek. Erről a témáról a *corpus*ban többet nem tudtam meg.[318] Két nappal később arról írt a kancellár, hogy megtudta Bernabò Viscontitól, hogy bizonyos égető elfoglaltságok miatt („propter quedam ardua negocia") Ruggero Cane érkezése késedelmet szenved. Megtudjuk a levélből azt is, hogy először Firenzébe érkezik a milánói követ, és majd onnan együtt a már korábbi levélben említett polgáraikkal mennek el az angolok táborába, amint készen állnak:[319]

> „Illum speramus et ita nobis significavit cito et presentialiter dimissurum cum quo cunctis quos paratos habemus et pro illis et aliis de quibus fuit alias vobis scriptum citissime transmittemus."

Újabb két nap elteltével, szeptember 10-én már arról írt Firenze, hogy Ruggero Cane elindult, de jelenleg Luccában van és ott is marad, mert nem túl jó az egészségi állapota, másnap azonban, 11-én mindenképpen össze akarja szedni magát:[320]

> „Roggerius Canis Luce propter valitudinem minus prosperam supersedit cras huc se infallabiliter collaturus."

Azért érkezik Bernabò Visconti meghatalmazásával, hogy miként e fegyverszünet megkö-

[316] A függelék 48. levele, ASFi, Missive, 16, f. 16r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, az angol zsoldossereg kapitányának. (1375. 09. 02).

[317] A függelék 14. levele, ASFi, Missive, 16, f. 8r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, az angol zsoldossereg kapitányának. (1375. 08. 17).

[318] A függelék 58. levele, ASFi, Missive, 16, f. 19v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, az angol zsoldossereg kapitányának. (1375. 09. 06).

[319] A függelék 70. levele, ASFi, Missive, 15, f. 2r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, az angol zsoldossereg kapitányának. (1375. 09. 08).

[320] A függelék 72. levele, ASFi, Missive, 15, f. 2v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, az angol zsoldossereg kapitányának. (1375. 09. 10).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

tésénél is jelen volt a követ június 21-én, úgy az utolsó zsold kifizetésében is részt vegyen, mellyel hamarosan lezárják a firenzeiek a rájuk eső kötelességüket. Ismét két nap telt el az újabb – és a *corpus*ban utolsó neki írt – levél megírásáig, ez azonban nem kötődik szorosan a háborúhoz, mert lényegében egy körözött személyről, egy olyan zsoldosról szól, aki ha visszatérne Firenzébe akkor rögvest a törvény elé lenne idézve, Hawkwood kérésére.[321] Ennek okát teljesen nem tudjuk meg, a levél alapján annyi bizonyosnak tűnik, hogy egy bizonyos Johannes úr felajánlotta hűséges szolgálatát zsoldért cserébe Firenzének. Azonban a Köztársaság és az angol társaság közti egyezmény értelmében Hawkwood engedélye nélkül nem alkalmazhatják az emberét, ezért a *Signoria* meg sem akarta hallgatni kérését, és ezt követően ő rögtön elhagyta a várost és senki sem tudja, hogy merre indult. Szeptember 19-én még mindig nem lett teljesítve az utolsó havi zsold kifizetése, melyet egy Ruggero Canénak írt levélből tudunk.[322] Eldöntötték ugyanis, hogy vagy Simone di Ranieri Peruzzit vagy Spinello di Luca Albertit gyorsan eküldik, azonban előbbit betegség ágynak döntötte, az utóbbi pedig az angoloknak szánt zsold összegyűjtésével van még mindig elfoglalva, mert arra törekednek a firenzeiek, hogy a kijelölt határidőt tartsák Hawkwood tetszésére:

> „Sed Simon adversa valitudine lecto incubat, et Spinellus ad congregandum pecuniam pro ultima solutione Anglicorum est multipliciter occupatus, quia pro complacentia domini Johannis intendimus solutioni destinatum terminum prevenire."

A firenzei diplomácia másik iránya 1375-ben a szövetségesek keresése, a közös ligába hívása volt, és így a magyar király megnyerése ügyük számára. Ezt megcélozva a már július 24-e óta szövetséges Milánóba több ízben küldött követeket Firenze. Augusztus végén Donato Aldighieri és Filippo Bastari képviselték Firenze és a Liga érdekeit és ekkor fő feladatuk az volt, hogy elérjék Bernabò Viscontinál, hogy fizesse meg a Liga felé pénzbeli tartozását és küldje el Ruggero Canét és a Ligának ígért sereg felét.[323] Pár nappal később, szeptember 3-án Bernabò Viscontinak, majd másnap az említett követeknek is megírta Firenze, hogy szeretné összekötni a Liga ügyét I. Lajos magyar királlyal, amihez kiválasztja követeit, és kéri Milánó urát is, hogy ő is válasszon és készítsen fel nagyköveteket, illetve erre buzdítsa őt a két ott tartózkodó követ is.

> <u>A Bernabò Viscontinak küldött levél részlete:</u>
>
> „Et in his que vestra caritas nedum utiliter sed prudenter admonuit, examinatis

[321] A függelék 78. levele, ASFi, Missive, 15, f. 3r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, az angol zsoldossereg kapitányának (1375. 09. 12).

[322] A függelék 98. levele, ASFi, Missive, 15, f. 4v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Ruggero Canénak, Milánó nagykövetének. (1375. 09. 19).

[323] A függelék 32. levele, ASFi, Missive, 16, f. 12v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Donato Aldighieri és Filippo Bastari követeknek Milánóba (1375. 08. 24); a függelék 36. levele, ASFi, Missive, 16, f. 13r. Részben autográf regiszteri másolat ugyanezen követeknek (1375. 08. 25).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

de nostro more consiliis operam dabimus efficacem; affectuosissime deprecantes, quatenus ad coniungendum hanc nostram societatem cum maiestate regis Ungarie efficaciter intendatur; vobis enim et nobis ex illo federe, si divino aspirante numine contrahatur, multum roboris, honoris ac autoritatis accedet, et ideo placeat nobis ambaxiatores vestros eligere, et nos similiter nostros curabimus preparare. Ceterum non modicum admiramur magnificum fratrem nostrum, dominum Galeaç noluisse ligam, quam in finibus orbis expetere debuit, approbare. Et ob id suggerere sibi dignetur vestra nobilitas, ut meliori, consilio suum in hoc velit commutare propositum et hinc societati in statum totius Italię Latinique nominis gloriam Deo autore conflate, non retardet ulterius aggregari."[324]

Fordítás:

„És mindezen dolgokban, melyre a ti szeretetetek nemcsak hasznosan, de bölcsen intett minket, hogy miután szokásaink szerint mérlegeltük a tanácsokat, hatékonyan fáradozást fogunk nyújtani; a legnagyobb szeretettel kérve, hogy hathatósan törekedjetek arra, hogy összekössük ezen szövetségünket a magyar királyi fenséggel. Hiszen mind nektek, mind nekünk ebből a szövetségből – ha az isteni akarattal is megegyezik – sok erő, becsület és tekintély fog származni, és ezért szíveskedjetek kiválasztani a követeiteket, és mi is hasonlóképpen gondoskodunk arról, hogy a mieinket előkészítsük. Továbbá nem kicsit csodálkozunk azon, hogy nagyságos testvérünk, Galeazzo úr nem akarta megerősíteni a szövetséget, melyet a világ végén is kívánnia kellett volna. És ezért méltóztasson nemességtek azt sugalmazni neki, hogy körültekintőbb megfontolással változtassa meg a szándékát és hogy ezen szövetséghez, mely egész Itália megszilárdítása és a latin név dicsősége érdekében jött létre Isten segítségével, tovább ne késlekedjen csatlakozni."

<u>A Milánóban tartózkodó két firenzei követnek küldött levél részlete:</u>

„Una cosa voglamo chon ogni diligentia sollecitate, ciò è che si cerchi la lega chol re d'Ungheria, che in quella, se Dio concede gratia sottengha, abbiamo somma sperança, e però fate si mettano in punto contra l'ambasciadori del signore, et noi ordinaremo il simile. E fate che seguiate d'andare a quelli signori et communi come consigla messer Bernabò. E mandati ordinaremo avete dì presente. Meraviglanci assai chel signore messer Galeaço si stolga dalla lega per detto di coloro che al tutto non vorrebbono nè suo stato nè nostro, e parci abbia mal consiglio. Ma poi la cosa è così, procacciate chon instantia li piaccia essere contento alla lega contratta! E se pure non volesse in fra 'l termine per — che si fece lega cholla Chiesa e chon noi — fate che al presente si contragga, cominciando a di XXIIII° d'ottobre. Si che non

[324] A függelék 51. levele, ASFi, Missive, 16, f. 17r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 03).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

possa nascier cosa la storpiasse. Non falli che sollicitiate la venuta di Ruggieri Cane sia subito, però che è troppo di bisogno."[325]

Fordítás:

„Egy dolgot akarunk sürgetni, hogy minden szorgalommal megtegyetek, mégpedig azt, hogy keressetek szövetséget Magyarország királyával, mert ebben nagy reménységünk van, ha Isten is megadja nekünk kegyelmét, és intézkedjetek, hogy állítsa elő a nagyköveteit (ti. Bernabò) és akkor mi is így fogunk cselekedni. És cselekedjetek akképpen, hogy elmentek azokhoz az urakhoz és *Comuné*khoz, ahová Bernabò úr tanácsolja. A mai napon mi elrendeljük, hogy megkapjátok a felhatalmazásokat. Nagyon csodálkozunk, hogy Galeazzo úr kiszállt a Ligából azon emberek tanácsára, akiknek egyáltalán nem érdeke sem az ő állama, sem a miénk, és úgy tűnik számunkra, hogy rossz tanácsot kapott. De ha tényleg így áll a dolog, akkor érjétek el kitartó kérésekkel, hogy elégedett legyen a megkötött szövetséggel. És ha az elvárt időn belül nem akar csatlakozni – mert az Egyházzal és velünk is szövetségre készül –, akkor cselekedjetek úgy, hogy most jöjjön létre a dokumentum, de a kezdete október 24-e legyen. Ne felejtsétek el sürgetni Ruggieri Cane mielőbbi érkezését, mert nagy szükség van rá."

A két levélből kiderült, hogy Bernabòt az egyház emberei megközelítették, de ő kitartott a Firenzével már akkor egy hónapja megkötött liga ügye mellett. Kiderült továbbá a már többször említett követség összeállítása I. Lajos magyar király színe elé, a milánói követ és az ígért sereg legalább felének elküldése Firenzébe, de az is kiderült, hogy Bernabò fivére, Galeazzo nem erősítette meg a ligához való tartozását. A levelekből egyértelmű, hogy bizonyos egyházi emberek, minden bizonnyal a pápai helytartók és követek, közeledtek Milánó mindkét urához, és mindent megtettek annak érdekében, hogy a firenzeiek ellen szítsák és az Egyház oldalára állítsák őket. Ezt Bernabò esetében nem koronázta siker, de úgy tűnik, hogy Galeazzo esetében igen. Ezért kérte Firenze Bernabòt és utasította követeit, hogy térítsék jobb belátásra a tévelygőt, aki úgymond bedőlt az egyház csábításainak.

Az *Otto di Balìa* és a firenzei *Comune* szeptember 5-én kiválasztotta Bene di Jacopo di Francesco del Bene jogászdoktort[326] és Simone di Ranieri Peruzzit nagykövetének a magyar király

[325] A függelék 52. levele, ASFi, Missive, 16, f. 17r–v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Donato Aldighieri és Filippo Bastari követeknek Milánóba (1375. 09. 04).

[326] A 14. században a Del Bene család egy kicsi, de jelentős kereskedő család volt, mely barátságot ápolt Francesco Brunival, akinek hat levele fennmaradt a pápai kúriából a családnak címezve, melyek közt az első Jacopo del Benének címzett 1364-ben kelt.Brucker, Gene A.: An unpublished source on the Avignonese papacy: the letters of Francesco Bruni. *Traditio* 19 (1963), 351–370, pp. 351, 355, 362–365. Az utóbbi években Prajda Katalin több munkájában is foglalkozott vele és a Del Bene család történetével, főleg a Magyarországi kereskedelmükre fektetve hangsúlyt. Prajda Katalin: *Network and Migration in Early Renaissance Florence, 1378-1433: Friends of Friends in the Kingdom of Hungary*. Amsterdam (Amsterdam University Press) 2018, pp. 100–103.; Prajda:

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

színe elé.[327] Másnap Padova urának, I. Francesco da Carrarának írt Salutati, hogy ő is gondoskodjon követeinek kiállításáról, így részesévé válva a magyar király elé küldött követségnek:

> „Iuxta fraternitatis vestre salubre consilium matura deliberatione decrevimus, nostros ambaxiatores una cum oratoribus magnifici fratris nostri, domini Bernabovis ad maiestatem regis Ungarie destinare ad impetrandam ligam a sua serenitate in partibus Italie pro conservatione statuum et tranquillitatis totius regionis. Et quoniam utilissimum arbitramur vestre fraternitatis in hoc negocio oratores intervenire, magnificentiam vestram cordialiter deprecamur, quatenus ipsos dignemini facere preparari, ut cum tempus fuerit ad hoc tractandum et autore deo concludendum simul accedant illustrissimam prefati domini nostri regis presentiam adituri."[328]
>
> **Fordítás:**
>
> „Testvérségtek jóindulatú tanácsát megfontolva úgy határoztunk, hogy kijelöljük nagyköveteinket a nagytekintélyű testvérünk, Bernabò úr követeivel együtt Magyarország királyának felsége felé, az ő felsége által a liga létrejövése céljából Itáliában az államok megmentése és a teljes vidék nyugalma érdekében. És mivel úgy gondoljuk, hogy testvérségtek követeinek közbenjárása ebben az ügyben rendkívül fontos, szívből kérjük nagyságtokat, méltóztassatok őket felkészíteni, hogy amikor eljön az idő a tárgyalásra, és ha Isten is úgy akarja, az előbb említett uraink a jeles király elé járuljanak."

Nem csak Padova urának, de az ott tartózkodó firenzei nagykövetnek, Pazzino Strozzinak is írt Salutati, hogy mindent tegyen meg, hogy Francesco da Carrara kiválassza követeit.[329] Továbbá a padovai zsoldoskapitánynak, Bonifacio Lupinak is írt Firenze, hogy méltóztasson arról gondoskodni, hogy Francesco elküldje követeit a firenzeiekkel együtt („vestram amiciciam deprecamur, quatenus ut idem magnificus dominus Paduanus suos ambaxiatores ituros cum nostris ac cum oratoribus domini Bernabovis transmittat, dignemini procurare").[330] Bonifacio, aki a levél megírásakor Padovában volt zsoldoskapitány, már régebb óta fontos katona, aki már Firenze

---

Levelező üzletemberek; Prajda: Egy firenzei sírköve. Teke Zsuzsa is foglalkozott a kereskedő család Magyarországi ügyleteivel, ő főleg az 1427. évi firenzei *Catasto* tükrében. Teke Zsuzsa: Az 1427. évi firenzei catasto. Adalékok a firenzei—magyar kereskedelmi kapcsolatok történetéhez. *Történelmi Szemle* 27/1–2 (1984), 42–49.; Teke Zsuzsa: Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszilárdulása után. 1404- 1437. *Századok* 129/2 (1995), 201–202.

[327] Gherardi: *La Guerra*, doc. 37, p. 130. Gherardi felhasználta: Otto Bal. Delib. Ec., I, 9.

[328] A függelék 59. levele, ASFi, Missive, 16, f. 19v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött I. Francesco da Carrarának, Padova urának (1375. 09. 06).

[329] A függelék 61. levele, ASFi, Missive, 16, f. 20r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pazzino Donatinak, firenzei követnek Padovába (1375. 09. 06).

[330] A függelék 60. levele, ASFi, Missive, 16, f. 20r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bonifacio Lupinak, padovai zsoldoskapitánynak (1375. 09. 06).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

szolgálatában is állt. Sőt, 1362-ben a Pietrabuona váráért folytatott harcok során Firenze ki is nevezte a *Comune capitano generaléj*ának, vagyis főkapitányának Pisa ellenében.[331] Majd Firenze oldalán részt vett az 1364. július 28-ai cascinai csatában is, ekkor mint Soragna márkija. Ebben a győztes csatában a *capitano generale* I. Galeotto Malatesta volt, ő vezette a felbérelt 11.000 gyalogos katonát és 4000 lovast, mely utóbbiak közül 468 magyar származású zsoldos volt.[332]

Visszatérve a tárgyhoz, szeptember 8-án változott az ügymenet és Filippo Bastari mellé Donato Barbadorit nevezték ki prokurátoroknak, hogy ők „szövetséget kössenek Ferrara és Velence dózséival és e városok önkormányzataival, Cansignorio della Scalaval, Verona urával, Francesco da Carrarával, Padova urával, Niccolò III d'Estével, Ferrara és Modena urával, Lodovico Gonzagával, Mantova urával és más herceggel, úrral és magánszeméllyel, aki csatlakozni akar."[333] A meghatalmazásuk szerint szövetséget az alábbi két pont értelmében köthettek: „1. A szövetség azzal a céllal jön létre, hogy megvédje Firenze városát (il Comune di Firenze) és a tőle függő összes földet és várost, egyenlően a többi várossal és urakkal, akikkel a szövetséget megkötik, minden olyan személlyel szemben, aki megpróbálja megsérteni az említett várost és városokat, urakat, stb... 2. Ugyanezen városok, urak stb. miután beléptek a szövetségbe, közös védelmükre évente bizonyos számú katonát kell tartaniuk, aszerint, ahogyan Firenze képviselőivel (sindaci) megállapodtak."[334] Mindeközben Milánóban maradt Firenzét képviselve Donato Aldighieri jogászdoktor, a levelek tanúsága szerint egyedüli nagykövetként. Már rögtön szeptember 8-án utasította Firenze Donatót és Filippót, hogy a velenceiekkel való szövetség keresését halasszák el, nehogy gondot okozzon a magyar királlyal történő tárgyalások alatt.[335] A *corpus*ból az utolsó levél, melyet egy követnek címeztek, az a már említett szeptember 19-ei, 98. levél, de ezt nem egy firenzei követnek, hanem a milánói Ruggero Canénak írta Salutati, de két firenzei követet és a *Signoria mazerius*át, Guillelmust is említi.[336]

[331] *Cronaca Fiorentina*, p. 261.; Angiolini, Enrico: *Lupi, Bonifacio*, DBI, 66, 2006.

[332] Vö. *Diario d'Anonimo*, p. 297.; Villani, Giovanni: *Cronica con le continuazioni di Matteo e Filippo*. Scelta, introduzione e note di Giovanni Aquilecchia. Torino (Giulio Einaudi editore s.p.a.) 1979, Libr. 11, pp. 327-335, a továbbiakban Villani: *Cronica*. A magyar származású zsoldosok számait a Monumenta Militaria Hungariae adatbázisba feltöltött 1361 és 1365 közötti rekordok alapján adtam meg. Az adatbázis elérhetősége: `https://monumenta.militaria-hungaria.hu/monumenta-web/`. Ezeket a *condottá*kat Virágh Ágnessel, a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának hallgatójával dolgozzuk fel a HUN-REN – DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoportban. A feldolgozott zsoldos bérezésekre vonatkozó feljegyzésekről, a magyar származású zsoldosokról és a cascina-i csatában való részvételükről a 2023. november 17-én Debrecenben megrendezett „Hadszervezés a 14. századi Itáliában és azon túl" című konferencián tartottam előadást. Előadás címe: Magyar zsoldosok firenzei szolgálatban. Az előadás online megtekinthető: `https://www.youtube.com/watch?v=z-V8uVkM_Bk&t=8s` letöltés: 2024. március 6.

[333] Gherardi: *La Guerra*, doc. 39, 130. Gherardi felhasználta: Otto Bal. Delib. ec., I, 10.

[334] Uo.

[335] A függelék 67. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1v. Részben autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Donato Barbadori és Filippo Bastari követeknek Milánóba (1375. 09. 08).

[336] A függelék 98. levele, ASFi, Missive, 15, f. 4v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Ruggero

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Volt még egy követ, akire eddig nem tértem ki, ő a Bolognában lévő firenzei követ, Cipriano di Giachinotto Tornaquinci. Firenze egyik híres és jómódú házába, a Tornaquinci házba született a Santa Maria Novella negyedben. Ez a család már 1365-ben is a Liga ügye mellett állt.[337] Két levél köthető hozzá, az egyikben a levél végén említés szintjén, a másik pedig neki lett címezve. A két levél tárgya hasonló, de előzményként a szeptember 3-án Bernabò Viscontinak írt levél is tekinthető, legalábbis a tartalmát nézve.[338] Ott ugyanis többek közt leírta Salutati, hogy Sant'Angelo bíborosának követei fegyveres csapatokkal megszállták Montebenit, ahol erődöt kezdtek építeni, noha az fele részben Firenze földjéhez tartozik:

> „Ceterum clericorum fidem et intentionem percipite cum enim pridie venerint a cardinali Sancti Angeli oratores, in verbis optimis attestantes eundem dominum velle nobiscum amicabiliter vivere, heri armata manu invaserunt Montem Beni in Alpibus situm, et in eo fortalicium facere moliuntur, quamvis sit terrenum pro medietate nostra communis."

A Firenzuola területén fekvő Montebeni egy 1264 méter magas hegy az Appeninekben, és ezek a fegyveres emberek – feltehetően zsoldosok – itt húzták meg magukat.[339] Azonban négy nappal később az Alpe Fiorentina kapitányának, Firenze del Panciának azt írja Firenze egyértelműen válaszként, hogy sajnálja, hogy még mindig nem hagyták el ezek a férfiak Montebenit („gli uomini dell'Alpe non si sieno partiti di su Montebeni").[340] Elküldi a *Signoria mazerius*át – egy másikat, nem Guillelmust, ő ekkor még az arezzói megbízását teljesíthette a Chiusiban történtek miatt –, Giovanni Gualduccit, hogy Firenze nevében távozásra szólítsa fel őket. A kapitánynak pedig megparancsolja e levél útján, hogy küldjön el valakit az említett *mazerius*sal a fegyveres emberekhez. Majd ha elmentek, akkor rögvest jelentsen Firenzének, és írjon a Bolognában tartózkodó követnek, Cipriano di Giachinotto Tornaquincinek:

> „Quando se ne saranno partiti subito fa che per fante proprio el significhi e scrivi a Cipriano di Giachinotto Tornaquinci nostro ambasciadore a Bologna."

Ugynezen a napon írt Firenze magának a követnek is Bolognába.[341] Az előbb elmondottakat megírta a követnek is, leírta a Montebeniben uralkodó helyzetet. Megírta, hogy bízik a *mazerius*a sikerében, és hogy elmennek az ott tanyázó emberek, de azért azt akarja Firenze, hogy

Canénak, Milánó nagykövetének. (1375. 09. 19).

[337] Brucker: *Florentine politics*, pp. 20, 225. Vö. ASFi, Cat., 77.

[338] A függelék 51. levele, ASFi, Missive, 16, f. 17r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 03).

[339] Vö.: *Monte Beni*, Repetti. A függelékben az indexben és a második térképén Montebenit régebbi alakjában, különírva tüntettem fel.

[340] A függelék 64. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Firenze del Panciának, Alpe fiorentina kapitányának. (1375. 09. 07).

[341] A függelék 65. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Cipriano di Giachinotto Tornaquincinek, firenzei követnek Bolognába. (1375. 09. 07).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Cipriano a bíboros úrtól szerezzen felmentést, ahogy jónak látja. Továbbá ahogyan csak tudja érje el, hogy a bíboros fogja vissza alattvalóit, oly módon, hogy többé erre a hegyre ne térjenek vissza, és hogy minden tárgya megszűnjön a zavargásnak és a botránynak:

> „Fa' che, conchiudendo, prieghi et ordini quanto puoi messer lo cardinale gli piaccia fare contenere i suoi sottoposti per tal modo che in su quel poggio più non scrivino e per togliere e spegnere ogni materia di turbatione e di scandalo."

A következő minimum tíz napban ezt az esetet érintő levél nem lett bemásolva a firenzei levéltár regisztereibe, így Firenze magabiztossága a siker tekintetében bebizonyosodni látszik.

4.1.3 Uralkodóknak és vezetőknek küldött további levelek

Ebben a részben azokra a személyekre nem térek ki, akiket ismertettem az előző két részben, csak ha azon túl tartok fontosnak még hozzátenni valamit.

A követeken túl a háborúhoz kapcsolódóan igen fontosak voltak a zoldoskapitányok. A John Hawkwoodot érintő leveleket az előbbiekben igyekeztem bemutatni. Az angol zsoldoskapitány nemcsak ebben a korszakban, de 33 éves Itáliában tartózkodása alatt végig igen fontos szerepet játszott az általa vezetett, francia háborúkon nevelkedett Fehér Társaság élén. Habár talán ő a legismertebb és korában a legjelentősebb, de nem az egyetlen zsoldoskapitány volt. Már az 1340-es évektől elkezdtek Itália szerte megjelenni a magyar származású zsoldosok is, és az 1350-es évek közepétől Firenzében is egyre nagyobb számban álltak a *Comune* szolgálatába.[342] Az olaszok, angolok és magyarok mellett a németek voltak a leginkább foglalkoztatottak Itáliában.[343] Sajnos ezen levelek kapcsán a magyar zsoldosok nem kerültek elő, de az angol John Hawkwoodon kívül volt még egy idegen, német származású zsoldokapitány, Konrad von Wittinger. Személyéről nem sokat találtam, de előbb inkább arról a három levélről írnék, melyek hozzá kapcsolódnak, így az esetleges további adatok, vagyis inkább feltételezések is követhetőbbek lesznek. Az első rövid, lényegretörő levelet Galeazzo Viscontinak írta a kancellár augusztus 12-én, és a megszólítás után rögtön a tárgyra tért, miszerint „azt szeretnénk, hogy a kiváló katona, Konrad von Wittinger, aki a ti szolgálatotokra lett lekötelezve, aki már ezidáig is igen készségesen teljesített számunkra katonai szolgálatot, csatlakozzon hadi népünkhöz":[344]

> „Egregium militem dominum Corradum Vittingher tunc nostris stipendiis alligatum, qui ad nostra servitia gratissime nobis hactenus militavit, desideremus nost-

[342] Vö. Bárány Attila: The communion of English and Hungarian mercenaries in Italy. In: Barta János - Papp Klára - Bárány Attila - Györkös Attila (szerk.): *The First Millennium of Hungary in Europe*. Debrecen (Debrecen University Press) 2002, 126–141, p. 131.

[343] Vö. Caferro, William P.: The Florentine Army in the Age of the Companies of Adventure. *Millars Espai i Història* 25/43 (2017), 129–150, pp. 138–139.

[344] A függelék 5. levele, ASFi, Missive, 16, f. 6r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Galeazzo Viscontinak, Milánó urának. (1375. 08. 12).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ris gentibus aggregari."

Leírta kívánalmát Salutati a *Signoria* nevében, mely tekinthető a narrációs résznek is, ezt követte a *petitio*, melyben a legnagyobb szeretettel kérte, hogy az irántuk való szeretetből kifolyólag tegyék lehetővé számára, hogy csatlakozzon. A Szentszék elleni liga szerveződése mellett, jelenleg havi 30.000 aranyforintért Hawkwooddal fegyverszünet áll fenn, a legerősebb – és ekkor még szinte egyedüli – szövetséges Milánótól még a küldendő sereg felének elindítását nem kérik, legalábbis nem sürgetik, de a *Comune* zsoldjában álló német *condottieró*t meg karják szerezni. Legközelebb a Milánóban tartózkodó követeknek írt levélben találkoztam a ő nevével, itt a levél megírása után, az utóiratban található messer Corrado Vittingher.[345] Magában a *postsciptum* szövegében, értelmezésében voltak nehézségek. A szövegrész a következő:

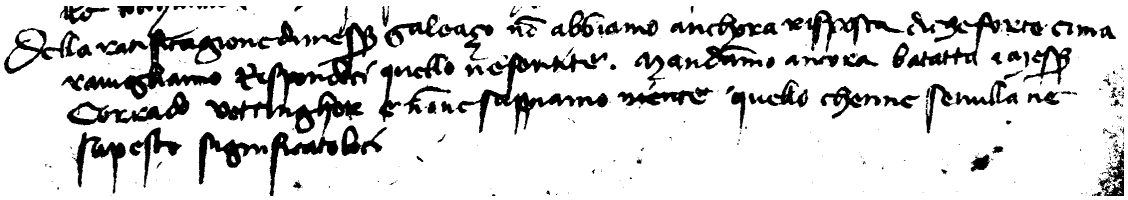

1. kép. „Della ratificagione di messer Galeaço non abbiamo anchora risposta di che forte ci maravigliamo. Rispondeci quello ne sentite. Mandammo ancora Batatta a messer Corrado Vettingher e non ne sappiamo quello che·nne', se nulla ne sapeste, significateloci."

Ez nem egy autográf levél, de ezt a később hozzáadott részt úgy tűnik, hogy maga a kancellár írta hozzá. A fő problémát a *batatta* szó okozta. Nem segített a kis és nagy betűk következetlen használata, mert így lassabban derült ki, hogy itt egy névről lehet szó. A képen is látható, hogy nem csak „batatta", de „galeazzo" is kis kezdőbetűvel lett írva. Végül feltételezett személyként azonosítottam, és feltételezhetően egy pisai személy lehetett.[346] Miután csodálkozott Firenze augusztus 25-én, hogy még mindig nem kapott visszajelzést a zsoldoskapitány jóváhagyásáról, mely miatt még a hónap elején, 5-én írt, elküldte ezt a Battata nevű személyt egyenesen Konrad von Wittingerhez. Azonban nem tudják, hogy mi lett abból, lett-e haszna, ezért utasítja a két követet, ha valamit megtudnak, tüstént jelentsék. Ha tényleg egy pisai és nem egy firenzei személyt küldött Firenze Milánóba ez ügyben, lehet, hogy volt valami ismerettség köztük, az is lehet, hogy ez a Batatta is egy katona volt, esetleg Firenze szolgálatában. Ezek a személyét tekintve puszta feltevések. A harmadik említett levelet egyenesen Konrad von Wittingernek írta Antonio Arrighi, de nem a *Signoria*, hanem az *Otto di Balìa* nevében.[347] Szeptember 3-án az

[345] A függelék 36. levele, ASFi, Missive, 16, f. 13r. Részben autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Donato Barbadori és Filippo Bastari követeknek Milánóba. (1375. 08. 25).

[346] Armando Nuzzo közvetítésével tudtam meg, hogy Giampaolo Salvi professzor a név alapján a pisai személyazonosságot valószínűsíti. Segétségét a „Batatta" beazonosításában köszönöm.

[347] A függelék 49. levele, ASFi, Missive, 16, f. 16v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Konrad von Wittinger zsoldoskapitánynak (1375. 09. 03).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

alábbi rövid, két mondatos levelet küldték el:

> „Domino Corrado Victhingher.
> Amice carissime! Vestris litteris ac ambaxiate duximus respondendum in forma quam nobis per Spinellum Lucalberti civem nostrum dilectum in suis litteris transmittetur. Quidquid nobis scribendum duxerit circa nostram conductam, tanquam si presentibus feret sertum nobis attendere promittentes. Datum Florentie die tertia Septembris XIII Indictione."

Tartalma szerint tehát feltételezhetjük, hogy a korábbi kapcsolódó levelek és Batatta hatására jött egy levél Konrad von Wittingertől, melyre Firenze azt feleli, hogy elküldi követét, Spinello di Luca Albertit, és olyan szerződést, *condottát* írnak, melyben a zsoldos összeg kielégítő számukra, mert Firenze ígéri, hogy úgy teljesíti, mintha eredetileg jelen levélhez lenne csatolva.

A Roberto Damiani történész által létrehozott és gondozott *condottieridiventura.it* internetes oldal az Itáliában 1330 és 1550 között, zsoldért cserébe katonai szolgálatot teljesítő kapitányokról és hozzájuk kapcsolódó háborús eseményekről nyújt információkat. Ezen az oldalon találtam rá egy bizonyos Corrado Lando / Konrad von Weitingen nevű zsoldoskapitány nevére.[348] Zárójelben nevének több változatát is megadta a szerző: Corrado d'Alemagna, Corrado Tedesco, Corrado Witinguer di Landau, Corrado Gottinger. Volt két fivére, a szintén *condottieri di ventura* Everardo Lando és Lucio Lando. Utóbbi arról is ismert lett, hogy Bernabò Visconti lányát vette feleségül, Elisabettát, és ezáltal nem csak Milánó urának veje, de John Hawkwood sógora is lett.[349] A három testvérnek vagy a nagybátyja, vagy édesapja lehetett Konrad Wirtinger von Landau, vagy ismertebb nevén Lando gróf. [350] Tehát az bizonyos, hogy volt egy Corradus Vittingher, ahogy láttuk a levelekben, aki valószínűleg azonos lehetett Konrad von Weitingennel, akiről Caferro is írt Hawkwoodról szóló monográfiájában, mint kiváló német kapitány („the prominent German captains Konrad von Weitingen and Lutz von Landau").[351]. A további beazonosítása viszont problémás, mert ahogy én jelenleg látom, két lehetőség is van arra, hogy ez a német zsoldoskapitány pontosan ki is lehetett.

[348] *Corrado Lando/Konrad von Weitingen*, Condottieri.

[349] *Lucio Lando/Lutz von Landau*, Condottieri.

[350] Lando gróf sváb nemesként, mint zsoldoskapitány tejlesített katonai szolgálatokat Észak-és Közép Itáliában, eleinte különösen Velencében a milánóiak ellen. Majd I. Lajos, magyar király szolgálatába állt, és csatlakozott hozzá az 1348-as itáliai hadjáratához I. Johanna ellen, hogy megbosszúlják András herceg halálát. 1363 áprilisában halt meg a canturinói csatát követően. A csatában a *Great Company* élén állt, melyben magyarok is szolgáltak, velük szemben pedig a John Hawkwood és Albert Sterz vezette *White Company* harcolt, ahol szintén voltak magyar zsoldosok is. Miután megtagadták a magyar lovasok, hogy kövessék Lando grófot a csatába, mert nem akartak a szemebnálló bajtársaik ellen harcolni, a kapitány legyőzetett, fogságba került és pár nappal később meg is halt. *Conte Lando/Konrad Wirtinguer von Landau*, Condottieri. Caferro: *John Hawkwood*, p. 59.

[351] Caferro: *John Hawkwood*, p. 59.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Az egyik lehetőség, amit William Caferro írt 2006-os munkájában, hogy ő egy bizonyos Volznak a testvére, akivel együtt földet vásárolt Radolfzell közelében.[352] A *deutsche-digitale-bibliothek.de* internetes oldalon találtam egy 1404. március 4-re keltezett okiratot, mely szerint a lovag, Volz von Weitingen a saját, az elhunyt fivére, Konrad és a felesége, Adelheid üdvösségére átadja a Szent Ágoston-rend Beuron provizorának és kolostorának a Worndorf-i templomot.[353] A lényeg ebben a forrásban számomra az, hogy itt is Volz testvéreként szerepel Konrad von Weitingen. A másik lehetőség az azonosításra a Roberto Damiani-féle adatbázis, mely szerint Konrad von Weitingen egyenlő Corrado Landóval, és nem Volz, hanem Lucio és Everardo testvére volt. Itt olvashatjuk 1375 decemberénél, hogy a firenzei *Otto di Guerra* kinevezte őt a Szentszék elleni főkapitánynak, *capitano generalé*nak, mely szerint logikusnak tűnik, hogy itt arról a Corrado Wittingherről van szó, akinek Firenzébe küldését sürgette két levélben, és akinek maga az *Otto di Balìa* írt egy levelet pár hónappal korábban, szeptember 3-án. A cél sikeres megvalósulását, és az adatbázisban található adatot, miszerint ő lett a főkapitány, Gherardi függelékének 243. dokumentuma is erősíti, mely 1376. június 13-án kelt: „Il camarlingo degli Otto paga « Corrado Vittingher », capitano della gente d'arme mandata « ad partes Alpium Florentie », fiorini d'oro 45, per salario di nove giorni, cominciati il 16 di febbraio p. p."[354] Ezen adatbázis szerint 1403-ban halt meg, így a másik személyhez is kapcsolható, hiszen Volz 1404 tavaszán írt úgy testvéréről, Konradról, hogy az már elhunyt, így a haláleset akár 1403-ban is lehetett. Az sem kizárt, hogy a két személy közt azért van sok homályosság és átfedés, mert egy személyről van szó, de ez egyelőre hipotézis marad.

Guillelmus Noëllet, a Sant'Angelo (in Pescheria) bíboros ura két autográf levélnek volt a címzettje. A későbbi bíboros 1340-ben született Franciaországban, az Angoulême egyházmegyéhez tartozó Angoumois városában.[355] Nevének több változata is előfordult, ezek, főleg Eubel *Hierarchia Catholica* munkája, az állami levelek és a *Delegat Online - Alter ego domini pape* adatbázis alapján a következők: Guilelmus Noellet, Guilelmus Noelleti, Guglièlmo di Noellet, Noelleti Vilmos, William of Noellet és mint a levelekben gyakori címzett, Sant'Angelo (in Pescheria) bíboros ura. A franciaországi Toulouse városában végzett egyetemi tanulmányo-

[352] „Konrad von Weitingen worked with his brother Volz to purchase land near Radolfzell." CAFERRO: *John Hawkwood*, p. 343.

[353] „Volz von Weitingen, Ritter, übergibt zu seinem, seines verstorbenen Bruders Konrad und seiner ehelichen Hausfrau Adelheid von Bodman, aller seiner Vorfahren und Nachkommen Seelenheil die Kirche zu Worndorf mit großem und kleinem Zehnten und allem Zubehör an Propst und Konvent zu Beuron vom Orden des heiligen Augustinus unter der Bedingung, daß die Empfänger ihre Jahrzeit begehen sollen mit den Erben und Amtleuten des Ausstellers am Gutentag nach Mittlerfasten und am Gutentag nach Michael mit Vigil und Seelenmessen nach Gewohnheit ihres Gotteshauses. Wenn sie dem nicht nachkommen, werden der Aussteller, dessen Erben und Nachkommen die Kirche zu Worndorf wieder an sich ziehen." *Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Staatsarchiv Sigmaringen*, Ho 156 T 1 Nr. 13 (b), DGB.

[354] GHERARDI: *La Guerra*, doc. 243, p. 193. Gherardi felhasználta: Otto Bal. Delib. ec., I, 162.

[355] *Guillaume Cardinal Noellet*, Catholic-Hierarchy.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

kat, itt szerezte meg a *doctor utrius iuris*, vagyis mindkét jog doktora végzettséget, majd ezt követően több egyházi tisztséget is viselt,[356] mielőtt 1371. május 30-án fivére, XI. Gergely kinevezte a Sant'Angelo in Pescheria bíborosává, mely címét egészen 1394. július 4-én bekövetkezett haláláig viselte.[357] Pierre Jugie *A bíboros legátusok kancelláriái a 14. században* című tanulmányának első függelékében összegyűjtötte és táblázatba foglalta az 1305 és 1378 közötti bíboros-legátusokat, nunciusokat és általános helynököket. Ezen táblázatban szerepel „Noëllet (G. de)", aki 1373 és 1376 között volt Bolognában, Romagnában és az Anconai Őrgrófságban általános helynök.[358]

Mindkét bíborosnak fogalmazott levelet augusztusban írta meg maga Salutati, két nap eltéréssel, az elsőt 17-én, a másodikat 19-én. Mindkettő tartalma a Galeata vidékén gyülekező katonai sereg jelenléte. Galeata ma Forlì-Cesena megyében található *Comune*, és Firenze megírja, hogy a San Gaudenziói helytartójuktól, Bernardo della Renától értesült,[359] hogy ott egy nagy katonai sereget hívtak össze, hogy lázadást szítsanak („in partibus Galiate fit maxima gentium convocatio").[360] Intette a helytartót, hogy az ilyen lázongásoktól tartózkodjon, és kéri a bíborost is, hogy gondoskodjon arról, hogy ne keletkezzen botrány, hiszen ahogy írta a kancellár a levelet záró *conclusió*jában: „Quoniam summus firmo mentis proposito erga Sanctam Matrem Ecclesiam de devotionem debitam conservandi nam ipsam in matrem nostram habere proponimus, quam semper singulari reverentia coluimus." Két nappal később emlékezteti Salutati a bíborost a Galeata vidékén lévő gyülekező hadi népre, mely – mint megtudta az említett helytartótól – napról napra növekszik („quotidie crescere").[361] Ezért San Gaudenzio apátját elküldte a *flumatarum* kapitányához. Az apát nevét nem írja le Salutati, hanem gemipunctust tett elé, jelezve ezzel, hogy nem íra le, mert fölösleges, úgyis tudja a címzett, hogy kiről van szó („ . . abbatem Sancti Gaudentii"). Egyelőre nem tudom, hogy a *flumatarum* mit jelenthet, minek lehetett a *capitaneus flumatarum* a kapitánya, mert sem olasz, sem latin szótárakban, lexikonok-

[356] Az egyetem elvégzése után volt „angoulême-i kanonok (1363 előtt), beauvais-i kanonok (1364 előtt), valenciai precentoria (1363 előtt), bayeux-i éneklőkanonook (1364-1371), chartres-i főesperes és kanonok (1364), pápai káplán (1366), pápai ügyhallgató (1366-1370), pápai referendárius (...) és pápai nuncius (1366, Magyarország, Csehország, Német-római Birodalom, Bizánc, Franciaország; 1367, Itália)". *Noelleti Vilmos*, Delegat Online (`https://delegatonline.pte.hu/search/persondatasheet/id/260`), letöltés ideje: 2023-06-05.

[357] Uo. Vö. Eubel: *Hierarchia catholica*, p. 49.

[358] Jugie, Pierre: *A bíboros legátusok kancelláriái a 14. században*. Ford.: Kiss Gergely. PONTES - A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve 4 (2021): 46–74, p. 68.

[359] ASFi, Trat, 1001, f. 21r: „Potesta Decomani, Sancti Gaudentii et aliorum terrarum": Bernardus Pieri della Rena, 1375. május 1-től hat hónapra. Az említett Bernardo della Renának írt levél a függelék 15. levele, ASFi, Missive, 16, f. 8v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernardo della Renának, Dicomano helytartójának (1375. 08. 17).

[360] A függelék 16. levele, ASFi, Missive, 16, f. 8v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Guillelmus Noëlletnek, Sant'Angelo in Pescheria bíborosának (1375. 08. 17).

[361] A függelék 22. levele, ASFi, Missive, 16, f. 10r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Guillelmus Noëlletnek, Sant'Angelo in Pescheria bíborosának (1375. 08. 19).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ban nem találtam nyomát. A lényege viszont ennek a levélnek is, hogy kéri a bíborost Firenze, igyekezzen visszatartani a botrányok magvetőit („horum scandalorum seminatores"), hogy a jövőben ne kíséreljenek meg hasonló tetteket, hiszen tudja a Köztársaság, hogy ezek a dolgok csakis a bíboros tudta nélkül történhettek.

Még két személyre, pontosabban két uralkodónak küldött autográf *missilis* másolatra fontos kitérnem. Az egyik Rimini ura, Galeotto Malatesta, a másik pedig a későbbi magyar király, II. (Kis) Károly volt. Tartalmát tekintve hasonló a két elküldött levél, de megfogalmazásában eltérnek. Mindkét levélben van más auctortól való idézés, összesen két esetben az *Aeneis* IV. énekéből, míg két esetben a *Zsoltárok könyvé*ből. Ezekre egy későbbi fejezetben térek vissza, itt a háborús levelek bemutatásának zárásaként csak magának a két levélnek a tartalmát ismertetem röviden.

Időrendben Rimini urának írt először a kancellár, szeptember 17-én. Galeotto Malatesta *condottiero* a pápa oldalán harcolt és hűségesen szolgálta az egyházat, ugyanakkor Firenzéhez is kötődött, hiszen mint említettem, 1364-ben a cascinai ütközet alatt Firenze őt bízta meg a csapatok parancsnokságával, mely pozícióban egyébként unokaöccsét, Pandolfót váltotta.[362] Az akkor már idős és beteges Malatesta Manno Donatit és Bonifazio Lupit bízta meg a védelem megszervezésével, továbbá Riccieri Grimaldi is felállította négyszáz genovai íjászát a San Savino apátság felé vezető körülbelül nyolc kilométeres úton. John Hawkwood a támadáskor meglepődött, mert nem úgy állították fel a védelmet, ahogy azt ő várta, és úgy vélte a három egység ellenállása túl keménynek ígérkezik. Hiába bízott a francia háborúkon nevelkedett angol katonáiban, de legyőzöttnek ítélte magát, és hátrahagyva a pisaiakat elmenekült.[363] A győzelem mindenekelőtt a *capitano generalé*nak volt köszönhető, és számos kitüntetést is kapott a Firenzei Köztársaságtól, majd az ugyanebben az évben meghalt bátyját követte Rimini uralkodói székében, és az elhunyt két fiával, Malatesta Ungaróval és II. Pandolfóval együtt kormányzott. 1372-ben XI. Gergely megerősítette őt, mint egyházi főkapitány („capitano generale della Chiesa"), majd két unokaöccse halála után (1372, 1375) egyedüli ura lett Rimininek, és a pápa oldalán harcolt Firenze és a liga ellen.[364] Salutati mégis megpróbálta enyhíteni Malatestát irányukba, felsorolva érveket a firenzeiek mellett és okokat az egyháziak ellen, de persze egyiket sem ilyen nyíltan, hanem szép megfogalmazásba burkolva mondanivalóját. A *petitió*n kívül a többi antik levélegység is fellelhető a levélben, így a *salutatió*t, az üdvözlést („Magnifice domine frater karissime!"), egy a jóakarat elnyerését célzó *captatio benevolentiae* (vagy a középkori gyakorlatban inkább *exordium*) követi:

„Recepimus litteras vestras tanto in ornatu verborum ac pondere sententiarum,

[362] *Diario d'Anonimo*, p. 297.

[363] Villani: *Cronica*, Libr. 11, pp. 327-335.

[364] Életére lásd Falcioni, Anna: *Malatesta, Galeotto*, DBI, 68, 2007; Jones, P. J.: *The Malatesta of Rimini and the Papal State*. Cambridge (Cambridge University Press) 1974, különösen a „Galeotto Malatesta, 'ecclesie pugil' " című negyedik fejezetet pp. 79–101. Vö. Gherardi: *La Guerra*, p. 25.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

tantaque in sinceritate consilii, ut dubium nobis sit, an ornatum magis caritatemne redoleant. Quid enim dici potuit ad materiam floridius, quid vehementius, quid denique pu<r>ius?."[365]

Az *exordium*ot egy rövid felütéssel zárja le a kancellár, mondván „tegyük félre annak (ti. a levélnek) dicséretét, és térjünk rá a tárgyra": „Sed – ut de ipsarum laudibus sileamus! – ad rem veniemus.". A képen úgy tűnik számomra, hogy a *sileamus* után Salutati egy felkiáltójelet tett, mely érthető lenne, hogy ezzel kívánta erősíteni, hogy most már elég legyen a dicséretből, fontosabb dolgokról kell szólnunk, ezért én is meghagytam ezt az írásjelet az átiratomban, ezzel is szemléltetve, hogy Coluccio Salutati egy-egy levele irodalmi alkotásnak is tekinthető. Az első két rövid egység után jön az igen hosszú, szinte az egész levelet kitevő *narratio*. Itt először a tényeket közli, miszerint tudja, hogy őt, Galeottót is ugyanúgy felzaklatja a Firenze és a Szentszék közti helyzet, mint a Köztársaságot: „minket is felzaklat – írja Salutati – és együttérzünk veletek heves keserűséggel, mi, az egyház odaadó fiai, akik tudjátok, hogy mindig mekkora odaadással viseltettünk annak állama felé, a gyalázatos zsarnokság ezen magvetésétől, amit az Egyház pásztorainak döntése folytán egész Itália-szerte kiáradt, a legnagyobb veszélybe lettünk vezetve, és szabadságunk és bármiféle megszerzett dicsőségünk romokba lett taszítva azok kezei által.". Folytatja azzal, hogy támogatás és kegyelem nélkül hátramaradt Firenze népe az angolok, sőt az egyház zsoldoskatonáinak a zsákmányául, és a reménytelen helyzetben még igen nagy pénzösszeget is hajlandóak voltak áldozni, noha ez gyalázatos menekvés. Ráadásul az, hogy az éhínségben és élelmiszerhiányban magukra maradtak fegyveres erő nélkül, az egyháziak árulása és az akadályok, melyeket a Köztársaság elé állítottak, ezek mind onnan jöttek, „ahonnan joggal nem veszélyektől kellett volna félnünk, hanem támogatást remélhettünk volna". A folytatásban egy idézetet hozott a kancellár az *Aeneis*ből, majd további kettőt a *Zsoltárok Könyvé*ből:

„At bene apud memores veteris stat gratia facti, ut Maronis utamur versiculo, pro beneficio maleficium retulerunt, nec solum non retulerunt que tenebantur merita, sed funes extenderunt in laqueum iuxta iter scandalum posuerunt nobis, ut Psalmo dici verbis utamur. Sed laus illi Omnium Rerum Opifici, qui regna statuit populosque tuetur, laqueus contritus est et nos liberati sumus."[366]

Fordítás:

„És helyesen marad meg az emlékezők előtt a régi tett iránti hála, hogy Maro verssorával éljünk, a jótéteményt gonosz tettel viszonozták; nemcsak hogy nem viszonozták azokat az érdemeket, amelyeket tartoztak volna, de kötelekből hálót fe-

[365] A függelék 89. levele, ASFi, Missive, 15, ff. 3v-4r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Galeotto Malatestinek, Rimini urának (1375. 09. 17).

[366] Verg. Aen. IV, 537–541; Lib. Psalm. 139,6; Lib. Psalm. 124,7. Az idézett részeket bővebben lásd a függelék 89. levelének jegyzetében, illetve a *Klasszikusok és a Szentírás az állami levelekben* című alfejezetben.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

szítettek elénk, az út mentén kelepcét állítottak nekünk, hogy a zsoltáros szavaival éljünk. De dicsértessék a Mindenség Teremtője, aki királyságokat alapít és népeket védelmez, mert a csapda összetört, és mi szabadok lettünk."

Megírja Salutati, hogy más lehetőségük hiányában nagyságos testvérükkel, Bernabò úrral szövetséget kötöttek, mely „szövetséggel pedig barátot csináltunk az ellenségből, melyhez fogható nyereség nem létezik" („In hoc autem federe de inimico amicum fecimus cui lucro nichil potest equari."). Isten kegyelméből meg fogja védeni szabadságát Firenze és meg fognak szűnni az ellenségeskedések, mely eléréséhez a firenzeiek hajlandóak feláldozni nem csak vagyonukat, de lelküket is. Biztosítja Rimini urát, hogy nem áll szándékában elszakadni a Szent Római Egyháztól, sőt tervük az, hogy továbbra is minden módon magasztalják azt. Végezetül egy rövid *conclusió*val zárja az episztolát Salutati:

„Ad vestra placita que Deus felicitet et exaudiat posse nostrum offerimus, quod pro vobis efficaciter exponemus."

Azt a történelem eseményeiből tudjuk, hogy Galeotto Malatesta 1385-ben bekövetkezett haláláig hűséges maradt az egyházhoz, és ez a levél, hiába a kancellár ékesszólása, de azt a burkolt célját, hogy Firenzét megsegítse, nem érte el vele.[367] Témájában igen hasonló a Durazzói Károlynak szeptember 19-e és 23-a közt írt keltezetlen levél. Természetesen a másolat keltezetlen, az eredeti expediált levél bizonyosan datálva volt, de a bemásolt levél végén valamiért lemaradt. A keltezetlenség azt is jelentheti esetleg, hogy nem lett ténylegesen elküldve, de ez ebben az esetben nem valószínű, hogy erről lenne szó. Salutati a következő sorokkal kezdi levelét a *salutatio* után:

„Exigit innate devotionis affectio, qua sacrum vestrum sanguinem et illustrissimorum progenitorum vestrorum inclitam prosapiam coluimus, ut intimare cuncta, que status nostri columen respiciant, vestre claritudini procuremus. Et cum precipue vos in remotissimo terrarum orbe versemini, fama suis in principiis **ficti pravique tenax** non potest ad serenas aures vestras nisi corruptissima pervenire."[368]

Fordítás:

„Kötelez minket a velünk született jámbor érzés, amellyel a ti szent véreteket és felséges őseiteknek felséges nemzetségét tiszteltük, hogy gondoskodjunk arról, hogy mindent, ami csak a mi államunk ormait illeti, a ti felségtek tudomására hozzunk. Mivel különösen is ti a földkerekség igen távoli részén (ti. Szentföldön) vagytok, a hír, amely a kezdeteiben **mindig tartalmaz kitalált és hamis dolgot**,

[367] Vö. Massèra, Aldo Francesco (szerk.): *Cronache Malatestiane dei secoli XIV e XV (AA. 1295–1385 e 1416–1452.). Rerum Italicarum Scriptores*, n. s., XV, parte II. Bologna (Nicola Zanichelli) 1922, pp. 37–50.

[368] A függelék 100. levele, ASFi, Missive, 15, ff. 5r–v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Durazzói Károlynak (1375. 09. <19.-23.>).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

nem képes a ti felséges füleitekhez eljutni, hacsaknem a legromlottabb formában."

Ebben a levélben egy idézet található Vergilius *Aeneis*éből, melyet a fent idézett szövegrészben félkövérrel szedtem.[369] A felvezetés után megismétli, hogy most azért igyekszik a hatalmas közlendőt – a zavar okait, mely köztük és az egyház közt fennáll – röviden elmondani, hogy nehogy az ellenség leveléből értesüljön kevésbé igaz módon a történtekről. A közlendő elején azt írja, lényegében leszögezi, hogy a firenzei nép fáradhatatlanul mekkora hűséggel munkálkodik mindenben a Szent Római Egyházért, melyről a bölcsek beszédeiből és az irodalmi alkotásokból bőségesen ismer Durazzói Károly, ezért nem is szeretnék egyenként felsorolni. Azt azért megírja, hogy „legyen elég annyi, hogy minden ember emlékezetében ott él, hogy a Római Egyház a firenzei segédcsapatok segítségével győzte le minden ellenségét, hacsak nem a mi pusztulásunk és vérünk árán győzte őt le valamely fejedelem". A legutóbbi háborúban igaz nem vett részt Firenze, mert úgy kívánta a tisztesség és a törvényesség, hogy a milánóiak ellen ne emeljenek fegyvert. Ez volt az oka annak, mint írja Salutati, hogy „az ellenségről ellenünk fordították dühüket, a legájtatosabb fiaik ellen" („ab hoste converteretur eorum furor in nos, devotissimos filios"). Galeottónak is megírta, hogy az egyház nem segített Firenzének az élelmiszerhiány idején, de Károlynak sokkal bővebben, erősebben érzékelteti ezt a fájdalmas momentumot:

„Et primo in anno preterito, dum urbs nostra populatissima annone summa caritudine laboraret, in ecclesie finibus, unde etiam barbaris recipere frumenta licuit, Florentinis fuit frugum interdicta coemptio oportuitque, quod de Flandria, Burgundia, Hyspania et, quod rudius fuit, de Turchia et Saracenorum insulis frumenta in nostram alimoniam quereremus. Et maiorem caritatem apud exteros et apud infideles invenimus quam in terris vicarii Iesu Christi."

Fordítás:

„És először az elmúlt évben, mialatt a mi népes városunk nagy gabonaínségben szenvedett, az Egyház határain, ahol a barbároknak is meg volt engedve a gabonabeszerzés, a firenzeieknek meg volt tiltva a gabona vásárlása és ennél fogva szükségesnek mutatkozott, hogy Flandriából, Burgundiából, Hispániából, és még kegyetlenebb dolog, hogy Törökországból és a szaracénok szigetéről szerezzünk gabonát saját élelmezésünkre, és nagyobb szeretetet tapasztaltunk az idegeneknél és a hitetleneknél, mint Jézus Krisztus helytartójának földjén."

Ugyanazokat az okokat, ugyanabban a rendben sorolja fel Salutati, mint a Galeottónak írt levélben, így itt is leírja, hogy Prato árulás útján el lett orozva a firenzeiektől és az angol zsoldosok kapták meg zsákmányul, de két eltérő megfogalmazással:

<u>Galeotto Malatestának:</u>

[369] Vö. Langkabel: *Die Staatsbriefe*, n. 3, pp. 88-90.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

„[...] cumque de castro terre Prati scientibus imo facientibus plurimis ecclesiasticis per occultam proditionem nobis in ipso completionis articulo divino quodam munere revelatam, in dubio versaremur, de manifestis periculis non hominum."

Durazzói Károlynak:

„[...] et nichil tale verentes et in tam parvi temporis articulo penitus improvisos, ac castrum nostrum Prati per proditionem occultam nobis auferre et Anglicis latronibus in predam tradere satagebant."

Továbbmenve, ebben a levélben is elpanaszolja az angol zsoldosvezérnek fizetett hatalmas zsoldot, hiszen Hawkwood „akkora összeget kért, amelyről tudta ő is és a tanácsadók is, hogy úgyse tudjuk megfizetni. Tudniillik 130 ezer forintot. Mit tehettünk volna? Alkalmasabbnak látszott ezt a mennyiséget elkölteni, minthogy azon népek támadásával körülvéve oly sok veszteséget elviseljünk." Megírja, hogy Bernabò úrral szövetséget kötött Firenze, mely tovább táplálta az egyház vezetőnek és magának a Szentatyának („ecclesie duces et ipse patrum pater") a méltatlankodását és táplálta dühét, annyira, hogy a világ vezetőinek hazug híresztelésekkel teli leveleket küldenek. Ezért akarta az igazságot elé tárni és reméli Firenze, hogy ha valami ezzel ellentétes levelet kapna, akkor támogatni fogja, hiszen az igazság a firenzeieket igazolja, illetve megtudjuk, a levél végéből, hogy ugyanerről már bővebben írt Magyarország királyának, Lajosnak is.

4.1.4 Események 1375. szeptember 23-a után

Röviden a következő rövid időszak háborút érintő eseményeit is bemutatnám, csakhogy jobb kontextusban lássuk az első hónapok és Salutatinak akkor írt leveleinek jelentőségét.[370] A Milánóban tartózkodó Donato Aldighierit Firenze újfent utasította szeptember 28-án, hogy kérje Milánó urát, hogy küldje el a hadi népét, amivel a Liga irányába tartozik, illetve hogy bátorítsa testvérét is, Galeazzót, hogy lépjen be a Ligába.[371] Október 11-én az *Otto* megírja Spinello di Luca Alberti firenzei és Rugerro Cane milánói követeknek, hogy John Thornbury azt írta a bíborosnak, Guillaume Noëlletnek, hogy Hawkwood az ő szolgálatában áll.[372] John Thornbury (a hivatkozott olasz nyelvű levélben messer Gianni Tornaberi néven szerepel) John Hawkwoodhoz hasonlóan a száz éves háborúban a franciák ellen szerzett tapasztalatait felhasználva XI. Gergely pápa szolgálatába állt, mint zsoldoskapitány, míg vissza nem tért 1377 tavaszán Ang-

[370] Mivel Salutati levelein és a Firenzei diplomáciatörténeten és politikán volt a hangsúly az elemzéseimben, az 1375-ös év további eseményeit is a Köztársasg szemszögéből mutatom be.

[371] ASFi, Missive, 15, f. 8r–v. Részben autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Donato Aldighieri firenzei követnek Milánóba (1375. 09. 28). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 1050, I/165.

[372] ASFi, Missive, 15, f. 12v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött az *Otto di Balià* nevében Spinello di Luca Alberti firenzei és Ruggero Cane milánói követeknek John Hawkwood táborába (1375. 10. 11). Vö. Gherardi: *La Guerra*, doc. 70, p. 141.; Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 1324, I/202.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

liába.[373] Pár nappal később, október 18-án a Firenzébe visszatérő Ruggieri Canétól és Spinello di Luca Albertitől megtudták, hogy Hawkwood havi 30.000 aranyforintért marad is az egyház zsoldjában, és ezt követően utasította milánói követét, hogy sürgesse Bernabòt, hogy az ígért sereget mielőbb küldje el „si che subito ci sia", hiszen már világosan látszik ellenségeik árulása.[374]

Október 30-án Donato Barbadorit Luccába és Pisába küldik azzal a megbízással, hogy győzze meg az urakat és tanácsukat, hogy lépjenek be a Ligába.[375] Nem sokkal később, november 3-án egy következő Donato Aldighierinek írt levélből megtudjuk, hogy Pisa nem akar csatlakozni a ligához, és kéri, sürgeti, hogy Milánó küldje az ígért sereget, mert a késlekedés miatt a toszkán városok nem akarnak belépni a szövetségbe.[376] Egy november 22-ei levélből megtudjuk, hogy 17-én Francesco da Vico, római prefektus az egyházi kincstárnok kezei közül felszabadította Viterbót, és az egyház tisztviselőit elkergették.[377] A követnek leírja Salutati, hogy reméli hamarosan az erődöt is elfoglalják, ami hamarosan így is lett.

Még e hónapban, 27-én azt írta Salutati Donatónak, hogy Bernabò küldjön általános felhatalmazást az egyház ellen lázadókkal kötendő szövetségek ratifikálására.[378] Gherardi ez esetben a teljes levelet közölte, nem csak idézett, vagy regesztát készített, mint a legtöbb esetben. Ez a ratifikálás azért is volt fontos, mert miután az első sikeresen fellázadt város, Viterbo csatlakozott a ligához, sorra elkezdett a többi toszkán város is csatlakozni, elsőként Città di Castello.[379] Siena még november 27-én csatlakozott, de Città di Castello példáját követte Perugia, Gubbio, Sassoferrato, Todi, Urbino, Amelia, Terni, Forli és végül 1376. február 26-án a pápai hatalom két kulcsfontosságú városa Itáliában, Bologna és Ascoli is.[380]

[373] THORNBURY, alias WENLOCK, Sir John (d.1396), of Little Munden and Bygrave, Herts. Published in *The History of Parliament: the House of Commons 1386-1421*, ed. J.S. Roskell, L. Clark, C. Rawcliffe., 1993. Online elérhető: `https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1386-1421/member/thornbury-sir-john-1396`, utolsó letöltés: 2023. november 6.

[374] ASFi, Missive, 15, f. 14v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött az *Otto di Balià* nevében Donato Aldighieri követnek Milánóba (1375. 10. 18). Vö. Gherardi: *La Guerra*, doc. 75, p. 142.; Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 4881, II/679.

[375] ASFi, Missive, 15, f. 19r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Donato Barbadori követnek (1375. 10. 30). Vö. Gherardi: *La Guerra*, doc. 83, p. 145.; Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 2332, I/337.

[376] ASFi, Missive, 15, f. 21r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött az *Otto di Balià* nevében Donato Aldighieri követnek Milánóba (1375. 11. 03). Vö. Gherardi: *La Guerra*, doc. 88, p. 146.; Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 3360, I/476.

[377] ASFi, Missive, 15, f. 24v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött az *Otto di Balià* nevében Donato Aldighieri követnek Milánóba (1375. 11. 22). Vö. Gherardi: *La Guerra*, doc. 96, p. 148 és p. 26.; Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 5797, II/805.

[378] ASFi, Missive, 15, f. 27r–v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Donato Aldighieri követnek Milánóba (1375. 11. 27). Vö. Gherardi: *La Guerra*, doc. 101, p. 148.; Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 3378, I/478.

[379] Gherardi: *La Guerra*, p. 26.

[380] Gherardi: *La Guerra*, pp. 28–29. Vö. Trexler: *The Spiritual Power*, p. 36: „In a series of revolts in the

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

A háborús levelek tartalmai tehát legfőképp ezen eseményekhez kapcsolódnak. A lenti oszlopdiagramon (ld. 2. diagram) is látható, hogy a legtöbbször egy-egy városnak vagy az állam urának írt Salutati, és ezek főleg a hadisegély sürgetéséről, követek, illetve hadi népek küldéséről szólnak. Volt olyan levél – mint például a *corpus*ban egy Lucca városának küldött –, melyben arra kéri őket, hogy az érkező milánói sereget barátságosan és békésen engedjék áthaladni a területükön „cum hec gens ad tuendum vestrum ac nostrum statum et libertatem Tuscie transmittatur”.[381] Válaszlevelet ezen hónapokra nem találtam, de a levél célt ért, hiszen a milánói sereg megérkezett és Gherardi függeléke alapján a következő levelet Luccának (és vele együtt Pisának és Pietro Gambacortinak) szeptember 23-án küldte Firenze, melyben már arra hívja fel a figyelmüket, hogy az angolok Genovába tartva az ő földjeiken fognak áthaladni.[382] Az egyik levélben konkrétan követelték Scarperia és Borgo San Lorenzo városaitól, hogy bocsássanak rendelkezésükre huszonöt derék és erős gyalogost a legjobb fegyverzettel, ami csak a rendelkezésükre áll és ezek közül legalább a fele sienai íjász legyen, ráadásul azt is kikötötték, hogy a kapitányuk legyen bátor és bölcs (melyet fentebb idézek is).[383] Kiváló katonaként előfordult a levelekben az említett német Corrado Vittingher / Konrad von Weitingen és persze az angol John Hawkwood zsoldoskapitányok nevei, továbbá kétszer itáliai zsoldoskapitányok is (Obizzo di Montegarullo és Bonifacio Lupi), akik összesen kilenc esetben a levél címzettjei is voltak.

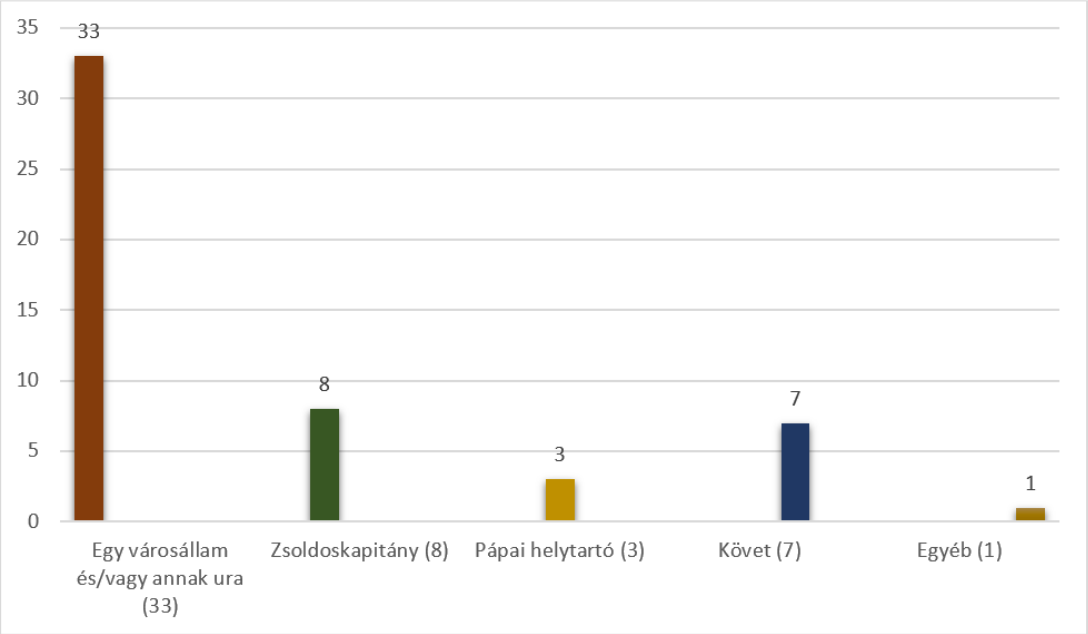

states of the Church from late November 1375 through January 1376, the meticulously built and troublesomely held Egidian state crumbled. Papal temporal power in Italy had collapsed.”

[381] A függelék 79. levele, ASFi, Missive, 15, f. 3r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Luccának (1375. 09. 12).

[382] Gherardi: *La guerra*, doc. 51, pp. 134–135.

[383] A függelék 17. levele, ASFi, Missive, 16, f. 9r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Scarperiának és Borgo San Lorenzónak (1375. 08. 17).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

2. diagram. A háborúhoz kapcsolódó levelek címzettek szerinti eloszlása.

Az egyéb kategóriába soroltam még egy levelet, mely igazából nem egy konkrét elküldött levél, hanem egy kiáltvány, mely lényege, hogy a firenzei nemesnek, Giorgio Scalinak,[384] aki korábban már a város egyik priorja is volt, Firenze teljes felhatalmazást és megbízást ad, hogy vezesse a város gyalogos és lovas fegyveres népét.[385] Zárásként még egy érdekesség, hogy Salutati neve itt került elő ebben a kis *corpus*ban egyetlenegyszer, ennek a levélnek a legvégén, ahol az áll, hogy ezt a levelet a mi kancelláriánk írnoka, Coluccius által írattuk, noha látszik, hogy először lehet, hogy „cancellarium”-ot akart írni, vagyis, hogy a kancellár, Coluccius, végül mégis a kancellária írnokaként, titkáraként került bele, pontosabban ő maga fogalmazta így meg, mert ez egy autográf levél:

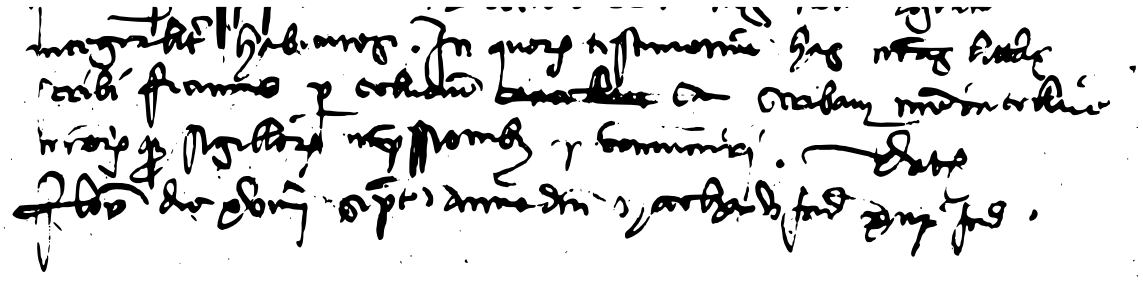

2. kép. „In quorum testimonium has nostras litteras scribi fecimus per Colucium scribam nostre cancellarie nostrorumque sigillorum impressionibus communiri. Datum Florentie die XVIIII Septembris, Anno Domini MCCCLXXV XIII indictione.”[386]

4.2 Firenzei levelek

Harminckilenc levél volt a *corpus*ban, melyeket a firenzei levelek kategóriába soroltam. Lényegében az összes levél lehetne persze firenzei, tehát ez a csoport kizárásos alapon jött létre, mert minden olyan levelet tartalmaz, mely nem kapcsolódik a Szentszék elleni háborúhoz, illetve ami nem valamilyen bűncselekményhez, gyilkossághoz, elfogatáshoz kapcsolódik. Nagyon változatos ez a csoport, mind a címzetteket, mind az egyes levelek céljait tekintve. Nem fogom olyan részletesen bemutatni ezeket a leveleket, mint a háborúhoz kapcsolódókat. Néhány fontosabb és érdekesebb levelet mutatok be, melyek mutatják Salutati gondolkodásmódját és stílusát, és a levelekben kifejtett retorikai erejét a kancellárnak, mellyel kért, követelt vagy éppen vígasztalt. Részben azért, mert nem térek ki az összes levélre, a függelékben minden egyes levél kritikai kiadása előtt egy rövid regeszta található a levél magyar nyelvű tartalmával.

[384] Életére lásd Mazzoni, Vieri: *Scali, Giorgio*, DBI, 91, 2018.

[385] A függelék 99. levele, ASFi, Missive, 15, f. 4v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött mindenkinek (Universis et cetera.) (1375. 09. 19).

[386] Uo.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Az egyik levélben, melyet Firenze Orvieto városának ír, egyik polgárukat dicsőítik, aki Firenze egyik igen fontos hivatalában dolgozott. Pontosabban megírja Orvieto városának, hogy városuk szülötte, tiszteletreméltó polgártársuk, Colaus Lutius az előző hat hónapban a Firenze Igazságszolgáltatási kormányhivatalának végrehajtója volt, és megírja nekik, hogy ezt az embert erényes tettei miatt ünnepelniük kell, mert „ qui vestra cum celebritate apud exteros fulget, apud suos non minore splendore reluceat".[387] A levélben leírt hivatal, az *Officium Executoratus Ordinamentorum Justicie* (*Esecutore degli Ordinamenti di giustizia*), az Igazságszolgáltatási kormányhivatalának végrehajtója volt Firenzében, mely 1306 és 1435 között létezett, és Colaus Lutius, pontosabban Colaus Lutii Pepularii de Rocchiscianis de Urbeveteri 1375 február 11 és 1375 augusztus 15 között töltötte be a végrehajtói tisztséget.[388] Mandátuma lejárta után körülbelül tíz nappal írt róla dicsérő szavakkal Firenze Orvietónak.

4.2.1 Salutati vigasztaló levele

Elsőként egy olyan levelet mutatok be, mely a korábban bemutatott leveleknél egy sajátosabb stílust képvisel, ugyanis Salutati Cortona új, ifjú, még csak kilenc éves urának küldi együttérző, ugyanakkor bátorító és támogató lélekkel vigasztaló levelét apja halála után.

Francesco di Bartolomeo de Casali születési idejét nem ismerjük. Apja Cortona ura, Bartolomeo Casali, anyja Bartolomea degli Ubaldini volt. Felesége Camerino urának, Giovanni da Varranonak lánya, Chiodolina. 1360-ban lovaggá ütötték Sienában. 1363-ban elhunyt édesapja, és őt követve legidősebb fiaként 1364. július 14-én Francescót választották meg Cortona urának, akinek rögvest komoly problémákkal kellett szembenézzen, kezdve azzal a ténnyel, hogy a pusztító pestis számos áldozatot követelt Cortonában.[389]

Azonban további probléma volt a püspöki méltóság kérdése, ugyanis 1364-ben meghalt Gregorio Nucciarelli püspök és Cortona népe a domonkos Giuliano di Angelo Chirimbaldit szerette volna a püspöki székben látni, a pápa viszont egy másik domonkos rendházbelit, Benedetto Vallatót. Utóbbi megválasztása után ellenséges lett a viszony Vallato és Francesco közt. Továbbá, nagybátyját, Jacopót még korábban száműzték Cortonából,[390] és félve mesterkedéseitől Fran-

[387] A függelék 39. levele, ASFi, Missive, 16, f. 14r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Orvieto városának (1375. 08. <26/27>).

[388] Fabii, Irene (szerk.): Elenchi nominativi degli Esecutori degli Ordinamenti di Giustizia in carica dal 1343 al 1435. Indice dell'Inventario n. 31. Firenze (Archivio di Stato di Firenze) 2004, p. 19.; Esecutore degli ordinamenti di giustizia. Indice dell'Inventario n. 31/519 bis. p. 235.

[389] Uccelli, Paolo: *Storia di Cortona*. Arezzo (Tipografia Bellotti) 1835, p. 49, a továbbiakban Uccelli: *Storia di Cortona*.Vö. Cardini, Franco: *Casali, Francesco*, DBI, 21, 1978; Dunlop, Anne: Masculinity, Crusading, and Devotion: Francesco Casali's Fresco in the Trecento Perugian Contado. *Speculum* Vol. 76, No. 2 (1973), 315–336, p. 315, a továbbiakban Dunlop: Masculinity, Crusading, and Devotion. A Casali családhoz még lásd Cardini, Franco: Una signoria cittadina « minore » in Toscana: i Casali di Cortona. *Archivio Storico Italiano* Vol. 131, No. 2/3 (1973), 241–255.

[390] Vö. Uccelli: *Storia di Cortona*, pp. 47–48.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

cesco szét akarta oszlatni a száműzöttek táborát, ezért 1365-ben, majd 1368-ban néhányuknak kegyelmet adott és visszatérhettek Cortonába.[391] Idővel a száműzöttek fenyegetései, de még a belső egyházi, vagyis a Vallatóval való viszony is csillapodott, azonban volt egy talán még komolyabb oka Francesco aggodalmainak, nevezetesen a zsoldoscsapatok, melyek rendszeresen áthaladtak területén és zavargásokat idéztek elő. 1363 és 1365 közt folyamatosan azon volt, hogy valahogy elűzze a zsoldosokat Cortona területéről és hogy a lehető legkevesebb kár keletkezzen. Ennek reményében be is lépett egy a zsoldosok ellen létrejött toszkán ligába, mely azonban hasztalannak bizonyult. 1368 és 1370 közt tovább rosszabbodott a helyzet, hisz a zsoldosok magukkal hozták a pestist és az éhínséget is. Ezért úgy döntött, hogy erősíti a Sienával fenntartott kapcsolatát, és hogy javítja Firenzével és a pápai helytartóval, Pietro d'Etainnel való kapcsolatát, aki egyébként is hálás volt Cortonának, mert támogatta őt a perugai hatalom megszerzésében.[392]

Az éhínség annyira sanyargatta a népet, hogy 1369 augusztusában egy pierlei parasztcsoport megkísérelte kifosztani a Casalik palotáját Mercatalében, melyet kegyetlenül levertek. Ezzel viszont nyilvánvalóvá vált a kezelhetetlen helyzet, aminek az eredménye egy összeesküvés volt Francesco ellen, az összeesküvők közt olyan családokkal, akik mindig is támogatták a Casali család uralmát, úgy mint az Amadei, a Sellari, a Venuti és a Sernini család. Az összeesküvők látszatra Pietro d'Etain felbujtására cselekedtek, de az egész mögött valószínűleg nagybátyja, Jacopo állt. Ehhez az eseményhez kapcsolódik az egyetlen ismert kép Francesco Casaliról, mely Magioneban (Perugia közelében) a Santa Maria delle Grazie templom freskóján látható, mely valószínűleg egy fogadalmi felajánlás volt az összeesküvés után.[393] Azt, hogy tényleg ő látható a képen bizonyítja többek közt az alul olvasható felirat, miszerint „1371-ben állíttatta Francesco, Cortona ura", és a szűk lovagi öltözetének hullámos mintázata, mely a Casali címeren is látható.[394]

Visszatérve, a támadás után nem meglepő, hogy Cortona és Perugia közt a fennálló kapcsolat veszélybe került, és nem javított a helyzeten, amikor d'Etain helyére 1374-ben Gerard de Puy, Marmoutier apátja került, akinek politikája oly kegyetlen volt, hogy a toszkán városok egy négy éves szövetséget kötöttek ellene, melyben részt vett Cortona és Siena is. 1374-ben a pestis újra megjelent Cortonában, melybe 1375. augusztus 14-én maga Francesco is belehalt. Fia, Niccolò Giovanni és még meg nem született gyermeke lett örökösnek nyilvánítva.[395]

Niccolò Giovanni 1366-ban született, tehát csupán kilenc éves volt, amikor Cortona és Pierle ura lett. A végrendelet alapján gyámja anyai nagyapja, Giovanni da Varano és Azzo degli

[391] Cardini, Franco: *Casali, Francesco*, DBI, 21, 1978.

[392] Uo.; vö. Dunlop: Masculinity, Crusading, and Devotion, pp. 327–328.

[393] Dunlop: Masculinity, Crusading, and Devotion, p. 316.

[394] Uo., pp. 317–324, p. 323: „A.D. MCCCLXXI QVESTA VOPE[R]A FECE FARE M. FRANCESCO SIGNIO[R]E GENERALE D[I] CORTONA".

[395] Cardini, Franco: *Casali, Francesco*, DBI, 21, 1978; Cardini, Franco: *Casali, Niccolò Giovanni*, DBI, 21, 1978. Vö. Uccelli: *Storia di Cortona*, p. 53. Uccelli 13-ára teszi Francesco halálának a napját.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Ubertini kellett legyen, azzal a feltétellel, hogy a városban fognak lakni, más esetben apjának tanácsadója, Ilario Grifoni legyen.[396] Ugyan testvérével, Francesco Senesivel – aki apja halála után született – kellett volna megosztani az örökséget, azonban a hatalom Niccolo Giovanni és ennélfogva az ő gyámjainak a kezében maradt. Cortona Francesco életében még nem lépett be a Szentszék elleni ligába, hanem 1376 januárjának végén csatlakozott. Az 1375. augusztus 13. vagy 14. napján elhunyt Francesco Casali halála okán a *Signoria* két levelet írt. Az elsőt 17-én írta Carlo Guidinek, Battifolle grófjának.[397] Ez egy válaszlevél, melyben leírja, hogy mennyire felzaklatta Francesco Casali halála, viszont azt is megírja, hogy „az ő lelkét minden dolgok teremtőjének ajánlván örömmel vettük tudomásul az ő fiának a megválasztását Cortona urává, akinek vedd tudomásul, az a szándékunk, hogy kedvezően munkálkodjunk az ő tekintélyének előre mozdításában". Másnap a fiatal uralkodónak, Niccolònak is írt maga a kancellár. Ez egy nagyon szép levél, mely minden formai és retorikai szabálynak, illemnek és jóindulatnak megfelel.[398] Továbbá igen hasznos is abból a szempontból, hogy a levélben történt sok javítás, áthúzás és betoldás a kancellária működésébe is bepillantás nyújt. Nem csak a *corpus* ezen levelében találhatóak ilyen javítások, de véleményem szerint ebben a leginkább nyomon követhető a mögöttes szándék, az írás pillanatában, vagy később eszközölt módosítás, finomítás, szépítgetés ékes példáit láthatjuk. Alább a függelékben található átiratból készített magyar fordításomat közlöm, hiszen ez esetben a tartalom átadására a teljes levél ismertetését fontosnak tartom, továbbá a regiszteri másolat fényképét is beillesztem a fordítás alá. A disszertáció hatodik fejezetében fogok foglalkozni többek közt az ilyen javítások kérdésével, viszont ennél a levélnél fontosnak tartom, hogy kerek egészében lássuk át, mert ezek a javítások a levél velejárói és a tartalmához is hozzáadnak, nem utolsó sorban megmutatják, hogy a kancellár hogyan gondolkodott, mely kifejezést váltotta le egy másikra.

Fordítás:

„Nicholao Johannis de Cassalibusnak, Cortona urának.

Kedves barátunk. Mély fájdalommal értesültünk szeretett testvérünk, a jóemlékezetű Francisco úr, atyátok fájdalmas és korai haláláról, amint eljutott hozzánk a ti gyászleveletek által. Mint olyanok, akik elvesztettünk egy olyan és oly hűséges barátot, amilyeneket nem sokat tudunk felsorolni, hogy maradtak a mi számunkra. De titeket őszinte lélekkel arra buzdítunk, hogy atyátok elvesztése végett őneki a nemes leszármazottjaként az életkora megelőzésével férfias jellemet öltsetek magatokra, és amiként illendő nem ifjút, hanem bátor és erényes férfit, és még inkább

[396] Uccelli: *Storia di Cortona*, p. 53.

[397] A függelék 11. levele, ASFi, Missive, 16, f. 7v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Carlo Guidinek, Battifolle grófjának (1375. 08. 17).

[398] A függelék 20. levele, ASFi, Missive, 16, f. 9v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Niccolò Giovanni Casalinak, Cortona urának (1375. 08. 18).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

mutassatok víg arcot, ugyanakkor szívetek mélyén nyerjetek vígaszt, és törekedjetek eljövendő ifjúságának természetét mutatni úgy, hogy azt mondják majd rólatok, hogy első életkorában kemény lélekkel viselte apja halálát. Beteljesítette ugyanis útjának feladatát. Bizony a sors adta idő rövidsége minden halandót fenyeget; már nem azt kell mérlegelni, hogy valaki mikor hal meg, hanem hogy milyen módon és milyen lélekkel. Jóllehet helyesen akarnánk érteni, nem kell őt halottnak vallanunk, akit a dicsőség hirdetményei és a még jobb hírnév örökkévalósága fognak ünnepelni. Továbbá a ti kéréseitekre titeket egy ily nagy férfiú fiát és örökösét barátunkká fogadjuk, oly módon, hogy államotok megőrzéséért atyátok nyomdokába lépve minket mindenben a legnagyobb bizalommal keressetek. Kelt Firenzében, augusztus 18-án, 13. indikció szerint."

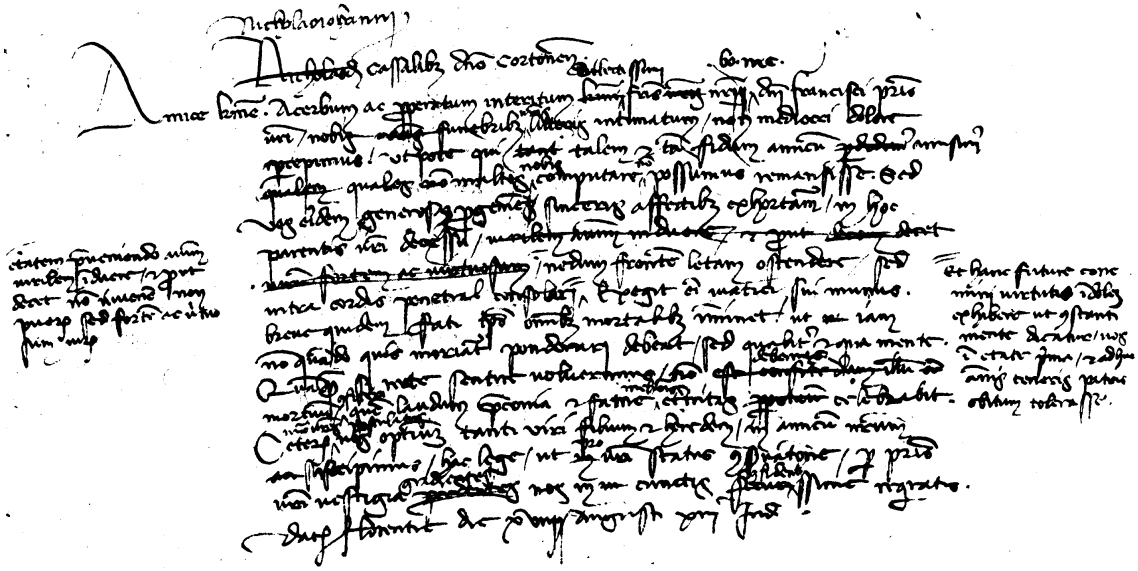

3. kép. Coluccio Salutati vigasztaló levele Nicholao Johannis de Cassalibusnak (Niccolò Giovanninak), Cortona urának.

Rögtön a címzésnél a Nicholao de Cassalibust javította Cortona urának teljes nevére, vagyis Nicholao Johanni de Cassalibusra. Az áthúzásoknál volt, hogy még írás közben javított, és volt hogy már a közlendő leírása után, ilyenkor az áthúzott szó fölé írta az újat és lent jelezte egy hatványjellel, illetve volt, hogy áthúzás nélkül egyszerűen csak még odakívánkozott egy szó, amit utólag betoldott. Az alábbi táblázatban látható a kancellár néhány javítása a levélben:

1. táblázat. Javítások a levélben.[399]

[399] A táblázatban zárójelben lévő szavak maradtak a szövegben, így jeletem, hogy a mellette lévő szó áthúzva vagy föléírva lett, vagyis utólag javítva. Az áthúzott *decem* pedig még a mondat áthúzása előtt lett áhúzva és javítva a később áthúzott *decet*re.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Áthúzott	Áthúzott javítása
karissimi	dilectissimi
perdidimus	amisimus
est confidendum	debemus
procedentes	gradientes
securissime	confidentissime
tant	talem
qualem	quales
(eternitas) perpetuum	–
vestris (funebribus litteris)	(funebribus) vestris (litteris)
non (multos computare possumus)	(multos) nobis (computare) non (possumus)
virilem animum induere, et prout ~~decem~~ decet virum fortem ac virtuosam	etatem preveniendo animum virilem induere, et prout decet non iuvenem non puerum sed fortem ac virtuosum virum

Többször előfordul ebben a levélben, hogy miután leírt egy szót, eszébe jutott egy expresszívebb kifejezés, amire át is javította. Ilyen például a *procedentes* helyett a *gradientes*. Volt, amikor egyszerű elírást javított, ami valamiért, például nyelvtanilag egyeztetve nem jó, így lett a *qualem* helyett *quales*. Ez utóbbinál látszik, hogy rögtön a levél írásakor, *inter scribendum* észrevette és javította. Olyan eset is található, amikor a szintaktikai renddel nem volt megelégedve Salutati, így lett a *vestris funebribus litteris* helyett *funebribus vestris litteris*. Meglehet, hogy először szimplán csak azt akarta írni, hogy a „leveletek által", majd szépítve, átgondolva lett belőle a „gyászleveletek által" vagy „gyászt hírül adó leveletek által". Időnként előfordult, hogy egész tagmondatot húzott ki és javított, ezt minden bizonnyal azért tette, hogy úgy változtasson rajta, hogy a figyelmet jobban felkeltse az adott mondanivalóra. Így például fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hozzátenni azt, hogy „aetatem preveniendo", vagyis hogy „életkorotokat meghazudtoló módon" járjatok el. Itt a javítást, minthogy túl hosszú és kusza lett volna sor fölé írni, marginálisan toldotta be a bal oldalra egy szimbólummal jelezve azt. A jobb oldalon lévő betoldás ugyanezen mondatnak a végéhez lett hozzáadva egy másik jelzéssel, de ez nem áthúzás javítása, hanem egyértelműen egy utólagos gondolat beágyazása. Ennél a levélnél is valószínű, hogy létezett egy piszkozat példány, ami nem maradt fenn. A piszkozat használatát nem zárják ki az *inter scribendum* javítások, inkább azt mutatják számunkra, hogy milyen nagy gondot fordított arra, hogy ezt a levelet a szavak megválasztásával és a szórend legszabá-

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

lyosabb követésével, minden elvárásnak eleget téve, sőt még azon túl is, minél szebben, minél kifinomultabban megírja, hogy általa vigaszt nyújtson és hogy Firenze támogatásáról tanúságot tegyen.

Természetesen ezt a levelet is állami levélként kell kezelni, hiszen a firenzei állami regiszterben maradt fenn, a firenzei *Signoria* nevében íródott és politikai közlendője is van, de ugyanakkor a familiáris levelekkel is mutat hasonlóságot személyes hangvétele miatt. Ez a baráti közeledés nem kizárt, hogy azért is volt, hogy az új, ifjú uralkodó gyámjaival egyetemben Cortona nevében csatlakozzon a Szentszék ellen alig egy hónapja már ténylegesen szerveződő ligába. Firenze kancellárjaként még hét további állami levelet, illetve négy ténylegesen familiáris levelet írt Coluccio Salutati Niccolò Giovanni de Casalinak, annak korai, 18. életévében bekövetkező haláláig.

4.2.2 Levelek Angelo Ricasolihoz

Két levelet írt Coluccio Salutati Firenze püspökének és bíborosának, Angelo Ricasolinak.[400] Mindkettőt egy-egy személy ajánlásaként bizonyos klerikusi feladatra. Az első Firenzének a Captaneis családból származó Basilius érdekében írt levele, aki Monte San Savino ura Arezzo *comitatus*ában és a Santa Maria di Agnano monostor apátja az arezzói egyházmegyében.[401]

A levél célja, hogy megerősítsék a nevezett személyt az arezzói egyház főpapjaként, mely mind neki, mind a püspökség számára üdvös lesz. A levél fontosságát az is tükrözi a tartalmon túl, hogy négy címzettje is volt. Az eredetin, Firenze püspökén és bíborosán, Angelo Ricasolin kívül az utólag mellé írt Orsini úr, illetve a lapszélen hozzáírt Nicholus úrnak és Franciscus úrnak. Utóbbi kettőnél ugyanitt, a margón jelezték, hogy a szöveg nekik címezve is ugyanez legyen, de a címzésen túl a *salutatio* és a *petitio* is más-más kell, hogy legyen, hisz aszerint módosul, hogy ki a fogadó fél. Nem szabad elfelejteni, hogy ez a levél, melyet most ismertetek, a regiszterben lévő másolat, mely négy különböző címzettnek lett kiküldve, de itt mind a négy egyetlen levélmásolaton lett megőrizve, hiszen csak minimális eltéréssel lettek megírva a valódi expediált levelek. A *salutatio* a fő szövegben Firenze bíborosának és püspökének „Krisztusban tisztelendő atyánk és urunk". Ez Nicholaus úrnak úgy módosul, hogy „Tiszteletreméltó atyánk, kedves barátunk", Franciscus úrnak pedig hogy „Derék férfi és szeretett polgártársunk." Az *exordium* közös mindegyik kiküldött levélben:

> „Tanto magis virtuti genus humanum obligatum redditur, quanto rarior in hominibus reperitur; decet enim speciali prerogativa virtutem colere, a qua sperari debet

[400] A korábbi aversai püspök, Angelo Ricasoli 1370 és 1383 között töltötte be a firenzei püspöki széket. EUBEL: *Hierarchia catholica*, p. 250. 1387-től Faenza püspöke volt, majd arezzói püspökeként távozott e földi létből 1403-ban. *Bishop Angelo Ricasoli*, Catholic-Hierarchy.

[401] A függelék 27. levele, ASFi, Missive, 16, f. 11r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Angelo Ricasolinak, Firenze püspökének (1375. 08. 22).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

utilitas publice provenire."

Fordítás:

„Az emberi nem annál nagyobb mértékben szorul rá az erkölcsre, minél ritkábban mutatkozik meg az emberek között. Méltányos dolog ugyanis az erényt különleges előjoggal kitüntetni, mely által remélni lehet, hogy ebből haszon származik a köz számára."

Az *exordium* nagyon tág fogalommal bír. A klasszikus korban *captatio benevolentiae* volt a neve, majd *exordium* vagy *proemium*. Itt ráadásul egy *arengá*ról is szó lehet, melyet talán joggal mondhatunk olyan oklevéltani formulának, mely esetünkben az *exordium* terminusba férő formulával válik eggyé. Az *arenga* általában közhelyes és nem kötődik a levél tartalmához. Itt azonban kicsit mégis, hiszen az erény fontosságáról és hasznáról szól, mellyel előrevetíti, hogy a levél további részében a személy, akiről szó lesz, az erényt úgy műveli, ahogyan azt kell. A *narratió*ban maga a levél célja van közölve. Azt itt fontos kiemelni, hogy az *arengá*ból a *narratió*ba a „hinc est, quod" vagyis „Ezért van az, hogy" formulával lett átvezetve az olvasó figyelme, mely egy nagyon tipikus forma, és ezekben az állami levelekben is többször előfordul. Ezután jön a *petitio* rész, melyben az okok felsorolása után kéri a címzettet, hogy a nevezett személyt erősítse meg az arezzói egyház főpapjául, pontosabban alázatos kérelemmel kéri („paternitatem vestram humili supplicatione rogamus"). Kis változtatással, de ezt is módosítani kellett a címzetthez mérten a másik két levélnél, így Nicholaus úrnak „Paternitatem vestram affectuosissime deprecamur" („Atyaságtokat a legnagyobb szeretettel arra kérjük"), illetve Franciscus úrnak „Prudentiam vestram cordialiter deprecamur" („Bölcsességteket szívből kérjük") olvasható. Végül a *conclusio* változatlan minden változatban: „Őt ugyanis a püspökség élére azért helyezik át, hogy munkálkodjon, őt pedig a püspökség azért fogja befogadni, hogy üdvössé válljék számára.".

A második levelet a nagy hírnévre szert tevő vak orgonista és káplán, Francesco Landini érdekében írta a kancellár.[402] Francesco Landini életét többen feldolgozták, már kortársai is írtak életéről, így Filippo Villani is szentelt neki egy rövid részt a *Le Vite D'uomini Illustri Fiorentini* című művében.[403] Magát a levelet Alessandro Wesselofsky is kiadta 1867-ben, illetve a szövegkiadások előtti bevezetőben is írt a vak orgonistáról, aki egy kíváncsi zseni, aki mindenekelőtt kiváló zenész: „Un cieco lui di nascita, ingegno curioso, un po' poeta ed un tal po' dotto, nel senso antico però, nel senso di Dante e del quadrivio; ma sopra tutto eccellente musico. Egli si chiamava Francesco Landini (1325–1397) ed era ancora detto il Cieco, o degli Organi."[404] A levél szépen tagolt, megfelel a formai elvárásoknak, megvan benne a klasszikus levél mind

[402] A függelék 73. levele, ASFi, Missive, 16, f. 21r-v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Angelo Ricasolinak, Firenze püspökének (1375. 09. 10).

[403] Villani: *Le Vite*, p. 46. Vö. Fiori, Alessandra: *Landini, Francesco*, DBI, 63, 2004.

[404] Wesselofsky: *Il Paradiso*, pp. 100–101. A levél értlmezésére lásd uo, pp. 106–108.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

az öt egysége, akárcsak az előző, Angelo Ricasolinak írt levél esetében is. A formális üdvözlést („Reverende in Christo pater!") egy igen hosszú *exordium*mal folytatta Salutati, melynek viszont első mondata annyira általános igazságot közöl, hogy az *exordium* részeként *arengá*nak is tekinthető.

> „Speculari pulcerrimum est ingentia Dei dona, que humano generi immensa sua bonitate concessit, quibusque fuerunt mortales ornati participesque divine beatitudinis sunt effecti." Majd azzal folytatta: „Et ut sileamus alia solum unum, quod persone pro qua scribimus meritum suggerit, contemplemur. Musicam scilicet, qua nichil hominibus indultum noscitur esse iocundius, ut ipsam ad hylarandum animos et sedandam mentium nostrarum tristiciam facile confiteamur inventam."
>
> **Fordítás:**
>
> „A legszebb dolog szemlélni Isten nagyszerű ajándékait, amelyeket mérhetetlen jóságában az emberiségnek ajándékozott, és amelyekkel a halandókat felékesítette és az isteni boldogság részesévé tette. És tegyük félre a többit, hogy szemügyre vegyük azt az egyet, mely sugallja érdemét annak az embernek, akiről írunk. A zenét tudniillik, amelynél köztudottan semmi kellemesebb nem ajándékoztatott az embereknek, könnyedén megvallhatjuk, hogy a lelkünk felvidítására és elménk szomorúságának megnyugtatására találták fel."

Ezt követően a levél további körülbelül kétharmad részét a zene magasztalásának szenteli, kiemeli a zene fontosságát, történelmét és főleg a zenét művelők érdemeit. A zene az, mely mindennek az alapja, mert a nyelvtant megvilágította, enyhítette a dialektikus vitákat, a retorika virágait csodálatra méltó édességgel terítette szét. De nem csak a trivium mesterségeire, hanem a zene társaságában lévő quadriviumot alkotó többi mesterségre is hatással van, és a zene olyan erővel bír, hogy nincs is nélküle semmilyen tudomány nem képes elérni a tökéletességét, szükség van rá, az arányossághoz és a harmóniához is, és e gondolatban felfedezhető Sevillai Szent Izidor mondása, miszerint „sine musica nulla disciplina potest esse perfecta".[405]

> „[...] ily nagy előrehaladással a tehetségeket a szépség csodálatára csábította olyannyira, hogy azt hihetnők, hogy ő volt a számbeli aránynak első és legiparkodóbb kutatója, és azt hihetnők, hogy a hangot mintegy szilárd testet mérve a geometriai pontosságot megismerte; ami pedig az orvostudományt illeti, ami köztudottan az emberi test gyógyítója és megőrzője, hogyan is tudná a testrészek arányosságát és azt a harmóniát, amelyről úgy hisszük megvan a halandókban, ennek a tudománynak

[405] Sevillai Szent Izidor *Etymologiae* (avagy *Origines*) című művének W. M. Lindsay 1911-es kiadását használtam fel: *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originvm.* Recognovit breviqve adnotatione critica instrvxit. Oxford (Oxford University Press) 1911, lib. 3, XVII, 14-15: „Quid possit Musica. Itaque sine Musica nulla disciplina potest esse perfecta, nihil enim sine illa." Vö. Wesselofsky: *Il Paradiso*, p. 106.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

> a támaszai nélkül szemlélni? Ez az égitesteknek a mozgását is megfigyelve – hogy az égi gépezetnek a tökéletes összhangját megtalálja –, a távolságát, minőségét, természetét állítólag elsőként ragadta meg; vagy ebből fakadt a csillagok tudománya, vagy meg kell vallani, hogy ezáltal hatalmas világosság járult hozzá."

Miután kifejtette a zene mindenre kiterjedő szerepét, áttér a zene hatalmára a történelem során, vagyis először a mitológiából, majd a Bibliából hozva példákat. Elsőként Orpheuszt és Amphiónt említette Salutati, akik a „lant hangjával köveket, sziklákat, fákat és hegyeket mozgattak és folyókat állítottak meg". Ennél a pontnál a címzettet, vagyis Angelo Ricasolit megszólítja, és azzal folytatja „és te magad is úgy hiszed, hogy Arión a kalózok veszedelmei elől delfinek segítségével menekült meg hullámok közepette." Majd ezt a részt egy kérdéssel zárta le „De miért is a mesékre emlékezzünk?", és áttért a Szentírás adta példákra:

> „Mikor a szent írások tanúsága emlékeztet minket Dávid lantjára, mely elűzte a királyt kísértő ördögöt? Az emberiség oly nagy tiszteletben tartotta a zenét, hogy uralkodók asztalánál is gyakran fiatalítóként használták, és tudjuk, hogy a pogányoknál az istenek tiszteletére, de még most is az igaz vallás szokása szerint különlegesen használják. Ennek mesterei, akiket a pogányok babonás szokása szerint az istenek közé soroltak, nálunk sem közönséges tiszteletnek örvendenek; akik fáradozása révén az egyszerű emberek ostobasága lecsillapodik, és gyakran a zene édessége által Isten imádatára készteti őket, és nem tűnik úgy, hogy a bölcseknél lenne olyan ünnep, melyet nem ékesít a zenészek szimfóniája."

„Ezért, hogy végre valahára összefoglaljuk," ezzel a felütéssel tér át a levél *narratió*jára, a tartalomra, arra a témára, amiért tollat ragadott. Firenze tudomást szerzett arról, hogy a minap egy vita támadt a Szent János kórháznál, melyet közismert nevén Santa Reparatának hívnak, és hogy végül a püspök egyik familiárisa javára történt adományozás. Az ügy viszont Firenze városára tartozik, és a köztársaság Franciscus Jacobust akarja megjutalmazni érdemei szerint, azt az orgonistát és zenészt, „cuius in hac quam longa oratione commendavimus facultate, non quasi cecus, sed plus quam Argus oculatus emicuit, ex quo et urbi nostre gloriosum nomen et ecclesie Florentine ab isto ceco lumen accedit" („akinek ebben a hosszúra nyúlt beszédben a tehetségét ajánlottuk aki nem mintegy vak, hanem inkább látóbbként ragyogott mint maga Argosz, mely által a mi városunknak is dicső név és a firenzei egyháznak is ugyanezen vak hozza el az üdvösséget"). Ezért kéri a püspököt, hogy kánoni módon méltóztasson vele kapcsolatban províziót gyakorolni. Azért emelhette ki Salutati azt, hogy vakon még a mindent látó Argosznál is látóbb, mert a fogyatékosság a középkor folyamán kizáró ok volt a papi hivatásban. Ha már felszentelése után lett valakinek testi fogyatékossága, akkor nem vették azt el tőle, klerikus maradt, de javadalmaitól megfoszthatták, és újakat nem is nagyon kaphattak. Francesco Landini felszentelt pap volt, 1365-től a San Lorenzo templom káplánja és orgonistája, és az is

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

maradt egészen haláláig, és a mai napig is ott nyugszik.[406] Ha itt tényleg a Szent János kórház javadalmáról volt szó, akkor a levél valószínűleg nem ért célt, mert a Landiniről szóló szakirodalomban nem találtam róla információt. Magát a levelet említi még többek közt Alberto Gallo egy 1975-ben írt tanulmányában, és a Grove zenei szótár is, de csak érintőlegesen, és a levélnek eredményéről, a vita folytatásáról nem.[407]

4.2.3 Zenobio Truffa

Van még egy olyan személy, akiről mindenképpen fontos írnom, ráadásul ő több levél megírásának is a tárgya, noha személyesen nem kapott állami levelet, melynek a másolata bekerült volna a regiszterbe. Ez a személy Zenobio Truffa. A száz levélből hat olyan volt, mely szinte csak Zenobio érdekében íródott, melynek az előzménye az lehetett, hogy valaki megvádolta őt azzal, hogy ő Róma városának egykori pénzügyi tisztviselőjének Jacobus Filippinek volt a szövetségese. Hogy ez a szövetség, társulás pontosan mit takar, azt egyik levélből sem tudjuk meg, de Firenze számára fontos volt, hogy elérje polgára felmentését, és hogy tisztázzák a vádak alól. Már augusztus 9-én írt erről Salutati Perugia apátjának, melyben kérte, hogy kedvezően ajánlottként fogadja, mivel „fidedignorum attestatione noverimus ipsum dicto Iacobo nunquam fuisse socium vel consortem".[408] Aznap ugyanezt megírta Nola grófjának is, kérve őt is, hogy méltóztasson alkalmas fáradozást nyújtani a nevezett személy érdekében.[409]

Nem kevés idő telt el, mielőtt ismét írt volna Firenze Géraud Du Puynak. A címzésben csak annyi szerepel, hogy *Abbati*, de bizonyosan ez csak Perugia apátja lehet, egyrészt mert címzett apátként csak az ő neve került elő e levelekben, másrészt Zenobio Truffa érdekében ezen kívül még két levelet írt bizonyosan neki címezve Firenze (az egyik az imént említett).[410] Hogy miért csak *Abbati*, vagyis az „Apátnak" címzés szerepel *Abbati Perusii* helyett, arról én azt gondolom, hogy a címzett megadása és a keltezés azok a levél megírásának az utolsó momentumai lehettek. Vagyis a piszkozat alapján megírta a regiszteri másolatot Salutati keltezetlenül és esetleg címzett nélkül, majd megírta a ténylegesen kiküldött *missilis*t is. Azon a napon amikor a *missilis* útnak indult, akkor a másolat végén a szokásos módon keltezte a levelet, tehát nem feltétlen az a dátum szerepel rajta, amikor a másolatot megírta, hanem az, amikor a hivatalos levél el lett küldve. És

[406] Pirrotta, Nino: On Landini and Ser Lorenzo. *Musica Disciplina*. 48 (1994), 5–13, p. 5.

[407] Gallo, F. Alberto: Lorenzo Masini e Francesco degli Organi in S. Lorenzo. *Studi Musicali*, 4 (1975), pp. 57–63.; *Landini, Francesco*, Grove: „That Landini was on good terms with the Florentine chancellor of state and humanist Coluccio Salutati is indicated by a letter of recommendation for Landini addressed to the Bishop of Florence and dated 10 september 1375."

[408] A függelék 2. levele, ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Géraud Du Puynak, Perugia apátjának (1375. 08. 09).

[409] A függelék 3. levele, ASFi, Missive, 16, f. 5v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Niccolò Orsinine, Nola grófjának (1375. 08. 09).

[410] A függelék 44. levele, ASFi, Missive, 16, f. 15r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Géraud Du Puynak, Perugia apátjának (1375. 08. <30/31>).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

szerintem ezzel egyidejűleg írta a címzést is, hiszen az abban a formában nem szerepel a *missilis*en, mert csak a regiszter szempontjából fontos, hogy az adott levelet kinek küldték ki. Így például a Sienának elküldött levelek esetében a másolaton a *Senensibus*, vagyis „Sienaiaknak" címzés szerepel, majd a *salutatio* és a levél többi része. Azonban a fennmaradt *missilis*ekből egyértelműen látszik, hogy az előoldalon *salutatió*val kezdődik a levél, mely a keltezéssel zárul, alatta pedig a küldő fél megnevezése, vagyis ezekben az esetekben az aznap kéthónapos hivatali idejét teljesítő nyolc *prior* és a *Vexillifer Iustitiae*, vagy másnéven a *Gonfaloniere di Iustizia* („.. Priores Artium . . Vexillifer Iustitie; populi et communis Florentie"), de ha a levél például az *Otto di Balià* nevében lett volna írva, akkor az szerepelne a levél előoldalának alján. A címzés pedig, ami a regiszterben megelőzi a levelet, a *missilis* hátoldalán kap helyet, de pontosan megadva a fogadó fél hivatalos titulusát, mely maradva az iménti példánál, Siena esetében a következő volt: „Magnificis viris, dominis defensoribus populi civitatis Senarum, fratribus nostris karissimis".[411] Ennél az „apátnak" szánt levélnél tehát véleményem szerint arról lehet szó, hogy megírta a levelet, majd vagy nem lett elküldve, vagy ha mégis, akkor valami oknál fogva elfeledkezett arról, hogy pótolja a címzett kiegészítését, illetve megadja a pontos dátumot. Még egy hipotézissel hozakodnék elő ahhoz, hogy miért nem lett esetleg elküldve. A levelet azzal fejezi be Antonio Arrighi (ugyanis itt nem egy autográf levélről van szó), hogy elküldi az apáthoz az egyházjog kiváló doktorát, Ristoro de Canigianit,[412] akinek meghallgatását kéri tőle, és azt is, hogy a legteljesebb bizalmat tanúsítsa irányába. Ennek fényében, lehet, hogy ez valamiért nem valósult meg, nem lett elküldve a nevezett polgár. Azonban fotossága miatt mégis úgy vélem, hogy el lett küldve Canigiani, és esetleg csak figyelmetlenség miatt maradt le a keltezés (ami máskor is elmaradt néha, ráadásul ez nem autográf levél). Ugyanis azért ment volna képiselni az apát előtt Zenobio Truffa érdekit, mert mint kezdi a levelet, „szeretett polgártársunk a következő négy hónapban *Communé*nk egyéb társaival együtt – mely a minap lett kihúzva – Köztársaságunk ügyeivel lett megbízva, ahogy azt reméljük, dicséretesen fog helytállni; és mivel valami ártalmas sugallat folytán, ahogy atyaságtoknak már megírtuk [...]".

Ahogy a levelek feldolgozásával haladtam, úgy derült fény egyre több körülményre a Zenobio Truffa körüli botrányt illetően. Egy szeptember 15-én kelt levélből kiderült, hogy Serotino de Brancacci volt az a személy,[413] aki a vádakat felhozta ellene, bár igaz, itt nem Jacobus Filippi, hanem Jacobus de Malagonellis társaként említi Salutati a vádat, de feltehetően ugyanarról

[411] A sienai *missilis* példájához lásd pl. a függelék 1. levelét, ASSi, Conc, 1787, 11, nem autográf *missilis* és ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 08).

[412] Dominus Ristorus de Canigianis nevével a 765-ös Trattében többször is találkoztam: ASFi, Trat. 765, ff. 24v, 57r, 75v. Ezeken az oldalakon az „advocati pro sindicatu executorum" nevei közül az egyik, vagyis a végrehajtó testület ügyvédjeként szerepelt a személye, kivéve az 57-es folio *recto* oldalán, ahol *sap(ientes) communis* egyikeként szerepel dominus Laurentius Angelivel együtt.

[413] Serotine di Salvestro Brancacci Stefani krónikája szerint 1372 júliusában és augusztusában volt egyike a nyolc *prior*nak, neve mellett nincs egyéb megjegyzés. *Cronaca fiorentina*, p. 279.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

a személyről lehet szó.[414] Egyelőre erre a római tisztviselőre nem találtam információkat, de Rómában még nem végeztem kutatásokat, esetleg ott a Vatikáni Apostoli Levéltárban megőrződtek a korszak pénzügyi hivatalnokainak a listái és jobban be lehet majd azonosítani. Addig is, a célja a leveleknek Truffa felmentése, és ebben a levélben már az a sürgető tény is előkerül, hogy „az ő jelenlétére igen komoly szükségünk van, hogy a gonfalonatus hivatalból, melynek az élén áll, a mi Köztársaságunk érdekében végezhesse a munkáját" („ex gonfalonatus officio cui preest"). Tehát kiderült számomra, hogy az augusztus végén írt négy hónapos hivatal, a *gonfalonatus* hivatala lehetett. Ugyanezen a napon írt egy levelet Perugia vezetőinek, a *prior*oknak is (*Prioribus Perusii*), mely levél tartalmában teljesen megegyezik az apátnak küldött változattal, és kéri őket, hogy segítsék Truffa mielőbbi felmentését.[415] A *corpus*ban még egy levél íródott az érdekében, szintén szeptember 15-én, melynek a címzettje Pazzino Strozzi firenzei követ volt. Nem derül ki a levélből, de talán pont Perugiában volt követségben, és azért írt neki a kancellár – olasz helyett latin nyelven –, hogy ő is segítse felmentésében.

Az *officio gonfalonatus* csak az említett két levélben fordult elő, de a kérdés az, hogy pontosan mit takarhat ez a hivatal. Feltételeztem, hogy a *Signoria* élén álló *gonfaloniere di giustizia* feladatát segítendő hivatalról van szó, saját titkárral, személyzettel, és esetleg ennek élén állhatott Truffa is, akár mint egy kancellár. De ez csak hipotézis, mert a szóra ebben az alakjában, vagyis *officio* (/*officium*) *gonfalonatus* semmit sem találtam. Azonban abban, a már előkerült levélben, melyben kihirdetik Salutati kancellárrá választását, és melyet Novati bemásolt a familiáris levelekbe is, szerepel az *officio gonfaloneriatus* kifejezés: „habita super predictis et infrascriptis omnibus et singulis invicem et una **cum officio gonfaloneriatus** sotietatum populi et cum officio duodecim bonorum virorum comunis Florentie deliberatione solempni".[416] A *gonfaloneriatus* esetleg a *prioratus* és a *vexilliferatus* alakokhoz hasonlóan volt – ritka – használatban, és magát az *offició*t, a hivatalt jelentette (noha általában elé is volt írva az *officium*).[417] Azonban, főleg, mivel a *gonfaloniere di giustizia* a *vexilliferatus* hivatal élén állhatna, illetve annak feladataiból venné ki részét (már csak a latin *Vexillifer Iusticie Populi et Communis Florentie* alakja miatt is), a *gonfaloneriatus* más hivatal lehet. Szerintem ez a kerületi választott *gonfalonié*k hivatalát takarja, és ha az a feltételezés helytálló, hogy ennek egy csonkolt alakja a kétszer is előforduló gonfalonatus, akkor szerintem ennek élén állhatott Zenobio Truffa.

Azt, hogy miért is volt ennyire fontos a Köztársaságnak, hogy Zenobio Truffa mielőbb tisztázva legyen, igazán csak a Firenzei Állami Levéltárban értettem meg. Persze az odáig is nyil-

[414] A függelék 84. levele, ASFi, Missive, 16, f. 23r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Géraud Du Puynak, Perugia apátjának (1375. 09. 15).

[415] A függelék 85. levele, ASFi, Missive, 16, f. 23r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Perugia *prior*jainak (1375. 09. 15).

[416] Novati: *Epistolario*, vol. IV/2, ep. V, 438–439, p. 438, n. 4.; az eredetit nem láttam, de a Firenzei Állami Levéltárban található: Provvigioni del comune, n. 63, c. 31 A.; lásd még: *confaloneriatus*, NW.

[417] Trexler, Richard C.: Il parlamento fiorentino del 1° settembre 1378. *Archivio Storico Italiano*, vol. 143, no. 3 (1985), 437-475, p. 457.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ványaló volt, hogy egy bizonyos *gonfalonatus* élére választották. A *Tratte* 57-es regiszterében – mint a harmadik fejezetben írtam – megtalálhatóak a Firenzét vezető *Signoria* kéthavonta megválasztott *prior*jainak és a *gonfaloniere di giustiziá*nak a névsorai, megadva hivataluk első és utolsó napját, időnként a céhbeli tartozásukat, és minden esetben azt, hogy Firenze melyik kerületéből lett ő kiválasztva. A *Tratte* 60-as számú regiszterében pedig kerületenként vannak felsorolva a választott, illetve választható polgárok. Minden kerületnél az első foliókon szerepelnek a megválasztott *prior*ok, hiszen a négy kerület mindegyikéből két-két céhtagot választottak, így alkotta nyolc *prior* a testületet. Ennek megfelelően tehát a Santo Spirito negyednél („Priores Quarterii Sancti Spiritus") 1375. július 1-től priorként olvasható Maffeus Vanni és Pierus Dini, szeptember 1-től pedig Tomasus Monis Guidetti és Gentile Lippi Belfredelli,[418] melyeket, ha összevetjük az 57-es *Tratté*val, és például Stefani krónikájával is megegyeznek.[419] Itt jelzik azt is, hogy ki lett a *gonfaloniere di giustizia*, tehát van, hogy nem két név szerepel egymás alatt, hanem három, ha éppen az a negyed adta az igazságosság zászlótartóját. Ugyanebben, a 60-as *Tratté*ban szerepel egy másik lista is minden negyednél, aminek a lap tetején lévő címe „Gonfalonerii" és utána az adott negyed. Itt találtam meg, a „Gonfalonerii quarterii Sancte Marie Novelle" oldalon Zenobius Truffe nevét.[420] E szerint három társával együtt (Nicolinus Corteselli, Jacobus Doffi Nodi Cione de Spinis (?) és Attamanus Dini Attamani) látták el 1375 szeptember 8-tól ezt a hivatalt, mely a levelekben *gonfalonatus*ként szerepelt, a *Tratté*ban pedig mint hivatalt viselők a „gonfaloneri"-k. Ebből egyértelműnek tűnik, hogy Zenobio Truffa, aki érdekében oly serényen írta Salutati leveleit ebben a két hónapban, egy *gonfaloniere* volt, aki a város tizenhat *gonfaloni*jának a Santa Maria negyed *gonfaloni* zónjának volt az élén az említett másik három személlyel, és mindegyiküket még 1375. szeptember 1. előtt sorsolták ki, vagyis húzták ki nevüket egy *borsá*ból.[421] Az 57-es *Tratté*ből még az is kiderült, hogy Zenobio Truffa szakmáját nézve *pannaiuolo lino* volt, vagyis vászonkereskedőként dolgozott.[422]

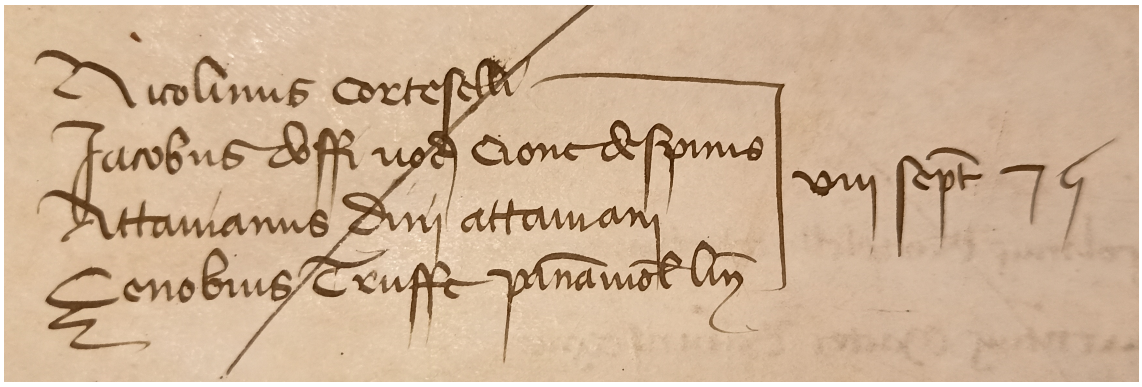

4. kép. A Santa Maria Novella negyed négy *gonfaloneri*je 1375. szeptember 8-tól.[423]

[418] ASFi, Trat. 60, f. 1r.
[419] ASFi, Trat. 57, f. 116r; *Cronaca fiorentina*, p. 291.
[420] ASFi, Trat. 60, f. 61r.
[421] A *gonfaloni*khoz lásd jelen értekezés 42–43. oldalait.
[422] A *pannaiuòlo* a mai *pannaiolo* archaikus alakja; vö. *pannaiòlo*, VocIt: „Mercante di panni, di stoffe".
[423] ASFi, Trat. 60, f. 61r.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

4.3 Bűnügyekkel kapcsolatos levelek

Az elemzett száz levél közt vannak a Szentszék elleni háborúhoz kapcsolódó és ahhoz nem kapcsolódó levelek, ezeket neveztem el firenzei leveleknek. Azonban vannak olyan esetek, amikor a levelek témája ez utóbbin belül egy elűzött polgárról, egy lázítóról vagy éppen egy gyilkosság körülményeiről szól, ezért tovább osztottam a kategóriát, így soroltam kilenc levelet egy harmadik kategóriába. Három olasz, míg négy latin nyelven lett írva, és a kilenc levélből két autográf, a többit Salutati egyik segéde írta (hat levelet valószínűleg Antonio Arrighi, egyet pedig Benedetto Fortini). Tartalmukat tekintve természetesen vannak átfedések az általam létrehozott kategóriákba tartozó levelek közt, ebből a szempontból szubjektív volt a besorolás. Azt a módszert igyekeztem követni, hogy ha két kategóriába is tartozhatna, akkor abba sorolom, melybe mondanivalója vagy terjedelme miatt úgy éreztem jobban beleillik.

4.3.1 Az elfogott bibbienai személy

Augusztus második felében három levél szólt egy bizonyos bibbienai személy elfogásáról. 24-én arról ír Salutati Arezzónak, hogy levelükből értesült a bibbienai személy vakmerő kihágásairól és elfogásáról, és kérte, hogy csak azért, mert Bibbienából származik, nehogy kegyesebben bánjanak vele, tegyenek róla, hogy olyan súlyosan bűnhődjön meg, ahogyan a gaztettei okán megérdemli („[...] in eum faciatis prout sua scelera meruerant, acriter animadverti; ex eo quod de Bibbiena ducere dicatur originem nichil cum eo mitius dispensando”).[424] Ugyanezen a napon Bibbiena helytartójának, Bartolo Sanguininek is írt a kancellár, vagyis Antonio Arrighi (de Salutati diktálhatta neki) népnyelven.[425] Értesítette őt az Arezzótól kapott levélről és hírekről, miszerint elfogtak egy onnan származó személyt, egy *venturá*t két, élelmet és ellátmányt szállító öszvérrel, aki a málhásokkal a társaságtól tért vissza a helytartóhoz:

> „Oggi questo dì ricevemo lettera da nostri fratelli Aretini come era stato preso uno ventura da Bibbiena con due muli, il quale tornava della compagna e avevi portate due some di fornimento e di vettovaglia,” – majd azzal folytatta, hogy „e con essa avemo una tua lettera, la quale mandasti al podestà e comune di Chiusi, della quale abbiamo presa somma admiratione e forte quanto più si può ci dogliamo, vedendo che tu vuoi ricropire e difendere colui che ha commessa cosa, la quale ci dispiace più che altro che facto avere potesse. E che più ci duole che tu il vuoi iscusare soctombra ch’abbi portare some a nostri ambasciadori che sieno nella compagna, che sai non ve n’abiamo niuno.”

[424] A függelék 24. levele, ASFi, Missive, 16, f. 10v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak (1375. 08. 20).

[425] A függelék 25. levele, ASFi, Missive, 16, f. 10v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bartolo Sanguininek, Bibbiena *podestà*jának (1375. 08. 20).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Nagyon csodálkozik és sajnálja Firenze, hogy Bartolo mentegetni és védelmezni akarja ezt a személyt, ráadásul az fáj nekik a legjobban, hogy a helytartó azzal mentegetőzik, hogy az ellátmányt a firenzei követeknek szállította, noha jól tudja Bartolo, hogy egy sincs ott jelenleg. Ezért azt akarja Firenze, hogy írjon rendesen neki az ügyről Bibbiena *podestà*ja, intézkedjen, hogy hasonló eset ne történjen és gondoskodjon arról, hogy ez a *ventura* járuljon „contro a sottoposti d'Areço", vagyis Arezzo alárendeltjei elé, mely véleményem szerint Arezzo vezetőit, a *prior*okat jelenti. Négy nappal később ismét írt Salutati Arezzónak az ügyről. Újabb fejlemények derültek ki a személyről, akit Arezzóban elfogtak azzal a váddal, hogy az angol társasághoz szállított árukat. Egyrészt kiderült, hogy nem is Bibbienából sármazott, hanem egy bizonyos ifjú Valle Sevis vidékéről, mely a mai Londa *Comune* Firenzében.[426] Másrészt a szállított árukról is tartalmaz információkat a levél, miszerint nem árulás, pusztán nyereségszerzés céljából ment az ifjú Bibbienába dinnyéket szállítva, ahol a Riminiből származó Guccio Battallie (Goccius Battagle de Arimino) fogadta őt fel. Azokat a zsákokat, melyeket az ifjú a zsoldosokhoz vitt, az említett Guccio Firenze városában vásárolta („idem Goccius emerat in civitate Florentie"), „akivel szemben a megállapodás (ti. a Firenze és az angol társaság közötti) létrehozásának érdeme miatt a hálátlanság foltja nélkül még nagyobb dolgot sem tudunk megtagadni, mint ami ez volt", vagyis hogy Firenzében vette és onnan vitte tovább: „cui ob merita procurate concordie, etiam maius quam hoc fuerit, non possemus sine ingratitudinis macula denegare". A idézett részt ráadásul annyira fontosnak tartotta kiemelni a kancellár, hogy alá is húzta, ahogy a lenti képen is látszik.

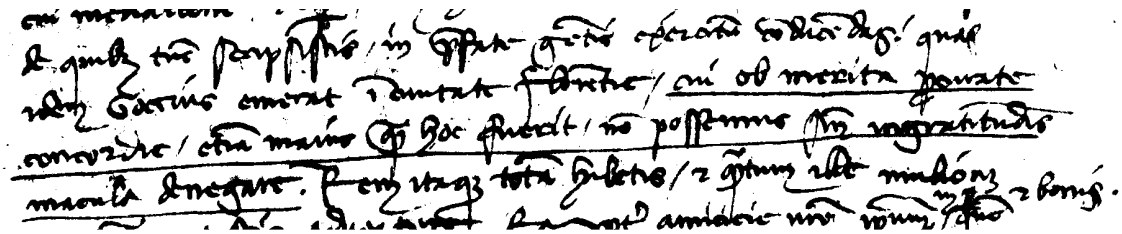

5. kép. Coluccio Salutati levele Arezzóhoz, melyben az aláhúzott mondatrész: „cui ob merita procurate concordie, etiam maius quam hoc fuerit, non possemus sine ingratitudinis macula denegare".

Mindezek fényében Firenze lényegében enyhébb büntetésre ösztönzi Arezzót: „Így tehát a teljes ügyet ismeritek és meg tudjátok ítélni, hogy mennyit is érdemelhet ez az öszvérhajcsár. Ezért barátságtoknak szeretettel a figyelmébe ajánljuk őt, akit ebbe a bűntettbe méltányos tudatlansága és a fiatal kora („ignorantia iustissima ac etatis facilitas") sodort bele, és tudjátok meg, hogy mi gondoskodtunk arról, hogy a továbbiakban hasonló eset ne keletkezhessen, ami a megfelelő büntetéssel nem büntettetik meg." Ezzel tehát le is zárult az ügy és úgy tűnik, hogy tisztázva lett az ifjú, legalábbis több állami levél nem íródott az ügyben.

[426] A függelék 30. levele, ASFi, Missive, 16, f. 12r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak (1375. 08. 24).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

4.3.2 Rocca della Sambuca védelme

Sambuca három levélben is előfordul és az ottani történések adják a levelek tartalmát és célját is – de csak az egyiket soroltam ebbe a kategóriába, a másikat a firenzei levelek közé, erre hamarosan kitérek –. Sambuca várát, mely a Valle del Reno Bolognese nevű völgyben helyezkedik el, 1355 és 1360 közt Bologna ura, Giovanni Visconti da Oleggio birtokolta, de 1360-ban Pistoiának sikerült visszafoglalnia, kihasználva a vár urának háborúját rokona, Bernabò ellen. Majd, mint Repetti írja, pár évvel később, 1375-ben a firenzei *Signoria* megerősítette a helyőrségeket Sambuca és a Pistoiai hegység (Montagna Pistoiese) összes erődítményében, miután értesült arról, hogy Bolognában a bíboros legatus sereget gyűjt, hogy Toszkána ellen induljon.[427] A levelek is ennek kapcsán íródtak. Két levelet Pistoia kapitányának küldtek, Iacopo Gavaccianinak két nap eltéréssel, az egyiket szeptember 11-én, a másikat szeptember 13-án. Az elsőnél a címzett Capitaneo Pistorii, vagyis Pistoia kapitánya, míg a másodiknál a címzett Jacobo Gavacciani. A tartalom alapján nem teljesen egyértelmű, de a Firenzei Állami Levéltárban az 1001-es *Tratté*ban megtaláltam, hogy a kettő egy és ugyanaz. Egyik esetben sem beszélhetünk autográf levélről.

A beazonosításnál tehát a *Tratte* segített, ahol az 1001-es tratte 13. foliójának rectója a Pistoia kapitányának megválasztását írja le. A lapon két bejegyzés látható, jól elkülönítve egymástól egy plusz sorral. Az felső részen a következő szöveg olvasható: ”Extractus fuit sorte et ad fortunam de bursa Jacobus Lapi Gavacciani, civis honorflorentinus in captaneum et ad officium Capitaneatus Civitatis Pistorii per tempore et termino sex mensium proxime futurorum, incipiendorum die primo mensis Aprilis proximi. Cum officialibus pactis modis condictionibus salario juredictum officio et balia havtenus consuetis et in Statutum et Ordine communis Pistorii declaratis.”[428] Tehát ebben leírják, hogy a szerencsének köszönhetően – mert egy *borsá*ból sorsolták ki a választhatók közül – Jacobus Lapi Gavacciani, tisztes firenzei polgár lett megválasztva Pistoia városának kapitányává, mely mandátuma hat hónapra szól, és április elsején veszi kezdetét. Így érdemes megnézni a javításokat is, melyek közül egyet szeretnék röviden bemutatni. Apró hibát írt a jegyző, Fortini, amit még az írás folyamatában abbahagyott és áthúzott és a folyószövegben haladt tovább. A *mensis* és az *Aprilis* szavak között ugyanis áthúzva az *otto* olvasható, mely nyílván *ottobre* lett volna, ha végig leírja a szót. Ennek az oka szerintem az lehet, hogy bizonyos időközönként írták le a *Tratté*ba a Toszkána különböző városaiba és hivatalaiba választottakról szóló bejegyzéseket, és mivel e kapitányi, vicáriusi vagy podestai címek hat hónapig tartottak, egyértelmű félreszámolásról, elírásról van szó. Az április elsején hivatalba lépett kapitány mandátuma szeptember 30-ig tart, az őt váltó hivatalnoké tehát október elsején kezdődik, mely március 31-én jár le. A bejegyzés első fele a megválasztásáról szólt, míg a második fele magáról a hivatalba iktatásról. E szerint „Az úr 1375. évében, a 13. indikció

[427] *Sambuca-Limentra*, Repetti.
[428] ASFi, Trat, 1001, f. 13r.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

szerint, május 23-án a fent nevezett Jacobus Lapi a Priorok, a Vexillifer Iustitiae és a firenzei *Comune* népe eltőtt esküt tesz Isten Szent Evangéliumára".[429]

A függelék 77. levele, mely népnyelven íródott Gavaccianinak, azzal kezdődik, hogy a sambucai várnagyoktól értesültek arról, hogy egy bizonyos Ugolino da Panago, akit Bolognából száműztek, majd ismét száműztek („che solea essere isbandito di Bologna è stato ribandito"), egy igen nagy gyülekezetet tart Val di Reno területén.[430] Az nem derül ki, hogy miért volt több mint egy alkalommal száműzve a nevezett személy, de azt leírják hogy a sambucaiak félnek attól, hogy elérik a várukat is. Maga a vár, a Rocca della Sambuca nagyon rossz állapotban van, nincsenek fegyverek, a lakók közt sincsen egyetértés, és többen – főleg a guelfek – már el is hagyták azt. Ezért arra utasítja Firenze Pistoia kapitányát (lévén közvetlenül alájuk tartozik), hogy intézkedjen, tegyen rendet. A következő két levélben is a vár megerősítéséről van szó, illetve aról, hogy Firenze kinevezett egy nemes embert, Piero di Bonafeit Montagna kapitányának („nobilem virum Pierum Bonafedis extractum in capitaneum eiusdem Montanee"), aki hamarosan meg is érkezik és megkezdi hivatalát. Ezeket megírja a pistoiaiaknak és Gavaccianinak is, de ebben a két levélben magáról az ügy kiindulásáról, vagyis arról, hogy egy Bolognából száműzött polgár gyülevész embereitől tartanak Sambucában, nem esik szó, így ezeket a firenzei levelek kategóriába soroltam.[431]

[429] Uo.: „Anno Domini MCCCLXXV.Indictione XIII. die XXIII mensis maii supradictus Jacobus Lapi Capitaneus antefatus in manibus dictorum dominorum Priorum et Vexillifer Iustitie populi et communis Florentie iuravit ad Sancta Dei Evangelia, tactis corporaliter Scripturis conservare Civitatem Pistorii eiusque comitatum et districtum in eis libertate et statu quibus potitur ad presens et in devotione et filiatione communis Florentie, et observare omnes et singulares provisiones reformationes et ordinamenta edita per ambaxiatores et commissarios communis Florentie et communis Pistorii.[...]"

[430] A függelék 77. levele, ASFi, Missive, 15, f. 2v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pistoia kapitányának, Iacopo Gavaccianinak (1375. 09. 11).

[431] A függelék 80. levele, ASFi, Missive, 15, f. 3r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pistoiának (1375. 09. 13); a függelék 81. levele, ASFi, Missive, 15, f. 3r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pistoia kapitányának, Iacopo Gavaccianinak (1375. 09. 13).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

5. A levelek elemzése

A függelékben található levelek átírásánál a központozást modernizáltam. Előfordult Salutatinak olyan írásjelhasználata, amit mi nem használnánk, vagy más írásjelet tennénk helyette, vagy ahová mi nem tennék semmilyen szünetet jelölő megszakító jelet. Azonban van olyan eset, amikor éppen a *cursus* elemzése szempontjából fontos az eltérő írásjel. Tanakodtam, hogy a függelékben található levelek átirataiban esetleg eltérő színnel jelezzem ezeket az írásjeleket, de arra jutottam, hogy az többet ártana, mint használna, és túl zavarossá tenné a szöveg értelmezését. Ezek az írásjelek nemcsak a prózaritmus miatt olyan fontosak, hanem azért is, hogy általuk Salutati központozási rendszerét megismerjük, minthogy ő egyike volt azon első újítóknak, akik Petrarca nyomán ezekben az írásjelekben látták annak lehetőségét, hogy az írott szöveget kézbe vevő olvasó úgy, s olyan ütemben és – persze a *cursus* használatának köszönhetően – olyan intonációval olvassa, ahogy azt az író szerette volna. Ebben a fejezetben elsőként a Salutati által használt írásjelek és *cursus*ok kapcsolatát fogom megvizsgálni, külön elemezve a nem autográf írásokat is. Ezt követően az ugyancsak az *ars dictaminis* által előírt egyes részeit fogom bemutatni a leveleknek, tehát magát a belső felépítését, struktúráját. Végezetül, mivel a száz levél között hét olyan található, melyben Salutati retorikai képességeit megcsillogtatva a klasszikus levél mind az öt részét felhasználta, ebből a hétből kiválasztottam egyet, melynek a teljes átiratát közlöm, együtt a fordításával. Az átiratban jelzem a Salutati által használt írásjeleket, a *cursus*okat és a levélegységeket, mert így egészében lehet megérteni a kancellár stílusát.

5.1 Központozás és *cursus*

A humanista firenzei kancellár az *ars dictaminis* jegyében tudatosan használt bizonyos írásjeleket a célból, hogy írott mondatait tagolja, hogy olvasáskor a kívánt intonációt elérje.[432] Ezt a központozás mellett a prózaritmus használata is segítette, és Coluccio Salutati tudatosan alkalmazta a *cursus*okat is, noha ez kancellár lévén kötelező volt számára. Az is bizonyos, hogy ezek

[432] Ez a fejezet a 2022-ben a Medioevo e Rinascimento folyóiratban megjelent cikkem átdolgozott és bővített változata. VISEGRÁDI Renáta: Correlazione tra cursus e punteggiatura in alcune lettere di stato di Coluccio Salutati. *Medioevo e Rinascimento*. Annuario del Dipartimento di Studi sul Medioevo e il Rinascimento dell'Università di Firenze. XXXVI/ n.s. XXXIII Fondazione Centro italiano di Studi sull'alto medioevo, Spoleto (2022) 63–86.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

a prózaritmusok elsősorban a *clausulá*kban voltak használatosak, így mindenféleképpen írásjelet találunk utánuk, túlnyomórészt persze pontot, tehát van kapcsolat az írásjel és a *cursus* között a kancellár állami leveleiben. Természetesen nemcsak az állami, hanem a familiáris leveleiben is használta a *cursus*t, ezt már vizsgálták a kutatók,[433] de az állami levelekben a konkrétan a központozás és *cursus* közti kapcsolatra Armando Nuzzo tett javaslatot: "È importante registrare l'uso del cursus nelle epistole pubbliche mettendolo in relazione all'uso della punteggiatura. Molto spesso infatti la clausola ritmica precede uno dei segni di punteggiatura menzionati dal Salutati nella sua *Ratio*."[434]

A klasszikus latinban alkotó Ciceró a Krisztus előtti első században a prózaritmus egy akkori fajtáját, a *numerus*t alkalmazta, mely a hosszú és rövid szótagok váltakozásán alapult.[435] Az időmértékes verselés független attól, hogy hangsúlyos vagy sem az adott szótag. Ahogy Adamik Béla összegzi: "Ennek a nyelvi, hangtani alapja pedig a hangsúlytól független, fonológiailag disztinktív hosszúság és rövidség megléte a magánhangzóknál, és jól tudjuk, hogy ez a klasszikus kori latinban indoeurópai alapnyelvi örökségképpen még a szóvégi szótagokban is megvolt. Ez az oppozíció pedig csak akkor létezhet, maradhat meg egy nyelvben, ha abban nincsen tisztán vagy túlnyomóan nyomatéki hangsúly. Ha ilyen van vagy létrejön, akkor annak első dolga, hogy ezt a hosszúság-rövidségi szembenállást megszüntesse, illetve a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok viszonyára vigye át, pontosan úgy, ahogy ez a vulgáris latin korszakban megtörtént."[436] Az ókori időmértékes verselés a 4. századtól kezd összeomlani, mert már nem képesek a klasszikus időmértékes verselést alkalmazni.[437] Ezt a klasszikus prózaritmus formát tehát idővel felváltotta a latin hangsúlyos prózaritmus, a *cursus* használata, mely a 11. századtól volt használva az ahhoz értő művelők tollában.[438] Általánosságban a középkori *cursus*okkal már több kutató is foglalkozott, közülük kiemelném Tore Janson svéd nyelvészt, aki a témával álta-

[433] Lindholm munkájában – melyben a középkori prózaritmust, és az egyes *cursus*ok tulajdonságait vizsgálta, és hogy a középkor írói milyen eloszlásban használták azokat – Salutati *cursus*-használatát is gorcső alá vette, igaz, az állami leveleket nem, csak a familiáris leveleit vizsgálva: Lindholm, *Studien zum mittellateinischen Prosarhythmus*, pp. 124–140.; Salutati néhány állami levelét megvizsgálva Langkabel megállapítja, hogy a kancellár elsősorban a *cursus velox*ot használta, melyre a rövid leírás után hat példát mutatott be (pl. váleat delectátos): Langkabel, *Die Staatsbriefe Coluccio Salutatis*, p. 54.

[434] Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, p. 120. Vö. Nuzzo, Armando: Le lettere di Stato di Coluccio Salutati ai Malatesti. *Schede umanistiche* 17/2 (2003), pp. 5–55, p. 30, a továbbiakban Nuzzo: Le lettere di Stato; Nuzzo: *Epistole di Stato*, pp. 62–63.

[435] Adamik Béla: A klasszikus kori latin hangsúly minősége. In: Déri Balázs (szerk.): *Oratoris officium: tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére.*. Budapest (ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék, L'Harmattan Kiadó) 2008, pp. 23-30, p. 23, a továbbiakban Adamik: A klasszikus kori.

[436] Adamik: A klasszikus kori, p. 28.

[437] Uo.

[438] Witt, Ronald G.: Medieval "Ars Dictaminis" and the Beginnings of Humanism: a New Construction of the Problem. *Renaissance Quarterly* 35/1 (1982) 1–35, p. 12, j. 26.; a továbbiakban Witt: Medieval "Ars Dictaminis"; uő.: *In the footsteps*, p. 16.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

lánosságban foglalkozik a 13. század végével bezárólag, illetve Ronald G. Witt történészt, aki egy hosszú tanulmányában maga is írt az *ars dictaminis*ről, már humanista vonatkozásban.[439] A prózaritmusnak a klasszikus korból a humanizmus és reneszánsz korszakáig történt változását, és a változás hosszú folyamatát Eduard Norden, német klasszika-filológus vizsgálta két nagy volumenű kötetet kitevő munkájában.[440] Francesco di Capua több középkori írásban vizsgálta a *cursus*okat, de elsősorban ő Dante leveleivel foglalkozott.[441] Dante *cursus*-használatát vizsgálta a közelmúltban többek közt Annika Mikkel és Benoît Grévin. [442] Benoît Grévin szintén Dante leveleit vizsgálva a stílusa fejlődéséről úgy gondolja, hogy "il dictamen 'scolastico' di Dante […] non esula totalmente dal quadro dell'*ars dictaminis*, se non altro perché lo sforzo di ritmizzazione rimane",[443] ugyanakkor máshol azt is írja, hogy Dante *cursus* választásai és döntései "semi-condizionate da un fascio di esempi simili immagazzinati nella memoria attraverso la lettura dei *dictamina* presenti nelle *summae*".[444]

A 11. században születtek meg az *ars* – vagy *summa* – *dictandi* kézikönyvek, melyek az egyes szavak, kifejezések, a prózaritmus és a mondatok szerkesztésének és tagolásának megfelelő megválasztásában segítették az írásnak – és főleg a levélírásnak –, mint mesterségnek művelőit, és ugyanakkor kötelezték is azok helyes használatára.[445] Az *ars dictandi* kézikönyveiben egyetemi professzorok tanításait gyűjtötték össze. Mint már az első fejezetben írtam, Salutati Bolognában tanult retorikát Pietro da Mogliótól. A bolognai egyetem legfontosabb kézikönyve, amely a 15. század végéig mintául szolgált, Giovanni di Bonandreának a *Brevis introductio ad dictamen* című műve volt.[446] A bolognai professzor a mű első részében a levél

[439]Cfr. Janson, Tore: *Prose Rhythm in Medieval Latin from the 9th to the 13th Century.* Stockholm (Almqvist & Wiksell International) 1975, a továbbiakban Janson: *Prose Rhythm in Medieval Latin*; Witt: Medieval "Ars Dictaminis".

[440]Norden, Eduard: *Die antike Kunstprosa: vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance*. Az olasz fordítását használtam: Heinemann Campana, Benedetta (szerk.): *La prosa d'arte antica: dal VI sec. a. C. all'età della rinascenza*. Vols. I–II, Roma (Salerno Editrice) 1986, a továbbiakban Norden: *Die antike Kunstprosa.*

[441]Ehhez ld. például Di Capua, Francesco: *Fonti ed esempi per lo studio dello "stilus curiae romanae" medioevale*. Róma (Prof. P. Maglione Editore) 1941.

[442]Mikkel, Annika: Medieval cursus in Italian prose by example of Dante Alighieri. *Interlitteraria* 16/2 (2011), 698–711, a továbbiakban Mikkel: Medieval cursus; Grévin, Benoît: *Al di là delle fonti 'classiche'. Le Epistole dantesche e la prassi duecentesca dell'ars dictaminis.* Velence (Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing) 2020, online elérhető: `https://edizionicafoscari.unive.it/media/pdf/books/978-88-6969-449-3/978-88-6969-449-3_kD8ohhL.pdf`, a továbbiakban Grévin: *Al di là delle fonti 'classiche'*; uő.: Le epistole dantesche e la prassi duecentesca dell'"ars dictaminis". Proposte metodologiche per uno studio sistematico. In: Montefusco, Antonio – Milani, Giuliano (szerk.): *Le lettere di Dante. Ambienti culturali, contesti storici e circolazione dei saperi.* Berlin-Boston (De Gruyter) 2020, online elérhető: `https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110590661/html#overview` a továbbiakban Grévin: Le epistole dantesche.

[443]Grévin, *Al di là delle fonti 'classiche'*, p. 109.

[444]Grévin: Le epistole dantesche, pp. 131–146, de még ld. p. 137. és p. 146.

[445]Cfr. Capua, *Fonti ed esempi*, pp. 1–93.

[446]Alessio, Gian Carlo: Un commento in volgare al Bononienatus di Giovanni di Bonandrea. In: Alessio, Gian Carlo: *"Lucidissima dictandi peritia". Studi di grammatica e retorica medievale.* Szerk.: Bognini, Filippo.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

formai szabályait és a klasszikus öt részre való felosztását ismerteti, a második felében pedig a levél stilisztikai szabályait, így a *cursus* és az írásjelek használatát mutatja be. Ez utóbbi részben leírja, hogy ismét három megkülönböztetést kell haszálni záró elemekként, pontosabban három megkülönböztető írásjelet. Így írja ezt le Bonandrea az *ars dictandi*ban: ”Si eloquentia sapientiam venustatis impendio locupletat / non immerito debet quilibet ipsa carens ipsius ad pabula properare**!** qua novit etiam causis invalidis dare robur**;**”.[447] Itt is érezhető – ami a Salutati idejéig és az őalatta történt fejlődéseknél is látható lesz –, hogy a középkor derekán használt, de mai értelemben a felkiáltójel és a pontosvessző jelentése és használata egy bonyolult kérdés, legalábbis a ma emberének. A felkiáltójellel egy buzdítást tesz erősebbé (’annak, aki maga híján van (ti. ékesszólásnak), annak valóban joggal kell sietnie táplálására’), ráadásul még egy szabályos *cursus velox*ot is alkot az íásjel előtti utolsó két szó: *pábula properáre*. Valószínű, hogy több professzor, köztük Giovanni del Virgilio, akinek az 1220-as években bolognában kellett tanítania, írt *ars dictandi* kézikönyveket, de Bonandrea műve mindannyiuknál elsőbbséget élvezett.[448] Salutatinak minden bizonnyal – többek közt – mindkét professzor kézikönyvét kellett forgatnia Pietro da Moglio óráin. Idéztem egy versből Salutati életének leírásánál, melyet mesterének írt egy neki címzett levélben. A versben leírta, hogy da Mogliótól tanulta meg többek közt a *cursus* és a köpontozás használatát is.[449] Giovanni del Virgilio kézikönyvében azt írja, hogy műveletlennek tartják a ritmus nélküli prózai levélírást, és hosszasan kifejti a cursus tulajdonságait, elnevezésének okát, típusait – melyeket a modern írók használnak –, elhelyezkedésüket a mondatban és az írásjeleket.[450]

Salutati korában háromféle *cursus* volt általánosan használatban: a *cursus velox* (*glóriàm pérducámur*; *cérnitùr ét˘in˘térra*), a *cursus planus* (*nóstris ìnfúnde*; *reficiámur ìn˘ménte*) és a *cursus tardus* (*dígnos èffíciànt*; *vérba pròláta˘sùnt*).[451] Ezekhez társult még olykor negyedikként a *cursus trispondaicus* (*ésse videátur*).[452] A gyakorlatban Salutati, akárcsak más XIV. századi szerző, főként a *velox*ot használta.

A korszakban használt különböző prózaritmusok, *cursus*ok felismeréséhez ismerni kell a latin hangsúly szabályait. Alapvetően a latin szavak szótagolása a magyarhoz nagyon hasonlóan történik, a hangsúly alapját pedig az egyes szótagok hossza adja meg. A szótag hosszú, ha

Velence (Edizioni Ca’ Foscari - Digital Publishing) 2015, pp. 375-395: p. 375.

[447]Bonandree, Iohannis: *Brevis introductio ad dictamen*. Szerk. Arcuti, Silvana. Galatina (Congedi Editore) 1993, p. XVI és p. XX; az idézett részt lásd: pp. 51-52.

[448]Banker: The ars dictaminis, p. 159. Giovanni del Virgilio írt egy *Summa dictaminis*t, melyre lásd: Kristeller: Un’ars dictaminis, pp. 181-200, magát az *Ars dictainis* szövegének a kiadást lásd uo. pp. 193–200.

[449]Lásd a dolgozat 10–11. oldalait.

[450]Kristeller: Un’ars dictaminis, p. 194: „Quia igitur epistolare dictamen prosaicum sine cursibus hodie reputatur incultum, qualiter cursuum melodia conficitur videatur hoc ordine: primo quidem videndum est quid sit cursus et a qua proprietate nomen assumpserit; secundo, quot et qui sint cursus quibus moderni utuntur; tertio, in quibus locis clausule vel epistole unus quisque cursus actius collocetur; quarto de puntis dicetur.”

[451]Az idézett példákhoz lásd: Norden: *Die antike Kunstprosa*, p. 955.

[452]Cfr. Capua, *Fonti ed esempi*, p. 7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

diftongust, hosszú magánhangzót, vagy olyan magánhangzót tartalmaz, amely összevonásból keletkezett, illetve ha a szótagot kettő vagy több mássalhangzó, vagy intervokális -i követi. A hangsúly függ mind a szótag számától, mind annak hosszúságától, ugyanis az utolsó szótag mindig hangsúlytalan. A kétszótagú szavak az első szótagjukon hordozzák a hangsúlyt (*térra*). A három vagy többszótagú szavak, amennyiben az utolsó előtti szótag hosszú, akkor azon (*pròláta*), ha viszont az rövid, akkor az azt megelőző, tehát a szó végétől számított harmadik szótagon hordozzák a hangsúlyt (*èfficiànt*).[453]

A *cursus* jelölésére több lehetőség is van. Az egyik természetesen a hagyományos módszer, amikor ékezettel jelöljük az adott szótag hangsúlyát, így tett például Lindholm is a *sì habuístis* esetében, mely *cursus planus*.[454] Használják az xo módszert (*graphical way*) is, ahol az „x" a hangsúlyos, az „o" pedig a hangsúlytalan szótagot jelöli, így az előbbi *si habuistis* xooxo lenne; vagy a hasonló Xx módszert, amivel ugyanez a *cursus* XxxXx.[455] A negyedik módszer a Janson féle, mely azonban csak a két szóból álló *cursus*okra alkalmazható, mert ennél a hangsúlyos szótag utolsóelőtti (p) vagy azt megelőző (pp) helyzetét jelezzük és a második, vagyis utolsó szó szótagszámát (például *hominem recepistis* = pp 4p).[456] Salutati esetében azonban többször előfordul, hogy három vagy négy szóból áll a *clausula*. Tore Janson is kitér arra, hogy két hangsúlyos szó kell legyen a *cursus*hoz, de az nem feltétlen csak két szót jelent, mert „some graphical words, mainly monosyllabic "form words," i.e. prepositions, conjunctions, and the like, do not normally carry an accent of their own."[457] Ennek értelmében Janson egyik példájával élve az *óvis ad víctimam* (p 1 3pp) ugyanúgy *cursus tardus*, mint az *íre tentáverit* (p 4pp). Három és négy szavas *cursus*okra találunk példákat Salutati familiáris leveleiben is, így például a *quícquid in álto est* egy *cursus tardus*t, az *irrépserit, quém adíbo* és a *curándum sed dè virtúte* egy-egy *cursus velox*ot és a *scríbere/quám nunc* egy *cursus planus*t alkot.[458]

Kancellárként Salutati köteles volt a Firenze nevében írt állami leveleiben használni a *cursus*t, de ezt nem szívesen tette, és volt, hogy baráti levelében becsmérlően beszélt róla, *canti-*

[453] A latin hangsúlyra lásd például Sturtevant Edgar Howard: *The pronunciation of Greek and Latin*. Chicago (University of Chicago Press) 1920, pp. 216–218.; Tar Ibolya: *Latin metrika*. Szeged (JATEPress) 1998, pp. 10–11.; Adamik: A klasszikus kori; Földváry Miklós István: A latin liturgikus szövegek kiejtése. In: Pánczél Hegedűs János (szerk.): *A jó harc. Tanulmányok az ősi római rítusról és a katolikus szent hagyományról*. Poggibonsi-Budapest (Casa Editrice »La Magione« - Miles Christi) 2006, 209–214.

[454] Lindholm, *Studien zum mittellateinischen Prosarhythmus*, p. 36.

[455] Spinazze, Linda: 'Cursus in Clausula', an Online Analysis Tool of Latin Prose. In *Proceedings of the 3rd AIUCD Annual Conference on Humanities and Their Methods in the Digital Ecosystem*. Bologna, 2014, p. 2.; vö. Mikkel: Medieval cursus, p. 700.

[456] Janson: *Prose Rhythm in Medieval Latin*, pp. 13-15.; Spinazze: 'Cursus in Clausula', p. 2.

[457] Janson: *Prose Rhythm in Medieval Latin*, p. 28. Vö. De Santi, Angelo: Il 'cursus' nella storia letteraria e nella liturgia. In: *La Civiltà Cattolica* anno 54, serie 18, vol. 11, 268–284, pp. 271-273.; Valois, Noël: Étude sur le rythme des bulles pontificales. *Bibliothèque de l'école des chartes* 42 (1881), 161–198, p. 194.; Norden: *Die antike Kunstprosa*, p. 955: *cérnitùr ét˛in˛térra*; *reficiámur ìn˛ménte*; *vérba pròláta˛sùnt*.

[458] Lindholm, *Studien zum mittellateinischen Prosarhythmus*, pp. 36–37, 41, 43–44, 46.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

*lená*nak és *abitudine dei monaci*nak nevezve azt.[459] Így írt például róla 1403. augusztus 24 és szeptember 8. között a Firenze püspökének,[460] Iacopo da Teramónak címzett egyik levelében Salutati: ”[…] quod more fratrum ille sermo rythmica lubricatione non ludit […] benedictus deus, quod sermonem unum vidimus hoc fermento non contaminatum et qui legi possit sine concentu et effeminata consonantie cantilena! […]”[461]

Áttérve röviden a központozásra, a 12. századra már általánosan használt írásjel volt a pont, de mivel minden szünetre igazából ezt az írásjelet használták, nem volt már megkülönböztető szerepe, ezért kialakult a *punctus elevatus* és a *punctus interrogativus*.[462] Az utóbbi nagyjából a mai értelemben vett kérdőmondatot záró írásjel volt, az előbbi viszont egy közepes erősségű szünetet jelölő írásjel, amire Parkes a *colon* kifejezést használja, melyben ”where the sense was complete but the sentence was not”.[463] Ez a *punctus elevatus* eredetileg egy pontból és egy vesszőből állt, ami a leírás szerint megfelel a Salutatinak tulajdonított *Ratio punctandi*ban leírt *coma* vagy *exclamativus sive admirativus*nak.

5.1.1 A firenzei kancellár által használt írásjelek és a *Ratio punctandi*

Magát, az írásjelek fajtáiról és rendjéről szóló művet a 15. században Petrarcának tulajdonították és elterjedt nyomtatványban és kézratban is.[464] Egy ilyen fennmaradt példány található a Pistoiai Állami Levéltár egyik kódexében, melyet Lucia Gai talált meg és közölt egy tanulmányban, ahol a műről készített képet is publikálta.[465] Lucia Gai is rámutat arra, hogy a *coma* a kettőspontnak feleltethető meg, de mai értelemben lefedi a pontosvessző és a kettőspont használatát is. Sok esetben nem könnyű feladat Salutati leveleiben beazonosítani az egyes írásjeleket, különösen, hogy úgy tűnik, ugyanaz az írásjel fedte le a mai értelemben használt pontosvesszőt, kettőspontot és felkiáltójelet is: ”Per tale ragione, la punteggiatura originale è stata rigorosa-

[459] Witt: *Coluccio Salutati*, p. 24.

[460] Novati: *Epistolario*, vol. III, lib. XIII, ep. VIIII, 628–633, pp. 631–632.

[461] Uo, pp. 631–632.

[462] Parkes, M. B.: *Pause and effect. An introduction to the History of punctuation in the West.* London-New York (Routledge) 2016, p. 42, a továbbiakban Parkes: *Pause and effect*.

[463] Uo.

[464] Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 111.; Kiss Farkas Gabor: Boëthius Besztercén: egy ismeretlen latin költemény a 15. század második feléből. *MKsz* 132 (2016) 354–365, p. 360.

[465] Gai, Lucia: Frammenti di un codice sconosciuto di Coluccio Salutati. *Memorie domenicane* 3 (1972), 302–306, a továbbiakban Gai: Frammenti di un codice sconosciuto; p. 306: ”Coma vero componitur ex his duobus: est enim punctus planus, supra quem ducitur virgula, in modum puntuli suspensivi, et hoc utimur, in loco ubi potest clausula fore completa, sed ex scribentis intentione aliquid est addendum”, a kódex levéltári jelzete: Comune di Pistoia, Archivio di Stato di Pistoia, Miscellanea di atti civili, 23, doc. non num. A kézirat kiadását lásd továbbá Zintzen, Clemens – Ecker, Ute – Riemer, Peter (szerk.): *Coluccio Salutati. Index.* Tübingen (Gunter Narr Verlag) 1992, pp. 227-228.; Novati, Francesco: Di un’Ars punctandi erroneamente attribuita a Francesco Petrarca. *Rendiconti del Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche*. Ser. 2, 42 (1909), 83–118.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

mente mantenuta, cambiando soltanto il disegno grafico dei segni di interpunzione, per evidenti ragioni tipografiche: in particolare, con la virgola è stato reso il punctus suspensivus, con i due punti il *coma* (che risulta l'equivalente di due segni di interpunzione attualmente ben distinti, il punto e virgola e i due punti), con il punto il *colum* e il *periodus*".[466]

A pistoiai levéltárban lévő *Ratio punctandi* alapján, mely Gai szerint 1404 és 1406 közt íródhatott, Salutati az alábbi írásjeleket használta: vessző **,** („Suspensivus est simplex virgula, que solet quietis gratia poni ante quam sensus clausule sit completus."); pont **.** („Colum est punctus planus, qui ponitur in fine clausule, quando totus sensus completus est."); pontosvessző **;** („Coma vero componitur ex his duobus: est enim punctus planus, supra quem ducitur virgula, in modum puntuli suspensivi: et hoc utimur, in loco ubi potest clausula fore completa, sed ex scribentis intentione aliquid est addendum."); periodus **..** vagy **:** („Periodus est punctus multiplex, quem in fine capituli vel totius orationis, solemus apponere, cum nichil ulterius est dicendum."); kérdőjel **?** („Interrogativus est quem post, orationem postulativam solemus comuniter annotare, punctus scilicet planus, et super ipsum punctus longus, in formam cornu."); gemipunctus **. .** („Sunt propterea gemipunctus, qui describitur per duos punctos planos, quo solemus uti, in epigrammatibus epistularum, loco proprium nominum, vel brevitas gratia, vel nominis, quod ignoraverimus supplementum."), semipunctus **-** („Est et semipunctus, quem in fine linee, quando contingit, quod ibidem dictio completa non sit sed in sequentem transeat adhibemus: qui quidem solet, per iacentem virgulam designari, ad notandum quod ibi non sit completa dictio, sed in sequentem oporteat transiliri lineam."); felkiáltójel **!** („Ego vero videns, quod exclamativa vel admirativa clausula, aliter quam continuus, vel interrogativus sermo soleat enuntiari, consui tales clausulas in fine notare per punctum planum, et comam eidem puncto lateraliter suppositam.").

[466]Gai: Frammenti di un codice sconosciuto, p. 303. Vö. Ouy, Gilbert: Orthographe et ponctuation dans les manuscrits autographes des humanistes français des XIVe et XVe siecles. In: Maierù, Alfonso (szerk.): *Grafia e interpunzione del latino nel Medioevo*. Seminario internazionale, Roma, 27-29 settembre 1984. Roma 1987, 167-206, a továbbiakban Ouy: Orthographe et ponctuation, pp. 172-173: "Le premier est un point surmonté d'une virgule à l'envers, ressemblant beaucoup à notre signe deux points (:) par lequel il sera figuré dans les transcriptions; il est toujours suivi par une minuscule et indique une ponctuation faible correspondant à peu près à notre virgule. C'est le signe que les théoriciens nommaient comma (le mot est resté en anglais), confondant ainsi sous une même appellation le signe lui-même et la partie du texte qu'il servait à délimiter".

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

2. táblázat. A Coluccio Salutati által használt írásjelek.

Írásjelek az 1375-ben írt levelekben	Írásjelek az 1400 után írt levelekben	Az írásjel neve
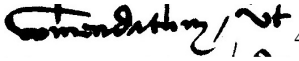 [467]	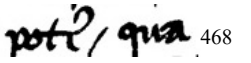 [468]	*suspensivus*
[469]	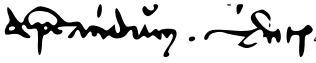 [470]	*colum*
[471]	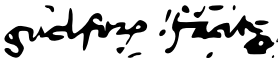 [472]	*coma*

[467] A függelék 2. levele, ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Géraud du Puy, Marmoutier apátjának és pápai legátusnak Perugiában (1375. 08. 09): ”Confidenter apud clementiam vestre paternitatis preces effundimus, qui nos exaudiri de iustis petitionibus invenimus”.

[468] ASFi, Missive, 25, f. 55r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1401. 09. 08). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 3901, I/548: ”[…] sed eadem benignitate poter, qua vestri tractantur […]”.

[469] A függelék 2. levele, ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Géraud du Puy, Marmoutier apátjának és pápai legátusnak Perugiában (1375. 08. 09): ”[…] intuitu suscipere dignemini favorabiliter commendatum, ut sicut speramus, vestre benignitatis aspirante favore tam iuste […]”.

[470] ASFi, Missive, 25, f. 55r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1401. 09. 08). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 3901, I/548: ”[…] quo gratiosum nobis, fore sciatis, litteris nostris duximus deprecandum”.

[471] A függelék 30. levele, ASFi, Missive, 16, f. 12r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak (1375. 08. 24): ”Nichil est tam facile, quod nisi plene discutiatur fallere non valeat iudicantem; adeo, quod quilibet de re non totaliter cognita, aut male decernat, aut si equum sanxerit imputandum sit, non sollertie, sed fortune”.

[472] ASFi, Missive, 26, f. 140v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1406. 01. 12). A levél kiadását lásd Langkabel: *Die Staatsbriefe*, n. 182, p. 368.; vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 4426, II/618: ”[...] ubi tractetur de confirmatione vel utilitate Guelforum; facite, quod ex post facto non contingat vos dicere non putavi”.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

[473]	[474]	*exclamativus vel admirativus*
[475]	[476]	*interrogativus*
[477]	[478]	*gemipunctus*
[479]	[480]	*periodus*
[481]	[482]	*semipunctus*

[473] A függelék 27. levele, ASFi, Missive, 16, f. 11r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Angelo Ricasolinak, Firenze bíborosának, Jacopo Orsini bíborosnak, Nicholaus atyának és Francesco Bruninak (1375. 08. 22): ”[...] incitamur ad favores nostros eidem efficaciter impendendos! Non enim videtur […]”.

[474] ASFi, Missive, 26, f. 29r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Paolo Guiniginek, Lucca urának (1404. 02. 13). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 6995, II/965: ”[…] licet fuerint secundum iusticiam, ad id quos debeant requisiti! Nichil enim reputant iustum, quod voluntati sue contingat adversum”.

[475] A függelék 18. levele, ASFi, Missive, 16, f. 9r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pistoiának (1375. 08. 18): ”Quid enim putatis ne nos nisi extrema necessitate compulsos, in vestra mendicando suffragia descendisse?”

[476] ASFi, Missive, 25, ff. 57v–58r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött I. Bentivoglio Jánosnak, Bologna urának (1401. 09. 24). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 702, I/118: ”[…] cum non sit alia res aliudque negocium iterum appelletur?”

[477] A függelék 22. levele, ASFi, Missive, 16, f. 10r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Guglielmo Noëlletnek, Sant’Angelo bíborosának és pápai legátusnak Bolognában (1375. 08. 19): ”[…] providit. . abbatem Sancti Gaudentii ad capitaneum flumatarum transmittere […]”

[478] ASFi, Missive, 26, f. 54r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Jean Le Maingrének, Genova kormányzójának (1404. 08. 03). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 6357, II/881: ”Si reverendos in Christo patres . . Episcopum Sancti Pontii […]”.

[479] A függelék 87. levele, ASFi, Missive, 16, f. 23v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 09. 17): ”Et ob id Fraternitatem Vestram sinceris affectibus deprecamur, quatenus ob hoc venire in ligam vobis utilem, imo necessariam, non tardetis: nec Vestram Prudentiam illa exceptio que potius est verborum [...]”.

[480] ASFi, Missive, 25, f. 55r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1401. 09. 08). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 3901, I/548.

[481] A függelék 50. levele, ASFi, Missive, 16, f. 16v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pietro Gambacortinak, Pisa urának és Pisa városának (1375. 09. 13): ”[…] quibus non modicum admiramur, considerantes eaque ad statum vestrum pertinent [...]”.

[482] ASFi, Missive, 25, ff. 55r–v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1401. 09. 12). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 5913, II/821: ”[…] qui Senis habet continuum incolatum de territorio vestro discedens, in fines nostros accessit […]”.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Gilbert Ouy tanulmányában Jean de Montreuil írásképét vizsgálva megállapította, hogy az olasz humanistákat követve, ő használta: „virgula recta (|); virgula curva (simple variante de la précédente, en forme d'ouverture de parenthèse); comma (:); punctus planus (.); punctus interrogativus; periodus (;) et même tiret final. Dans sa jeunesse, Montreuil usait aussi du semipunctus (ressemblant un peu à un n très aplati) en début ou en fin de paragraphe."[483] Láthatóan a *comma* és a *periodus* beazonosítása szerzők szerint is eltérő volt, de én Salutati esetében az ő Ratio Punctandiját alapul véve a commát pontosvesszőnek és a periodust kettőspontnak veszem, bár ez utóbbi még kérdéses, mert a leírás alapján két egymás utáni pont is lehetett Salutati szemében a periodus (vagyis az etc, illetve a ... megfelelője), de mivel a kettőspontnak külön nincs leírása a művében, így maradtam ennél az álláspontnál.

A leírások, a kép és a használat alapján is látható, hogy a pont és a fölé húzott vonal beazonosítása bonyolult feladat. Erre a felkiáltójelet hoznám fel példának, melyre úgy tűnik, hogy kancellársága elején, az 1375 és 1376-ban írt levelekben még nincs kiforrott íráskép rá, de az utolsó években már tényleg egy következetesnek tűnő formája van, mely egy kettőspont, ahol a felső pontból húzott egy vonalat. Erre jó példa a Salutati művének, a *De nobilitate legum et medicinae* Párizsban őrzött másolata, mely 1399-ben, tehát kancellársága vége felé íródott, huszonnégy évvel a vizsgált levelek után.[484] Ez a másolat nem autográf, csak a javítások származnak a kancellár kezétől, de mindenképpen az ő műhelyében, és az ő felügyelete alatt készült, és ezen másolat fényképén például a *precor* után látszik a pont és fölötte egy pontból vont vessző, mely egy egyértelmű felkiáltójel, legalábbis Salutati *Ratio Punctandi* műve alapján.

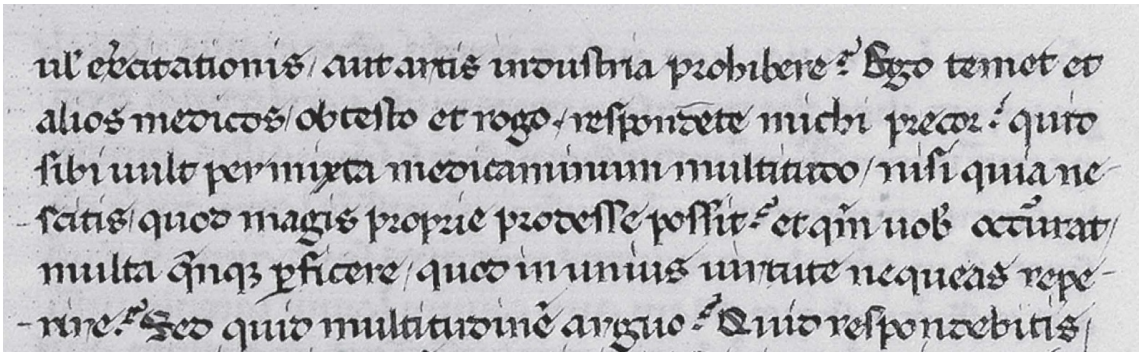

6. kép. Coluccio Salutati *De nobilitate legum et medicinae* című műveből részlet.[485]

[483] Ouy: Orthographe et ponctuation, pp. 174–175.

[484] Parkes: *Pause and effect*, *plate* 30, pp. 212–213.

[485] A kéziratot Párizsban a bibliothèque Nationale de France őrzi, lat. 8687, f. 55. A kéziratról készített képet lásd Parkes: *Pause and effect*, *plate* 30, pp. 212. Vö. Daneloni, Alessandro: De nobilitate legum et medicine. In: De Robertis, Teresa – Tanturli, Giuliano – Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo.* Firenze (Mandragora) 2008, 149–152.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

. . . Ego temet et | alios medicos / obtesto et rogo / respondete michi precor.⁄ quid | sibi uult permixta medicaminum multitudo / nisi quia ne-|scitis / quod magis proprie prodesse possit.⁄ et quoniam uobis occurrat/| multa quandoque perficere / quod in unius uirtute nequeas repe-|rire.⁄ Sed quid multitudinem arguo.⁄ Quid respondebitis/ | cum medica-

7. kép. A *De nobilitate legum et medicinae* részletének átirata M. B. Parkes által.[486]

Ennyire egyértelmű felkiáltójelet a korai levelekben én nem találtam. Azonban kíváncsiságból átnéztem néhány későbbi regiszteri másolatot, hogy fellelhető-e benne ilyen „egyértelműbb" felkiáltójel, és véleményem szerint igen. Egy 1401. szeptember 9-én kelt Carlo Malatestihez, Rimini urához írt hosszú autográf levélben több helyen is található:[487]

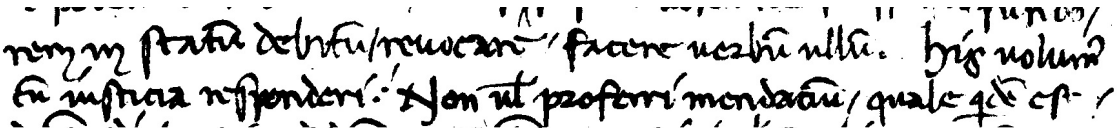

8. kép. Az első felkiáltójel a levélben: "[…] his volumus cum iusticia responderi!"[488]

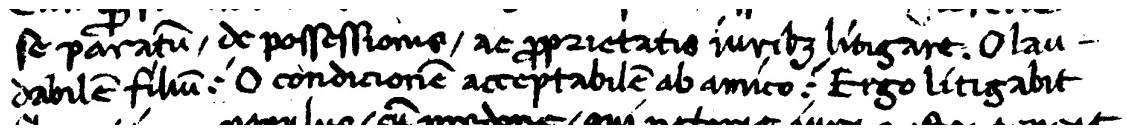

9. kép. A második és a harmadik felkiáltójel a levélben: "O laudabilem filium! O condicionem acceptabilem ab amico!"[489]

Amikor De Rosa azt írja, hogy „Stilisticamente, benché Filippo Villani chiamasse Coluccio "scimmia di Cicerone"...", rámutat arra, hogy Cicero híres „O tempora! O mores!" idézetét Salutati nem egyszer beépítette állami leveleibe.[490] Ez esetekben tehát joggal várhatnánk felkiáltójelet pontosvessző és kettőspont helyett, de az alább idézett mindkét levélben teljesen eltérő írásjelek szerepelnek. Ezek a levelek viszont kancellársága elején, 1376-ban lettek írva, így én azon álláspont mellett vagyok, hogy valami intonációt jelző, a pontnál kevésbé erős írásjelet akart használni, de még a felkiáltójelnek nem volt nála egy meggyökeresedett típusa. Fontos kiemelni, hogy központozása és a stílusa is folyamatosan változott a hosszú kancellári hivatali ideje alatt.[491]

[486] Parkes: *Pause and effect*, *plate* 30, pp. 213.

[487] ASFi, Missive, 25, ff. 53v–55r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Carlo Malatestinek, Rimini urának (1401. 09. 09). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 3109, I/442.

[488] Uo. 54r.

[489] Uo. 54v.

[490] De Rosa: *Coluccio Salutati*, p. 45.; Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 112–114. Vö. Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 112–114.

[491] Kalncellári stílusának formálódására lásd Witt: *Coluccio Salutati*, pp. 28–41.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

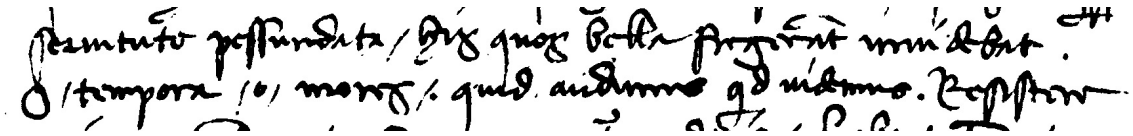

10. kép. ”O, tempora, o, mores.” cicerói idézet egy 1376-os autográf levélben.[492]

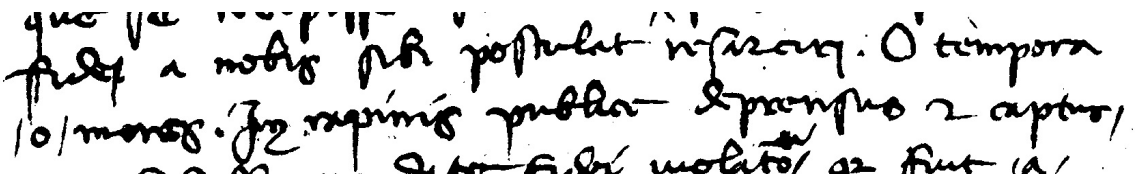

11. kép. ”O, tempora, o, mores.” cicerói idézet egy 1377-es autográf levélben.[493]

Azt hozzá kell tennem, hogy a *corpus*omban előforduló idézéseknél – legyen az *A zsoltárok könyé*ből, vagy Vergilius *Aeneis*ének egyik énekéből idézett rész – megfigyeltem, hogy mindig ponttal kezdi és végzi az idézetet, így a felkiáltójel hiányát akár ennek a következetességének is el lehet könyvelni, de ezekre az előfordulásokra még jelen fejezetben visszatérek.

5.1.2 Elemzés Coluccio Salutati latin nyelvű leveleiben

Az elemzésnél azt a módszert követtem, hogy először a regiszteri másolatokban vizsgáltam meg a prózaritmust, majd a *missilis*ekben, és végül a *missilis*eket és azok regiszteri példányait összehasonlítottam, hogy megnézzem, történt-e a *cursus* és/vagy a központozás szempontjából javítás. Az elemzést azonban kisebb csoportokra kellett osztanom, megkülönböztetve a Coluccio Salutati által írt autográf leveleket a segédjei által írottaktól. Ezen túl külön vizsgáltam meg a bizonyosan mondatvégi *clausulá*kat, melyeket a legtöbb esetben pont, de olykor kérdőjel vagy felkiáltójel zárt le; illetve külön vizsgáltam az olyan eseteket, amikor egész biztos, hogy nincs lezárva a mondat, de mégis egy olyan írásjel szerepel, ami nem vessző, vagyis nem *suspensivus*. Ilyen közepesen erős írásjel volt a levelekben a *coma* és a *colon*. Azt fontos kiemelnem, hogy a szigorúan mondatközi *cursus*okkal nem foglalkozom, így a parallellizmus elvével sem, ugyanis az első néhány levelet megvizsgálva, ennek én nem láttam a következetes használatát. Így a mondaton belül csak azokban az esetekben néztem meg a prózaritmust, amikor egy közepes erősségű írásjel fordult elő, és ebből vontam le a következtetéseimet. Továbbá azokat az eseteket nem vizsgáltam, amikor akár az elején, akár a levél későbbi szakaszában, leginkább a petíciót bevezetve megszólítja a címzettet/címzetteket, és ezt egy felkiáltójel követi. Hiszen még ha a felkiáltójel előtt fel is fedezhető egy *cursus*, ezen esetekben egyértelmű, hogy az írásjel csak az

[492] ASFi, Missive, 17, ff. 53r–54v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött I. Johanna, Nápoly királynőjének (1376. 08. 06). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 2731, I/390.

[493] ASFi, Missive, 17, ff. 120v–121r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött III. Leopoldnak, Ausztria hercegének (1377. 07. 04). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 5500, II/764.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

intonációt hangsúlyozza. Úgy érezte az író, hogy felkiáltójel kell oda, hogy egy kis szünet kövesse például a megszólítást. Baldassari is rámutatott – különösen Salutati "Contra maledicum et obiurgatorem" című művének egyik kódexe (Oxford, All Souls College, 94, az 1403-1406-os évekre keltezhető) alapján, mely nem autográf írás, hanem egy a kancellár köréhez tartozó firenzei másoló munkája – arra, hogy az egyes írásjelek használata arra irányult, hogy „suggerire pause e sottolineature nel tono del lettore".[494]

Az egész elemzés alapját a regiszterekbe bemásolt levelek adják, tehát a száz állami levélből álló *corpus*. Az írásjelekre persze még lehetne, de a *cursus* szempontjából csak és kizárólag a latin nyelven írt levelek kerültek be az elemzésbe, hiszen az egyetemeken oktatott *ars dictaminis* az olasz vulgáris nyelven írt levelekre nem terjedt ki. Azokanak is megvolt a maguk szabálya, elvárása, de az persze egy másik elemzést kívánna. Így a vizsgált *corpus* a nyolcvankét latin nyelvű levélre terjedt ki a 15-ös és a 16-os regiszterből, melyek között ötvenöt autográf levél és huszonhét nem autográf, hanem valószínűleg Salutati egy segédje írta. Azokból a latin nyelvű levelekből, melyeket nem maga Salutati írt, két levél tulajdonítható Benedetto Fortininek, és huszonöt Antonio Arrighinek.[495] Az egyik Arrighi által írt levélben viszont maga Salutati áthúzott egy szövegrészt, és a bal margóra írta a javított megjegyzést, illetve a levél végéhez még hozzátett egy mondatot, melyet ugyanúgy a bal margóra írt, de persze egy másik helyettesítő szimbólummal jelezte ezt.

A regiszter mellett megvizsgáltam még kilenc eredeti *missilis* levelet. Igazából három szempont alakította ezen *missilis*ek kiválasztását, melyek fénykép anyagát Armando Nuzzótól kaptam, aki 2002-ben rendelte meg a levéltáraktól. Első szempont, hogy azok a *missilis*ek, melyeknek van regiszteri másolatuk is (négy levél), azok kiemelten fontosak, hiszen ezen esetekben rendelkezésünkre áll ugyanazon szövegnek két forrása is két hordozón. Nagyon sokat elárulnak ezek, kezdve onnan, hogy milyen eltérés van a szövegben – ha van persze –, a másolaton való áthúzás, javítás eredménye mi lett a kiküldött *missilis*en, esetleg utána történt javítás a regiszterben? Van-e eltérés a központozás terén, valamely írásjel szignifikáns jelenléte megfigyelhető-e egyik-másik forrásban? Milyen az íráskép? Ezt sajnos nem igazán tudtam figyelembe venni, mert vagy az egyik, vagy a másik változat nem autográf, tehát nem ugyanaz a kéz, kivéve egy esetet, de akkor a *missilis* és a másolat is az egyik segéd, Benedetto Fortini keze. De mint

[494] Baldassari, S. U.: *La vipera e il giglio. Lo scontro tra Milano e Firenze nelle invettive di Antonio Loschi e Coluccio Salutati*. Róma (Aracne) 2013, p. 94.; lásd még pp. 41-42.: „[...] tali segni (soprattutto virgole, parentesi e punto esclamativo) nell'esemplare vergato sotto la diretta supervisione di Salutati hanno funzione perlopiù enfatica, ossia utile a sottolineare – con un diverso tono di voce – particolari sfumature del testo, oltre ad aiutare il pubblico (nella duplice accezione di lettori e ascoltatori) a seguire la spesso complicata sintassi dell'opera". Salutati említett művére lásd Tanturli, Giuliano: Coluccio Salutati e i letterati del suo tempo. In: De Robertis, T. – Tanturli, G. – Zamponi, S. (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 41–47, pp. 44–46.; lásd még Baldassari, S. U.: Contra maledicum et obiurgatorem. In: De Robertis, T. – Tanturli, G. – Zamponi, S. (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 171–175.

[495] Vö. Nuzzo: *Censimento e incipitario*, p. XXVI; uő.: Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vols I–II.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

igyekszem rámutatni hamarosan, ezeken túl a *cursus* szempontjából is lehettek eltérések. Ez az első szempont volt, mely alapján négy *missilis* volt a fényképanyagban, melyek regiszteri másolatainak a fénymásolataival is rendelkezem. A másik szempont az, amikor a vizsgált időből, tehát 1375. augusztus 8. és szeptember 23. közötti időszakból maradt fenn olyan ténylegesen elküldött *missilis* levél, mely csak a fogadó állam levéltárában maradt fenn, de valamiért nem lett bemásolva a regiszterbe. Két ilyen *missilis*t találtam. A harmadik szempont egy részint kényelmi szempontnak tűnhet és az elsőhöz kapcsolódik valamelyest, mert három olyan levélről van szó, melynek az autográf *missilis*e is megvan és az autográf regiszteri másolata is, de már kiadta Armando Nuzzo a 2003-ban megjelent cikkében.[496] Ez a három *missilis* a 16-os regiszter elején található, 1375. július végi levelek, és azért tartottam fontosnak bevenni egy kisebb esettanulmányba őket, mert az írásjelek és a *cursus* szempontjából is vannak eltérések a két fennmaradt hordozón, és így a duális elemzésemet kitevő kis *corpus* csekély számú, de annál fontosabb levelekkel gyarapodott. A kilenc *missilis* levélből tehát négy levél tűnik Coluccio Salutati saját kezűleg megírt levelének, a többi négy *missilis*t pedig nem a kancellár írta, hanem egyet valószínűleg Benedetto Fortini, hármat egy harmadik kéz és egyet egy negyedik kéz írt, de ezutóbbit, illetve két harmadik kezű *missilis*t maga a kancellár másolt be a regiszterbe. Szóval itt is felmerül, hogy a piszkozatból először a regiszteri másolat készült el, és onnan másolták át az eredetibe, de erre még a fejezetben visszatérek.

A vizsgálat során összesen 435 lehetséges *cursus*t vizsgáltam meg, ebből 400 a regiszteri másolatokban található. Innentől egyelőre a 400 *cursus* elemzéséről fogok írni. Az összesített eredmény szerint 336 esetben találtam *cursus velox*ot, ez az összes 84%-a. Továbbá huszonnégy *planus*t (6%), huszonhárom *tardust* (5,75%) és kilenc *trispondaicust* (2,25%) találtam, illetve nyolc esetet az egyéb kategóriába soroltam (2%), ahol nem található *cursus*, legalábbis a szabályok szerint, de erre még kitérek. A vizsgálat számszerű adatait alább három táblázatba foglaltam. Külön táblázatban láthatóak a regiszteri másolatokban található *cursus*ok és írásjelek kapcsolatai, és a tovbábbiakban is az elemzés fő sodrát fogja adni. De egy másik táblázatot is közlök itt, a *missilis*ekben történt elemzések eredményét, melyekre később térek csak ki, de itt egymás után van szerintem a helyük.

[496] Nuzzo: *Epistole di Stato*, XXVIII-XXIX, pp. 86-87, XXXV, p. 90.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

3. táblázat. *Cursus*ok a 82 latin nyelvű regiszteri levélmásolatokban.

	Autográf					**Nem autográf**				
	Clausula			Mondatközi		*Clausula*			Mondatközi	
	.	!	?	;	:	.	!	?	;	:
	234	**11**	**9**	**46**	**2**	**76**	**9**	**1**	**11**	**1**
***Cursus* típusa**										
velox	205	9	8	29	2	65	9		8	1
tardus	6	1	1	6		7		1	1	
planus	12	1		6		3			2	
trispondaicus	7			2						
szabálytalan *cursus*	4			3		1				

4. táblázat. *Cursus*ok a kilenc latin nyelvű *missilis*ben.

	Autográf					**Nem autográf**				
	Clausula			Mondatközi		*Clausula*			Mondatközi	
	.	!	?	;	:	.	!	?	;	:
	13	**1**		**3**		**16**			**2**	
***Cursus* típusa**										
velox	13	1		3		13			2	
tardus						1				
planus						2				
trispondaicus										
szabálytalan *cursus*										

Az állami levelekben mondatot záró írásjelként előkerült a kérdőjel és a felkiáltójel is. Ezutóbbit leginkább a szintaxis szerint lehet megkülönböztetni a *comá*tól, vagyis a pontosvesszőtől.

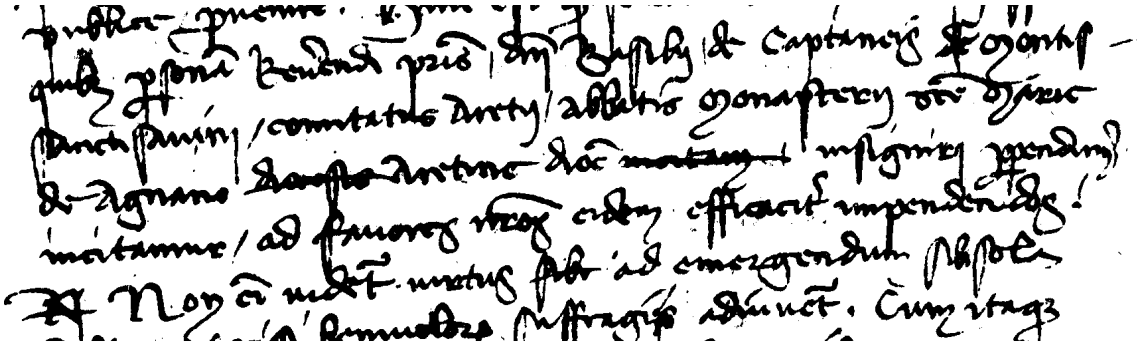

12. kép. Az efficáciter impendéndos után egy tipikus felkiáltójelet találunk.[497]

[497] „Hinc est quod scientie luce ac morum splendore, quibus personam reverendi patris, domini Basilii de Captaneis Montis Sancti Savini, comitatus Aretii, abbatis monasterii Sancte Marie de Agnano Aretine diocesis insigniri perpendimus, incitamur ad favores nostros eidem efficaciter impendendos! Non enim videtur […]”. A függelék 27. levele, ASFi, Missive, 16, f. 11r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Angelo Ricasolinak, Firenze bíborosának, Jacopo Orsini bíborosnak, Nicholaus atyának és minden bizonnyal Francesco Bruninak (1375. 08. 22).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Az általam felkiáltójelként azonosított húsz írásjel előtt tizennyolc esetben *cursus velox*ot, egy esetben *cursus tardus*t és egy esetben *cursus planus*t találtam. A *planus* egy autográf regiszteri másolatban van, de ennek megvan az elküldött *missilis*e is, és ott nem közepes szünet követi, hanem egy pont, bár igaz, hogy az nem Salutati írása.[498] Tíz kérdőjelet találtam az állami levelekben, melyek előtt nyolc esetben *cursus velox*, és egy-egy esetben *cursus planus* és *cursus tardus* szerepelt. A pont előtt az esetek nagy részében, 87,09%-ban *cursus velox*ot találtam, azt követően viszont vegyes a többi *cursus* használata, illetve öt *clausulá*t az egyebek közé soroltam, mert nincs bennük *cursus*: *réferat volúimus*, *múnere non fraudétur*, *líga non extenderétur*, *ad rem veniemus* és *certitúdine recipiétis*.

A *punctus elevatus*, mint mondatközi írásjel, valójában lefedte mind a *coma*, mind az *exclamativa vel admirativa* írásjeleket (és részint feltehetően a periodus írásjelet is), legalábbis Salutati kancellársága elején. A szerintem mondatot záró felkiáltójeleket már ismertettem, így én a többit a pontosvesszőkhöz soroltam, de értelmét és az adott szöveg kontextusát tekintve sokszor egy a kettő közti átmenetet érzek. Az elemzett pontosvesszőket – vagyis a *comá*t – harminchét esetben előzi meg *cursus velox*, ez az esetek 64,91%-a. A többi *cursus* előfordulása, főleg az autográf regiszteri másolatokban, teljesen vegyes, ahogy a táblázatban is látszik. Továbbá ezen írásjel előtt is három *cursus*t az egyéb kategóriába soroltam, ezek mindegyike autográf regiszteri másolatban vannak: *redímere vos opórtuit*, *ácriter animádverti*, *letíciam habúimus*.

Találtam három előfordulását a kettőspontnak is, melyek a kép alapján és értelmüket tekintve is egyértelműen azok. Mindhárom alkalommal *cursus velox* előzte meg a két autográf és egy Arrighi által írt levélben.

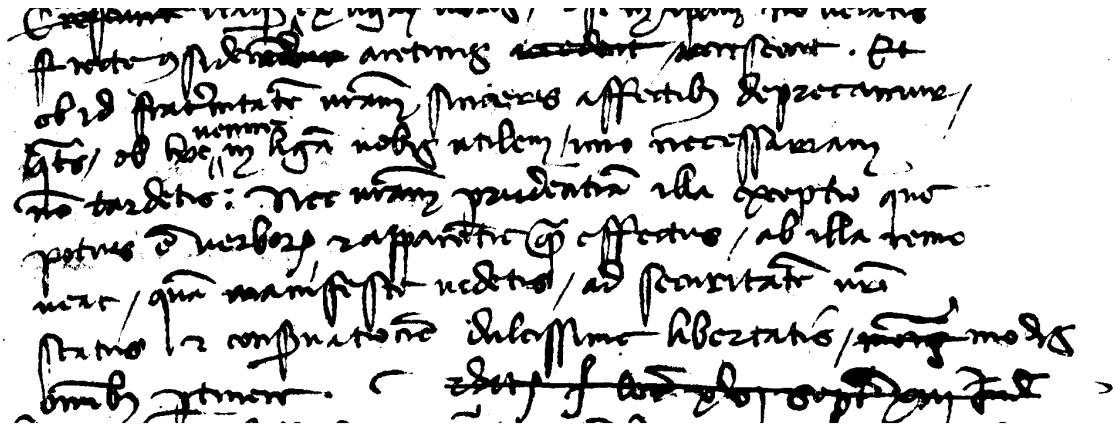

13. kép. Az *necessáriam, non tardétis* után egy kettőspont látható (az eredetiben megnézve vált egyértelműbbé, hogy nem a szóvégi s felső szára az, amit a felső pontnak látunk).[499]

[498] A függelék 1. levele, ASSi, Conc, 1787, 11, nem autográf *missilis* és ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 08).

[499] „Et ob id fraternitatem vestram sinceris affectibus deprecamur, quatenus ob hoc venire in ligam vobis utilem, imo necessariam, non tardetis: nec vestram prudentiam illa exceptio que potius est verborum et apparentie quam effectus ab illa removeat, quam manifeste vedetis ad securitatem nostri status et conservationem dulcissime liber-

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Előfordul párszor, hogy megszólította a címzettet a levélben nyomatékosítás végett, ezek általában *cursus tardus*ok és rendszerint felkiáltójel követi. Ez az írásjel viszont nem zárta le a mondatot, de mivel tagmondatot sem zárt, így pontosvesszőnek sem tekintettem, így az elemzés részét ezek nem képezik. Azért is kell óvatosnak lenni ezen esetekben, mert van olyan autográf eset, amikor Salutati a regiszterben felkiáltójelet tett, de a fennmaradt *missilis*ben csak egy vesszőt. Továbbá néhány esetben a *petitió*ban a kérés vagy ajánlás felvezetését közepes írásjel követi, ezek mindegyike *cursus velox* (pl. *cordiáliter exhortámur*). Fontos kiemelni, hogy a levelek többségében van *petitio*, és a legtöbb esetben a kérés egy *cursus velox*ot alkot, de csak nagyon ritkán van hozzá írásjel társítva, így egész biztos, hogy ezek nem következetes használatok voltak. Amikor úgy látta jónak tett egy erősebb írásjelet, amikor nem, akkor csak egy vesszőt. A *cursus* volt ezen esetekben, ami hozta az intonációt és a kívánt hatást, nem az írásjel, de néha azzal is jelöli.

Két levélben idézett úgy Vergiliust, hogy le is írta: ”Ut pene Maronis utamur versiculis”, illetve ”Ut Maronis utamur versiculo.”. Ilyenkor az ut elé és a *versiculis*/*versiculo* után is tett pontot, mely talán kicsit erős írásjel, elég lenne egy vessző, vagy ma inkább gondolatjelet tennénk. Ugyannígy idézett a Galeotto Malatestinek írt levelébena zsoltárk könyvéből is. Az átiratnál nem pontot írtam, mint Salutati, és mivel ezekkel szerintem magát az idézést jelezte, így ezen esetekben sem vizsgáltam a *cursus*t, csak amikor ténylegesen vége lett a mondatnak.

Van néhány eset a levelekben, amikor egy pont át van húzva egy vesszővel. Már Petrarca használta az áthúzott pontot, a *pointed virgulá*t de Parkes szerint Salutati - együtt Boccaccióval - sokkal korlátozottabban használta ezt az írásjelet nála, és olyankor a *virgula suspensiva* és a *punctus elevatus* közti szünetet jelezte.[500] Ilyen írásjelet találtam például egy Bernabò Viscontihoz küldött levélben, amely a modern pontosvesszőnek felel meg:

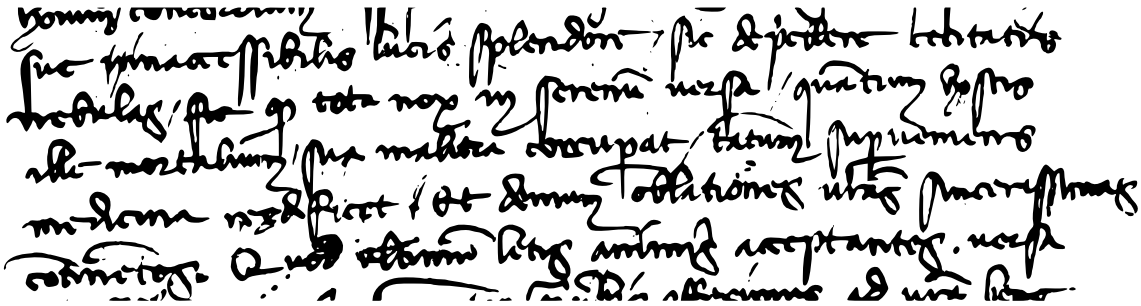

14. kép. „Recepimus mellifluas litteras vestras, quarum serie veraciter admonemur, serpentem illum antiquum obscuratis mentibus hominum, concordiam dissipare et rerum omnium benignum opificem sue inaccessibilis lucis splendore, sic depellere cecitatis nebulas, quod tota

tatis modis omnibus pertinere.” A függelék 87. levele, ASFi, Missive, 16, f. 23v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 09. 17).

[500] Parkes: *Pause and effect*, p. 83: „Both used it to separate the expression of a thought from what preceded it, when the degree of disjunction which they wished to register in the flow of the period was greater than that indicated by a *virgula suspensiva*, and less than that indicated by a *punctus elevatus*.”

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

nox in serenum versa, quantum hostis ille mortalium sua malitia corruperat, tantum superveniens medicina reędificet; et demum oblationes vestras sincerissimas continentes. Quod ultimum […]”[501]

Azt, hogy a mondat nem ”reędificet”-re végződik - ez az *e caudata* egyik első előfordulása Coluccio leveleiben - erősíti az a tény, hogy a *cursus* hiányzik, ezért ezt az esetet egyik csoportba sem soroltam be.

Egy sienaiaknak írt autográf levélben is találtam áthúzott pontot, amit egyelőre a pontra végződő *clausulá*k kategóriájába soroltam, mivel itt a pontosvesszőnél erősebb, vagy legalább azonos erősségű írásjelre van szükség, míg Parkes szerint a *pointed virgula* Salutati használatában gyengébb szünetet jelez. Az írásjelet megelőző *remánet adimpléndum* pedig egy *cursus trispondaicus* található:

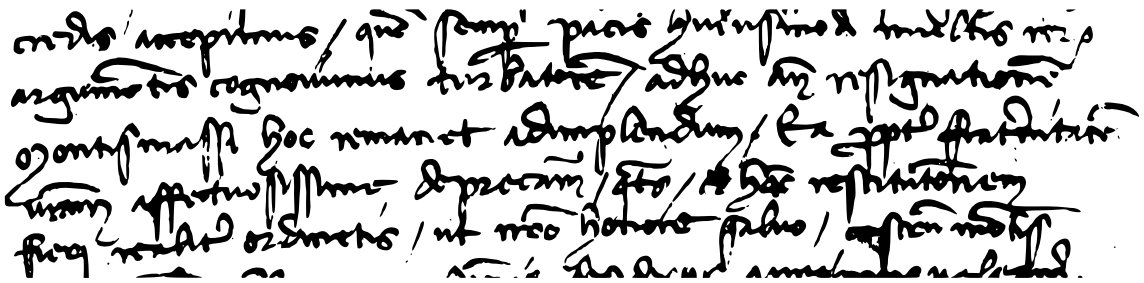

15. kép. „Sed quoniam nichil actum esse videtur, donec aliquid superest ad agendum et tenuta Rimbecche iuxta laudata et tractantium intentionem immediate post depositionem montismassi in manibus nostris factam fuit Salimbenibus restituenda et ipsam detineri et fortificatam fuisse per Johannem Credis accepimus, quem semper pacis huiusmodi multis rerum argumentis cognovimus turbatorem adhuc ante resignationem montismassi hoc remanet adimplendum. Eapropter fraternitatem vestram affectuosissime deprecamur, quatenus […]”.[502]

A vizsgált *corpus* egyik nem autográf levelében, melyet Sienának küldött Firenze szintén található egy pont áthúzva, ami *pointed virgula* vagy javítás:

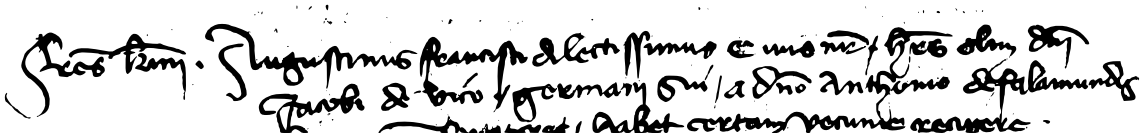

16. kép. „Augustinus Francisci dilectissimus civis noster, honoris heres olim domini Jacobi de Vico germani sui [...]”.[503]

[501] A függelék 23. levele, ASFi, Missive, 16, f. 10r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak (1375. 08. 20).

[502] A függelék 41. levele, ASFi, Missive, 16, f. 14v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 28).

[503] A függelék 76. levele, ASFi, Missive, 16, f. 22r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 09. 11).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Szerintem mindkettő lehet. Nekem valószínűbbnek tűnik, hogy először pontot írt, ami egyértelműen hibás, és ahogy folytatta a levelet, átjavította vesszőre, hiszen felsorolás szintű jellemzésről van szó. Könnyen elképzelhető, mivel ezt valószínűleg Antonio Arrighi írta, hogy esetleg a kancellár diktálta a levél szövegét, Arrighi először azt hitte hogy a *Fratres karissimi* után van még egy címzett, bizonyos Augustinus Franciscus, ”szeretett polgártársunk”, majd ahogy Salutati folytatta a diktálást, rájött a hibázásra és áthúzta a pontot. Nehezebben, de az is elképzelhető, hogy mégis csak *pointed virgulá*ról van szó, akár utólag Salutati is áthúzhatta, hogy ezzel emelje ki az említett polgár személyét, akinek az öröksége érdekében ír Firenze. Ez utóbbi elképzelhető, hiszen ez az írásjel erősebb szünetet jelez, mint a vessző, tehát akár kiemelő szándékkal is belekerülhetett. Mindenesetre én vesszővel írtam át a levelet és elemzésemben is úgy kezeltem az esetet.

Volt még pár olyan eset, ahol valószínűbbnek tűnik, hogy *inter scribendum* lett javítva az írásjel, vagyis így akarták a pontot vesszővé átalakítani. Persze ez számunkra nem túl szerencsés, hiszen az, hogy egy vonással akarták eltüntetni a mondat lezárását, és még folytatni azt, nem egyértelmű, pláne ha elfogadjuk, hogy már Petrarca korában volt egy kifejezett írásjel, mely egy pont volt vesszővel áthúzva és mely egy pontosvesszőnél kisebb szünetet jelzett. Szerintem ezekben a levelekben, kancellársága elején nem *pointed virgula*, vagyis áthúzott pont szerepelt, mert ez esetekben valószínűbb az írásjel javítása, vagyis hogy a pontot vesszőre javítja, vagy hogy egyszerűen csak kitörölni szeretné a pontot. Ilyen fordult elő egy Pistoiának küldött levélben, ahol a *sollicitatorias litteras* után mintha egy áthúzott pont lenne, de valószínűbb, hogy először be akarta fejezni a mondatot „[...] et ob id nedum mens nostra fervescit scribere, sed sollicitatorias litteras.”; de aztán mégis hozzátette, kiemelte, hogy a sürgető leveleket nehogy nap mint nap halmoznunk kelljen: „[...] et ob id nedum mens nostra fervescit scribere, sed sollicitatorias litteras, quotidie cumulare”.[504] Ezt a levelet ráadásul Salutati segéde, Arrighi írta, így meglehet, hogy egyszerűen túl korán fejezte be a mondatot és aztán a pontot áthúzva folytatta:

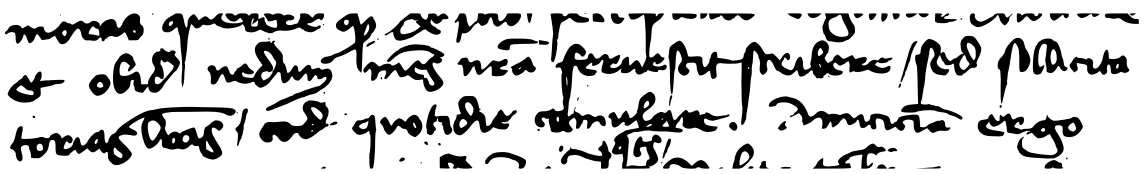

17. kép. Egy valószínűleg Antonio Arrighi által írt levélben található pont, mely át lett húzva.

Még egy érv a mellett, hogy ezek az esetek inkább javítások egy regiszteri másolat és a *missilis*e közti eltérésnek köszönhető. A Sienának küldött augusztus 8-ai autográf levélben felszólítja a város védelmező urait, hogy gondolják meg milyen veszedelembe lettek vezetve és

[504] A függelék 13. levele, ASFi, Missive, 16, f. 8r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pistoiának (1375. 08. 17).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

egy ponttal le is zárta a felszólítást a kancellár: „Considerate unde et a quibus hec deflenda clades provenerit”; azonban folytatta a gondolatmenetet áthúzva a pontot és kis kezdőbetűvel: „et quot modis de eodem iniquitatis et malitie fonte, tum clam, tum palam fuerat vestra temptata libertas”.

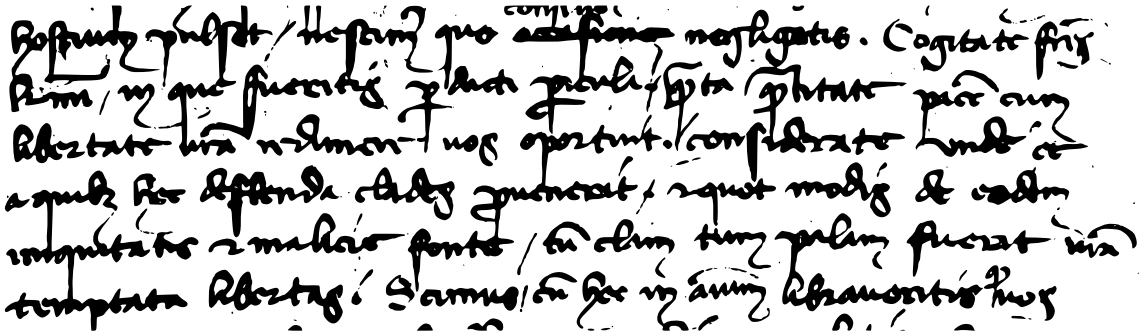

18. kép. „Cogitate fratres karissimi, in que fueritis perducti pericula, quanta quantitate pacem cum libertate vestra redimere vos oportuit; considerate unde et a quibus hec deflenda clades provenerit et quot modis de eodem iniquitatis et malitie fonte, tum clam, tum palam fuerat vestra temptata libertas.”[505]

A *missilis*ben – nem Salutati, nem Arrigihi, hanem a korábban említett negyedik kéz írta – ellenben nincs semmi nyoma a pontnak, ott egyértelműen vessző szerepel. A regiszterben lévő többi javításból is egyértelműnek tűnik, hogy a *missilis* elküldése után javította Salutati a regiszteri másolatot, akár nem is rögtön, hanem évek múltán. Hogy a *pointed virgula* esetében mi lehetett az ok, nem tudom. Fontos, hogy úgy tűnik, mintha egy felkiáltójel is át lenne húzva a levélben a *perducti pericula* után, melyet a *missilis*ben ugyancsak vessző követ. Elképzelhető, hogy írás közben ő automatikusan más írásjelet tett volna, de aztán mégis vesszőre változtatta valamiért. De az is lehet, hogy vesszőt írt mindkét esetben, ahogy az eredeti nem autográf levélben állt, majd utólag írta rá a pont-, illetve felkiáltó írásjeleket. Az utóbbi viszont azért sem valószínű, mert a *clades provenerit* esetében legalább az *et* közőszót *Et*-re írta volna át bár ez sem volt ennyire következetes ezekben a korai levelekben.

Volt íráskép alapján olyan felkiáltójel, mely szó szerint felkiáltás, de mondaton belül, így ezeket sem *clausulá*nak tekintettem, hiszen sem a tartalom, sem a szintaxis nem engedi, hogy mondatot záró elemként kezeljem. Ez a néhány eset is a mondatközi pontosvesszőkhöz lett sorolva, mert a modern átirat szerint az áll a legközelebb hozzájuk. Ilyen eset például a 73. levélben található ”qua nichil hominibus indultum noscitur esse iocundius”, melyet követ egy felkiáltójel, de mivel egy megengedő mellékmondatot bevezető *ut* kötőszóval – és *coniunctivus*szal – folytatta a levelet Salutati, így ez nem *clausula*, és ő sem annak szánhatta. A teljes mondat:

[505] A függelék 1. levele, ASSi, Conc, 1787, 11, nem autográf *missilis* és ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 08).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

„Musicam scilicet, qua nichil hominibus indultum noscitur esse iocundius, ut ipsam ad hylarandum animos et sedandam mentium nostrarum tristiciam facile confiteamur inventam."[506]

„A zenét tudniillik, amelynél köztudottan semmi kellemesebb nem ajándékoztatott az embereknek, könnyedén megvallhatjuk, hogy a lelkünk felvidítására és elméink szomorúságának megnyugtatására találták fel."

Többször előfordul a levelekben, hogy mielőtt a *petitió*ra rátérne, a szokásos formulát használva a jóindulatát elnyerve indítja kérését, buzdítását vagy ajánlását, minthogy például Firenze szívből ajánlja egyik polgárát. Ilyen esetekben néha felkiáltójelet találtam a levelekben, melyeket egyértelműen nem tekinthetünk *clausulá*nak, mert folytatta a mondatot, kifejtve, hogy miért is szól a *petitio*. Ennek szerintem kiváló példája a 86. levélben található ajánlás, mely egész levelet közlöm alább, lévén csupán egyetlen hosszabb mondatból áll ez a Pazzino Strozzinak írt levél:

„Domino Paxino. Civis nostre dilecte. Çenobium Truffe, quem iniquitate adversarii de eo, quod ad eum non pertinet vexari percepimus, nobilitati vestre **cordialiter commendamus**, ut nostrarum intercessionum intuitu pro expeditione sua favorabiliter assistatis. Ex eo nobis non modicum placituri. Datum."[507]

A félkövérrel szedett *cordialiter commendamus* formula után tett Salutati felkiáltójelet, mely viszont látszik, hogy nem mondatzáró, mert egy ut kötőszóval bevezetett célhatározói mellékmondat követi. Ugyanakkor mégis fontossággal bír, hiszen az egyes írásjeleknek nem az volt a szerepük elsősorban, hogy mondatot zárjanak, hanem hogy tagoljanak, de ami még ennél is fontosabb, hogy az író által kívánt hatást, érzést, érzelmeket kifejezze, hogy amikor a levél felolvasásra kerül, akkor azt úgy és olyan hangsúllyal hallja a címzettje, ahogyan azt a kancellár szerette volna. Így ez esetben Salutati az írásjelet azért tehette, hogy ezzel egy pillanat szünetre intse Pazzino Strozzit, mielőtt tovább olvasná a felé intézett kérést, hogy segítse a már korábbi fejezetben ismertetett Zenobio Truffa ügyét.

Volt egy mondaton belüli felkiáltójeles eset, melyet úgy döntöttem, hogy benne hagyok az átiratban is, mert egy közbevetett mondatról van szó, idézőjelek közt (a modern átírásban csak), így nem gondolom, hogy az olvasót zavarná:

„Quid enim dici potuit ad materiam floridius, quid vehementius, quid denique

[506] A függelék 73. levele, ASFi, Missive, 16, ff. 21r-v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött a firenzei püspöknek, Angelo Ricasolinak (1375. 09. 10).

[507] A függelék 86. levele, ASFi, Missive, 16, f. 23r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pazzino Strozzinak (1375. 09. 15).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

purius? Sed – ut de ipsarum laudibus sileamus! – ad rem veniemus."[508]

A felkiáltójelet látva a néma olvasó is kicsit feljebb viszi a sileamus végének hangsúlyát és jobban érezhető a mondanivalója is, hogy tegyük félre annak (tudniilik magának a levélnek) a dicséretét, és térjünk rá a tárgyra! Ezzel zárta le lényegében a *captatio benevolentiae* részt, a levélről szóló *arengá*t, mellyel át is tért a *narratio* kifejtésére. Ezek miatt az elemzésemben ezt a kivételes esetet a *clausulá*khoz soroltam.

Volt olyan eset is, a függelék 99. levelében, amikor pont szerepelt, de figyelmen kívül hagytam az elemzésnél, mert a szövegben nem szabadott volna pont szerepeljen ott, pontosabban azon a két helyen:

> „Ad conducendum et firmandum ad nostra stipendia quoscumque homines armorum equestres seu pedestres cum presentibus destinamus: nobilem virum Georgium de Scalis civem nostrum dilectum, cui dedimus et tenore presentium plenissimam **concedimus potestatem** ad servitia nostra conducendi illam quantitatum gentium armorum quam voluerit et cum illis stipendiis provisionibus pactis modis et conventionibus cum quibus decreverit. Et ad obligandum nos ac nostrum comune efficaciter ad **observantiam conventorum**, his nostris litteris promittentes quicunque spoponderit et convenerit nos ratum et gratum integraliter habituros."[509]

A levélben a *concedimus potestatem* és az *observantiam conventorum* után is pont áll, de ennek az okát nem tudom, azt a lehetőséget sem lehet kizárni, hogy csak a tinta megfolyása miatti két pacáról van szó, de persze azt sem, hogy tévedek, és a szintaxis mégis megengedi a használatukat.

A függelék 66. levelében a „maxima merces" után eredetileg úgy látszik, hogy pont szerepelt, mely hangsúlyos ritmusát tekintve egy *cursus planus*t formál, de utólag javította. A margón betoldott egy hosszabb mondatrészt az írásjel elé, és úgy tűnik, hogy ezt követően a pontot is megpróbálta átjavítani egy pontosvesszővé. Az így módosított írásjel előtt az utolsó marginális kifejezés, az „observaturi conventa" szintén egy *cursus planus*, de így már nem *clausula*, legalábbis, ha elfogadjuk azt a nem teljesen biztos állításomat, hogy itt a pontot pontosvesszőre javította Salutati. Ezt a hipotézist erősíti egyrészt, hogy a következő mondatot „kezdő" *Et* szó ugyan majuszkulával kezdődik, de vastagabb a tinta rajta, tehát mintha próbálta volna valahogy azt is javítani a kancellár, ráadásul az „Et propter"-t sorföléírással „Et quia propter motus Patrimonii"-re javította. Másrészt, hogy talán maga a *cursus* miatt lehetett a javítás, legalábbis magának az írásjelnek a módosítsa, hiszen pont előtt ugyan előfordul a *planus* és a *tardus*, de jó-

[508] A függelék 89. levele, ASFi, Missive, 15, f. 3v-4r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Galeotto Malatestinek, Rimini urának (1375. 09. 17).

[509] A függelék 99. levele, ASFi, Missive, 15, f. 4v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött mindenkinek (Universis et cetera.) (1375. 09. 19).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

val kisebb arányban, mint a *cursus velox*. Végezetül, ha a mondatot egészében olvassuk, akkor a „Ceterum quia [...]; et quia [...]" egyértelműen összetartozik, így a pontosvesszővé alakítás és a második quia utólagos betoldása együtt érthető, és így még a *cursus planus*os *clausulá*val sincs probléma. A teljes hosszú mondat pedig az „occurrentibus providere" *causulá*ban végződik, mely egy szabályos *cursus velox*.

> „Ceterum quia suspecta merito nobis est huius societatis propinquitas, quam in clericorum videmus beneplacitis militare, cuique fas ubi maxima merces, nec possumus esse securi facta eis novissima solutione, quam de proximo faciemus quomodo nobis sint observaturi conventa; et quia propter motus Patrimonii et ex aliis causis, quas longum foret inserere, in partibus istis summe necessitatis est vires amplificare, magnificentiam vestram cordialiter rogitamus, quatenus saltem medietatem gentium lige quanto citius fieri posset dignetur fraternitas vestra transmittere, quibus adiuti possumus in cunctis occurrentibus providere."[510]

Mivel, hogy hangsúlyozom, ezek az elküldött levelek másolatai, melyek regiszterekbe gyűjtve maradtak fenn, és általában ezek alapján, illetve ezt átmásolva írták meg magát a *missilis*t, időnként nem a teljes szöveg található meg benne, hanem egy másik levél egy-egy mondatára utal vissza az „et cetera" formulával. Négy ilyen levél volt az elemzett *corpus*ban, és ezeket az eseteket a *cursus* szempontjából nem oldottam fel, így ezeket a formulákat is átugrottam, hiszen az „et cetera", hiába követi pont, természetesen nem *clausula*. Hiába értendő oda, akár egy bizton állítható helyről a mondat folyatása, ha nem maradt fenn *missilis*, szerintem jobb átugrani, hiszen a statisztikában a Salutati (vagy segédjei) pennájával ténylegesen papírra vetett mondatokat és szavakat szeretném feltüntetni és megvizsgálni. A másik okhoz egy példával élnék. A 68. levélben, melyet a kancellár írt Galeazzo Viscontinak, a rövid levél közepénél azt írta a regiszterbe, hogy "Latet enim sub nube et cetera" mely esetben az előző két levélben a zsoldosokra vonatkozó részt, a tőlük való félelem leírását kell érteni, akik felhő alá rejtik etc.[511]

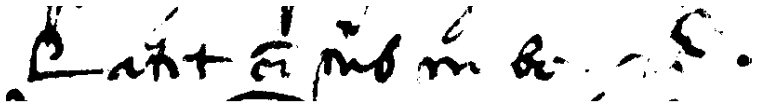

19. kép. Galeazzo Viscontinak írt autográf levél, melyben egy korábbi levél tartalmára utal vissza, melyet onnan átvéve kellett az elküldendő *missilis*be átírni.

Tartalmában tehát az ezen regiszterben előtte található két levéllel egyezik meg. A 66. levél Bernabò Viscontinak, míg a 67. a Milánóban lévő két firenzei követnek szólt. A követeknek

[510] A függelék 66. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 08).

[511] A függelék 68. levele, ASFi, Missive, 15, f. 2r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Galeazzo Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 08).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

olaszul, de Milánó urainak, a Visconti fivéreknek latinul írt Salutati. Így egyértelmű, hogy az et cetera rövidítés a Bernabònak írt hosszabb levélre utal. Ott így szerepel az angolok felhők alatti rejtőzködésére utaló mondat:

> „Anglica societas cum Aretinis fedus iniit et pro mccc floreni auri est die Mercurii proxima de ipsorum finibus recessura, quo se directuri sint latet sub nube cautionis et astutie qua consueverunt sua occultare consilia; quicquid sequitur fraternita<t>i vestre curabimus intimare."[512]

A Galeazzónk írt levélben viszont nem „latet sub nube", hanem „latet enim sub nube" szerepel, így nem lenne helyes olyanformában feloldani a szöveget, ahogy az a Milánó másik urának küldött levélben szerepel (vagy legalábbis a megmaradt másolatban). Tehát itt, és máshol is az „et cetera" végű *locus*okat figyelmen kívül hagytam a *cursus* és a központozás vizsgálatánál is.

A *cursus*okat csak a *clausulá*kban, illetve mondtaton belül csak a közepes erősségű írásjelek előtt vizsgáltam, vessző előtt nem lett volna sok értelme, minthogy túl sok a vessző, vagy ahhoz hasonló írásjel volt. Meglehet, hogy nem minden vesszőnek látszó vonás vessző, lehet, hogy csak *dictamen* jel, vagyis az író megpihenvén, a tollal két szó közt a papírt megérintette, és ahogy folytatta az írást, a tollat felemelve egy vesszőhöz hasonlatos írásjel keletkezett. Többek közt ezt sugallja az a tény is, hogy a *quatenus* előtt és után is valamiért mindig vesszőt (vagy időnként pontot) tesz, így azt nem lehet a mai értelemben használt gyenge szünetet jelölő írásjelként értelmezni.

A vesszőn, a pontosvesszőn, a felkiáltójelen, a ponton és a kérdőjelen kívül feltehetően már a korai években előfordult nála a *pointed virgula*, illetve – ha a megnézett *missilis*-eket nem nézzük – négy *gemipunctus*t találtam a levelekben; ezek előtt nem található *cursus*, de nem is várnánk. Ez az írásjel helyettesítő jelleggel bírt, gyakori rövidítő jel volt, amikor nem írták ki az aktuális személy nevét, vagy az éppen hatalmon levő priorok neveit. A *missilis*ekben a keltezés alatt írták alá a levelet, pontosabban az aláírás az volt, hogy a „Firenzei comune és nép céheinek priorjai és az igazságosság zászlótartója". Azonban soha nem nevezik meg őket, hanem elé két pontot írtak, mely azt jelezte, hogy az éppen két hónapos mandátumukat betöltő hivatali személyekről van szó, az ő nevükben írta és küldte el a kancellár az adott levelet.

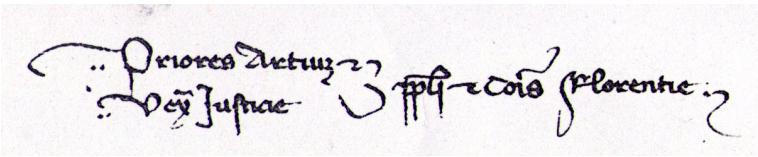

20. kép. „. . Priores Artium et . . Vexillifer Iustitie; populi et communis Florentie."[513]

[512] A függelék 66. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 08).

[513] A függelék 1. levele, ASSi, Conc, 1787, 11, nem autográf *missilis*.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Nemcsak a küldő, de a hátoldalon a címzett leírásánál is használták a *gemipunctus*t, például: „Magnificis viris dominis .. Defensoribus Populi civitatis Senarum fratribus nostris karissimis."[514] A leveleken belül is volt, mint írtam, négy előfordulása az írásjelnek, így például a 60. levélben, amikor a *domini* és a *Paduani* között szerepelt *gemipunctus*, nem írta ki, hogy Francescó Padova ura, mert egyértelmű volt neki és mindenkinek, legfőképp a címzettnek: „Quoniam fidis consiliis magnifici fratris nostri domini . . Paduani commoti ambaxiatores nostros ad maiestatem illustrissimi regis Ungarie providimus destinare [...]."[515] Helyettesítő funkciója miatt értelemszerűen nem szünetet jelölő írásjelről van szó, így ezen esetek is kiestek az elemzésem köréből, akárcsak azok a felkiáltójelek, melyek személynevet követtek a levélben, mert ilyenkor a kontextusból kiderül, hogy csak intonáció végett használták az írásjelet, nem a *cursus* szabályait követve, és azzal összhangban.

5.1.3 Szabálytalan *cursus*ok

Ha a nyolc egyéb kategóriába sorolt esetet megnézzük, valami következetesség fellelhető benne, hiszen kettőnek XxxxXxx, négynek XxxxxxXx, egynek XxxxxXxx és egy másiknak xxxxXx a ritmusképlete. Felmerül a vulgáris olasz nyelvnek a latinra történt hatása, mely alapján az u‿i és i‿a *diftongus*t alkothatnak, ezzel az egyéb kategóriában a *ré-fe-rat vo-lúi-mus cursus trispondaicus*, a *re-dí-me-re vos o-pór-tuit cursus velox* és a *le-tí-ciam ha-bú-i-mus cursus tardus* vagy a *le-tí-ci-am ha-búi-mus cursus trispondaicus* lenne.[516] Ha a‿u is lehet *diftongus*, akkor a *mú-ne-re non frau-dé-tur cursus velox*,[517] és ha i‿e is lehet, akkor *cer-ti-tú-di-ne re-ci-pié-tis* is *cursus velox*.[518] Ez még nem elég meggyőző, egyelőre csak hipotézis, ugyanis még nem találtam szakirodalmat az ilyen vulgáris hatásra, de elképzelhető.

Volt egy olyan eset, ahol szintén nem lehetne fellelni *cursus*t, viszont mivel egy autográf levél végén van, igyekeztem megoldást találni a *cursus* lehetőségére.[519] A *re-ve-rén-ti-a co-lú-i-mus* szavakban nincs fellelhető *cursus*, ez egy *dispondeus-dattylicus*. Az egyik lehetőség, ha

[514] ASSi, Conc, 1787, 2, autográf *missilis*. Kiadását lásd Nuzzo: *Epistole di Stato*, XXXV, p. 90. Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 6805, II/939.

[515] A függelék 60. levele, ASFi, Missive, 16, f. 20r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bonifacio Lupinak, padovai zsoldoskapitánynak (1375. 09. 06).

[516] A függelék 45. levele, ASFi, Missive, 16, f. 15v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 08. 31); A függelék 1. levele, ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 08); A függelék 41. levele, ASFi, Missive, 16, f. 14v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 28).

[517] A függelék 54. levele, ASFi, Missive, 16, f. 18v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött I. Johannának, Nápoly királynőjének (1375. 09. <4/5>).

[518] A függelék 48. levele, ASFi, Missive, 16, f. 16r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, az angol zsoldossereg kapitányának (1375. 09. 02.

[519] A függelék 16. levele, ASFi, Missive, 16, f. 8v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Guillelmus Noëlletnek, Sant'Angelo in Pescheria bíborosának (1375. 08. 17).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

elfogadjuk a fent említett olasz nyelv hatását a latin nyelvre. Ez esetben ti‿a két szótag egynek tekinthető, és így *re-ve-rén-tia co-lú-i-mus*, vagyis egy *cursus tardus* lenne. Egy másik felvetés, ugyancsak az olasz hatás alapján, hogy mint korábban volt a *redimere vos oportuit* esetében lehetőség, itt is a lu‿i egy szótag és nem kettő, ez esetben egy *trispondaicus*ról beszélhetünk. Végül egy harmadik lehetőség még, hogy Coluccio Salutati hibázott, ami előfordulhat, bár szerintem lévén, hogy itt egy levelet záró *clausulá*ról van szó, mindenképp *cursus*t kell feltételeznünk, így én az első javaslat szerint *cursus tardus*nak ítéltem, és az elemzésben is így szerepel, tehát egyéb kategóriából a *cursus tardus* csoportjába került, így nem egyike a nyolc szabálytalan *cursus*nak az elemzésben. Fontos hozzátenni, hogy még egy helyen, egy nem autográf levélben, a levelet záró utolsó mondat *clausulá*jában nincsen fellelhető *cursus*, ez az egyebek közé sorolt *certitudine recipietis*, mely ugyancsak problémás eset, de a fent említett javaslatomon túl, egyelőre ezt az egyebek közé soroltam.

További két problémás *cursus* volt még az autográf levelek *clausulá*iban. Az egyik a *lí-ga non ex-ten-de-ré-tur*, mely ilyen formájában az XxxxxxXx csoporthoz tartozik, tehát szabályos *cursus* nélküli.[520] Ez esetben az olasz hatás sem feltételezhető, egyetlen megoldás lehet, ha elfogadjuk, hogy egyetlen hosszú szó önnállóan is tartalmazhat *cursus*t, így akkor az *éx-ten-de-ré-tur* (XxxXx) egy *cursus planus* lenne. Ez csak egy feltételezés, így egyelőre az egyebek közé soroltam. Az utolsó problémás eset az *ad rem veniemus*.[521] Az egy szótagú szavakat, ha szabály szerint hangsúlytalannak tekintjük, nincs fellelhető *cursus*, de ha az ad lehetne erős szótag, akkor egy *cursus tripsondaicus*t alkotna. Ha az előtte lévő szót is hozzáadjuk sem megnyugtató a helyzet, hiszen ugyan négy szóból állhatott a *cursus*, viszont így sem fedezehető fel szabályos mintája, mert a *si-le-á-mus ad rem ve-ni-é-mus* képlete XxxxxxXx. Azonban megnézve mind a nyolc esetet – melyből hét autográf levélben van –, főleg ezzel az XxxxxxXx *cursus* mintával találkozhatunk, ami lehet, hogy a kancellárnak volt egy reformkísérlete, mely nem egyedüli lenne kancellársága elején, melyre a *tu*/*vos* kísérletnél térek vissza.

5.1.3 Néhány *missilis* összehasonlítása a regiszteri másolattal

Az látható a táblázatból, hogy a *missilis*ben törekedett a kancellár a *velox* használatára, hisz az általa írt levelekben csak az szerepelt, de a nem autográf *missilis*ekben a három nem *velox cursus* kissé problémás, ha összehasonlítjuk a regiszteri másolatokkal. Az egyik, augusztus 8-án Sienának írt levélben, ahol nemcsak a feljebb említett írásjelbeli eltérések, de a valószínűleg *cursus* szempontjából történt javítás is volt, noha nem a *missilis*ben. Ugyanis úgy tűnik, hogy Salutati a regiszterben megírta a Sienának küldendő levelet, mely alapján egy másoló, a „ne-

[520] A függelék 87. levele, ASFi, Missive, 16, f. 23v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 09. 17).

[521] A függelék 89. levele, ASFi, Missive, 15, ff. 3v-4r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Galeotto Malatestinek, Rimini urának (1375. 09. 17).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

gyedik kéz” megírta a *missilis*t. Ezért szerepel a Sienában fennmaradt expediált levélben *qua occasione negligitis* az egyik *clausulá*ban, míg ezt szemmel láthatóan később Salutati javította a regiszterben, és így lett *quo consilio negligatis*. Ez egy fontos javítás volt, mert javítva egy *cursus velox* lett a prózaritmus, míg a *missilis*ben egy *cursus tardus* maradt.

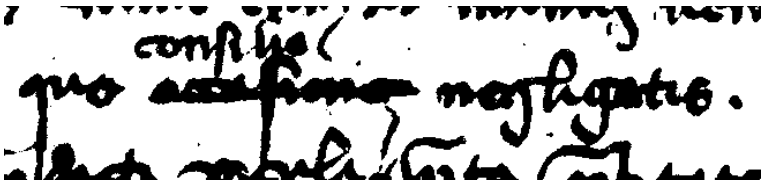

21. kép. A *qua occasione negligitis* javítva lett a *quo consilio negligatis*ra a regiszteri másolatban.[522]

A *temptáta libértas clausulá*t, mely egy *cursus planus*, a regiszterben felkiáltójel követi, míg a *missilis*ben csak egy pont. A *missilis*ekben úgy hiszem általánosságban elmondható, hogy óvatosabban bánt Salutati a közepes szünetet jelölő írásjelekkel. Így lehet az, hogy míg a regiszterben a problémás *redímere vos oportúit*ot és a *perdúcti perículá*t egy pont és fölötte egy vesszővel jelezte, addig a *missilis*ben mindkét esetben csak egy vessző követi. A mondanivaló alapján felszólítja a hallgatót, így igazából ezek felkiáltójelek lehetnének (bár a regiszterben úgy tűnik, mintha a perducti pericula utáni felkiáltójel át lenne húzva). A *missilis*ben csak a *petitió*ban lévő *ánimi deprecámur*t követi pontosvessző, ami *cursus velox*. Ennek köszönhetően a *missilis* egy letisztultabb képet nyújt írásjelek szempontjából, de az elküldés után a *cursus* szempontjából Salutati – mint láttuk – egyértelműen még javított a regiszterben. Azt nem tudni, hogy rögtön vagy akár évekkel később, amikor elővette valamiért a levelet, történt-e a javítás. A *missilis*ekben lévő harmadik nem velox *cursus* egy *cursus planus* a valószínűleg Benedetto Fortini által írt levélben, ahol ez a levelet záró mondat *clausulá*ja, melyet pont követ: *díu recépit*. Itt is felmerült bennem, hogy ha a di ̆u egy szótagnak tekinthető, akkor az előtte lévő *móribus* szóval együtt *cursus velox* lenne a *clausulá*ban.

Az egyik autográf *missilis* és annak autográf másolata közt az írásjel szempontjából voltak eltérések, emiatt is gondolom azt, hogy még magának a közepes szünetet jelölő írásjelek használatának nem volt következetessége Salutatinál a korai években. A Mantovában fennmaradt *missilis* levelet így kezdte Salutati: „Adhuc Anglicorum ferale consortium in publicam omnium perniciem congregatum per fratrum nostrorum Aretinorum fines hostiliter debachatur, quid facturi sint astucia solita subcelantes; cum illustrissima tamen Regina Jerusalem et Sicilie [...]” A *missilis*ben a *debachatur*t egy pontosvessző követi, míg a regiszterben egy pont; az *astucia solita subculantes*t egy pont követi a *missilis*ben, a regiszterben pedig az ehelyett írt *astibus solitis occultantes*t egy pontosvessző. Érdemes kiemelni, hogy ezt a javítást nem látni egyik példányon

[522] A függelék 1. levele. ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 08). Vö. ASSi, Conc, 1787, 11, nem autográf *missilis*.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

sem, így nem az előbbi javítási eset áll fenn. Szerintem itt először megírta egy piszkozat alapján a *missilis*t, majd miután elküldték, írta be a regiszterbe, és ekkor kicsit módosított rajta.

5.1.4 Következtetések

Úgy látom a megnézett levelek tükrében, hogy a kancellár két segéde, Antonio Arrighi és Benedetto Fortini is az esetek túlnyomó részében a *cursus velox*ot használta, a nem autográf regiszteri másolatokat megnézve ez az esetek 86,36%-a. Továbbá az írásjelek használatában ők is túlléptek az egyszerű vessző és pont használatán. Hogy ez utóbbiban mekkora szerepe volt Salutatinak és az ő diktálási módszerének, illetve a kész piszkozatoknak, nem tudom, és erről nem is találtam információt, csak spekulálni lehetne. Az viszont érdekesebb megállapítás, hogy a *cursus*ok nagyobb disztribúciója az autográf levelekben arra enged következtetni, hogy Salutati nemcsak tudatosan használta az egyes írásjeleket, a *cursus*okat, és figyelt a köztük lévő koherenciára, de még próbált kilépni a megszabott kereteken túl, próbált túllépni a *velox* szignifikáns használatán. Hiszen tudjuk, hogy kancellárként az előírásokat kellett követnie, a keze meg volt kötve, panaszkodott is erről a *cantilená*ról a familiáris levelekben, de talán megtalálta ebben is a saját stílusát, saját fejlődési útját, még ha csak reformkísérletként is. Ezen *corpus*ban, a korai *cursus*-használatát és ez a fajta kísérletét – mely persze csak hipotézis – azért is gondolom egyfajta reformkísérletnek, egyrészt mert a fennmaradt néhány *missilis* levélből látszik, hogy írásjelhasználatában sokkal visszafogottabb, kevésbé merész, mint a regiszteri másolatokban. Talán azért is, mert inkább saját magának és a szépen lassan köré gyűlt segédeknek, diákoknak, leendő humanistáknak szánt próbálkozásokról van szó, mintsem egy általánosan ismert és használt gyakorlatról, tehát a fogadó fél nem feltétlenül értette volna például az adott írásjelet. Másrészt azért is gondolom a vegyesebb *cursus*-használatot és egyes írásjeleket is reformkísérletnek, mert kancellárságának elején nem ez lett volna az első ilyen irányú szárnypróbálgatás, mint majd látni fogjuk a *tu*/*vos* tegező/magázó kísérletnél.

Az írásjelek terén hosszútávon is fontos volt a Petrarca nyomán továbbvitt, gyakorlati szinten alkalmazott központozása, mellyel több kutató is foglalkozott, legutóbb a 2008-as Katalógusban Giuliano Tanturli.[523] A *cursus* használatát kevésbé vizsgálták, de megnézve a későbbi leveleket, úgy tűnik, hogy a *cursus*ok vegyes használata helyett a szinte kizárólagos velox alkalmazására tért át. Ez egy gyenge feltevés egyelőre, mert az állami levelek túlnyomó része nincs kiadva, így a teljes levél*corpus*, a közel 8000 levél kiadása, és elemzésük még hosszú ideig nem fog elkészülni, és addig nem láthatjuk át a teljes képet. Én a nyolcvankét latin nyelvű levél, pontosabban az ötvenhat autográf latin levelen kívül, melyeket 1375-ben írt Salutati, megnéztem a 26-os regiszter pár egymást követő folióján az autográf leveleket 1403-ból. Ezek alapján gondolom a fentieket, miszerint „egyszerűsödött", de inkább a szabályokat követőbb, és talán

[523] Tanturli: Ratio punctandi, pp. 203-205.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

elfogadóbb lett Salutati, ugyanakkor maguk a levelek is sokkal letisztultabbak, alig vannak áthúzások, javítások, az írásjelek is egyszerűsödtek, pár esettől eltekintve, főleg pontot használt és vesszőt. Nem is beszélve a *preantiqua* betűkről és írásképről. De hát eltelt 28 év, ami alatt változott a kancellár stílusa és tudása is. Természetesen a köztes majd harminc év lassú és folyamatos változását áttekintve lehetne egy komplexebb képet kapni, de azt nem tűztem ki célként e dolgozatban, csupán rá akartam mutatni a tényre, hogy a korai levelekben a „vegyesebb" *cursus*-használatnak mi lehet az oka.

Ebben a fejezetben tehát a firenzei kancellár 1375-ben írt kilencvenegy latin nyelvű levelében vizsgáltam meg a *cursus*okat, az írásjeleket, és a kettő között feltételezett kapcsolatot.[524] Írásjeleket tekintve csak a közepes és erős szünetet jelölő írásjeleket vettem be az elemzésbe, így a négy releváns írásjeltípus a *colum*, az *interrogativus*, az *exclamativus sive admirativus* és a *coma*. Az első hármat a mondat végén álló erős szünetjelnek, míg a *comá*t a mondatot nem lezáró közepe erősségű szünetjelnek tekintettem. Ezek eloszlását és az őket megelőző *cursus*okat a 3-4. táblázatokban mutattam be. A nyolc kétséges eset kivételével az írásjelek előtt talált 427 *cursus* véleményem szerint a *cursus* és az írásjel közötti tényleges kapcsolatra utal. Megállapíthatjuk, hogy Salutati következetesen használta a *cursus*t, amire kancellári hivatala miatt kötelezve is volt. Az összes, 435 *cursus* – itt már a szabálytalanokat is beleszámolva – 84,59%-a (= 368 eset) *velox*: az összes *clausula* 87,29%-a képez *cursus velox*ot, míg a mondaton belüli közepes írásjel előtt az esetek 69,23%-a. Az egyértelmű, hogy a leggyakoribb *cursus*, melyet a kancellár használt, a *cursus velox* volt, ahogy azt már a familiáris leveleiben is megállapították.

A pontosvessző és felkiáltójel közti elkülönítésre is kísérletet tettem, melyet az írásképe alapján nehezen lehet megtenni, így főleg a szintaxis szabályai és az értelem szerint soroltam külön kategóriába. Az így felkiáltójelnek tekintett írásjel előtt két esetet leszámítva csak *cursus velox* állt, így szerintem a tudatosság vezérelte ezeknél a *clausulá*knál a velox használatát. Az egyik esetet a *missilis*ben csak egy pont követte (erről a *cursus planus*ról feljebb írtam: *temptata libertas*), a másiknál a *missilis* hiányában csak a regiszteri másolatra támaszkodhatok, ahol felkiáltójellel nyomatékosította a kancellár azt a tényt, hogy Milánó urával szövetséget kötöttek, noha ritmusát tekintve egy *cursus tardus*t alkot a *Me-di-o-lá-ni con-trá-xi-mus*. Az ismertetett autográf *missilis* levél és annak autográf másolata közti eltérések az írásjel szempontjából arra engednek következtetni, hogy Salutati még nem használta következetesen a közepes szünetet jelölő írásjeleket, legalábbis kancellársága elején, de az ilyen írásjel előtt is igyekezett a *cursus* szabályainak megfelelni, és később is visszatért rajtuk javítani, olykor pont a prózaritmus érdekében. Ugyanakkor nagyon szerencsésnek és hasznosnak bizonyultak azok az esetek, amikor rendelkezésemre állt ugyanazon szöveg két fennmaradt forrása, a regiszteri másolat és az el-

[524] A kilencvenegy levélből nyolcvankettő az ASFi, missive 15. és 16. regisztereiben őrzött másolat és kilenc megőrződött eredeti *missilis* levél. A kilenc *missilis*ből hét esetben a regiszteri másolat is fennmaradt, két esetben viszont csak az expediált levél állt a rendelkezésemre.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

küldött *missilis* is. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az autográf *missilis*ekben minden egyes írásjelet *cursus velox* előz meg (tizenhét esetről van szó).

Az írásjelek és a *cursus* között tehát véleményem szerint összefüggés van, és Salutati esetében is – kortársaival egyetemben – a *cursus velox* volt a leginkább preferált *cursus*, valószínűleg mert az volt a legszebb hangzású, és a középkori szerzők ezt tartották a legszebb ritmusnak a prózában.[525] Az általam megnézett levelekben is igaz, hogy a *cursus* fő feladata az lehetett, hogy hatékonyabbá tegye az üzenet lényegének közlését és befogadását, különösen a külföldi államokkal történő levelezés alatt. Így volt ez például akkor is, amikor Salutati a Szentszék elleni ligába küldendő hadisegély miatt sürgette a toszkán államokat, hiszen „magis tempus in hoc extremitatis articulo quam denarios extimamus".[526]

[525] Lindholm, *Studien zum mittellateinischen Prosarhythmus*, p. 18: „der Cursus velox wurde für die schönste der Cursusformen gehalte". Vö. Rossetto, Laura: Per il testo critico delle Epistole dantesche: l'uso del "cursus". In: Bordin, Michele - Fusco, Paolo - Rossetto, Laura (szerk.): Tre studi danteschi. Roma (Jouvence) 1993, 61-131, p. 65: „[…] e tra queste quella di velox, considerata la più sonora e la più elegante da tutti i dettatori".

[526] A függelék 6. levele, ASFi, Missive, 16, f. 6r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Volterrának (1375. 08. 13).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

5.2 Levelek szerkezeti felépítése

A levél klasszikus szerkezeti felépítése a *salutatio*, *captatio benevolentiae*, *narratio*, *petitio* és a *conclusio* volt. A *captatio benevolentiae* a középkorban *exordium* vagy *proemium* néven terjedt el, és a továbbiakban én az *exordium* elnevezést fogom követni. Witt szerint a 13. század eleji vita a levél részeinek számáról 1250 után elvesztette jelentőségét, mivel "általában a dictatorok ragaszkodtak a hagyományos ötrészes mintához, de a tárgytól függően kevesebb felosztást is megengedtek".[527] A levélnek az öt klasszikus része a középkori *missilis*ek gyakorlatában általában háromra redukálódott, hisz a *salutatio* magába foglalta a jóakarat elnyerésének szándékát, a *narratio* végén helyet kapott a felvezetett kérelem, és harmadik egységként megmaradt, befejező formula, mely ugyanakkor fokozatosan finomult.[528] Coluccio Salutati idejében ez még nem ment végbe világosan, így van, hogy a klasszikus részek összemosódnak, de van, hogy jól elkülöníthetően fordulnak elő a levelekben. Ezzel a kutatással, vagyis Salutati leveleiben a különböző egységek előfordulásával és sajátosságaival, a szakirodalom eddig nem nagyon foglalkozott, inkább csak érintőlegesen.[529]

Egy 2021-ben a Verbum folyóiratban megjelent tanulmányomban azt vizsgáltam, hogy a levél témája és típusa (utóbbinál gondolok például a vigasztaló levelekre) befolyásolja-e a levél belső szerkezetét, és ha igen, akkor mennyire és miben.[530] Összegzésként arra a következtetésre jutottam, hogy az adott levél témája minden esetben, a típusa viszont nem mindig. Ugyanis úgy véltem a kutatás végeztével – mely 25 latin nyelvű levélre terjedt ki –, hogy legfőképp a téma és tartalom mellett a címzett az, akihez mérten igazítani kellett különösen a *salutatio* és a *petitio* részeket. A típus azonban, az hogy ez most éppen egy a liga ügyében írt levél volt, egy *Comune* urának halála miatt megírt gyászlevél, vagy egy firenzei polgártársuk érdekében írt levél, nem mutatott szignifikáns eltéréseket. Mivel a véleményem ez ügyben nem változott, hiába lett a vizsgált *corpus* az akkor vizsgált több, mint háromszorosa (82 latin nyelvű levél), így a következőkben az egyes egységek előfordulásait mutatom be és hozok rájuk példákat, persze itt is fontosnak tartottam az átláthatóság miatt ha csoportosítom, melyhez a függelékben található egy vonatkozó táblázat is.

Az *ars dictaminis* volt az írott szöveg, különösen az episztolák szakszerű megalkotásának szabálya, amely „by the end of the eleventh century […] further enhanced the role of rhetoric in Italian education".[531] A kézikönyvekben, vagyis *ars dictandi*ban különös hangsúlyt fektettek a lejegyző oktatók a levél különböző részeinek a fogalmára, leírására, és ami még fontosabb,

[527] Witt: *In the footsteps*, p. 136.

[528] Makkai László - Mezey László: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek: XI–XIV. század.* Budapest (Gondolat Kiadó) 1960, p. 11.; vö. Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, p. 109.

[529] De Rosa: *Coluccio Salutati*, p. 40.

[530] Visegrádi Renáta: Struttura epistolare di alcune lettere di Stato di Coluccio Salutati. *Verbum - Analecta Neolatina* XXII, 2021/2, 397–410.

[531] Witt: *In the footsteps*, p. 16.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

hogy az egyes egységekre több minta is található volt ezekben a könyvekben, címzettekhez és tisztségekhez igazítva például a levél rész stílusát. Ezek a retorikai és stilisztikai kézikönyvek a 11. század végétől készültek, és az egyik első és legjelentősebb, a Monte Cassinói Alberic rövid értekezésében a *dictamen*ről.[532] A *Flores rhetorici dictaminis* cmíű munkájában javasolja minden beszéd retorikai felosztását, vagyis az üdvözlésen túl az *exordium* vagy *proemium*, a *narratio*, az *argumentatio* és a *conclusio* használatát.[533] Az utóbbi háromra csak röviden tért ki, de – ahogy Ronald Witt véli – a *salutatio* és az *exordium* esetében Alberic rámutatott arra a tendenciára, miszerint a levél maga beszéddé válik, amikor úgy jellemzi az *exordium* feladatát, hogy az olvasót figyelmessé és jóindulatúvá kell tennie.[534] A későbbi kézikönyvekben is a legnagyobb részt a *salutatio* és az *exordium* elbeszélésére és példáira szentelték. A *narratió*ra viszont nagyon kevés gondot fordítottak, hiszen úgy vélték a *dictator*ok, hogy ez az egység a tények legrövidebb megfogalmazását kell tartalmazza.[535] 1140 körül egy névtelen bolognai *dictator* egyszerűen úgy határozta meg a levelet, mint „egy beszéd, mely harmonikus és világosan megírt részekből áll, teljes mértékben kifejezve a küldő fél érzését."[536] Láthatjuk, hogy az antik beszéd, az *oratio* a középkor során a levél mintája maradt. „Ahogyan az orationak hat része van, úgy a levélnek is megvannak a szigorúan meghatározott egységei."[537]

Idővel az *ars dictandi*k különváltak a levélgyűjteményektől, melyeket epistolariumoknak és formulariumoknak neveztek. Az előbbiek a tényleges levelezések voltak, az utóbbiak pedig általánosan használható, a személyek, idő és hely szerint átalakítható minták gyűjteményei voltak.

5.2.1 A firenzei kancellár leveleinek szerkezete

Salutatinak a már ismertetett, Da Mogliónak írt leveléből kiderül, hogy saját bevallása szerint mestere tanításából a legfontosabb az *ars dictaminis* ismerete volt, és azon belül az egyik

[532] Vö. Camargo, Martin: *Ars dictaminis, Ars dictandi.* Turnhout - Belgium (Brepols) 1991, p. 20.; a továbbiakban Camargo: *Ars dictaminis*.

[533] Inguanez, Mauro D. & Willard Henry M. (szek.): *Alberici Casinensis Flores Rhetorici*. Montecassino 1938 (Miscellanea Cassinese 14), a továbbiakban: *Alberici Casinensis Flores Rhetorici*, p. 36: „Videndum autem est sollerti studio quae est orationis totius rethorica divisio. Habet enim exordium, narrationem, argumentationem, conclusionem." Vö. Witt: Medieval "Ars Dictaminis", p. 8.

[534] Witt: Medieval "Ars Dictaminis", p. 9.

[535] Witt: Medieval "Ars Dictaminis", p. 13.

[536] Rockinger, Ludwig: *Briefsteller und Formelbücher des eilften bis vierzehnten Jahrhunderts*. Vol. I. München (Georg Franz) 1864, p. 10: „Diffinitio epistole. Est igitur epistola congrua sermonum ordinatio ad exprimendam intentionem delegantis instituta, vel aliter epistola est oratio ex constitutis sibi partibus congrue ac distincte conposita delegantis affectum plene significans."; a továbbiakban Rockinger: *Briefsteller und Formelbücher*. Vö. Witt: Medieval "Ars Dictaminis", p. 9.

[537] Witt: Medieval "Ars Dictaminis", p. 13. Továbbá Witt szerint az *exordium*, mely a hallgatót előzékennyé és figyelmessé teszi, az az egység, amelyik a legjobban visszaadja a levél oratorikus jellegét.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

legfontosabb a levél standard öt részre osztásának a szabálya. A továbbiakban Coluccio Salutati leveleiben fogom elemezni a levél különböző egységeit.

Tudomásom szerint a kritikai irodalom eddig csak szórványosan foglalkozott ezzel a témával. Langkabel nagyon röviden, egy-két mondattal jellemezte Salutati leveleiben a különböző egységeket és példákat mutatott be az átvezető formulákra.[538] A *salutatió*t kihagyva az *exordium*nál azt emelte ki, hogy sok esetben ezek arenga jellegűek, vagyis egy olyan bevezető oklevéltani formula, melyben az olvasó figyelmét ráhangolja az olvasottakra. Később, az egyik levélnél erre is mutatok egy példát. Langkabel rámutat arra, hogy leginkább ajánló levelekben találunk ilyen bevezető részt, és általában nagyon rövid. Hozott egy szép példát is, a 24-es regiszter 131. fólióján lévő levelet, melyben Salutati 1395-ben ajánlja Andrea Malatesta Malatestinek, Cesena urának Giovanni Tomasi Panciaticit: „Tanta raritas virtutis est, ut, ubicumque cernitur eius simulacrum, favor ab omnibus debeatur."[539] A *narratió*nál leírta Langkabel, hogy gyakran a *noveritis* „ahogy tudjátok", vagy *noverit vestra maiestas, celsitudo* „ahogy tudja nagyságtok, felségtek" egységgel kezdődik. Előfordul a *praeteritio* formula is, ez is egyfajta bevezetése a *narratió*nak, mint a *sane repetendum non censemus* vagyis „nem gondoljuk szükségesnek, hogy megismételjük…", de azért mégis megismétli a már ismert dolgokat.[540] Azért is fontos kiemelni, hogy ezek a *narratió*t bevezető formulák, mert ahogy tapasztaltam a leveleknél, a *narratio* egy egység, de több alegységre bontható, erre is igyekszek később rámutatni. A *petitió*ról azt írja Langkabel, hogy többnyire sablonos és hogy a leginkább ilyesmi kifejezésekkel találkozhatunk: „Requirimus et rogamus (/ supplicamus / exhortamur), quanta affectione possumus (/ quanto affectuosius possumus) quatenus amore nostri (/ contemplatione nostri communis) placeat (/ dignetur vestra maiestas; dignemini; velitis taliter providere, quod…)…" Végül a *conclusió*nál is csak annyit ír, hogy leginkább arról ismerhetők fel, hogy ilyen formulákkal kezdődik: „ut aliquando concludamus", „concludentes..." vagy „libet concludendo adicere".[541] Ez persze azt jelenti, hogy ha ezek valamelyike előfordul, akkor bizonyosan a *conclusio* kezdődik, de ha nincs ilyen formula, attól még lehet *conclusio*.

Mint a fejezet elején írtam most nem csoportosítom témák szerint, helyette azt mutatnám be, hogy milyen a levélegységek előfordulása és disztribúciója, mennyiben térnek el, illetve milyen visszatérő formulák vannak ebben a 82 latin nyelvű levélben.

[538] Langkabel: *Die Staatsbriefe*, pp. 27-28.

[539] Langkabel: *Die Staatsbriefe*, p. 27.; ASFi, Missive, 24, f. 131v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Andrea Malatesta Malatestinek, Cesena urának. (1395. 05. 06). Vö. Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 6865, II/948.

[540] Langkabel: *Die Staatsbriefe*, p. 28.

[541] Langkabel: *Die Staatsbriefe*, p. 28.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

5. táblázat. A latin nyelű levelek szerkezeti felépítése.

Levél felépítése	Előfordulás gyakorisága
salutatio, narratio, petitio	26
salutatio, narratio, petitio, conclusio	23
salutatio, narratio	15
salutatio, exordium, narratio, petitio, conclusio	7
salutatio, narratio, conclusio	4
salutatio, exordium, narratio, conclusio	3
salutatio, exordium, narratio, petitio	1
salutatio, narratio, petitio, conclusio	1
narratio, petitio, conclusio	1
narratio	1

Hét olyan levél volt a *corpus*ban, mely mind az öt egységét tartalmazza a klasszikus levélnek. A hétből öt levél autográf, kettőt pedig valószínűleg Antonio Arrighi írt. Két levélnek volt a címzettje Angelo Ricasoli, melyeket bemutattam, az előző fejezeben, részben kitérve a levél részeire is, így például a 27. levél esetében a címzettek szerint módosított *salutatió*kra és *petitió*kra. Mind a hét levél nagyon fontos volt, mind a címzettje, mind a tartalma miatt, így egyrészt a tisztelet is arra indította a kancellárt, hogy minden retorikai és stilisztikai szabálynak megfeleljen. Nem utolsó sorban ezeknek a részeknek megvolt természetesen a maguk funkciója, melyeket egyfajta fegyverként bevetve igyekezett szavainak nagyobb súlyt adni, és még nagyobb eséllyel elnyerni a levél kívánt célját. A két, Firenze püspökének írt levél mellett, egy Géraud Du Puynak, egy Johanna nápolyi királynőnek, egy Luccának és Pietro Gambacortinak és egy Orvieto városának levél, illetve még egy, az ifjú Niccolò Giovanni Casalinak írt vigasztaló levél is tartalmazott minden egységet. Johanna királynőnek a kancellár írt levelet szeptember 4-én vagy 5-én (a levél keltezetlen maradt, ennek oka esetleg az, hogy mégsem lett elküldve) egy firenzei polgár, Dardo di Domenico Bonciani érdekében.[542] A *salutatió*t egy *exordium* követi, melyben előrevetíti kicsit a levél célját is, hiszen az uralkodói bőkezűség és jótékonyság a mondanivalója:

[542] A függelék 54. levele, ASFi, Missive, 16, f. 18v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Johannának, Nápoly királynőjének (1375. 09. <4/5>). A Bonciani család – köztük Dardo édesapja, Domenico Bonciani – a 14. század első felétől, de legkésőbb 1348-tól működött Nápoly, Firenze és Avignon kereskedelmi és pénzügyi háromszögében. Bővebben lásd Tognetti, Sergio: La rappresaglia a Firenze nel secondo Trecento. Due vicende di uomini d'affari in Romagna e a Napoli. In: Tanzini, Lorenzo - Tognetti, Sergio (szerk.): *"Mercatura è arte". Uomini d'affari toscani in Europa e nel Mediterraneo tardomedievale*. Rome (Viella Libreria Editrice) 2012, 249–270, pp. 263–264.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

„Amennyiben illő dolog, hogy a kérések meghallgatásra találjanak az uralkodók füleinél, azok a kérések, melyek ösztönzik a fejedelem bőkezűségét arra, hogy az érdemeseknek viszonzást adjanak, mennyivel inkább meghallgatásra kell találnia a kérésnek, melyet a már odaítélt ajándékok megőrzése érdekében tesznek? Hiszen semmi sem fenségesebb, semmi sem becsületeseb, és végül semmi sem méltóbb az uralkodók megítélésére, mint a jutalmak szilárdsága. Köztudottan az uralkodó kötelessége, hogy az alattvalók készséges szolgálatait méltó jutalommal viszonozza, ámde tudvalevő, hogy a legnagyobb dicsőség teljessége megőrizni mindazt, amit az elöljáró bőkezűsége adományozott."

A *narratió*ra is úgy tér át, hogy az elmondottak fényében reméli Firenze kéréseik iránti kegyes meghallgatását, „melyeket szeretett polgártársunk, Dardus de Boncianis érdekében nyújtunk be, melyek által saját dicsőségünk fényét is munkáljuk". A terjedelmesebb harmadik egységben leírja a körülményeket és okokat, amiért a sanyarú sorsú firenzei védelmére kelt a Köztársaság. Kiderül, hogy a királynőnek tett szolgálataiért viszonzásul a néhai Dominicius di Boncianis, Dardus édesapja, részére 25 uncia juttatását állapítottak meg városuk, Tarentum *fondacó*jának, vagyis kereskedelmi lerakatának a jövedelméből. Dardus viszont beteg és más körülmények is nehezítik az életét, ezért „az embernek bizony, akit mind a testi, mind a külső körülmények bajai körülvettek, ezt a gondoskodást a kegyes megsegítés ajándékának kellene tekinteni, ugyanis honnét is tudta volna ez a férfiú, aki a legsúlyosabb szükségtől szenvedett, akit a betegség legyengített és megtört a nyomorúság, honnét is tudta volna ellátni magát, az anyját és a fiait, hacsak nem folyt volna a királynői kegyesség öléből ez a kegyes adomány." Viszont Firenze úgy értesült, hogy ez az adomány a végrehajtók gondatlansága elkezdett alább hagyni, és az elmúlt esztendőre már el is maradt a kifizetés, mely pedig oly kegyesen volt elrendelve. A helyzet leírása után hangot adott a kancellár kérésének, és a *petitió*ban kérte Johanna közbenjárását az ügyben, hogy küldjön levelet a *iusticiarius*oknak vagy a tarentumi területen lévő más hivatalnokok részére, oly eredményesen, hogy még az előző évre visszatartott összeg is legyen kifizetve és a jövőben ne legyen megfosztva a felség ezen ajándékától. *Conclusió*ként az *exordium*hoz hasonlóan a jótettnek a királynői erényhez, becsülethez való hozzájárulásának kifejezésével zárja a levelet: „ Quod, quamvis in observantiam vestri rescripti et in reginalis culminis honorem accedat, nobis tamen ad gratiam et singulare beneplacitum ascribemus."

A legtöbb, huszonhat levél esetében nem volt sem *exordium*, sem *conclusio*. Mindkettő célja a címzett jóakaratának az elnyerése, egyik a levél elején, másik a levél végén, melyből ha mindkettő szerepel, egy szép retorikai keretet is ad a mondanivalónak, mint az említett Johanna királynőnek írt levélnél. Azonban azon sem kell csodálkozni, ha ez a kettő elmarad, hiszen a kancellárnak hihetetlen munkabírása volt, és napi hét-nyolc levelet fogalmazott meg, és még ha nem is ő írta mindet, de diktálta, vagy legalább átnézte, az ellenőrzése nélkül nem valószínű, hogy levél elhagyta volna a kancelláriát. A legtöbb Sienának írt levélben én csak

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ezt a három egységet fedeztem fel, de ezeknek a célja, hogy sürgesse, ösztönözze őket a ligába való csatlakozásra. Nem kellett semmi fennkölt vagy általános igazság megállapítása, hiszen a lényegretörő, de minél rövidebb, minél velősebb szövegközlés volt a cél. Ugyanez a helyzet szerintem a legtöbb három egységes levél esetében, így a Volterrának, Pistoiának és Milánó urainak küldöttekben.

További huszonhárom levélben a három fő egységen kívül található még a levelet záró illedelmes formula, a *conlcusio*. Míg az *exordium* egy nagyon akkurátusan kigondolt, megfogalmazott felvezetése a levélnek, melyet olvasva és értelmezve az olvasó nagyobb jóindulattal viseltetik a levél további közlendője és a kérés iránt, addig a záró formula általában nem túl változatos. Én az összes, nyolcvankét latin nyelvű levélben harminckilenc levelet záró mondatot vélek *conclusió*nak, és többször ugyanazokat a szavakat, tagmondatokat, szerkezeti egységeket használták a kancellárián. Gyakori kezdő szava a *ceterum* vagy *et ceterum* „továbbá" vagy „és továbbá". De nem szabad elfelejteni, hogy egyrészt, attól még ha ott van a *ceterum*, lehet a narratiónak csupán egy alegysége, és azt sem, hogy a *post-scriptum*okat is sokszor *ceterum*mal írtak hozzá a regiszterben lévő levélhez, akár órákkal a levél megírása és datálása után, mely egy levelen túli egység lényegében. A leggyakoribb annak a kifejezése, hogy ezt Firenze különleges kegynek fogja tulajdonítani („Quod erit nobis gratissimum ac nobis ad singularem gratiam ascribemus."/„Quod nobis ad gratiam et singulare beneplacitum ascribemus."/„Quod nobis ad specialem gratiam ascribemus."/), többször azt is hozzáteszi, hogy „ez bármennyire is önmagában igazságos dolog, mi mégis különleges kegynek fogjuk tekinteni" („Quod quantuncunque iustissimum sit, nobis tamen ad singularem gratiam ascribemus."). Van, amikor egy sürgetőbb levelet egyéb, 'frappánsabb', költőibb módon zár le, mint amikor azt írta Volterrának, hogy "Nam magis tempus in hoc extremitatis articulo quam denarios extimamus."[543] Egy Benabò Viscontinak írt igen szép levelet pedig azzal zárt le Coluccio Salutati, hogy „Dominus vos conservet."[544]

Tizenöt levél esetében a *salutatió*t csak *narratio* követi, mert nem mindig azért írt Firenze, hogy kérje, sürgessen, követeljen valamit, volt, hogy az információ átadása volt a fontos. Ilyen volt például az a John Hawkwoodnak írt levele Firenzének, melyben arról informálta a zsoldosvezért, hogy a kincstartójuk elhalasztja visszaérkezését, míg meg nem kapja az angol társaságnak fizetendő összeget.[545]

[543] A függelék 6. levele, ASFi, Missive, 16, f. 6r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Volterrának (1375. 08. 13.

[544] A függelék 23. levele, ASFi, Missive, 16, f. 10r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 08. 20.

[545] A függelék 14. levele, ASFi, Missive, 16, f. 8r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, az angol zsoldossereg kapitányának (1375. 08. 17.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

5.3 Elemzés egy állami levélen

Zárásként az egyik állami levél átiratán mutatom be e fejezet elemzéseit, tehát a *cursus*okat, a levélegységeket, és a központozást. Ez utóbbinál viszont egy eltérő színnel, pirossal jelzem azt, ha maga a kancellár tett írásjelet, de a modern kiadásban nem tennénk oda, illetve kék színnel jelzem a kiadásban szereplő írásjelet, melyet ma használnánk, de mely helyére Salutati egy másik írásjelet tett. Ugyanígy kék színnel jeleztem azt is, amikor a kancellár nem tett írásjelet, de mi tennénk, például mert a felsorolás megköveteli. Értelemszerűen, ha a kancellár írásjele és a modern egybeesik, akkor nem éltem egy negyedik eltérő színnel, az az eredeti feketével maradt a szövegben. Abból az öt levélből választottam ki egyet bemutatásra, melyek olyan autográf levelek, amik mind az öt klasszikus részét tartalmazzák az episztolának. Az öt levélből viszont négyet már többé-kevésbé bemutattam, viszont egyet csak érintettem a tartalma okán, így erre esett a választásom. Ez a függelék második levele, melyet Coluccio Salutati Firenze nevében Perugia apátjának, Géraud Du Puynak küldött egyik polgára, Zenobio Truffa felmentése érdekében. A levél átirata az említett színkódos írásjelekkel és a *cursus* és levélegységek jelzésével alább olvasható.

2. levél

Firenze, 1375. augusztus 9.

Firenze városa Géraud Du Puyhoz, Perugia apátjához.

Firenze, ASF, Reg. 16. fol. 5r (aut.)

Reverendo in Christo patri et domino, domino . G.! abbati maioris monasterii, vicario etc. venerando nostro patri et amico karissimo.

Domino abbati Perusii.

Salutatio Reverende in Christo pater et domine!. Exordium Confidenter apud clementiam vestre paternitatis preces effundimus, qui nos exaudiri de iustis petitionibus invenimus. Narratio+petitio Cum itaque perceperimus Çenobium Truffe, civem nostrum dilectum, fuisse tamquam socium Iacobi Filippi olim magistri monete alme urbis Rome nostris auditoribus denuntiatum, et fidedignorum attestatione noverimus, ipsum dicto Iacobo nunquam fuisse, socium vel consortem, paternitatem eandem affectuosissime deprecamur, quatenus, ipsum contemplatione nostri, ac etiam iusticie, quam fovet, intuitu, suscipere dignemini favorabiliter commendatum, ut sicut speramus, vestre benignitatis aspirante favore, tam iuste, quam gratiose se iuxta optatum videat celeriter expediri.! Conclusio Quod erit nobis gratissimum ac nobis ad singularem gratiam ascribemus. Datum Florentie VIIII Augusti.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

*Cursus*ok

p.151) 5 petitionibus invenimus. *cursus velox*
p.151) 11–12 celeriter expediri.! *cursus velox*
p.151) 12 gratiam ascribemus. *cursus velox*

A levél három mondatból áll a megszólításon és keltezésen kívül. A három *conclusio* pontra végződik, és mindegyik a *cursus velox* ritmusát hordozza. Az *celeriter expediri* után úgy tűnik a kancellár nem pontot írt, hanem talán felkiáltójelet. Azonban leginkább egy pontnak tűnik, amiből egy vonást húzott felfelé, ami alapján lehet felkiáltójel, de lehet egy áthúzott vessző, vagy ami a legvalószínűbb, egy ponttá átalakított vessző. Az átiratban mindenestre pontot tettem, és az elemzésemben is a pont előtt szereplők közé soroltam a benne fellelt *cursus*t. Maga a prózaritmus viszont kétségtelen, hogy mindhárom esetben *velox*, melyre tudatosan ügyelt a kancellár, hiszen egy fontos egyházi méltóságnak küldte levelét, Perugia apátjának. Valószínű, hogy ezekben a levelekben gyakran nem vesszők szerepelnek, hanem *dictamen* jelek. Ilyen jel fordulhatott elő ebben a tagmondatban is: „et fidedignorum attestatione **noverimus**, ipsum dicto Iacobo nunquam **fuisse, socium vel consortem**". A két vessző csak a másolatban látható, a mondern átiratban nem tettem ki, hiszen az *accusativus cum infinitivus*os szerkezetben nem lehet elválasztani a vezérigét az *infinitivus*tól és az alanynak megfelelő *accusativus*tól.

Érdekesség ennél a levélnél, hogy a címzettet megelőzi a címzés, mely összesen a az elemzett levelek közül csak három esetben fordult elő. Minden levél azzal kezdődik, hogy a lehető legrövidebben, sokszor csak egyetlen *dativus*ban álló szóval jegyzik le a címzettet (*Senensibus*, *Aretinis*, *Duci Janue*, etc.), majd jön az exordium, és a levél többi része. A címzett leírása viszont nem úgy szerepel a *missilisben*, mint a regiszterben, mert a másolatba feltehetőleg maguknak írták röviden a levél elé, hogy ha később kéne, könnyen vissza lehessen keresni a levelet.[546] E levél esetében viszont a címzett lejegyzését („Domino abbati Perusii") megelőzi a konkrét címzés, mely valószínűleg olyan formában szerepelhetett az expediált levélben is, bár minden bizonnyan az „etcetera" által rövidített rész kiírásával.

Minden levélegység előtt látható, hogy melyik rész kezdődik. Az *exordium*ból a *narratió*ba a „Cum itaque" kezdő szavakkal tér át. Nem mindig határolódnak el élesen az egyes egységek, időnként egybeolvadnak, mint ez esetben a *narratio* és a *petitio*, ahol előbbi része lett a kérés kifejezése, azzal együtt alkot egy egységet. A levelet pedig egy általános *conclusio* formulával zárja, mely így szól: „Ez a mi számunkra a lehető legkedvesebb dolog lesz, és a ti különleges szívességeteknek fogjuk tulajdonítani."

Coluccio Salutati egész életében követte és használta az *ars dictaminis*t, az írás előírt művészetét, mely tudása a bolognai tanulmányain alapult. Ezt kiegészítve a kortárs és klasszikus irodalmak ismeretével és egyéni munkabírásával és tehetségével az általa írt művek, levelek és

[546] A címzéshez még lásd a 4.2.2. fejezetet.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

kancellári feladatainak maximális ellátása a lakhelyéűl szolgáló *Comuné*ben ünnepelt kancellárrá tették. Olyannyira, hogy miután 1400 novemberében ő – egész családjával egyetemben – megkapta a polgárjogot, a hálával telt firenzeiek a kinyílvánító okiratban kiemelték a kancellár hatalmas tudását, különösen a retorikában és az írás, a fogalmazás művészetében, az *ars dictaminis*ben: „Considerantes virtutum merita et scientiam eminentem, qua, presertim rhetoricis et arte dictaminis, in pluribusque aliis pollet vir egregius et insignis ac in hoc, cum pace omnium dictum sit, pro veritate, in Italia singularis, ser Coluccius... ad presens et iamdiu honorabilis et dignissimus Cancellarius... Comunis...”.[547]

[547]Marzi: *La Cancelleria*, p. 147. és ugyanitt a 9. jegyzet. Vö. Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 112.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

6. Coluccio Salutati korai latinsága

6.1 A kancellár latin stílusa és írásképe

Coluccio Salutati korai latinsága egy eléggé összetett kérdés, illetve igen fontos is, tekintve, hogy ő volt Petrarca és a saját nemzedékét követő humanista értelmiségiek közt az átvezető, ő volt, aki átadta a stafétabotot, és aki Petrarca útját igyekezett követni a hivatala által megszabott keretek között is.[548] Salutati büszke volt arra, hogy gyorsan és pontosan tudott írni, noha nem mulasztotta el elpanaszolni sem a sok munkát és a sok elfoglaltságot, melyek által a kancelláriai hivatala megsemmisíti őt.[549] Ezt a panaszt ráadásul nem sokkal az általam vizsgált levelek után, október 28-án írta a kancellár. Nagy volt a munkabírása, hiszen 31 éves kancelláriai hivatali ideje alatt több mint 8000 levelet írt, vagyis átlagosan napi hét-nyolc levél készült el, és nem szabad elfeledkezni arról, hogy egy levélhez három változat is készült. Alátámasztja azt a tényt, hogy a kancellár a saját stílusát is belevitte az állami levelek megfogalmazásába, mind az antik hatás, mind a szép Cicerói körmondatokkal megfogalmazott levelek, mind az, hogy ő maga is utalt rá a familiáris levelekben, de szerintem leginkább az a folyamat, mely egy-egy levél megírása mögött állt. Ugyanis azt tudjuk, például Witt is rámutatott arra, hogy egy levél megírásakor legalább három példány készült.[550] A tanácsülés befejezte után visszatért az irodájába, ahol az elhangzottak alapján papírra vetette az elküldendő levél első, nyers változatát, melyre a továbbiakban piszkozatként fogok utalni. Ezt utána átnézte, még javítgatta, majd átmásolta az általa gondosan vezetett és összeállított regiszterbe, és a piszkozatpéldányt kidobták, hiszen már nem volt rá szükség. Witt azt írja, hogy sokkal rendezetlenebb kinézete van a Salutati által vezetett regisztereknek, mint az őt megelőző kancellárokénak, noha a korai regisztereiben leginkább tisztázott másolatok szerepelnek.[551] Salutati sokszor javítgatta a másolatot, módosította,

[548] Vö. Reynolds - Wilson: *Copisti e filologi*, pp. 140–141.

[549] Novati: *Epistolario*, vol. I, lib. III, ep. XXII, 209–213, p. 209, Salutati levele ser Andrea Giustinak (1375.10.28): „Inter occupationes innumeras, quibus hoc cancellariatus officium me cancellat [...]"; vö. Nuzzo: Szerzői hibák, pp. 31–42.

[550] Witt: *Coluccio Salutati*, p. 11.

[551] Uo.: „On the other hand, although occasionally there are lastminute corrections and deletions, previous registers consist primarly of neat final drafts [...]".

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

szépítgette, volt, hogy a kész *missilis* elküldése előtt, de volt, hogy már utána.[552] Ebben a fejezetben először ezekről a másolatokon látható javításokról írok, majd az írásképről, azon belül főleg az egyes betűkről, mélyebb paleográfiai elemzések nélkül. Utána áttérek a fonológiai és helyesírási jelenségekre, végül pedig egyes szavakra, illetve az olasz és a latin nyelv közti nem túl széles határvonalra. Zárásként a levelekben előforduló idézeteket fogom külön is ismertetni, melyekhez a kancellár fő ihletői Vergilius *Aeneis* című műve és a *Zsoltárok könyve* voltak.

6.1.1 Javítások, áthúzások, marginális betoldások, *lapsus calami*

Szükséges már az elején kihangsúlyozni, hogy a legtöbb esetben a tisztázott másolatok szerepelnek a regiszterben, és inkább csak egy-két áthúzás és javítás, vagy sorfölötti betoldás látható. Ugyanakkor vannak olyan levelek, melyekben nagyon sok javítást eszközölt a kancellár, és ha a mit mire és miért javíthatott kérdésekre keressük a választ, akkor betekintést engednek szó szerint a levél megírásának a folyamatába és Salutati gondolkodásába is. Ezáltal pedig ezek olykor hasznosabbak számunkra szép letisztázott, az eredeti *missilis*t – valószínűleg – hűen visszaadó másolatok. Azonban több típusa is volt ezeknek a módosításoknak: áthúzás, javított rész sor fölé vagy margóra beírása, margóra írt utólagos gondolat beágyazása, sor fölé írt szó utóag történt beírása, a *scribatur* előfordulása, akaratlan hibák, tévesztések, akaratlagos finomítások. A továbbiakban nagyjából követve ezt a sorrendet, arra törekszem, hogy ezekre az esetekre hozzak példákat, és bepillantást nyújtsak kicsit a regiszteri másolatok létrejöttébe.

Egy *missilis* és másolatának tanulságai

A központozás és *cursus* című fejezetben már írtam az *corpus* első leveléről, és mutattam példát az utólagos javításra a Sienába küldött levél esetében, ahol a regiszteri másolaton túl fennmaradt az eredeti expediált levél is, amit a küldönc elvitt Siena vezetőinek, és ők azt, és csakis azt olvasták fel.[553] Nem tudták, hogy a kancellár még utána ugyanezen levelet kicsit módosította. Jóllehet nem is kellett, hiszen tartalmát tekintve nem történt módosítás, csak apróbb javítás. A legszembetűnőbb az, mely bizonyosan a *cursus* szempontjából eszközölt javítás volt, mert a regiszteri másolatba írt és onnan a missilisbe írt clausula, a „qua oc-ca-si-ó-ne neg-lí-gi-tis" csak és kizárólag *cursus tardus* lehet, de a másolatban később javított „quo consilio negligatis" egy *cursus velox*, és a clausulában ezutóbbi volt az elvárt hangsúlyalapú ritmus. Ez tényleg azt bizonyítja, hogy később is belejavított még. Azonban volt eltérés még a két hordozó között, ami problémás. Az egyik a *provenerit*/*pervenerit* a másik a*fuerat*/*fuerit*. Sem a másolaton sem a *missilis*en nem látható javítás. A *fuerat*/*fuerit* esetében az biztos, hogy a helyes szó a *fuerit*,

[552] Vö. WITT: *Coluccio Salutati*, p. 11: „[...] where the register contains a clean copy, the writing of the actual letter could have either preceded or followed registration."

[553] A függelék 1. levele, ASSi, Conc, 1787, 11, nem autográf *missilis* és ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 08).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

mert a szintaxis a *coniunctivus*t követeli meg:

> „Cogitate fratres karissimi, in que fueritis perducti pericula, quanta quantitate pacem cum libertate vestra redimere vos oportuit; considerate unde et a quibus hec deflenda clades **provenerit** et quot modis de eodem iniquitatis et malitie fonte, tum clam, tum palam **fuerit** vestra temptata libertas."

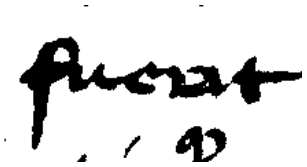

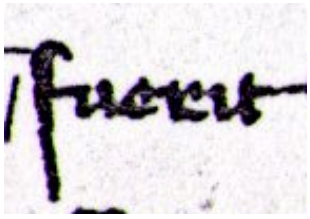

22–23. kép. A bal oldali autográf írásban *fuerat*, a jobb oldali nem autográf *missilis*ben pedig *fuerit* olvasható.

A két képen látható, hogy a missilisben teljesen biztos, hogy nem „a", hanem „i" betű szerepel, de ki kell hangsúlyozni, hogy ezt nem maga a kancellár írta, ő csak átmásolta a regiszterből. Míg a regiszterbe maga Salutati írta meg a levelet, ott viszont nem tudom ennyire biztosan kijelenteni, hogy egyik vagy másik betű olvasható. Ugyanis első látásra inkább tűnik *fuerat*nak a szó, legalábbis, ha csak az írásképre hagyatkozunk, és nem figyeljük magát a mondatot. Viszont az írásképet jobban megnézve, és már valamennyire ismerve Salutati kezét, elmondható az „r" betűjéről, hogy többféleképpen (legalább három eltérő formában) is írta, melyre lejjebb kitérek, itt az a fontos, hogy sokszor a lábból nem csak felül, de alul is húzott vonalat, és míg a felső a betűk összekapcsolását hivatott szolgálni, addig az alsó nem. Úgy tűnik tehát, hogy „ra" szerepel, de tekintve azt is, hogy a másoló „ri"-t írt, meglehet, hogy a tinta folyt meg egy kicsit, és az eredményezte a nem helyesnek tűnő alakot. Még egy további dologra térnék ki e kapcsán, mégpedig arra, hogy nem csak én gondoltam az „a" olvasatra átírásomkor. Hermann Langkabel, aki ezt a levelet már kiadta, egyértelmen a *fuerat* szót írta le. Ugyanakkor Alessandro Gherardi is idézte a levélből a fent bemásolt mondatot, és nála az olvasat a *fuerit* volt. Gherardinál feltételezhetnénk, hogy az eredeti *missilis*t látva írta ezt az alakot, viszont azt jelezte volna az idézésnél, és nem tette, csak a regiszterre hivatkozott. Másrészt az is feltételezhető, hogy ő is belegondolt az „a"/„i" esetekbe, és mivel végülis kép alapján bármelyik lehet, a latin nyelvtan szabályai által követelt kötőmódban írta át a létige helyes alakját. Én minden esetre a függelékben található átiratban meghagytam a *fuerat* alakot, mert a kép alapján inkább tűnik annak, de az apparátusban jeleztem, hogy a helyes olvasat a *fuerit*, mely a *missilis*ben is olvasható.

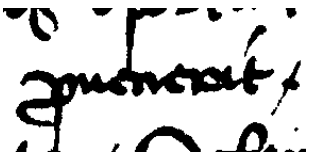

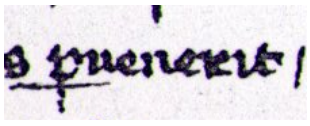

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

24–25. kép. A bal oldali autográf írásban *provenerit*, a jobb oldali nem autográf *missilis*ben pedig *pervenerit* olvasható.

Ez az eltérés tehát magyarázható, a másik már problémásabb eset. A kép alapján itt nincs okunk tintamegfolyást vagy hasonló körülményt feltételezni, hiszen egyértelműen látszik a *pro* és a *per* szabályosan rövidített alakja. Salutati a *provenire*, míg a másoló a *pervenire* szót írta, és egyiknél sincs jele semmiféle javításnak. Értelmét tekintve a *provenio* alak a valószínűbb, tehát amit a kancellár írt (és később nem javított). Ezért én úgy gondolom, hogy itt egész egyszerűen másolói hibát kell feltételeznünk, vagyis rossz rövidítést használt az igéhez kapcsolt *praepositio* esetében. Langkabel is *proveniót* írt, azonban Gherardi *perveniót*, ami ismét felveti a kérdést, hogy vajon látta az eredeti, Sienában megőrzött példányt, csak nem hivatkozott rá.

Még egy olyan esetet hozok fel, amikor fennmaradt a másolat és a *missilis*, noha sajnos itt sem autográf mindkettő, csak a másolat, az elküldött levél pedig se nem Arrighié, se nem Fortinié, hanem valószínűleg egy harmadik kéz írása.[554] Itt is elég valószínű, hogy előbb készült el a regiszteri másolat, mint a *missilis*, ez a regiszteri javításokból egyértelműen látszik, hisz ami ott törölve lett, az a missilisben nincs, és ami sor fölé lett utólag írva, az a missilisben a folyamatos írás része. A regiszterben látszik, hogy először azt írta a kancellár, hogy „Et quoniam negocium lige **ad quam** nos fraternis affectibus concupiscimus aggregari", de később javította, és áthúzva az „ad quam"-ot, sorfölé írta a helyette írandó *cui* vonatkozó névmást. Ezen javítás után adhatta ki a feladatot egy írnoknak Salutati, hogy az általa írt példányt átmásolva írja meg a Sienaiaknak ténylegesen elküldendő változatot. A *missilis*ben ugyanis nyoma sincs semmiféle javításnak, ott egyértelműen az olvasható, hogy „Et quoniam negocium lige **cui** nos fraternis affectibus concupiscimus aggregari". Egyéb javítás is volt a regiszterben, amikor csak a javított rész került át a *missilis*be. Például először azt kezdte írni a kancellár, hogy „ad festinandum vestros", de mivel azt akarta írni, hogy „a követségetek eljövetelének siettetésére", még ezen a ponton megállt, tehát bizonyosan az írás pillanatában, és mielőtt folytatta volna az *ambaxiatorum* szó leírásával, átjavította a *vestros*t *vestrorum*ra, egyezteteve az őt követő főnév *pluralis genitivusá*val, mely szóvégi „s" javítása a „-rum" végződésre az arab 4-es jelölő abbreviátor jellel jól látszódik a másolatban. A *missilis*ben viszont már csak a tisztázott „ad festinandum vestrorum ambaxiatorum adventum" olvasható. A keltezésnél először Salutati 9-ét írt, de ezt is még *inter scribendum* javította, áthúzta, és utána írta a helyes 10-ét, mely a *missilis*ben is szerepel.

Marginális bejegyzések

A legtöbb esetben nem maradt fenn a *missilis*, így sokszor nem tudhatjuk a másolat alapján, hogy pontosan az a szöveg jutott-e el a címzetthez. Mert sokszor látunk javításokat, de nem biztos, hogy azt rögtön az írás pillanatában, vagy a *missilis* elküldése előtt. A levelekben sok-

[554] A függelék 4. levele, ASSi, Conc, 1787, 13, nem autográf *missilis* és ASFi, Missive, 16, f. 5v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 10).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

szor fordul elő javítás, módosítás. Van, amikor *inter scribendum* észreveszi és rögtön javítja, van amikor nem. A javítás a levél megírása után is megtörténhetett, ilyenkor az adott szót, a mondatrészt, vagy akár a teljes mondatot is áthúzta és ha úgy gondolta elfér a fölötte lévő sorok közti részben, akkor sorfölé írta a javított részt, melyet minden esetben egy ma hatványjelként vagy háztetőként ismert szimbólummal (^) jelzett. Volt, hogy nem fért el, ilyenkor a bal vagy a jobb margóra írta a javított részt, és jelezte a marginális írás előtt egy szimbólummal, és egy ugyanolyan szimbólummal a levél szövegén belül, pont úgy, ahogy ma is megcsillagozzuk azt a részt a szövegben, amihez még máshol hozzáírunk. Azért is hálás dolog ez az olvasónak – aki nyilván nem a címzett, hanem maga kancellár, a segédei, más kancellárián dolgozók, vagy az idővel köré gyűlt értelmiségiek –, mert ha egy levélben több, két, három vagy még ennél is több utólagos betoldást írt a margóra, akkor a különböző szimbólumokkal történő jelzések nélkül előfordulhat, hogy nehéz az író fejével kibogozni a mondanivalót. Nem csak áthúzott rész javítása került persze margóra, mert volt, amikor a levél megírása után támadt még egy gondolata, amit be is szúrt ahhoz a részhez, ahová kigondolta.

Olyan is került a margóra, ami az elküldött levélben bizonyosan nem szerepel; ezek általában az adminisztratív marginaliák, az írnokoknak szóló utasítások. Ilyen volt az egyik Bernabò Viscontinak írt levél is, amelyben a bal margóra került, hogy „Parancsba adtuk futárainknak, hogy ha követeink máshová is eljutnak, ugyanezen levelet, melyet most írunk, törekedjenek mindenhol bemutatni."[555] Hogy ez nem Milánó urának szól, az is erősíti, hogy ezt a marginális bejegyzést nem kíséri semmilyen betoldó jel, amit máskor nem mulasztott el kitenni, és itt sem erről lehetett szó. Továbbá volt olyan, amikor a bal margón a *scribatur* szó szerepelt, mellyel a végleges változat elkészültét jelezte Salutati. Az volt a szabály, hogy a pápának, a bíborosoknak, a császárnak és a királynak küldött levelek esetében, annak megírása után a *Signoriá*nak jóvá kellett hagynia. Ezt követően írták hozzá, hogy *scribatur*, vagyis ezzel jelezték a kancellárnak és a segédeknek, hogy expediálni kell a levelet, az engedélyt megadták. Ténylegesen viszont a piszkozatot, a levél vázlatát nézte meg a *Signoria*, és ha ők elfogadták, akkor került be a regiszterbe a letisztult végleges változat, tehát az, amelyik fennmaradt a levéltárban – melyen azért mint eddig is láttuk vannak javítások, hiszen akár az elküldés előtti utolsó pillanatban is indokolhattak változtatást a politikai események.[556] Ez utóbbi eset, vagyis hogy a *scribatur*ral ellátott végső másolatok kerültek be a regiszterbe, csak a 19. és 20. regiszterekre igaz, tehát a 15. és 16.-ra nem.[557] Ezért is lehet az, hogy ritka, legalábbis a száz levélből egyszer fordult csak elő az állami levelek másolatain. Ez az egy eset a Firenze püspökének írt levélben volt, melyet Francesco Landini érdekében írt:

[555] A függelék 51. levele, ASFi, Missive, 16, f. 17r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 03.

[556] WITT: *Coluccio Salutati*, p. 4.

[557] Vö. uo. p. 12.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

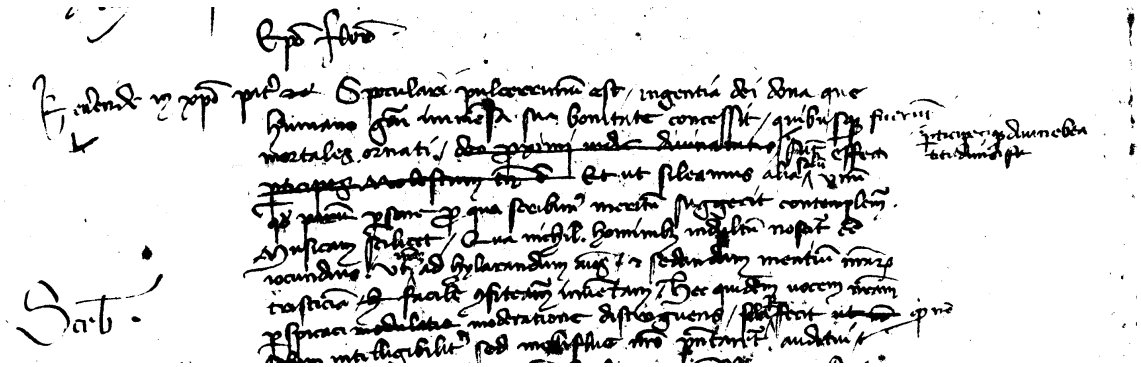

26. kép. *Scribatur* szó rövidítésének előfordulása az Angelo Ricasolinak írt levél bal margóján.[558]

Keltezési problémák

Már a disszertációm korábbi részében is előkerültek keltezési, vagyis pontosabban keltezetlenségi problémák. Most arra szeretnék egy esetet hozni, amikor véleményem szerint egy hibás keltezésről van szó. Egy magyar vonatkozású, az imént is említett levél, melyet Milánó urának, Bernabò Viscontinak küldött a *Signoria*, ha minden igaz, szeptember 3-ára van keltezve.[559] Azért mondtam, hogy ha minden igaz, mert Ludwig Bertalot gyűjteményében ennél a levélnél szeptember 13-ai keltezést írt,[560] Alessandro Gherardi pedig, aki a levél regesztáját közölte, szeptember 3-át írt.[561] A szöveg teljes közlése Attilio Antonielli és Francesco Novati kiadásában érhető el, azonban ők nem a regiszterben lévő másolatot közölték, hanem a lombardiai kancelláriának egy 15. század eleji *zibaldoné*jának a töredékén található másolatot.[562] Az ilyen kancelláriai válogatott feljegyzések, *zibaldoné*k igen kiemelt fontosságúak, hiszen ezek a főleg kortárs politikai és irodalmi jellegű dokumentumok hasznos mintát, hasznos anyagot szolgáltattak az elmélkedéshez, és legfőképp az utánzáshoz. Mint tudjuk, Salutati leveleit több kancellárián is az utánzás szándékával másolták le, így ez a lombardiai is ennek egy ékes példája lehet. Ebben a töredékben, vagy legalábbis az átiratban nem szerepel keltezés, de a kritikai apparátusban jelezték, hogy a regiszteri másolatban szeptember 13-a szerepel. Wenzel Gusztáv nem a teljes átiratot, de a Magyar Királyságra vonatkozó részt közölte, ő viszont hónap és nap nélkül, csak az évszámot írta ki, de nála az is 1375 helyett 1376.[563] Végezetül Armando Nuzzo két kötetes incipit gyűjteményében szintén 3-át írt.[564] Így tehát Gherardi és Armando

[558] A függelék 73. levele, ASFi, Missive, 16, f. 21r-v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Angelo Ricasolinak, Firenze püspökének (1375. 09. 10).

[559] A függelék 51. levele, ASFi, Missive, 16, f. 17r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 03.)

[560] Bertalot: *Initia Humanistica Latina*, p. 787, n. 14130.

[561] Gherardi: *La guerra*, pp. 129–130, n. 35.

[562] Antonielli-Novati: Un frammento, pp. 280–281, n. 21.

[563] Wenzel: *Magyar Diplomáciai*, p. 133, n. 119.

[564] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, n. 3691, I/520.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Nuzzo szeptember 3-ája és Bertalot, illetve Antonielli és Novati 13-ája áll rendelkezésemre a datáláshoz, illetve persze maga a másolat.

Amíg a Firenzei Állami Levéltárban nem volt lehetőségem az eredeti regisztert megnézni, az átiratban szeptember 3-át írtam, mert a képen úgy látszik, mintha a három láb előtt lévő X át lenne húzva. Ráadásul ezt a levelek kronológiai egymásutánja is alátámasztotta. Viszont amikor az eredetit megnézhettem úgy tűnt, mintha egy másik tintával lenne írva, és talán mégsincs áthúzva az X. Annyi bizonyos, hogy elbizonytalanodtam a keltezést illetően. Ha az előtte-utána írt leveleket megnézzük, sem túl megnyugtató a helyzet, mert az előző folió *verso* oldalán lévő bejegyzés is szeptember 13-án kelt.[565] Egy kicsit visszább menve viszont egy nagyjából folytatólagos kronológiáról beszélünk, hiszen ha megnézzük a 15. folio *versó*ját, a felső, Bernabónak írt levél augusztus utolsó napján kelt, alatta a Galeazzónak írt feltehetően ugyanakkor, a következő oldalon az Arezzónak írt levél szeptember első napján kelt, az alatta lévő, John Hawkwoodnak írt levél pedig másodikán.[566] És visszaértünk az iménti levélhez, ahol a lap Konrad von Wittingernek írt felső levele szeptember 3-án kelt,[567] míg ugye a lenti, mely a pisaiakhoz és Pisa urához íródott, szeptember 13-án. Ezt követi az ominózus levél, mely szeptember 3-án vagy 13-án kelt, majd az ezen levélhez szorosan kapcsolódó, Milánóban lévő követekhez írt levél, mely 4-ére van keltezve, bár egyértelműen látszik, hogy itt is 14-e volt írva, de itt biztosnak tűnik, hogy az x át lett húzva. A következő levél pedig 4-én kelt és még sok levél íródott míg elérnénk a 13-ai dátumhoz. Időrendben tehát az elsőnél biztos 13-a van írva, semmi jele az áthúzásnak. A másodiknál mintha át lenne húzva, engem ott főleg a tintaszín zavart meg (az eredetiben a levél fekete tintával van írva, de az áthúzás kék színű, amiből viszont nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, ha az eltelt hét évszázadot figyelembe vesszük, hiszen a tinta színe és árnyalata is változhat), a harmadiknál pedig biztosan át van húzva az X, így lett a keltezése 4-e.

Mint írtam korábban, ezek a leveleket tartalmazó oldalak szépen, rendezetten kerültek a regiszterbe. Azt tudjuk, hogy nem ezeken az oldalakon lettek megfogalmazva, hanem először elkészült a piszkozat, majd az alapján a regiszteri másolat, majd az elküldött missilis, bár utóbbi két folyamat egymásutánja nem volt kőbe vésve. És persze ez az eljárási metódus sem, hiszen több olyan levéllel találkoztam a regiszterben, ahol voltak kisebb-nagyobb javítások, de alap esetben ezek már a letisztázott szép levelek. Mindent gondosan megtervezett Salutati, az üres lapok előre fel voltak osztva, hogy hova körülbelül milyen hosszúságú levelek fognak kerülni, ugye a piszkozatpéldány alapján. Az ominózus levelet megelőző kettő az én *corpus*omban viszonylag ritkaság számba menő levél, tekintve, hogy nem a *Signoria*, hanem a háború miatt

[565] A függelék 50. levele, ASFi, Missive, 16, f. 16v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pisa urának, Pietro Gambacortinak (1375. 09. 13.)

[566] A függelék 45-48. levelei, ASFi, Missive, 16, f. 15v–16r.

[567] A függelék 49. levele, ASFi, Missive, 16, f. 16v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Konrad von Wittinger zsoldoskapitánynak (1375. 09. 03).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

választott *Otto* vagyis a Nyolcak nevében lett írva. Az *Ottó*nak ekkor, szeptemberben még nem volt saját jegyzője, így Salutatit kérték fel, hogy fogalmazzon meg néhány levelet. Ez a kettő is így született meg. Meglehet, hogy ezt a kettőt 13-án másolták be és addig egy lapot üresen hagytak, ám sokkal valószínűbb, hogy 3-án lett mindkét levél megírva, csak az alsót, mivel még nem lett ténylegesen kiküldve, nem keltezték, csak utólag 13-án, amikor elküldték. Emellett szól egyrészt a tény, hogy sok esetben élhettek ezzel az utólagos keltezéssel, mert az utolsó szó és a Datum között szokott lenni egy kis helykihagyás, másrészt, ez a levél nem autográf, hanem Antonio Arrighinek, Salutati másik segédjének a keze. Viszont az utolsó mondat és úgy tűnik talán az azelőttinek is egy része, illetve maga a keltezés is nagyon gyanús, hogy a kancellár keze. Ezzel tehát lehetne magyarázni a szeptember 13-ai dátumot a Bernabò Viscontinak küldött levél esetében, viszont azt kell akkor feltételeznünk, hogy előtte egy keltezetlen, azelőtt pedig egy harmadikai levél szerepelt.

Ami persze a legfontosabb a datáláshoz is, az a levelek tartalma. Ebben, a Milánó urának írt levélben több lényeges dologra is kitér. Kifejezi örömét, hogy szemben Galeazzóval, Bernabò továbbra is kitart a Szentszék elleni liga mellett, és kéri is, hogy próbálja testvérét is jobb belátásra téríteni. Továbbá, ami nekünk igazán lényeges, hogy Firenze szeretné összekötni szövetségét I. Lajos magyar, lengyel és horvát királlyal, és ezért követeket küld hozzá, melyhez kéri Milánó urát is, hogy tegyen ugyanígy, és válassza ki a küldendő követeit. Végül kéri Bernabòt, hogy a sereg felét, mellyel a szövetség irányába tartozik, gyorsan küldje el, hogy hathatósan ellent tudjanak állni Sant'Angelo bíborosának fegyveres csapatainak, akik a minap megszállták a hegyekben fekvő Montebenit, és ott hozzáfogtak egy erőd építésébe, noha az fele részben Firenze földje. A következő levél is ezekre a témákra vonatkozik, de azt Salutati firenzei vulgáris nyelven írta két nagykövetének, Donato Barbadorinak és Filippo Bastarinak, akik ekkor Milánóban tartózkodnak. Sürgeti a követeket, hogy azon legyenek, hogy szavaikkal elérjék Bernabònál, hogy állítsa elő követeit a magyar király felé. Utasítja őket, hogy sürgessék a milánói követ, Ruggero Cane érkezését, akire (és a vele érkező seregre) nagy szükség van a Montebeniben kialakult helyzet miatt. Ez a két levél egymásután íródott, hisz a tartalmuk is szorosan kapcsolódik.

A regiszterben a következő Bernabónak írt levél szeptember 8-án kelt.[568] A levél megírása és keltezése után a margón hosszan túlmenve lett írva még szöveg, a dátum viszont itt, ugyan egy másik áthúzása után, de egyértelműen nyolcadika. Ennek a levélnek is a központi témája, hogy nagy szükség van Ruggero Cane elküldésére, akinek jelenléte már csak a Hawkwooddal, a Montebeniben lévő angol sereg zsoldoskapitányával, való barátsága miatt is nagyon fontos lenne, akinek az utolsó zsoldot hamarosan kifizeti Firenze és utána félnek, hogy mi fog történni. A margón többek közt szó esik a magyarokkal köttendő liga szükségességéről is, és itt kiemeli

[568] A függelék 66. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 08.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze, hogy gondoskodniuk kell arról, hogy a velenceiekkel való szövetségük miatt nehogy ne valósuljon az meg. Jelen érvelés esetében a lényeg az, hogy tartalmát tekintve minden bizonnyal a korábbihoz képest később kelt levél ez a 8-ai, így egyértelmű, hogy logikailag a vizsgált két levélnek 3-án és 4-én kellett íródnia.

Hogy eredetileg miért írhatott maga a kancellár 13-át és 14-ét, arra csak az a hipotézisem van, hogy hiba. A majdnem minden keltezést befejező „tertia decima indictione" miatt annyira a kezében volt az x és a három láb, hogy a szeptember 3-a helyett véletlenül írt 13-át. Egyszerű tévedések megesnek, melyet visszamenőleg javított is, ráadásul emlékezzünk arra a familiáris levelélre, melyben ekkortájt panaszkodott, hogy túl sok levelet kell fogalmaznia és roskadozik a teher alatt.

Nazális rövidítések okozta hibák

Salutati esetében gyakori hiba volt, hogy a rövidítésnél lemaradt a nazális hangot jelölő vonás, de olyan is előfordult, hogy nem kellett volna ott legyen, mégis látható. Ilyen *superfluum nasalis* volt például a Galeotto Malatestának írt levélben a *floridius* esetében.[569] Az „iu" fölött látszik egy nazális rövidítő jel, így a feloldása valószínűleg „floridinus" kéne legyen, de ilyen szó nem létezik, és ez egy olyan tévesztése volt Salutatinak, melyet észre is vett, mert láthatóan áthúzta az abbreviátor jelet:

27. kép. Az autográf levélben a kancellár áthúzta a felesleges és hibás nazális jelet.

Egy másik levélben, mely nem autográf, hanem Antonio Arrighi írta firenzei vulgáris nyelven, szintén található egy oda nem illő nazális rövidítés. A Valdinievole és Valleriana helytartójának írt levél utolsó mondatában a „togliendo via ogni materia e chagione che potesse indurre il contrario" mondatrészben a regiszterben nem *ogni*, hanem „ongni" olvasható. Azonban az „ongni" egy hiba, tévesztés, ráadásul fölötte még egy plusz nazális rövidítés is szerepel, ami nincs áthúzva.[570] Ebben a formájában teljesen értelmetlen, így Luca Boschetto tanácsát megfogadva a „via ogni materia" mellett döntöttem, de persze ez nem biztos olvasat, amit jeleztem a levél kritikai apparátusában.[571]

A 92. nem autográf levélben volt további két, nazális abbreviátor jel hiányát érintő eset, melyek problémásak voltak, és a megoldásuk sem teljesen megnyugtató. Az első eset az alábbi

[569] A függelék 89. levele, ASFi, Missive, 15, ff. 3v-4r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Galeotto Malatestinek, Rimini urának (1375. 09. 17).

[570] A függelék 96. levele, ASFi, Missive, 16, f. 25v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Guido Machiavellinek, Valle Nebule és Valle Ariane vikáriusának. (1375. 09. 19).

[571] Luca Boschetto professzor úrnak önzetlen segítségét és a közös munkát ezúttal is nagyon köszönöm.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

mondatban található:

> „Eapropter illustrem magnificentiam vestram affectuosissime deprecamur, quatenus amore nostri ac in nostram complacentiam singularem, quando dictus dominus Çanobius expeditionem felicem et celerem assequatur, dignemini vestros favores inpendere et oportunas intercessiones ac litteras indulgere."[572]

A regiszteri másolatról készített mikrofilmes képen, és az eredetiben is megnézve, a *complacentiam singularem* után átszik egy vessző (vagy dictamen jel, de itt valószínűbb a vessző), majd egy „q" betű, egy kis kihagyás, és utána az „no" betűk. Tehát a levélben az olvasható, hogy „[...] in nostram complacentiam singulare, q no dictus dominus [...]". Luca Boschettóval tanácsát megfogadva maradtam a „quando" alaknál, melyet erősít a tény, hogy Cappelli *Abbreviaturarum*ában is szerepel egy „qno" vagy „quo" rövidítés, mely fölött a nazális abbreviátor jelzés a *quando* alakot rövidíti.[573] Ez esetben viszont feltételeznünk kell, hogy Antonio Arrighi hibázott, és lefelejtette a nazális rövidítést. Nem megnyugtató következtetés, de persze előfordulhatott, hogy a segéd sietségében elfeledkezett róla.

A másik eset a következő, levelet záró mondatban okozott fejtörést a levél átírásakor:

> „Quia iniquum foret, quod qui ubicumque degat ex iniuncto sibi canonicatus honore, multipliciter oneratur emolumentis debitis fraudaretur, hoc tamen quantumque iuste petatur nobis ad gratiam specialissimam ascribemus."[574]

A levélben feltehetőleg az olvasható, hogy *ex iniucto*. Azonban, mivel ilyen alak nem létezik, felvetettem, hogy esetleg invicto lehetne, mert máskor is eőfordult, hogy az „i" betű pontját jelölő vonal fölötti vonás nem az „i" betű fölött van, hanem eltolódott. Az *invicto* alak és az *ex invicto sibi canonicatus honore* már egy hipotézisnek elmenne, de még mindig nem volt meggyőző megoldás. Itt úgyszintén Luca Boschettó vetette fel, hogy szerinte itt is a nazális rövidítésjel maradhatott le, és akkor a helyes olvasat lehetne az *ex iniuncto*, mely minden bizonnyal a helyes olvasat is: *ex iniuncto sibi canonicatus honore* („a kanonoki címmel járó megtiszteltetésből").

Azért is gondolom, hogy mindkét esetben a nazális rövidítésjel hiányáról lehet szó, mert egyrészt a levél nem autográf (ilyen hibázás inkább feltételezhető egy segéd által írt levélben, mint maga a kancellár által írt levélben), másrészt a két eset két egymást követő mondatban található. Ha csak egy esetről lenne szó bizonytalanabb lenne a hipotézis, de véleményem szerint itt a két eset egymást erősíti. Mivel azonban egészen biztos nem lehetek benne, a levél apparátusában mindkét esetben jeleztem, hogy „forsan nasalis abbreviatio deest ab assistente".

Morfológiát és szintaxist érintő javítások

[572] A függelék 92. levele, ASFi, Missive, 16, f. 24v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Niccolò II d'Estének, Ferrara és Modena urának (1375. 09. 18).

[573] Cappelli, p. 311.

[574] A függelék 66. levele.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Sokszor történt azért javítás a szintaxis javítása miatt, vagy mert például az egyes szavakat elírta. Utóbbira példa, amikor a *pestifefera* nem létező szót javította a helyes *pestifera* alakra úgy, hogy az első „fe" szótagot áthúzta.[575] Itt mintha egy reduplikációról lenne szó, viszont nem a szótő ismétlődik, hanem egy belső szótag. Lehet, hogy mivel összetett szóról van szó, mely a *pestis, -is* nőnemű főnév és a *fero, ferre, tuli, latum* rendhagyó ige összetétele, lehet, hogy ez okozta, hogy a „fera" első két betűje reduplikálódott. Egyszerű elírás is lehet, melyet észrevett és javított a kancellár.

Voltak olyan javítások, amikor a mondatrészek rossz sorrendjét észreveszi és korrigálja. Erre is mutattam már példát a vigasztaló levélben, ahol a „vestris funebribus litteris" szószerkezetet javította a „funebribus vestris litteris"-re, de mivel többször is volt ilyen, hoznék még egy példát erre a hibatípusra. Az egyik levélben a megírása után még hozzá akart írni *Ceterum* kezdetű egy mondatot, de mivel már keltezte, így a *Datum* szó elé tett egy szimbólumot (egy vonás és alatta két pötty), és a bal margóra írta a szöveget.[576] Itt először *vestram fraternitatem*et akarhatott írni, de a *vram* négy betűjéből és az abbreviátor jelből csak az első két betűt írta le, majd áthúzta, így bizonyos, hogy az írás pillanatban rájött a hibára. Megszólításokban és a *petitió*ban a jelzőt mindig megelőzi a jelzett szó, mint például a *prudentiam vestram*, *amici carissimi*, *paternitatem vestram*, etc... esetében is. Ezért áthúzta a vr-t, leírta, hogy *fraternitatem*, és utána írta a főnévvel egyeztetett nőnemű, *accusatívus*ban álló *vestram* melléknevet.

A szintaxisról Salutati esetében elmondható hogy számos középkori latin sajátosságot megőrzött, és, hogy De Rosa szavaival éljek, „nem mentes a hibáktól és pontatlanságoktól".[577] Valóban ezek a hibák és maguk az áthúzások, javítások – melyek amúgy sokszor nem hibák, inkább csak stilisztikai szempontból történt javítások –, de ezek sokszor előfordulnak a regiszteri másolatokban, a *missilis*ekben viszont nagyon ritka, ott csak ha tényleg fontos a javítás. A mondatokban előszeretettel használja a quod kötőszót indicativussal, még akkor is, ha stilisztikailag jobb lenne az infinitivus. Azonban az tény, hogy a középkorra jellemző egyszerűbb mondatok helyett bonyolultabb és hosszabb mondatokat használ, és elődeihez képest gyakoribbak nála az accusativus cum infinitivus és nominativus cum infinitivusos szerkezetek, erre látható egy példa, ahol magát a levelet is úgy kezdte Guillaume Noëllethez, Sant'Angelo in Pescheria bíboros urához, hogy „Pridie paternitati vestre recolimus nos scripsisse". A kérést vagy kívánságot kifejező igék után a kancellár az ut vagy quod használata helyett mindig a quatenus-t használja, például a következő *petitió*ban:

[575] A függelék 7. levele, ASFi, Missive, 16, f. 6r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak (1375. 08. 13).

[576] A függelék 41. levele, ASFi, Missive, 16, f. 14v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 28): „Ceterum pro expeditione lige fraternitatem vestram hortamur, quatenus circa mandatum transmittendum et aliqua de quibus per vestros ambaxiatores scriptum vobis credimus efficacem operam placeat celeriter adhibere."

[577] De Rosa: *Coluccio Salutati*, p. 44.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

„Eapropter amiciciam vestram cum instantia deprecamur, quatenus, pro eiusdem Çenobii expeditionem, tum audacter quam favorabiliter oportunas dignemini operas indulgere."[578]

Az okát nem tudom, talán nyomatékosítás végett tesz mindig a *quatenus* elé és után is egy-egy vessző, vagy egy-egy pontot, akkor is ha kiírja a szót, és akkor is, ha a rövidített „qts" alakját írja (a fölötte lévő abbreviátor jellel). Továbbá igen gyakori a kancellár leveleiben a relatív mondatfűzés is, mellyel az addigiakra, vagy az előző terjedelmesebb mondat egészére utal vissza. Gyakori levélzáró conclusio a „Quod nobis ad specialem gratiam ascribemus." mondat, vagyis, hogy „Ezt a ti különleges szívességeteknek fogjuk tulajdonítani." vagy egy ehhez hasonló záró formula vonatkozó névmással kezdve. Stilisztikailag, bár Filippo Villani „Cicero majmának" nevezte Salutatit krónikájában, de De Rosa rámutat, hogy levelei távol állnak tőle, mert bár senki sem tagadja, hogy Salutati rendkívüli író, „de stílusa csak a kiválóságnak azt a fokát éri el, amelynek megérintését a kor irodalmi műveltsége engedte".[579]

<u>További javítások</u>

Sokszor előfordult, hogy a stilisztika miatt javított, mert miután leírt egy szót, volt, hogy eszébe jutott egy sokkal expresszívebb, vagy szerinte odaillőbb kifejezés. Ilyen volt a *gradientes* a *procedentes* helyett vagy a *confidentissime* a *securissime* helyett.[580] Utóbbinál érdekes, hogy nem az egész szót húzta át, csak az első felét, a *secur*t és a *confident* szót írta fölé. További példa a *reluceat* a *profulgeat* helyett,[581] a *praemiorum* szó a *meritorum* helyett,[582] vagy a *legatus* helyett írt *orator*, mely utóbbinál látszik, hogy a középkorban a kettőt szinonimaként használták a követekre.[583] Nemcsak a latin, de az olasz levelekben is módosított szavakat, így használta végül a *notificare* szó helyett a *comandare*t a Perugia lakóit érintő kiáltványában Salutati.[584]

Volt továbbá olyan eset is amikor hibásnak tűnik egy adott szó alakja, de nem lett javítva. Persze azt utolsóként szabad feltételeznünk, hogy kancellár hibázott, de az egyik John Hawkwoodnak küldött levélben egy *gerundivum* egyeztetése feltételezi ezt. Ebben, a szeptember 8-án írt levélben az alábbi mondatot írta Salutati:

[578] A függelék 3. levele, ASFi, Missive, 16, f. 5v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Niccolò Orsinine, Nola grófjának (1375. 08. 09).

[579] De Rosa: *Coluccio Salutati*, p. 45.; Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 112–114.

[580] A függelék 20. levele, ASFi, Missive, 16, f. 9v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Niccolò Giovanni Casalinak, Cortona urának (1375. 08. 18).

[581] A függelék 39. levele, ASFi, Missive, 16, f. 14r. Autográf regiszteri másolat,melyet Firenze küldött Orvietónak (1375. 08. <26/27>).

[582] A függelék 54. levele, ASFi, Missive, 16, f. 18v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Johannának, Nápoly királynőjének (1375. 09. <4/5>).

[583] A függelék 59. levele, ASFi, Missive, 16, f. 19v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött I. Francesco da Carrarának, Padova urának (1375. 09. 06).

[584] A függelék 35. levele, ASFi, Missive, 16, f. 13r. Autográf regiszteri másolat, mely Firenze kiáltványa volt Perugia lakóinak érdekében (1375. 08. <25>).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

„Propter quedam ardua negocia, quibus magnificus frater noster dominus Bernabos Roggerium Canem preposuit prout per ipsius litteras nuper accepimus fuit suus adventus ut asserit retardatus **ad concludendum colloquia communicata** vobiscum de quibus ipsam novimus contentari, et nos parati sumus similiter munerere..”[585]

A félkövérrel szedett *gerundivum*os szerkezetben a *pluralis accusativus*ban álló *colloquia* főnévvel kéne egyeztetve legyen a *concludo* 3. *conigatió*s ige *gerundium*a, vagyis a mondatban az „ad concludenda colloquia communicata” kéne szerepeljen. Ez a valószínűbb javítási lehetőség, melyet úgy tűnik elmulasztott megtenni a kancellár, de *singularis*ban is állhatna a *colloquia* és akkor „ad concludendum colloquium communicatum” szerepelne, így viszont két szót is javítani kéne, nem csak egyet. Értelme szerint, hogy valami megbeszélt ügy vagy ügyek elvégzésére késik a milánói követ érkezése, szerintem mind az egyes, mind a többes szám lehetne, viszont itt a két szám keveredett.

6.1.2 Fonológiai jelenségek, helyesírás és íráskép

Daniela de Rosa szerint a firenzei Köztársaság szolgálatában őt megelőző kancellárok latin nyelvezetéhez képest Salutati nyelvezete nyelvtanilag sokkal helyesebb.[586] Igyekezett a legdurvább helyesírási hibákat kiküszöbölni a kancelláriából, így például a „h” mássalhangzó mindig szabályosan szerepel. Bár első kancellári évének egyik levélben volt egy felesleges h megjelenés, amikor ostium helyett hostiumot írt, de ez persze csak egy eset. Az viszont biztos, hogy ez nem véletlen, mert ennél a levélnél a másolat és a missilis is fennmaradt, és mindkettőben hostium szerepel. Lehetséges, hogy itt az olasz hatásról lehet szó, és a nem ejtett, néma h miatt lett hostium ostium helyett.[587]

A középkori és humanista íróknál a „t” és a „c” betűk használata nem mutat egységes képet. Mind Salutati, mind a segédei a „c” írását részesítik előnyben a „t”-vel szemben az olyan szavakban, mint *amicitia*, amely így *amicicia* lesz. Ugyanígy a „ci” alak van használva „ti” helyett például a következő szavakban: *suspicionum*, *suspicionibus*, *negocium*, *spacio*. Vannak viszont bizonyos szavak, melyekben a „ti” alakot használja következetesen a „ci” helyett, ilyen például a *pernitiem*, *contemplationem*. Egyértelmű eltérés Salutati és segédei közt, hogy a kancellár úgy tűnik következetesen a megszólításban a carissimus háromvégű melléknév megfelelően egyeztetett alakját mindig „c” helyett „k”-val kezdi. A segédei egyáltalán nem következetesek, hol *carissimi*, hol pedig *karissimi* alakot használnak. Ez már csak az autográf kérdésnél is fon-

[585] A függelék 70. levele, ASFi, Missive, 15, f. 2r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, az angol zsoldossereg kapitányának (1375. 08. 08).

[586] De Rosa: *Coluccio Salutati*, p. 42.

[587] A függelék 1. levele, ASSi, Conc, 1787, 11, nem autográf *missilis* és ASFi, Missive, 16, f. 5r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Sienának (1375. 08. 08).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

tos, hiszen ha nem „k”-val kezdődik az említett jelző az üdvözlésben, akkor gyanús, hogy nem maga a kancellár írta saját kezével. Persze nem minden *salutatio* kezdődik úgy, hogy *fratres karissimi*/*carissimi*, *amici karissimi*/*carissimi*, etc..., de igen gyakori.

A „q” vagy „v” előtt álló „m” fonetikai okokból „n”-re változik, például az olyan szavakban, mint a *quandocunque*, *tanquam* vagy *quanvis*. Azonban itt is megjegyzendő, hogy Salutati harmincegy évig volt kancellár, így ezt a teljes hosszú folyamatra kell érteni, ugyanis ezekben a korai levelekben, még az „m” és az „n” ingadozó volt „q” és „v” előtt, bár ezt nehéz nyomon követni, mert a legtöbb esetben a középkori nazális és abbreviátor jellel ellátott rövidített alakban szerepelnek, így csak arra a pár esetre hagyatkozhatunk, amikor ténylegesen ki van írva, és ilyen formában én találtam *tamquam* és *tanquam* alakot is a korai levelekben, mellyel egyértelmű, hogy ez még nem volt következetes. Azt azonban hozzáteszem, hogy teljesen kiírt alakban az autográf levelekben csak „m”-mel találtam, tehát *tamquam* alakban, míg összesen két esetben volt „n”-nel írva, mely leveleket nem ő, hanem az egyik segédje, Antonio Arrighi írta. A „p” előtt is volt, hogy az „n” helyett „m”-et használt, legalábbis az *imposterum* szó esetében ez egyértelmű, mert ebben a 82 levélben hét esetben is ebben a formában írta.

Jellemző Salutatinál, hogy az „xst” esetében a középső mássalhangzó kiesik, így lett az *exstiterat* szóból *extiterat*. Az *auctor* helyett a középkori *autor*, illetve az *autoritas* alakot használja. A *nihil* szónak a hagyományos alakját a *nichil*t használja mindig, és ugyanígy a familiáris levelekben a *mihi* helyett a *michi* alakot használja.[588] Ráadásul az alábbi mondatkezdő nichil egy szép humanista N betűvel kezdődik, melyet inkább a 90-es évektől használt.

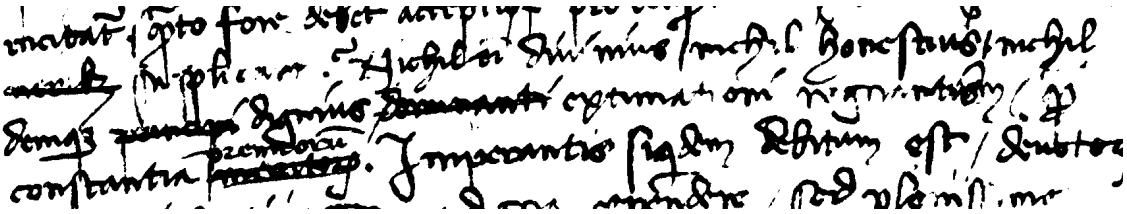

28. kép. „Nichil enim divinius, nichil honestius, nichil denique dignius extimationi regnantium, quam constantia premiorum.”[589]

Az egyik autográf levélben elkezdte írni Salutati, hogy „ac nostrum beneplacitum singulare”, de „p” helyett „b”-t írt, ami miatt be sem fejezte a szó leírását, mert rögtön rájött a tévesztésre, és a „beneb” alakot áthúzva utána leírta a helyes *beneplacitum* alakot. Ezt szerintem magyarázni csak a zöngés/zöngétlen mássalhangzópárokkal lehet, és minden bizonnyal a hangzás és kiejtés miatt történt a tévesztés, amit viszont az írás pillanatában észlelt, de javítani nem tudta a b szára miatt, így egyszerűbb volt áthúzni.

[588] Vö. De Rosa: *Coluccio Salutati*, p. 43.

[589] A függelék 54. levele, ASFi, Missive, 16, f. 18v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Johannának, Nápoly királynőjének (1375. 09. <4/5>).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

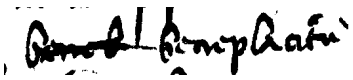

29. kép. Áthúzva a hibás „beneb”, és utánaírva a helyes *beneplacitum* alak.[590]

Előfordul, hogy a hosszú mássalhangzót röviddel írja, mint például a debacchor ige esetében, melynek két esetben fordul elő ragozott alakja, de mindkétszer egy c-vel írva. Ennek az ellentéte is megfigyelhető, amikor a rövid helyett használt hosszú mássalhangzót, mint az *aeternus* háromvégű melléknév esetében, mely a semleges nemű *nomen accusativus*ával egyeztetve *aeternum* lett, viszont ezt egyszerűsített diftongussal és hosszú mássalhangzóval írta, így lett belőle etternum.[591] A középkori gyakorlatnak megfelelően az „ae” és „oe” diftongusokat „e” helyettesíti, viszont a szakirodalom szerint Salutati 1391-től elkezdte használni a klasszikus kettős magánhangzókat, diftongusokat. Azonban 1391 előtt is voltak elvétve jelei ezen kísérletének, szándékának, mert már a korai leveleiben is előkerült az *e caudata*, melynek három előfordulásával találkoztam a vizsgált levelekben, minden esetben Coluccio Salutati kezével írva:

30. kép. Romandiolę[592]

31. kép. reędificet[593]

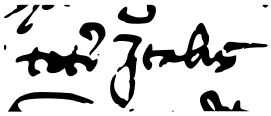

32. kép. Italię[594]

Salutati írásáról röviden

A humanista írás 15. század eleji elterjedésének egyik első és legfontosabb alakja Franesco Petrarca volt. A babérkoszorús költő szeretett olvasni, gyűjteni a klasszikusok írásait és inspirálódva az ókori szerzők írásaiból, nem utolsó sorban örömét lelte az írásban is. Az ő idejében a merev gótikus írás volt használatban. Egyik familiáris levelében, melyet Boccacciónak írt, pontosabban Giovanni da Certaldo-nak (valamikor 1364-1368 közt), a fiatal segédjéről ír, aki segít neki kódexeket másolni, mely ifjú Giovanni da Ravenna, aki később maga is jelentős humanista lett, és Giovanni Malpaghini néven vált ismertté.[595] Ennek a levélnek a második fele

[590] A függelék 27. levele, ASFi, Missive, 16, f. 11r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Angelo Ricasolinak, Firenze püspökének (1375. 08. 22).

[591] A függelék 39. levele, ASFi, Missive, 16, f. 14r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Orvietónak (1375. 08. <26/27>): „apud nos nomen etternum ac nostrum amorem”.

[592] A függelék 9. levele, ASFi, Missive, 16, f. 6v-7r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött <Joannes de Haricuriának, Dax (Acqui) püspökének> és Romagna helytartójának (1375. 08. 14).

[593] A függelék 23. levele, ASFi, Missive, 16, f. 10r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 08. 20.

[594] A függelék 51. levele, ASFi, Missive, 16, f. 17r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 03.)

[595] *Familiarum Rerum* XXIII, 19. A levél kiadását lásd Fracassetti, Josephus: *Francisci Petrarcae Epistolae*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

a fontos most témám szempontjából, ugyanis ebben beszél az írásképről is. Az irodalomnak, mint írtam, a *scrittura gotica* volt az írásképe, melyről Petrarca azt írta, hogy látványos igen, de nem olvasható, ezért nem jó. Ez a gondolat fog elvezetni a humanista íráshoz, de már ő maga is tett kezdő lépéseket, így például már nincs nála ligatúra, amely két vagy több betű egybeírását jelenti, a leggyakoribb ilyen az „st", „fi" voltak. Ezen kívül nála kezdődött az a törekvés, hogy legyen vessző, legyen ortográfia, helyesírás és legyenek új, olvashatóbb betűk. Hagyományosan Petrarcának tulajdonították a semi-gótika írástípust, de már ezzel az írással másolták le Lucanus *Pharsalia* című művét is 1305-ben, melyet egy vatikáni kódex őrzött meg (Vat. lat. 11559). Az viszont kétségtelen, hgy Petrarca előszeretettel használta és finomította[596] Ullman szerint, és őutána Petrucci is azon a véleményen volt, hogy Salutati a Petrarca által kezdeményezett semi-gótikus stílust ötvözte a karoling minuszkulával, így közelítve az antikvitás előtti, vagyis a *pre-antiqua* íráshoz. Petrucci 1387-ben jelöli meg ennek a töréspontnak a dátumát, de Witt elemzése 1380-ra teszi,[597] A firenzei kancellár tehát ötvözte a semi-gótikát a korábbi karoling minusculával, és így jött létre a pre-antiqua, amit a Poggio által használt humanista antiqua követett. Az első ilyen írás Poggio egy 1402-1403-ban írt esszéje a kutatás szerint.[598] Az állami levelekben viszont, különösen ezekben az 1375-ben írt levelekben Salutati írnoki vagy kancelláriai kurzív írásával találkozhatunk.[599]

Kifejezetten a kancellár írásával és betűinek vonásaival nem szeretnék foglalkozni, mert arról hozzáértőbben már írtak, többek közt De La Mare, Armando Petrucci és Ronald G. Witt, én csupán az általuk leírtak és az általam feldolgozott levelek tükrében fogok néhány jellegzetes betű képet bemutatni.[600] Csak Coluccio Salutati kézírásával foglalkozok, így értelemszerűen a nem autográf levelekben lévő betűket és betűkapcsolatokat nem érintem (kivéve egy esetet).

Salutati a leveleit kancelláriai minuszkulával írta, melyre az volt jellemző esetében, hogy kicsik, és az elődeihez képest kerekdedebbek voltak betűi, rajtuk minimális díszítéssel (nem csak

---

de Rebus Familiaribus et Variae. Vol. 3. Florentiae (Typis Felicis Le Monnier) 1863, pp. 236–241, a továbbiakban Fracassetti: *Francisci Petrarcae Epistolae*. A jegyzetekkel ellátott olasz kiadását lásd idem: Fracassetti, Giuseppe (szerk.): *Lettere di Francesco Petrarca. Delle cose familiari libri ventiquattro lettere varie libro unico*. Vol. 5 (ed ultimo). Firenze (Successori Le Monnier) 1867, pp. 87–110, a továbbiakban Fracassetti: *Lettere di Francesco Petrarca*.

[596]*Ritorno all'antico e reazione antigotica*, Paleografia Latina, DVL. Vö. Fracassetti: *Lettere di Francesco Petrarca*, pp. 88–89.

[597]lásd hozzá Witt: *Coluccio Salutati*, pp. 17–18 és Petrucci: *Il protocollo notarile*, p. 44: „[...] Salutati fu una delle personalità culturali in cui più chiaramente si manifestò la crisi grafica dell'umanesimo, e che più concretamente e direttamente di altri ne avviò il processo risolutivo, conclusosi ai primi del Quattrocento con la nascita dell'"antiqua" in campo librario e la formazione dell'"italica" in ambiente documentario".

[598]Reynolds - Wilson: *Copisti e filologi*, p. 145.

[599]Vö. Nuzzo: Szerzői hibák, pp. 34–35.

[600]Salutati korai írásképére lásd Petrucci: *Il protocollo notarile*, pp. 24–32.; a későbbi időkre pedig főleg De la Mare: *The Handwriting of Italian Humanists*, pp. 35–39.; Witt: *Coluccio Salutati*, p. 16.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

a másolatra, de az expediált levélre is igaz volt).[601] Az „a” betű nála és a segédeinél is sokszor egy alul nyitott háromszögre vagy háztetőre emlékeztet két vonásból áll, mely a sietségnek tudható be. Azonban Salutati törekedett arra, hogy kerekítse, hogy megadja az ívét. Az „e” betűje a maihoz hasonló, viszont egyáltalán nem hurkolta. Inkább tűnik egy „c” betűnek a szavakon belül és a szavak végén, ahol azzal különbözteti meg, hogy az ív felső részét meghosszabbítja. Van, amikor az „e” betű jobban felismerhető, ilyenkor mintha két vonással írta volna le, egy alsóval, mely ilyenkor az előző betűvel ligatúrát is alkothatott és ilyenkor egy „i” betűnek tűnik, de felette húzott még egy vonalat. Az „i” betű egy lábból állt, és ha két „i” került egymás mellé, akkor a második sokszor lett „j”, fölöttük ékezetet nem tettek, inkább csak ha segíteni akarta az olvasót, mert mondjuk túl sok láb van, és ezzel jelezte, hogy ez egy „i” betű, nem egy „m” vagy „n” része. Van, hogy az írás pillanatában, akár a gyorsaság miatt szűkebben írt betűket, így a „c” olykor „o” betűnek tűnik. A 82. nem autográf levélben így eleinte fejtörést okozott a „qoqd” rövidített alak, de mivel persze „quocquod” nem létezik, és mert a kép (és főleg az eredeti) alapján az „o” helyes olvasata a „c” magánhangzó lehet, így a „qcqd” alak, tehát egyértelműen a *quicquid* vonatkozó névmás szerepel ott, mely egy a latinban létező szó, és melynek a mondatban elfoglalt helyén még értelme is van: „Nos tamen, quicquid favoris eidem Johanni duxeritis impendendum, nobis ad gratiam et singluare beneplacitum ascribemus.”[602]

Feljebb említettem az „r” betű esetében, hogy háromféle alakban is előfordult. Az egyik az ismertetett és talán leggyakoribb (mind a kancellár, mind a segédei által), amikor húzott egy lábat, amiből fent és lent is húzott egy vonalat. Az előbbinek van funkciója, mert az kapcsolja össze a következő betűvel, az alsónak viszont látszatra nincs, talán megkülönböztető szerepe lehetett. A második előfordulása ugyanígy néz ki, csak az alsó vonal nélkül, tehát abban a formában, ahogy ma is használjuk. Az utolsó pedig, ami ritkább, és úgy tűnik, csak az egyes szavakon belül fordul elő, amikor egy „z” betűnek vagy pontosabban az et tirói rövidítésének tűnik. Az „n” és az „m” kettő, illetve három lábból állt, de az utóbbinak a második és harmadik láb közti hurkát van, hogy megnagyobbítja, ezzel is megkülönböztetve a többitől, jelezve, hogy ha itt egy nagyobb hurkolás van szó végén, az valószínűleg egy „m” betű lehet. Továbbá a szó végén álló n vagy m utolsó szárát gyakran le is húzta, és ez jelentette az adott szó lezárását. Volt, hogy ez javítást is indokolt részéről, amikor a 68. levélben először azt írta, hogy „in Aretinorum limites”, melyben az *in praepositió*t át akarta javítani a kancellár az *intra* szóra, viszont hiába vett észre még az írás pillanatában, az „n” betű második szárát előzőleg lehúzta a sor alá, ezért át kellett húznia, és utána írni a javított szót.

[601] WITT: *Coluccio Salutati*, p. 16.

[602] A függelék 82. levele, ASFi, Missive, 16, f. 22v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Genova urának, Domenico Campofregosónak (1375. 09. 13).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

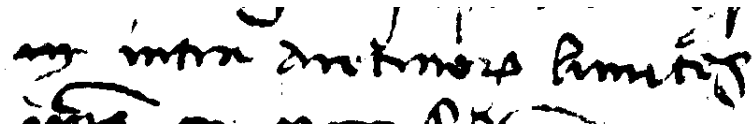

33. kép. Az autográf levélben a kancellár javíotta az *intra* elöljárószóra az *int*.[603]

Néha az is előfordult, hogy kimaradt egy betű, amit utólag beírt az adott szó fölé, főleg, hogy ezzel jelölje a szintagmán belüli egyeztetést. Ez viszont sokszor nem hiba volt, hanem tudatos. A számoknál, pontosabban a dátumoknál, főleg, ha a szövegen belül fordult elő, akkor is a sorszámot egy föléírt betűvel jelezte. Erre példa az egyik Volterrának írt levél, amelyben sürgeti Firenze, hogy a hadisegély összegét az elküldött *mazerius*nak legkésőbb jelen hónap (augusztus) 24. napjáig adják át („saltem die XXIIII presentes mensis"). A napot jelölő „XXIIII" feloldása a *vigesima quarta*, melynek a végződését jelöli a föléírt „a" betűvel.[604] Nem csak ilyen esetekben került fölé betű, volt, amikor egyszerűen lemaradt, ilyen például az *aliqualiter* esetében föléírta „a" betű a 6. levélben.[605]

6.1.3 A latin és az olasz szavak, és kontakthatásuk

A száz állami levélből nyolcvankét levelet latinul írt Salutati, és tizennyolcat vulgáris nyelven, olaszul, Toszkán nyelvjárásban írt meg. A regiszterben az olasz nyelven írt leveleknél is a címzés és a datálás mindig latinul volt, tehát, ha például a Milánóban lévő firenzei követeknek, Donato Aldighierinek és Filippo Bastarinak írt Salutati olasz nyelven, a címzés akkor is „Domino Donato et Filippo", a keltezés pedig „Datum Florentiae die XXV Augusti, XIII indictione".[606] Követendőnek a latin nyelven való írást tartotta, és ha valaki nem latinul írt, azt nem mulasztotta el megszólni, de ő maga is a kisebb városoknak, *Comuné*knak, mint például Borgo San Lorenzo, illetve a firenzei követeknek mindig olaszul írta meg az utasításokat. De a nagyobb városoknak és uralkodóknak mindig latin nyelven írt.[607] Az olasz nyelvészettel nem foglalkozok az értekezés keretében. Később tervben van, hogy nem egyedül, hanem hozzáértőbb kutatókkal közösen megvizsgáljuk Salutati olasz nyelvű állami leveleinek a nyelvezetét, helyesírását, nyelvi sajátosságait. Ezen fejezetben tehát főleg a latin nyelvű levelekről lesz szó, de mivel tizennyolc levél firenzei toszkán nyelven íródott, néhány érdekességre, és nyelvi jelenségre szeretném majd felhívni a figyelmet, mely úgyszint a kancelláriai működésbe és a napi

[603] A függelék 68. levele, ASFi, Missive, 15, f. 2r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Galeazzo Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 08).

[604] A függelék 19. levele, ASFi, Missive, 16, f. 9r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Volterrának (1375. 08. 18).

[605] A függelék 6. levele, ASFi, Missive, 16, f. 6r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Volterrának (1375. 08. 13).

[606] A függelék 36. levele, ASFi, Missive, 16, f. 13r. Részben autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Donato Aldighierinek és Filippo Bastarinak, Firenze nagyköveteinek Milánóba (1375. 08. 25).

[607] Vö. Witt: *Coluccio Salutati*, p. 15.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

folyamatokba is betekintést enged.

Maga a latin nyelv és annak újbóli tanulmányozása, használata, az antik használatához minél jobban felérni próbálkozás mind jellemzi a humanizmust. Egy olyan nyelven írtak és gondolkoztak, mely már Salutati idejében is bő kétezer éve létezett, hiszen az ókori Róma nyelve volt már a Krisztus előtti 8. században. Persze az a latin különbözött a középkor latin nyelvétől, tudniillik a nyelv folyamatosan változik, formálódik. Változik a szavak, és egyes betűk, hangok kiejtése, a hangok lejtése, ritmusa, változnak bizonyos szavak jelentései, és új szavak jönnek létre, legyen szó egyszerű szóképzésről, szóösszetételről, vagy a jövevényszavak beolvadásából, mely kortól és helyszíntől volt leginkább függő. Így a levélben előfordult elvétve olyan eset, amikor a latin levélben fordult elő „olaszos" kifejezés, és olyan is, amikor az olasz levélben fordult elő „latinos" kifejezés. Mivel rendszeresen írt Salutati hol latinul, hol olaszul, és mivel mindkettőt használta is napi szinten, a két nyelv egymásra hatása nem meglepő, pláne, ha még hozzávesszük a kettő közti alapvető hasonlóságokat, hiszen az olasz nyelv egy újlatin nyelv.

A regiszterben tehát a címzés mindig latinul volt, de ez nem az elküldött levél, hanem a megőrzött másolat, ezek inkább maguknak voltak jelölések, amikor később visszalapoztak hozzá. Egy eset mégis volt, amikor nem a latin alakját írta egy névnek hanem az olaszt. A Galeoto Malatestának írt szép és hosszú latin nyelvű levél előtti címzésben a kancellár a nevet nem latinosan írta, és nem is azt írta, hogy Galeocto, hanem hogy Galeotto.[608] Még egy gondolat erejéig maradok a címzésnél és a neveknél. Nem mindig írta ki a teljes keresztnevet, volt, hogy az igazán hétköznapi nevek esetében csak az első két betűt. Így volt olyan eset, amikor az angol zsoldoskapitánynak írt levélmásolatban a Johannes nevet csak Jo alakban írta.[609] Más példa is volt erre, így volt hogy a követeknél Jo, illetve Do alakot írt, mely utóbbi csakis Donato lehetett.

A latin nyelvű levelekben néha előfordul a latin szónak az olaszos alakja. A *corpus*ban egyetlen Johannának, nápolyi királynőnek írt levélben két ilyen szó is szerepel.[610] Az egyik a *fundaci*, mely a levélben *genitivus*ban áll, a *nominativus* alakja a *fundacus*. Ugyan már az 1200-as évektől datálható, hogy latin nyelvű levélben előfordult, a *fundacus* ugyanúgy az olasz *fondaco* szó latinosított alakjaként volt használva.[611] A másik olaszos kifejezés bizonyos hivatalviselőkre vonatkozott, mert arra kérte Salutati Johannát, hogy írjon a *iusticiarius*oknak vagy a tarentumi területen lévő más hivatalnokoknak („Iusticiario seu aliis officialibus in Tarentinis finibus"). A Rezasco alapján, itt a Justiziere/Gustiziere hivatalnokról lehet szó, akinek a feladata

[608]Igaz, a fényképen nem látszik, cak az eredetiben és a levéltárban hozzáférhető mikrofilmen. A függelék 89. levele, ASFi, Missive, 15, ff. 3v-4r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Galeotto Malatestinek, Rimini urának (1375. 09. 17).

[609]A függelék 70. levele, ASFi, Missive, 15, f. 2r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött John Hawkwoodnak, az angol zsoldossereg kapitányának. (1375. 09. 08).

[610]A függelék 54. levele, ASFi, Missive, 16, f. 18v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Johannának, Nápoly királynőjének (1375. 09. <4/5>).

[611]Vö. *Fundacus*, Du Cange.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

az igazságszolgáltatás volt, mint bíró és mint végrehajtó is.[612] Az egyik nem autográf levélben Antonio Arrighi a keltezésnél olaszosan írta a *septembris*t, így ott *settembris* szerepel.

Az olasz nyelvű levelekben is előfordulnak latinos alakjai a szavaknak, így például a *conditione* a *condizione* helyett,[613], a *ricettare* helyett a *riceptare*,[614] vagy a *sollecitudine* a *sollicitudine* helyett.[615] Az egyik nem autográf levélben, valószínűleg Arrighi használta a latin *excusatione* szót.[616] Továbbá *ubidiènza*, vagy a gyakoribb *ubbidienza* helyett az *ubidientia* alak szerepelt az egyik szintén nem autográf levélben.[617] Találkoztam a levelekben az olasz szavak egy-egy archaikus alakjával is, így például két levélben is szerepel a *fratellescamente*, mely az archaikus alakja a mai *fraternamente adverbium*nak.[618]

Arról az esetről már írtam, amikor Salutati egy latin nyelvű levélben *ostium* helyett *hostium*ot írt, vagyis egy felesleges „h" betűvel kezdte a szót. Itt az olasz hatást feltételeztem a latin nyelvre, de minden bizonnyal ez mindkét irányban igaz lehetett, mert az egyik olasz levélben *uomini* helyett *huomini* szerepel. Az *uòmo* alakra a latin *homo, -inis – ember* szó hatott és így lett belőle *huomo*, pontosabban *gli huomini*. Ebben a levélben ráadásul van még egy különös szó. Arrighi azt írta, hogy *disdiscosta*, melynél feltételeztem, hogy elfelejtette áthúzni (ő vagy esetleg ha Salutati átellenőrizte akkor maga a kancellár) a *dis*t. Ilyen formában nincs értelme, *di costà* kell legyen, amit csak Toszkánában használtak.[619]

Salutati egyik reformkísérlete volt az, hogy a *vos* helyett a *tu* alakot vezesse be. Ez hamar meghiúsult, mert merőben szembement a szabályokkal, és itt talán, ami még fontosabb, hogy magukkal a hagyományokkal, szokásokkal. Ez a próbálkozás Witt szerint pont abban a két hónapban történt, melyben az általam is vizsgált levelek íródtak, tehát 1375. augusztusában és szeptemberében.[620] A bevett gyakorlat az volt, hogy a firenzei polgárok irányába használ-

[612] *Gustiziere/Justiziere*, Rezasco.

[613] A függelék 88. levele, ASFi, Missive, 16, f. 24r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Johannes Coppi de Bentiinek, Montagna Fiorentina podestájának és a vidék védelemzőinek (1375. 09. 17).

[614] Uo.

[615] A függelék 96. levele, ASFi, Missive, 16, f. 25v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Guido Machiavellinek, Valle Nebule és Valle Ariane vikáriusának. (1375. 09. 19).

[616] A függelék 65. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Cipriano Giachinottinek, firenzei követnek Bolognában (1375. 09. 07): „E però vogliamo che di ciò per quel modo che ti pare prendi excusatione nella presentia del cardinale, ben che noi crediamo che per la mandata del maçiere e di vostro comandamento se ne partiranno."

[617] A függelék 65. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1r. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Cipriano Giachinottihez, firenzei követhez Bolognában. (1375. 09. 07).

[618] A függelék 56. levele, ASFi, Missive, 16, f. 19r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Obizzo di Montegarullónak, Sestola helytartójának és zsoldoskapitánynak (1375. 09. 06); A függelék 57. levele, ASFi, Missive, 16, f. 19v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Barga városának és helytartójának, Leonardus Johannes de Raffacanibusnak (1375. 09. 06).

[619] A függelék 81. levele, ASFi, Missive, 15, f. 3v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Pistoia kapitányának, Iacopo Gavaccianinak (1375. 09. 13).

[620] Witt: *Coluccio Salutati*, pp. 25–26.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ták a tu alakot, de a lovagok, ügyvédek, klerikusok és jegyzők a vos megszólításra jogosultak, és ugyanígy a podesták, kapitányok és a külföldiek is. Augusztus 17-én a Carulo Guidinek, Battifolle grófjának írt levelében a tu megszólítást használta, és szeptember 6-án az Obizzo di Montegarullóhoz, Sestola helytartójához és zsoldoskapitányhoz írt levélben úgyszintén:

> „Recepimus litteras **tuas**, quibus mortem dilectissimi fraternis nostri bone memorie domini Francisci de Casalibus, domini Cortonensis **tua** circumspectione solita nuntiasti in quo tamquam in fratris obitu non fuit sincere nostre dilectionis officium non turbari."[621]

> „Sentiamo per lettera del nostro podestà, che è a Barga, che a questi dì certi **tuoi** sottoposti andorono nella Selva Romanesca et tagliorono legname che quelli da Barga aveano fatto nel detto luogo; di che poi è seguíto che quelli da Barga presono due de **tuoi** sottoposti, la qual cosa ci pesa però che nostra intentione è che vivino teco et chon **tua** gente come fratelli."[622]

A változás bevezetésére irányuló erőfeszítései egyetlen alkalommal sem érintették a nagyhatalmakkal folytatott levelezést. Októberre pedig - talán a címzettek panaszai miatt - a rövid reformkísérletnek vége szakadt. A Carulo grófnak írt október 8-i levél már a vos visszaállítását jelzi, akárcsak az Obizzónak írt november 29-i levél.[623] Magánlevelezésében ugyanakkor nagy erőkkel szorgalmazta továbbra is a klasszikus „tu" használatát, amellyel még a legjelentősebb személyiségeket is megszólította, anélkül, hogy a pápák vagy fejedelmek esetében kivételt tett volna, és ezt a szokást elterjesztette a kor tudósai között is.[624]

Különleges szavak, *hapax legomenon*

A függelék mutatóinál van egy külön index, mely egy szójegyzék. Nem a levelek szavainak kiszótárazásával és lemmájának megadásával lehet ott találkozni, hanem a ritka, illetve különleges latin és olasz szavakat gyűjtöttem össze, melyek előfordultak a *corpus*ban. A különlegesebb szavak mellett a tágabb értelemben a kormányzattal kapcsolatos szavak indexelése is cél volt, illetve Salutati retorikai eszköztárában az olyan erős jelentéssel bíró kifejezések, mint a *libertas*. Ebben a mutatóban egy rövid, magyarázatok nélküli szójegyzéket, glosszáriumot állítottam össze, melyben a latin szavak normál betűtípusban és nominativusban állnak, míg az olasz szavak dőlttel szedve, egyes számban. Ilyen szó volt az egyik levélben előforduló *cladificam*: „Ex quo speramus hanc cladificam gentem se in aliorum territorium collaturam."[625] A *cladificam*

[621] A függelék 11. levele, ASFi, Missive, 16, f. 7v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Carlo Guidinek, Battifolle grófjának (1375. 08. 17).

[622] A függelék 56. levele, ASFi, Missive, 16, f. 19r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Obizzo di Montegarullónak, Sestola helytartójának és zsoldoskapitánynak (1375. 09. 06).

[623] Witt: *Coluccio Salutati*, p. 26.

[624] De Rosa *Coluccio Salutati*, pp. 46–47.

[625] A függelék 7. levele, ASFi, Missive, 16, f. 6r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

egy jelző, mely a *gens, -tis* f. *singularis accusativus* alakjával lett egyeztetve. A szótári alakja a „cladificus, -um, -a" lenne, de egyik mai vagy középkori szótárban sem leltem rá. Nincs adatom arra vonatkozóan, hogy Salutatin kívül más is használta volna ezt az összevont alakot, de ettől még előfordulhatott. Azaz pontosítanom kell, mert egyetlenegy helyen megtaláltam, Robert Blondel versében, melyet 1420-ban írt a leendő francia király VII. Károly támogatására (*Desolatio regni Francie*).[626] Talán *hapax legomenon*nak nem tekinthető, noha az egyetlen szerző, akinél rátaláltam még a szóra, az Salutati *cladificus*t tartalmazó levelének megírása után öt évvel született, 1380-ban. A *corpus*ban összesen egy levélben fordult elő a kifejezés, illetve még egy másik, 1375. július 27-ei levélben, melyet Armando Nuzzo publikált: „Sane, frater karissime, de progressibus Anglice societatis quod vere possimus scribere tantum habemus quod nunc cladifica castra tenent in finibus fratrum nostrorum Aretinorum, omnia rapinis et incendiis exponendo; et per ea que multis de partibus potuimus percipere non putamus ipsos versus Lombardiam his temporibus properare."[627] Etimológiailag a *clades, -is* f. – veszteség, szerencsétlenség, pusztítás jelentéssel bíró főnév és a *facio, -ere, feci, factus* – alkot, tesz, okoz jelentésű, harmadik *coniugatió*s ige összevonásának az eredménye.[628] Én az egy előfordulását „pusztulást hozó"-ként fordítottam, vagyis a fentebb idézett mondat magyarul: „Ezért reméljük, hogy ez a pusztulást hozó sereg másoknak a területére fog költözni." Mint utaltam rá, sem a Forcelliniben, sem a Thesaurusban, sem Du Cange Glossariumában nem találtam a *cladificus* (sem a *cladesficus*) szót. Salutati két levelében való előfordulásán túl, egy helyen találtam meg a *cladificus* szót, Johann Ramminger online elérhető, német nyelvű újlatin szójegyzékében (*Neulateinische Wortliste*).[629], azonban ő jegyzékében csak egy előfordulását jelölte meg, mely az imént idézett, Armando Nuzzo által publikált előfordulása Salutatinál. Meglehet, hogy ha Firenzének az összes, Salutati kancellársága alatt keletkezett állami leveleinek - melyek száma közel 7500 - elkészülne a kritikai kiadása, és a teljes anyag publikálásra kerülne, még találkoznánk a *cladificus* valamelyik ragzott alakjaival.

Egy másik különleges szó volt a *gonfalonatus* volt, melyről egy korábbi fejezetben szóltam Zenobio Truffa kapcsán. Azonban volt még egy olyan latin szó, melyet úgy vélem tényleg tekinthetünk *hapax legomenon*nak. A Firenze püspökének a vak orgonista, Francesco Landini érdekében írt levele már többször, a levelek elemzésének több fejezetében előkerült. Ebben a

(1375. 08. 13).

[626] Pons, Nicole: Robert Blondel. Desolatio regni Francie. Un poème politique de soutien au futur Charles VII en 1420. In: *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age.* Vol. 68. Párizs (Librairie Philisiphique J. Vrin) 2001, 297–374. A *cladificus*t lásd a 360. oldalon, a vers 712–714 soraiban: „Lilia cladificus leopardus dissecat hostis, | Maxima quo cecidit pars gallica nobilitatis, | Cur viduata suis flet Francia mesta peremptis." Ezúton is köszönöm Szebelédi Zsoltnak, hogy felhívta a figyelmemet erre az előfordulására a *cladificus* szóösszetételnek.

[627] Nuzzo: *Epistole di Stato*, XXVIII, p. 86.

[628] A két kiinduló lemmára, és további jelentésükre, előfordulásukra lásd *clades, -is f.*, MKLSZ; *facio, -ere, feci, factus* MKLSZ.

[629] *cladificus, -a, -um*, NW.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

levélben szerepelt egy szó, a *vernatrix*, melyet semmilyen forrásban, szótárban sem találtam, csak ebben a levélben, így könnyen meglehet, hogy ő találta ki. Ilyenkor fel kell tenni a kérdést, hogy miért feltételezte azt, hogy a címzettje ezt megérti, hiszen magyarázva nem lett a szó. Fordítása is emiatt nehézkes volt. Minden bizonnyal itt a „trix" képzővel lett igéből egy főnév képezve, mely kiinduló ige a *verno, -are* ige lehet, mely jelentése megújul, megifjodik, tavaszt csinál. Ennél fogva a fordításban a „fiatalító" szót használtam:

> „Az emberiség oly nagy tiszteletben tartotta a zenét, hogy uralkodók asztalánál is gyakran fiatalítóként használták [...]".[630]

Az elfogott bibbienai személyre utaló *ventura* esetében felmerült bennem, hogy esetleg a személy neve lehetett, hiszen Toszkánában egy szokványos keresztnév volt, gondoljunk csak a Salutatit megelőző kancellár édesapjára, Ventura Monachira, aki maga is betöltötte Firenze kancellári posztját 1340 és 1348 között.[631] Ugyan mindkét esetben kis kezdőbetűvel írta a kancellár, de ez máskor is előfordult, más név esetében. Az olasz *ventura* szó elsődlegesen szerencsét, sorsot, végzetet jelent, mint a zsoldoskapitányok 14. századi elnevezése, a *capitano di ventura*, mely szó szerint szerencsekapitányt jelent. Felmerült bennem, hogy mivel etimológiáját nézve, a *ventura* a latin *venturus* semleges *ventura* alakjából származik, esetlek fordítható magyarul a „jövevény" főnévvel, de ennek a jelentésnek sehol sem találtam nyomát. Ez az olasz nyelvű levélben szerepelt, viszont a latin nyelvű levélben *vectoral* szerepel, pontosabban „capturam unius vectoralis di Bibbiena".[632] Erre a szóra sem találtam magyarázatot, de meglehet, hogy a *vector, -oris* m. – hordozó, szállító, utazó jelentéssel bíró főnév egy új alakja, melyet ez -al képzővel ért el a kancellár. Én egyelőre futárként fordítottam, talán értelmileg is az a legrelevánsabb, azt viszont egyértelműen elvethetjük, hogy az olasz *ventura* szó a bibbienai ifjú nevét adja vissza.

6.2 Klasszikusok és a Szentírás Salutati korai írásaiban

Az értekezés utolsó fejezetében a korai humanizmusban betöltött szerepét mutatom be Salutatinak, a már korábban elhangzottak mellett, ugyanis nem szeretném itt az előző fejezetekben elhangzottakat ismételni. Ezért elsőként Salutati könyvtárát ismertetem, melyet 1406-ban bekövetkezett haláláig gyarapított, a kéziratokat tekintve az 1355-ben elsőként vásárolt Priscianus kötettől kezdődően. Azért is az értekezés végén egy külön fejezetbe szántam az itt elhangzottakat, mert röviden fontos szólni az 1375 utáni Salutatiról, ugyanis nem csak az állami leveleinek

[630] A függelék 73. levele, ASFi, Missive, 16, f. 21r-v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Angelo Ricasolinak, Firenze püspökének (1375. 09. 10): „Hanc in honore tanto genus humanum habuit, ut in regum mensis vernatrix fuerit adhibita [...]".

[631] A függelék 25. levele, ASFi, Missive, 16, f. 10v. Nem autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bartolo Sanguininek, Bibbiena *podestà*jának (1375. 08. 20): „[...] era stato preso uno ventura da Bibbiena [...]"

[632] A függelék 30. levele, ASFi, Missive, 16, f. 12r. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Arezzónak (1375. 08. 24).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

a stílusa és megszerkesztése teszik őt humanistává – különösen azért, mert ott meg volt kötve a keze az intézményi szabályok által –, sőt sok olyan egyéb írása volt hosszú kancellársága és hosszúnak mondható élete alatt, melyet ismernünk kell, hogy jobban megismerjük a firenzei kancellárt. Ezért kitérek egy familiáris levelére, és röviden az általa írt traktátusokra, majd az idővel a kancellár körül kialakult humanista körre és a firenzei humanista utódokért tett szolgálataira is érintőlegesen. Zárásként pedig a levelekben előforduló vergiliusi és más idézeteket fogom ismertetni.

6.2.1 Salutati, a humanista

A petrarcai út és Petrarca lendületének folytatójaként írásaiban, mind leveleiben, értekezéseiben, és magukban a kódexmásolatokban – saját kezűleg, de inkább tanítványai által az általa kialakított műhelyben – tovább hirdette Itália-szerte az új kultúrát, mely visszanyúlt az antikvitáshoz, újra és újabb irányokból közelítve felfedezve a klasszikus írásokat.[633] Salutati bizonyos tekintetben még mindig a középkor embere volt, de a legteljesebb mértékben birtokolta a humanisták jellemző tulajdonságait. Több mint harminc éven át Firenze kancellárjaként képes volt kihasználni a humanizmus és a politika között létrejött erőteljes szövetséget, latin nyelvtudását és műveltségét felhasználva, hogy az ellenfeleket – legyenek azok városának ellenségei vagy a klasszikus irodalom ellenzői – ostorozza. A humanista szellemiséget ötvözte a klasszikus filológia elveivel. Szenvedélyesen gyűjtötte az irodalmi kódexeket, annyira, hogy az akkori idők legnagyobb magánkönyvtárát tudhatta magáénak. Ehhez persze kellett a hosszú évek gyűjtögetése, kutatása, anyagi megtérítése, illetve fontosak voltak a jó kapcsolatok.[634] Összehasonlításként, míg Petrarcának 200-250 kódexe volt, addig Salutatinak nagyjából 600-800 lehetett. Eddig 148 kötetet azonosított a kutatás, mely kötetek biztos, hogy Salutati birtokában voltak, bár a nagyrésze valószínűleg 1375-ben még nem. Ez a 148 kötet ötvennégy latin klasszikust és az egyházatyák írásaiból negyvenkettőt tartalmaz Boëthiusszal és Cassiodorusszal bezárlag.[635] Salutatinak nagy ismerete volt a klasszikus szerzők terén az 1300-as évek végére, hiszen a könyvtárának részét képezte Plautus több komédiája, Apuleius, az ifjabb és az idősebb Plinius, továbbá a grammatikusok közül Priscianus és Donatus, valamint birtokolta Vittorino *De difinitionibus*

[633] Vö. Garin: *Storia della filosofia italiana*, p. 261.

[634] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 53.

[635] Ezekhez a kutatásokhoz nagyban hozzájárult Berthold Louis Ullman, aki maga találta meg több száz kéziratát a könyvtárnak: „I have located over one hundred manuscripts of this library, and of all these only one was transcribed by Colucccio himself." Az egyetlen sajátkezű másolatról, melyet megtalált, hamarosan szólok. [636]; uő: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 129–209. A 2008-as katalógusban Atonio Manfredi gyűjtötte össze Salutati könyvtárának darabjait: Manfredi: Nella biblioteca, 219–225, p. 220. Egy friss tanulmányban Elisa Simonotti összegezte a beazonosított kéziratokat, Simonotti, Elisa: *La biblioteca di Coluccio Salutati*, elérhető az academia.edu honlapjáról: `https://www.academia.edu/9313905/I_classici_latini_nella_biblioteca_di_Coluccio_Salutati.`, utolsó megtekintés: 2023. 12. 01. A továbbiakban Simonotti: *La biblioteca*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

című művét, a költők közül pedig Ovidius, Tibullus, Propertius, Horatius, Lucanus, Catullus és Vergilius műveit. Ovidius is különösen kedvelt költője volt a kancellárnak, aki egyszerre jelentett neki „ajtót és tanítót" (*ianuam et doctorem*), mert ifjúkorában az ő megismerése indította el a klasszikusok megértésének és megszeretésének útján. Ullman így fogalmazza meg: „Ovid the door! A door to the great treasures of Roman poetry, a door into the future through the past, a door opening vistas of the coming Renaissance."[637] Firenzében Ovidius Fasti című művét 1357-ben vásárolta meg.[638] A történetírók között találjuk Valerius Maximust, Josephus Flaviust és Suetoniust a könyvtárában, de találunk például csillagászattal kapcsolatos műveket is, mint Hyginus, Germanicus és Macrobius munkái.[639]

Seneca tragédiáinak a hatása Salutati egész életét végigkísérte. Olyannyira, hogy saját kezűleg másolta le a költő tragédiáit 1370 körül – melyet ma a British Museum őriz –, és a végére büszkén írta, hogy „Én, Coluccio másoltam le ezt a könyvet sajátkezűleg."[640] A kéziratban sok széljegyzet található, melyek főleg a helyesírással, etimológiával és definíciókkal kapcsolatos kommentárok. Mindenekelőtt a kézirat által Salutati szókincse is bővült, mert sok a sorok közötti megjegyzés, mely arra utal, hogy elég kritikus szemmel tanulmányozta a művet.[641]

Salutati tulajdonában volt Cicero néhány retorikai műve (*De finibus*, *De inventione*, *Partitiones oratoriae*, *Topica*, *Orationes*, *Somnium Scipionis*),[642] illetve egyik legnagyobb felfedezése volt a familiáris levelek, vagyis az *Epistulae ad Familiares* egy példányának megtalálása,[643] ugyanis a firenzei kancellár bátorítására kereste és találta meg Pasquino Capelli, Milánó kancellárja a vercelli könyvtárban.[644] A cél azonban a Petrarca által ismert Atticushoz írt levelek

[637] Ullman: *Italian Renaissance*, p. 38.; Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 44–45.; vö. Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 53.

[638] Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 45.

[639] Simonotti: *La biblioteca*.

[640] Ullman: *Italian Renaissance*, p. 38.; Reynolds - Wilson: *Copisti e filologi*, p. 141.; Manfredi: Nella biblioteca, p. 221; vö. Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 55.; Simonotti: *La biblioteca*. A Seneca Tragédiáit – mely egyedüliként maradt fenn Coluccio Salutati által sajátkezűleg lemásolva – tartalmazó kódex leírását lásd: Bertelli: L'unico codice firmato.

[641] Witt: *Hercules at the Crossaroads*, pp. 55–56. Salutati filológiai, azon belül szövegkritikai működésére lásd: Ullman *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp 99–106.

[642] A kódexek leírására lásd Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 153, 24.; p. 177, 67.; pp. 190–191, 92. Vö. Ceccherini, Irene: Cicerone, «De finibus bonorum et malorum». In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 312–313.

[643] Zamponi, Stefano - Daneloni, Alessandro: Le «Epistulae ad familiares» di Cicerone riscoperte nel 1392. In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 251–252.; Ullman*The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 147, 14.

[644] Rexnolds - Wilson: *Copisti e filologi*, pp. 141–142.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

egy kötete volt,[645] így hatalmas örömként érte 1392-ben a teljesen ismeretlen gyűjtemény.[646] A következő években Salutati megszerezte az Atticushoz írt levelek egy példányát is, így évszázadok óta ő volt az első, aki mindkét levélgyűjteményt birtokolta.[647] Ráadásul ezek a példányok fent is maradtak.[648] Salutati az antik írásokat mind formájuk, mind tartalmuk miatt is csodálta, amennyire csak lehetett, első kézből olvasta ezen műveket, és gyűjtötte könyvtárába a kódexeket.[649] A klasszikusok mellett a keresztény egyházatyákat is ismerte és olvasta, különösen Szent Ágoston írásait, melyet az is mutat, hogy a negyvenkét kódexből tizenöt az ő műveinek másolatait tartalmazza.[650] További hat kódex volt Szent Jeromos és kettő Nagy Szent Gergely írásaiból a kancellár könyvtárában.[651] Birtokában volt Platón Timaioszának egy fordítása is, és a Szentírást, különösen a *Zsoltárok könyvé*t már tanuló éveiben rendszeresen forgatta, hiszen egyes részeit emlékezetből kellett elszavalni az iskolában.[652]

Az értelmiségiek nemcsak levélváltás útján kívántak eszmecserét folytatni, hanem személyesen, tudományos összejövetelek formájában is. Ennek már Petrarca korától helyet adott a firenzei Basilica di Santo Spirito, ahol a 14. század második felében Petrarca és Boccaccio barátja, Luigi Marsili szerzetesi cellája lett az első generáció számos humanistájának fontos találkozóhelye.[653] Salutati ideje alatt más találkozási helyek is voltak. Egyrészt a kancellár otthonában is megejtettek ilyen összejöveteleket, de igazán fontos volt a század végén Antonio Alberti villája is, ahogy azt leírta Giovanni di Gherardo da Prato a *Paradiso degli Alberti* című művében, mely

[645] Vö. Ullman *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 146–147, 15: az *Epistulae ad Atticum* egy másolata a következő évben, 1393-ban került be Salutati könyvtárába.

[646] Novati: *Epistolario*, vol. II, lib. VIII, ep. VII, 386–393; Reynolds - Wilson: *Copisti e filologi*, p. 141–142.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 161.

[647] Reynolds - Wilson: *Copisti e filologi*, p. 142.

[648] Vö. Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 222–225.

[649] Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 46.

[650] De Robertis, Teresa: Una raccolta di opere brevi di Agostino con un'integrazione autografa di Salutati. In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 280–281.; Antonucci, Eugenia: Agostino, «Tractatus in Evangelium Iohannis». In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 281–282.; Uő.: Le «confessioni» di Agostino in una miscellanea patristica. In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 283–284.

[651] Manfredi: Nella biblioteca, pp. 222–223. Taiti, A.: Gregorio Magno, «Homiliae in Hiezechielem». In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 284–286.; Antonucci, Eugenia: Girolamo, «De situ et nominibus locorum Hebraicorum e Liber interpretationis Hebraicorum nominum». In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 329–331.

[652] Manfredi: Nella biblioteca, p. 220. Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 14.

[653] Viti, Paolo: Salutati critico. *Medioevo e Rinascimento.* Annuario del Dipartimento di Studi sul Medioevo e il Rinascimento dell'Università di Firenze. XXII / n.s. XIX. Fondazione Centro italiano di Studi sull'alto medioevo, Spoleto, 2008, 59–86, pp. 61–63.; Garin: *Storia della filosofia italiana*, pp. 283–285.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Alessandro Wesselofsky gondozásában jelent meg 1867-ben: „[...] per continuarvi i loro ritrovi ora nella casa di messer Coluccio Salutati, ora nella villa del Paradiso fuori delle mura cogli amici di messer Antonio degli Alberti."[654] Kardos Tibor is szentelt pár sort ezen összejövetelek kihangsúlyozására: „ Itt már nemcsak novellákat mesélnek, hanem vitatkoznak, zenélnek, tréfálgatnak, közös kútba ömlik, egységes szintézissé válik teológia, orvostudomány, történetírás, művészet és mese. A humanisták az új, gazdag és átforrósodott életet élik s ennek az új életnek a reggelét."[655] Ennek az irodalmi körnek, melyet Paradicsomnak és a Paradicsom kertjeinek hívtak (*Paradiso* vagy az összejövetel helyszíneként *giardini del Paradiso*) tagjai olyan személyek voltak, akik ismerték Petrarcát és Boccacciót, szívesen idézték Dantét, és a latin nyelvű klasszikusokat. Ezen személyek közt találjuk Coluccio Salutatin és Antonio degli Albertin túl az említett olasz teológust, Luigi Marsilit, és a híres vak orgonistát, Francesco Landinit, aki a száz elemzett levél egyikének is a tárgya.[656]

Salutatinak nagy hatása volt az őt követő nemzedékre, műhelyében átadta a klasszikusok olvasásának, másolásának és utánzásának a fontosságát, a diákok és segédek másolták a kódexeket, segítették a levelek írásában és a kancellár műveinek lemásolásában is. Salutati a Firenzei Köztársaság kancellárja volt, tanári állást nem töltött be, mégis voltak tanítványai (*discipuli*), és ezek a fiatal humanisták, akik az ő körében nőttek fel, a későbbiekben az új ismereteket más itáliai kulturális központokban is terjesztették. Két legfontosabb tanítványa, Poggio Bracciolini és Leonardo Bruni Salutati követői voltak mind a kancellári hivatalban, mind a humanista szellemiségben és a humanista tanulmányok vezetésében.[657] Viszont ki kell emelni, hogy Coluccio Salutati egyik legnagyobb érdeme volt, hogy elérte azt, hogy a klasszikus görög nyelv újra virágzásnak indult Itáliában. Ugyanis Salutati a kancellári hatalmát felhasználva elkezdte felvenni a kapcsolatot Manuel Chrysolorasszal, és hivatalosan meghívta őt Firenzébe a Studiumba a klasszikus görög nyelv professzorának.[658] Crisoloras II. (Palaiologosz) Manuél, bizánci császár megbízásából érkezett Nyugat-Európába, hogy szövetségest keressen az oszmán törökök ellen, és baráti kapcsolatokat igyekezett kiépíteni az általa felkeresett államokkal. 1397 február 2-án már bizonyosan Firenzében volt, hogy átadja a klasszikus görög nyelv ismeretét a kialakulóban lévő humanista köröknek, akik latinul, de nem Homérosz nyelvén nevelkedtek, mint például Leonardo Bruni vagy Poggio Bracciolini.[659]

[654]Wesselofsky: *Il Paradiso*, p. 60. Vö. Baron, Hans: *The Crisis of the Early Italian Renaissance. Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*. Vols. 2. New Jersey, Princeton (Princeton University Press) 1955, vol. I, pp. 67–68.

[655]Kardos: Coluccio Salutati, p. 412. Vö. Wesselofsky: *Il Paradiso*, p. 76.

[656]Wesselofsky: *Il Paradiso*, p. 220.

[657]Ullman*The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 117.

[658]Novati: *Epistolario*, vol. III, lib. IX, ep. XIIII, 119–125, pp. 122–123: „Nunc autem scito me tibi quod in hac urbe regia grecas doceas litteras salario publico procurasse; nec pigebit, ut arbitror, nuitassc celum, cum hic et honorabilem vitam et plurimos qui te colent invcneris." Vö. Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 14.; Nuzzo: Le Epistole di Coluccio Salutati, p. 63.

[659]Borgognoni, Rocco: Da Stignano a Giustiniano: Coluccio Salutati e un percorso mancato. *Medioevo e*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Humanizmus a levelekben és traktátusokban

A disszertációban elemzett, a Firenzei Köztársaság nevében írt hivatalos levelei Coluccio Salutatinak több szempontból is nagyon fontosak, ahogy cicerói körmondatokkal ékes latin nyelvezettel buzdítja és szólítja fel az itáliai városokat, hogy a saját szabadságuk, és édes szabadságuk (*dulcissime libertatis*) védelmében kell a közös ligába csatlakozniuk. Elítélte a kancellár a *Tyrannis*t, mert a zsarnok kevesek helyett a népnek, a *populus*nak kell teret adni, mely a város szerves és elidegeníthetetlen részét alkotja.[660] Szembeállította a zsarnokságot a *libertas*, a szabadság eszményével. Ahol zsarnokság van jelen, nem lehet szabadság, mely viszont egy „isteni ajándék", amelyet akár az életünk árán is meg kell védenünk.[661] A szabadság ideológiája végig kísérte hosszú kancellári hivatali idejét, és hangoztatta is, így például amikor Firenze a Szentszék ellen viselt háborút 1375 és 1378 között, akkor egyfajta retorikai propagandát képviselt, amikor a közös ligába való csatlakozásra hívta az olasz városokat, *Commune*ket leveleivel, és egy vörös zászlót küldött melyeken a *libertas* szó állt. Ez a szó, és maga a zászló is egyszerre lett a Szentszék elleni lázadás és a liga szimbóluma is.[662]

A Firenze nevében írt hivatalos leveleknél egy közelebbi képet kapunk a kancellárról, ha megnézzük a Francesco Novati által kiadott familiáris leveleit. Ennek a gyűjteménynek a második kötetében található egy 1393-ban írt levél, melyet Andrea da Volterrának címzett, és melyben Salutati a középkori aszkézis egyik jellegzetes témájával foglalkozik: a szerzetesi magányban folytatott élet magasztosságával.[663] Szerinte egyedül a keresztény hit vezethet el a tiszta, tökéletes művészethez, a bölcsességhez. Az antik csak a forma lehet, az *eloquentia*, de a tartalom, a

Rinascimento. Annuario del Dipartimento di Studi sul Medioevo e il Rinascimento dell'Università di Firenze. XXII / n.s. XIX. Fondazione Centro italiano di Studi sull'alto medioevo, Spoleto, 2008, 181–207, pp. 193–204. Vö.Novati: *Epistolario*, vol. III, lib. IX, ep. XIIII, 119–125, p. 123.; Garin, Eugenio: *Storia della filosofia italiana*. Vol.I, Torino (Giulio Einaudi editore) 1966, pp. 285–288, a továbbiakban Garin: *Storia della filosofia italiana*. Dall'Oco, Sondra: Leonardo Bruni e il primate di Firenze. In: Cardini, Roberto - Viti, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 195–201, p. 195.

[660]Viti: La "Florentina Libertas", p. 151: "Nel momento in cui – sul finire del Trecento – la città incomincia ad affrancarsi dalle anteriori ideologie, Firenze sente come innata una volontà di definire la sua politica in una visione antitirannica, dando spazio a quel *populus*, parte integrante e inalienabile della *urbs*". A zsarnokságról szóló rövid traktátusának leírását a 2008-as katalógusban lásd: Quaglioni, Diego: *De Tyranno*: «a problematical book». In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 165–167; Witt: *In the footsteps*, pp. 330–334. A traktátusról készített firenzei másolat leírását, mely a Vatikáni Apostoli Könyvtárban található (Vat. Reg. lat. 1391.), lásd: Marchiaro, M.: Coluccio Salutati, *De tyranno*. In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 169–170; továbbá Ullman*The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 268–270, XVII/2. kép. Vö. uo., pp. 76–77.

[661]Vö. Viti: La "Florentina Libertas", p. 151.

[662]Uo., p. 153; Nuzzo: Epistole, p. 129.; *Cronaca fiorentina*, pp. 293–294.; Gherardi, *La Guerra*, p. 36.; Sznura: La guerra, p. 91.

[663]Novati: *Epistolario*, vol. II, lib. VIII, ep. XVIIII, 449–456.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

sapientia keresztény kell legyen.[664] A firenzei kancellár szerint, „aki jeleskedik a bölcsességben, az éppúgy kitűnik az ékesszólásban is".[665] Az igazi tudós viszont nem magányos elmélkedésekbe zárkózik el, hanem tudásával és erényeivel másokat szolgál. A levélben leírja, hogy tudja, hogy sokan különböző módon jutnak el Istenhez, hiszen néhányan a magányos és elszigetelt életet választották, ahogyan a remetékről, *anchoretá*król és *cenobitá*król olvassuk, de sokan aktív és társasági életet élve is eljutottak Isten dicsőségére.[666] Bibliai személyeket hoz fel példának és magát az Ó- és Újszövetséget, amikor azzal folytatja, hogy „És a sok gazdagság nem rontotta meg Ábrahámot, sem fiát, Izsákot, sem unokáját, Jákobot; a méltóság nem vezette félre Mózest, Áront és utódját, Józsuét, vagy sokakat, akiket az Ó- és Újszövetség szenteknek nevez."[667] És Salutati úgy gondolja, hogy „Mert bár a magányos életet biztonságosabbnak gondolják, mégsem az; becsületesen, becsületes tevékenységgel foglalkozni, ha nem is szent, de szentebb, mint a magányban tétlenkedni."[668] Ezután a levélbán Platónra hivatkozva arról kezd írni, hogy a bölcseknek kéne az államot irányítaniuk, hiszen ahogy írja, idézem: „Platón, sőt maga a filozófia is azt mondja, hogy a bölcseknek az állammal kell foglalkozniuk, nehogy a gonoszok és becstelenek a jók kárára és vesztére ragadják meg az elhagyott kormányt." [669] Kiemeli Salutati, hogy ezek ugyan emberi tulajdonságok, de ezek is igazi erények és örökkévalóak, ha Isten felé irányítjuk amennyire csak lehetséges. Tanácsként ezt a részt azzal zárta, hogy „nem szeretném, ha elfogadnátok a kitüntetéseket, és nem szeretném, ha hiúságból visszautasítanátok őket, azt szeretném, ha becsületesen élnétek, ártalmatlan nyereséget szerezve, sokaknak jót téve, nem csak magatoknak élve, hanem a hazának, a rokonoknak és a barátoknak."[670]

---

[664] Ahogy 1405 decemberében írta tanítványának, Poggio Bracciolininek: „Et, ut hec dimittam et ad solida veniamus, duo sunt quibus eruditio nostra patet: sapientia, videlicet, et eloquentia". Novati: *Epistolario*, vol. IV, lib. XIV, ep. XVIIII, 126–145, p. 134. Vö. Baldassari, S. U.: Poggio Bracciolini and Coluccio Salutati: The Epitaph and the 1405-1406 Letters. In: Ricci, Roberta (szerk.): *Poggio Bracciolini and the Re(dis)covery of Antiquity: Textual and Material Traditions*. (Proceedings of the Symposium Held at Bryn Mawr College on April 8-9, 2016). Firenze (Firenze University Press) 2020, 71–87, p. 76.

[665] „Ut est eciam illud: quicumque sapientia excellunt eloquentia pariter antistari." Az idézett rész egy másik, 1406-ban Bracciolininek írt levélben olvasható: Novati: *Epistolario*, vol. IV, lib. XIV, ep. XXII, 158–170, p. 165. Vö. Seigel, J. E.: *Rhetoric and Philosophy in Renaissance Humanism. The Union of Eloquence and Wisdom, Petrarch to Valla*. Princeton (Princeton University Press) 1968, pp. 83–97.

[666] „Scio diversos diversimodis etiam ad Deum ambulasse: hi secretam et solitariam vitam eligunt, quales eremitas anachoretasque legimus, quales et cenobitas; nec ignoro multos negociosam et associabilem secutos vitam etiam ad Dei gloriam pervenisse." Novati: *Epistolario*, vol. II, lib. VIII, ep. XVIIII, 449–456, p. 453.

[667] „Nec multe divitie Abraham corruperunt aut filium suum Isaac, lacobque nepotem; nec dignitas Moysem et Aaron vel, qui sibi successit in principatu, losue et alios multos, quos vetus et novum Instrumentum sanctos putat." Uo.

[668] „Nam quanvis solitaria putetur tutior, non est tamen; et honestis et honeste vacare negociis, nisi sanctum forte et sanctius quam solitarium ociari. ." Uo.

[669] „Platonicum, imo ipsius philosophie oraculum est, sapientibus necessariam causam esse capessende reipublice, ne improbis flagitiosisque civibus urbium relicta gubernacula pestem bonis ac perniciem ferant." Uo. p. 454.

[670] „Nec velim quod honorem acceptes, nolo etiam quod recuses ad gloriam, sed ut honeste vivas, lucreris innocue,

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Ez a levél nagyon tanulságos és sok mindent elmond Salutatiról, a gondolkodásáról mind a politikát, mind a kereszténységet tekintve, melyhez a kortárs irodalmárok közt páratlan módon ragaszkodott. A levelekben, írásaiban persze nem csak az egyházi, hanem ugyanúgy a pogány írók, és ókori szerzők is előtérben kerülnek, hatással voltak a keresztény és skolasztikus gondolkodására. Ahogy Armando Nuzzo fogalmazta meg akadémiai értekezésében: „La sua adesione al cristianesimo, integrale e limpida, non ha pari nei letterati dell'epoca, la sua fede infatti, venata di stoicismo e accordata su alcune note del paganesimo, si manifesta parimenti nella scrittura e nella vita, si dimostra fermissima anche nei momenti difficili, siano essi personali e privati o pubblici: si tratti di consigliare a se stesso e gli amici o, quasi guidando tutta Firenze, di criticare aspramente, ove e quando necessario, l'istituzione della Chiesa romana."[671] „Az ő kora az az idő – fogalmazta Kardos Tibor –, amikor még együtt él a firenzei vulgaris kultúra s a megújuló antik irodalom, firenzei és latin öntudat, a nagy triász Senecával, Ciceróval és az egyházatyákkal. A keresztény gondolatrendszer és a humanizmus között fölszíni törések még nem mutatkoznak."[672] Akárcsak a többi humanista – például tanítványa, Leonardo Bruni –, Salutati a skolasztikát már nem használta, hiszen úgy vélte a kortárs skolasztikus filozófusok nem értik Arisztotelészt, így a klasszikusok újbóli feléledése „a korábbiak megcsontosodott maradványait bírálta".[673]

Levelein túl nagyon kevés költészeti munkát, sokkal inkább erkölcsi, teológiai és irodalmi traktátusokat írt. Írt a teológia és a költészet kapcsolatáról, a predesztinációról, illetve néhány vallási munkát is ismerünk tőle. A *De laboribus Herculis* című művében az emberi tevékenységet dicsőíti, a fáradhatatlan és termékeny erőfeszítést, amelyet önmaga és mások megjavításáért tesz, amelyben az emberi méltóság a legmagasabb fokon nyilvánul meg.[674] Az emberi *virtus* erényének tökéletes képét adja Hercules alakjában, aki harcra kel a világ hatalmas erdejében a vadállatokkal. A *De fato et fortuna* című művében például abból az állításból indul ki, hogy a halál gondolata nem jelenthet akadályt az emberi cselekvés számára, és nem akadályozhatja a teljes önmegvalósításra való törekvést. Az a meggyőződés, hogy az embernek részt kell vennie a társadalmi életben, nem áll ellentétben az író mély vallásosságával: a tevékeny életben látja az „Isten dicsőségének" egyik útját, és itt is gyakran idéz bibliai példákat tétele alátámasztására.[675] Ugyanezt láthattuk az előbbi levélben is, egyértelműen ő a társadalom szolgálatában

multis prosis, nec solum tibi vivas, sed patrie, consanguineis et amicis." Uo. p. 455.

[671]Nuzzo: *Le Epistole di Coluccio Salutati*, p. 89.

[672]Kardos: Coluccio Salutati, pp. 411–412.

[673]Ullman: *The Humanism of Coluccio Salutati*, p. 47.

[674]Ullman, Berthold L.: *Colucii Salutati De laboribus Herculis*. Vol. 1-2. Zürich (Thesaurus Mundi) 1961; Monti, Carla Maria: "De laboribus Herculis": l'"opus ingens" di una vita. In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 117–125.

[675]Bianca, Concetta: "De fato et fortuna". In: De Robertis, Teresa - Tanturli, Giuliano - Zamponi, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 143–148.; Witt: *In the*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

látja az isteni dicsőség elérésének egy útját, melyet minden bizonnyal el is ért, hiszen 31 évig megszakítás nélkül és töretlenül töltötte be Firenzében a kancellári posztot, és nem azért, mert ez egy élethossziglan megszerzett hivatal volt, hanem azért, mert rendszeresen újraválasztották. Miután 1406. május 4-én meghalt, ünnepélyes körmenet kíséretében temették el a firenzei dómban, a Santa Maria del Fiorében, és egy márványsír készíttetését rendelték el, mely – Salutati földi maradványaival együtt – napjainkra sajnos elveszett, és végső nyughelye ismeretlen a humanistának.[676] A Névtelen Firenzei *Cronica Volgaré*jában leírta, hogy a kancellár halálával Firenze egy jó embert vesztett el, aki hűséges és lojális volt a *Comuné*hez, és aki erényekben bővelkedett.[677] Kiemelte továbbá, hogy korának egyik legjobb fogalmazója volt az episztoláknak, melyek mindig megtalálhatóak lesznek az egész világban, hiszen oly sokan másolták és őrizték meg a világ urainak és királyainak, sőt még a klerikusok udvaraiban is; ugyanis „ő ebben a művészetben mindenki másnál nagyobb hírnévre tett szert".[678]

6.2.2 Klasszikusok és a Szentírás az állami levelekben

A középkori és prehumanista fogalmazók az antik irodalomhoz legfőképp inspirációért, ihletért nyúltak, stilisztikai útmutatásért és a *sententiá*kért. Franesco Petrarcának korábban idézett familiáris levelében, melyben az írásképről is beszél, fontos fogalomként szerepelt az *imitatio* szó is.[679] Ezt kifejtve írja Petrarca, hogy a stílus szükségszerűen utánzásból indul, mert valamiből indulnia kell, de ennek rejtve kell maradnia. Petrarca két fő példaképe Vergilius és Szent Ágoston volt, őket tartja a legfőbb mintának. Kihangsúlyozza, hogy az utánzónak a mintához hasonlónak kell lennie, nem ugyanolyannak („curandum imitatori ut quod scribit simile non idem sit"). Utal még a levélben Horatiusra és Senecára is, illetve véletlenül idézi Vergiliust, amire az ifjú hívja fel a figyelmet.[680] Ez egy hiba, amiért elnézést kért Petrarca mindenkitől, de mindenekelőtt magától Vergiliustól. Annyira fejből tudta a szöveget, hogy nyilvánvalóan véletlenül

footsteps, pp. 330–334.

[676]Marzi: *La Cancelleria*, p. 148. Bellondi, Elina (szerk.): *Cronica Volgare di Anonimo Fiorentino dall'anno 1385 al 1409. Rerum Italicarum Scriptores*, n. s., XXVII, parte II. Città di Castello (S. Lapi) 1915, p. 349, a továbbiakban *Cronica Volgare di Anonimo Fiorentino*.

[677]„A di quattro di maggio si morì messer Coluccio Pieri, cancelliere del Comune di Firenze istato più di trenta anni. Fu costui buono uomo e fedele e leale al Comune e pieno di molte virtudi." *Cronica Volgare di Anonimo Fiorentino*, p. 348.

[678]„Costui fu de' migliori dittatori di pistole che alcun altro del mondo al suo tempo, e sempre si troveranno dell' sue pistole al mondo, però che molti, quando ne poteano avere, ne toglievano copie, sí piaceano a tutti gl'intendenti e nelle corti di Re e di Signori del mondo e ancora de' cherici; era di lui in questa' arte maggiore fama che d'alcuno altro uomo." Uo.

[679]Fracassetti: *Francisci Petrarcae Epistolae*, pp. 238–239. Petrarca latin stílusához és az imitatio foglmáról való gondolatához, hozzáállásához lásd Rizzo, Silvia: *Il latino del Petrarca e il latino dell'umanesimo*. Estratto da « Quaderni Petrarcheschi» IX-X (1992-1993). Firenze (Casa Editrice Le Lettere) 1996, 349-365, pp. 356–359, a továbbiakban Rizzo: *Il latino del Petrarca*.

[680]Fracassetti: *Francisci Petrarcae Epistolae*, pp. 238–239.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

idézett szó szerint a költőtől. A kor kedvelt költőit, de a Szentírás egyes részeit, így a *Zsoltárok könyvé*t is fejből tudták, ezért is nem feltétlen utaltak az idézet szöveg *locus*ára, mert egyszerűen nem tűnt fel maga az idézés. Cicero a középkor emberének még nem volt minta, beszédeit ritkán olvasták, inkább csak a retorikai írásait, mint például a neki tulajdonított *Rhetorica ad Herennium*ot, illetve az általa írt *De inventione* művet. Fordulópontot Petrarcánál az jelentett, amikor 1345-ben megtalálta Ciceró Atticushoz írt leveleit, melyet azonnal lemásolt, és ekkor döntötte el, hogy saját familiáris leveleit is össze akarja gyűjteni, és rendezetten az utókorra hagyni.[681] Francesco Petrarca mintaként szolgált barátai, levelezőtársai és az őt követő nemzedék számára is, de ahogy Silvia Rizzo kifejti, különbséget kell tenni az őt követni igyekvők esetében Petrarca leveleinek külső formájának, illetve a nyelvének és stílusának utánzásában.[682] Míg az előbbit – mely magába foglalja a *salutatio* megfogalmazását és a keltezés leírását, az első szám második személyű „tu" írását a „voi" helyett (melyre Salutati is tett kísérletet a latin nyelvű állami leveleiben is „vos", lásd az értekezés 170–171. oldalait) és a *cursus* használatát – könnyebb utánozni, addig a nyelvét és stílusát sokkal nehezebb, ezért is maradnak kortársai és közvetlen követője, Coluccio Salutati is a középkori latin használatánál.[683]

A Salutatit megelőző kancellárok – Ventura Monachi (1340-1348) és fia, Niccolò Monachi (1348-1375) – által írt levelekben gyakran fordulnak elő a Bibliából származó kifejezések, metaforák és hasonlatok, de klasszikus kifejezések csak nagyon ritkán. A legjelentősebb újítás, amelyet Salutati bevezetett, a hivatalos állami levelekbe, a *missilis*ek szövegeibe beillesztett, ókori szerzőktől vett mondatok és példák voltak, hogy szépítse a levelek formáját és tartalmát. De Rosa szavaival élve „Vele a klasszikus kultúra diadalmasan belépett a firenzei diplomácia világába, amelytől elődei, akik nem voltak eléggé jártasak a studia humanitatisban, sokáig távol tartották."[684] Salutati kedvenc szerzői az idézeteiben: Vergilius, Ovidius, Horatius, Terentius, Seneca, Lucanus, Statius, Catullus volt. A prózai írók közül Cicero, a történetírók közül pedig Sallustius és Livius voltak a kedvencei. Két általam elemzett levélben volt, hogy Publius Vergilius Maro Aeneis című eposzából idézett, úgy, hogy a forrás szerzőjét is megnevezte. Többször is idézett a római költőtől, aki Dante kalauza volt az Isteni színjátékban, de minden esetben az Aeneisnek csak a negyedik énekét idézte. Ez az ének a lezárása Aeneis és Dido szerelemi történetének, amiben Vergilius hőse szembekerül Dido királynő tragikus és hősies alakjával, melynek Aeneis távozása után Dido öngyilkossága lett a vége, mert szívfájdalmában rávetette magát a máglyára. Két általam elemzett levélben volt, hogy Publius Vergilius Maro Aeneis című eposzából idézett, úgy, hogy a forrás szerzőjét is megnevezte. Az egyikben Bernabò Viscontit kérte, hogy küldje el követét, Ruggero Canét, hogy segítsen a John Hawkwood zsoldoskapitánnyal való tárgyalásokban, mert jóbarátja, és mert „ő az egyetlen, akinek titkos gondolatát felfedi és

[681] Reynolds - Wilson: *Copisti e filologi*, p. 138.; Witt: *Hercules at the Crossaroads*, p. 11.
[682] Rizzo: *Il latino del Petrarca*, pp. 357–359.
[683] Uo. pp. 358–359.
[684] De Rosa: *Coluccio Salutati*, p. 45.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

aki ismeri a férfi gyengébb perceit, hogy Maro verssorával éljünk”:

> „Sed quamvis hec omnia salubri cognoscamus dispensata consilio, quia tamen agenda communiter cum domino Johanne Haugud sunt maximi ponderis et efficacis et ad ipsa feliciter concludenda utilissimam, imo necessariam fore Roggerii Canis presentiam certissimo experimento comperimus, **cum ipsum solum viderimus cui ille soleat arcanos credere sensus quique viri molles aditus et tempora norit**, ut pene Maronis utamur versiculis.”[685]

Vergilius Aeneisében így szerepel a fenti citátumban félkövérrel szedett rész:

> „solam nam perfidus ille
> Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
> Sola viri molles aditus et tempora noras”[686]
>
> „egyedül téged tisztelt csak a csalfa,
> Titkos gondolatát csak néked mondta el olykor;
> Gyengébb perceit is te csupán ismerted a gaznak.”[687]

A másik hivatkozott idézés Vergiliustól a kancellár által Galeotto Malatestinek, Rimini urának írt levélben volt, melynek tartalmát a második fejezetben bemutattam. Az alábbi mondat egy Vergilius Aieneisének a negyedik énekéből, és kettő a *Zsoltárok könyvé*ből vett *sententiá*val lett retorikai értelemben gazdagítva:

> „Possemus si apud alium nobis sermo foret innumera recensere servitia, quibus statum ecclesie fovimus, defendimus, ausimus non in verborum commertio, sed in expensarum oneribus et iactura. **At bene apud memores veteris stat gratia facti**, ut Maronis utamur versiculo, pro beneficio maleficium retulerunt, nec solum non retulerunt que tenebantur merita, **sed funes extenderunt in laqueum iuxta iter scandalum posuerunt nobis**, ut psalmodici verbis utamur. Sed laus illi Omnium Rerum Opifici, qui regna statuit populosque tuetur, **laqueus contritus est et nos liberati sumus**.”[688]

[685] A függelék 66. levele, ASFi, Missive, 15, f. 1v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Bernabò Viscontinak, Milánó urának (1375. 09. 08).

[686] Salutatinak az Aeneisből való idézéseihez és utalásaihoz az alábbi kiadást használtam fel: ANTHON, Charles: *The Æneïd of Virgil: with English notes*. London (Whittaker and Co. Ave Maria Lane) 1856, pp. 78–79, 421–423. sorok, a továbbiakban: ANTHON: *The Æneïd*.

[687] *Vergilius összes művei*. Fordította LAKATOS István. Online elérhető: `https://mek.oszk.hu/06500/06540/06540.htm`, utolsó megtekintés: 2023. szeptember 21. A továbbiakban *Vergilius összes művei*.

[688] a függelék 89. levele

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Az első a vergiliusi szó szerinti idézés, mely után le is írja, hogy a szavakat magától a nagy költőtől vette: „ut Maronis utamur versiculo”. Az Aeneis IV. énekének 537–541-es soraiból származik az idézet:

„Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum
iussa sequar? quiane auxilio iuvat ante levatos
et bene apud memores veteris stat gratia facti?
quis me autem, fac velle, sinet ratibusve superbis
invisam accipiet?”[689]

„Vagy bárkáikat, Íliumot kergetve, a teucrok
Kényének magamat kitegyem? számítva: örömmel
Gondolnak rám és hálásak, mert segitettem?
Jó, képzeljük el, ezt tenném; de ki büszke hajója
Fogja a gyűlölt nőt befogadni?”[690]

Ezt a vergiliusi idézést szinte rögtön követi két idézet a *Zsoltárok könyvé*ből, melyek a Vulgata kiadást követik. Az első a 139. zsoltárban található, és ezután is felhívta a figyelmet Salutati a forrás helyére, a második pedig a 124. zsoltárból lett idézve, a „Psalmodici” jelölése nélkül, bár igaz, ennyiszer fölösleges lett volna, hiszen a kontextus is magáért beszél:

Első idézet a zsoltárokból:

„absconderunt superbi laqueum mihi:
Et funes extenderunt in laqueum:
juxta iter scandalum posuerunt mihi.”[691]

„Tőrt vetnek nekem titkon a kevélyek,
kötelekből hálót feszítenek elém,
kelepcét állítanak elém az út mentén.”[692]

Második idézet a zsoltárokból:

„Anima nostra sicut passer
erepta est de laqueo venantium:
Laqueus contritus est, & nos liberati sumus.”[693]

[689] Verg. Aen. IV, 537–541, Anthon: *The Æneïd*, p. 82.
[690] *Vergilius összes művei*.
[691] Sabatier: *Bibliorum Sacrorum*, p. 272. (Vulgata hodierna).
[692] Zsolt 140 (139),6. *Ó- és Újszövetségi Szentírás*, p. 639.
[693] Lib. Psalm. 124,7, Sabatier: *Bibliorum Sacrorum*, p. 253. (Vulgata hodierna).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

„Megszabadultunk, mint a madár,
a vadászok csapdájától.
A csapda összetört
és mi megszabadultunk.”[694]

Két olyan esetet találtam még, amikor Vergilius Aeneisének a IV. énekét fedezhetjük fel a kancellár írásában. Az egyik a *corpus* utolsó levele, ahol Durazzói Károlynak azzal is magyarázza a kancellár, hogy tollat ragadott, mert nem szeretné, ha a Szentföldön tartózkodó herceg esetleg más forrásból értesülne a Szentszékkel fennálló állapotokról, hiszen „a hír, amely a kezdeteiben mindig tartalmaz kitalált és hamis dolgot, nem képes a ti felséges füleitekhez eljutni, hacsaknem a legromlottabb formában”:

„Et cum precipue vos in remotissimo terrarum orbe versemini, fama suis in principiis **ficti pravique tenax** non potest ad serenas aures vestras nisi corruptissima pervenire.”[695]

„Luce sedet custos aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, et magnas territat urbes;
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.”[696]

„Míg nappal paloták, tornyok tetején csücsül, onnét
Őrködik és rémiszti a városokat, s a koholmány
Éppen olyan buzgón dől száján, mint a valóság.”[697]

A Niccolò Casalibusnak írt vigasztaló levélben ugyan kifejezett idézet nem volt, tekintve a levél megírásának körülményét, és hogy Salutati mélyen vallásos ember volt, bizonyosan vett át az egyházi liturgiából, így például a „laudum praeconia” egy ilyen formula.[698] Emellett a levél egyik stilisztikai eszköze egy Vergilius-ízű allúzió, a *famae melioris*, mely nem tekinthető idézésnek, de mivel Salutati előszeretettel idézte már eddig is az *Aeneis* 4. énekét, így akár akarattal akár akaratlanul is került bele, azért említésre mindenképp méltó eset.

„Talibus orantem dictis, arasque tenentem

[694] Zsolt 124 (123),7. *Ó- és Újszövetségi Szentírás*, p. 633.
[695] A függelék 100. levele, ASFi, Missive, 15, ff. 5r–v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Durazzói Károlynak (1375. 09. <19.-23.>).
[696] Verg. Aen. IV, 186–188, ANTHON: *The Æneïd*, p. 72.
[697] *Vergilius összes művei*.
[698] A függelék 20. levele, ASFi, Missive, 16, f. 9v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Niccolò Giovanni Casalinak, Cortona urának (1375. 08. 18).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Audiit omnipotens, oculosque ad moenia torsit
Regia, et oblitos famae melioris amantes."[699]

„Míg ezt mondja s a szent oltárt könyörögve karolja,
Meghallgatja a messzeható s odanéz a királyi
Várra s az egymást oly rossz hírbe hozó szeretőkre."[700]

A Szentíráson túl egyháztanítók írásai is a kor tudósainak tudatában voltak, még ha nem is szó szerint idéztek belőlük, de a gondolkodásukra tanulmányaik okán is hatással voltak.[701] Így például, mint a Francesco Landini érdekében írt levélnél írtam, találhatunk Sevillai Szent Izidorra való utalást is Salutatinál.[702] Cicerónak már nem csak a retorikai műveit, de Salutati a Petrarca által megtalált Atticushoz írt leveleit is ismerte és gyakran forgatta. Hatással volt rá, így ugyan konkrétan nem találtam idézetet tőle, mégis például a „popularis aure" szavakban felfedezhető a cicerói szerkezet.[703]

[699] Verg. Aen. IV, 219–221, ANTHON: *The Æneïd*, p. 73.
[700] *Vergilius összes művei*.
[701] Vö. ULLMAN: *The Humanism of Coluccio Salutati*, pp. 53–70.
[702] A függelék 73. levele, ASFi, Missive, 16, f. 21r-v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Angelo Ricasolinak, Firenze püspökének (1375. 09. 10).
[703] A függelék 100. levele, ASFi, Missive, 15, ff. 5r–v. Autográf regiszteri másolat, melyet Firenze küldött Durazzói Károlynak (1375. 09. <19.-23.>).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

7. Összegzés

A Coluccio Salutati által fogalmazott és a Firenzei Köztársaság nevében elküldött *missilis* leveleknek a kancellár által gondosan megszerkesztett regiszterekbe gyűjtött másolatait dolgoztam fel doktori képzésem évei alatt. Kronologikusan haladva az 1375. augusztus 8. és szeptember 23. közötti időintervallumon belülre keltezett – vagy a dátum nélküli levelek esetben keltezhető – száz *missilis* másolat és két eredeti, a regiszterekbe nem bemásolt *missilis* levél alkotta a vizsgálatomnak és a függelékben található kritikai kiadásnak az alapját. Maguk az expediált levelek csak elvétve maradtak ránk valamelyik városi levéltárban, például Sienában, így ezek hiánypótló dokumentumok a mai kutató számára, mely regisztereket a Firenzei Állami Levéltárban őrzik.

Coluccio Salutatinak, a hivatali ideje alatt, vagyis 1375 és 1406 között a firenzei *Signoria* nevében írt hivatalos leveleinek fennmaradt másolatai még nem kerültek teljes egészében kiadásra. Sőt, alig pár száz tekinthető megbízható forrásnak a közel nyolcezer episztolából. A kritikai kiadás készítését és a levelek feldolgozását egy 1375. augusztus 8-ára keltezett levéllel kezdtem, folytatva az Armando Nuzzo által elkezdett, a levelek elkészültének kronológiáját követett kritikai kiadását. Disszertációm keretében a határt száz másolatnál húztam meg, így az utolsó levél szeptember 19-e és 23-a között íródott Durazzói Károly hercegnek, a későbbi II. Károly magyar királynak. Salutati harmincegy éves hivatali ideje alatt a levelek másolatai tizenkét regiszterbe lettek gyűjtve, melyek közül eddigi kutatásaimhoz én kettőt, a *Signori*, *Missive I Cancelleria* 15-ös és 16-os regisztereit használtam fel.

Ezek a levelek azért fontosak, mert betekintést nyújtanak Firenze és a Szentszék 1375 és 1378 közötti háborújába, de azon túl abba is, hogy a kancellár a diplomáciai levelek útján hogyan szólította fel propaganda-szerűen a toszkán városokat és hogyan igyekezett egy közös ligába hívni a Szentszék ellen a nagyobb itáliai *Comuné*kat és ügyük mellé állítani a környező királyságokat, köztük I. Lajos magyar királyt is. A szabadság ideológiája végigkísérte Salutati kancellári éveinek retorikai propagandáját. Tartalmukon túl ezek a hivatalos levelek nagy fontossággal bírnak stílusukra nézve is, hiszen a bolognai stúdiumban tanult Salutati az ott elsajátított *ars dictaminis* szabályait követve fogalmazta meg ékesszólóan elküldendő *missilis*eit, noha erre kancellári állása folytán kötelezve is volt.

A disszertáció egyik fő fejezetének célja a feldolgozott levelek tartalmának áttekintése volt.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

A *missilis*ek három csoportra osztásával és címzettek szerinti külön bemutatásával igyekeztem a levelek témájára és fontosságára rámutatni, ha lehetséges volt, akkor a szakirodalom segítségével megadni az elküldött levél történelmi és földrajzi hátterét, továbbá lehetséges hatását is. A három csoportot követve fejtettem ki előbb a háborúhoz kapcsolódó ötvenkét állami levelet, majd a többi, nem a Szentszék elleni háború kapcsán fogalmazott harminckilenc levelet, végül pedig külön kategóriaként kezeltem a bűncselekményekkel kapcsolatos további kilenc *missilis*-másolatot. Több esetben is idéztem a függelékben található levelekből, és ha indokolt, akkor a saját fordításomat is feltüntetem.

Értekezésemben különös hangsúlyt fektettem a kancellár által az *ars dictaminis* egyes egységeinek a levelekben történt követéseire, használataira. Így elemeztem a levelek szerkezeti felépítését, az írásjelhasználatot és a mondatokat záró *clausulá*kban fellelhető *cursus*okat, illetve az ezutóbbi kettő közti lehetséges kapcsolatot is. Főleg az írásjelek és a *cursus*ok elemzésénél, több esetben is hasznosnak tartottam a regiszteri *missilis*-másolat – vagy az eredeti expediált levél – fényképes reprodukciójának egy-egy részletét beletenni a főszövegbe, ezzel követhetőbbé téve a leírtakat. Összesen 91 latin nyelvű levelet elemeztem a *cursus* és a központozás kapcsolatát vizsgálva, melyből 82 a regiszterekben megőrzött *missilis*-másolat volt, kilenc pedig eredeti expediált levél, mely *missilis*eket a fogadó államban megőriztek és ma a levéltárban találhatóak. Az elemzést táblázatok segítségével igyekszem átláthatóbbá tenni, aszerint is különbséget téve, hogy autográf levélről van-e szó, vagy esetleg nem maga a kancellár írta, hanem egyik segédje (Antonio Arrighi vagy Benedetto Fortini). A közepes és erős szünetet jelölő írásjelek előtt is vizsgáltam a hangsúlyalapú ritmusokat, így nem csak a *clausulá*kban. Külön csoportként kezelve, de a mondaton belül is összevetettem a kettő közti kapcsolatot, mely véleményem szerint mindenképpen tudatos és következetes volt Salutati részéről, amire kancellári hivatala miatt kötelezve is volt. A vizsgálat során összesen 435 lehetséges *cursus*t vizsgáltam meg, ebből 400 a regiszteri másolatokban található. A 435 *cursus* túlnyomó többségben, az esetek 84,59%-ban *cursus velox* volt, melynek prioritása a kancellár korában nem is volt kétséges, mint azt már a familiáris levelei alapján is megállapították. Az állami levelekben viszont tudtommal nem volt még ilyen irányú konkrét elemzés, leginkább Langkabel volt az, aki érintette, és hozott néhány példát az elsődlegesen használt *cursus velox*ra a levelekből.

Lino Coluccio di Pierio di Salutatiról kijelenthető, hogy az ő életművét, melybe beletartoznak az utókorra hagyott írásai – állami levelei, familiáris levelei, traktátusai –, a kancelláriai hivatala, melyet 31 éven keresztül vezetett és az őt követő nemzedék számára a humanizmus stafétabotjának továbbadása, kettősség jellemzi. Hiszen ő még a középkori hagyományos oktatást és nevelést sajátította el Bolognában, és élete végéig megmaradt mélyen katolikus hitében. Ugyanakkor már bolognai mestere megismertette Senecával, aki mindig is fontos helyet foglalt el a kancellár életében és stílusában, majd még ugyancsak fiatal évei alatt Ovidius volt az, aki elmélyítette a klasszikusok iránti érdeklődését, és a latin nyelv iránti fogékonyságát fellelkesítette.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

A keresztény Salutati a pogány és egyházi szerzők műveit mind példaként használta, idézte őket és akár akaratlanul is használta szavaikat. A száz állami levélben szembetűnő Vergilius *Aeneis* 4. énekének prevalenciája, de szó szerint idéz rámutatással a *Zsoltárok könyvé*ből is.

Mindent összevetve Coluccio Salutati, aki a 31 éves kancellári ideje alatt, de igazából élete nagy részében a klasszikus szerzőket a keresztény egyházatyákkal egyaránt igyekezett követni, és aki ezen törekvése közepette korának egyik legnagyobb magánkönyvtárát tudhatta magáénak, a humanizmus iránt tett fáradozásai kétségtelenek. Már az 1375-ben írt *missilis*ein, pontosabban az állami levelek általa regiszterbe gyűjtött másolatain is láthatóak nyomai nyelvi reformnak, a klasszikus levélegységekhez való visszatérésnek és az írásjel innovatív használatának, mely utóbbival összhangban használta a szabályok által előírt *cursus*okat.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

8. Bibliográfia

8.1 Források

Levéltári és könyvtári források

ASFi	Archivio di Stato di Firenze
Missive	Signori, Missive, I cancelleria
Trat.	Tratte
Cat.	Catasto
Arte della Lana	Arte della Lana
Arte dei Giudici e Notai	Arte dei Giudici e Notai
Usc.	Camera del Comune, Scrivano di Camera Uscita
CP	Consulte e Pratiche
ASMa	Archivio di Stato di Mantova
AG	Archivio Gonzaga
ASSi	Archivio di Stato di Siena
Conc	Concistoro
ASPt	Archivio di Stato di Pistoia
Misc.	Miscellanea di atti civili
BnF	Bibliothèque nationale de France, Párizs
Lat. 8687	Latin 8687

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Adatbázisok, lexikonok és szótárak

Cappelli — CAPPELLI, Adriano: *Lexicon Abbreviaturarum*. Leipzig (Verlagsbuchhandlung von J. J. Weber) 1928.
(https://archive.org/details/LexiconAbbreviaturarum/mode/2up, utolsó letöltés: 2023. szeptember 27.)

Catholic-Hierarchy — *The Hierarchy of the Catholic Church*. Current and historical information about its bishops and dioceses.
(https://www.catholic-hierarchy.org/, utolsó letöltés: 2023. november 23.)

Condottieri — DAMIANI, Roberto: *Note biografiche di Capitani di Guerra e di Condottieri di ventura operanti in Italia tra il 1330 e il 1550.*.
(https://condottieridiventura.it/, utolsó letöltés: 2023. november 23.)

DBI — *Dizionario biografico degli italiani*. Roma (Istituto della Enciclopedia Italiana) 1960–
(https://www.treccani.it/biografico/, utolsó letöltés: 2024. március 13.)

Delegat Online — Delegat Online. *Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon – online adattár – Papal delegates in Hungary in the XIVth centuries – online database*
(https://delegatonline.pte.hu/, utolsó letöltés: 2023. szeptember 23.)

DGB — *Deutsche Digitale Bibliothek*.
(https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/content/wer-wir-sind, utolsó letöltés: 2023. november 13.)

DVL — *DigiVatLib*.
(https://spotlight.vatlib.it/it, utolsó letöltés: 2023. december 1.)

Du Cange — DU CANGE, Charles du Fresne: *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis.* Vol. 1. Párizs (Firmin Didot fratres) 1840.
(http://ducange.enc.sorbonne.fr/EN, utolsó letöltés: 2023. november 3.)

EncDant. — BOSCO, Umberto (szerk.): *Enciclopedia Dantesca* Roma (Istituto della Enciclopedia Italiana) 1970.
(https://www.treccani.it/enciclopedia/elenco-opere/Enciclopedia_Dantesca/, utolsó letöltés: 2024. március 13.)

EncIt — *Enciclopedia italiana di scienze, lettere e arti*. Roma (Istituto della Enciclopedia Italiana) 1929–1939.
(https://www.treccani.it/enciclopedia/, utolsó letöltés: 2023. szeptember 5.)

Forcellini — FORCELLINI, Aegidii: *Totius Latinitatis Lexicon.* 2 vols. Schneeberg (Sumptibus et Typis C. Schumanni) 1833.
(http://www.lexica.linguax.com/forc.php, utolsó letöltés: 2023. szeptember 5.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

GDLI — SALVATORE Battaglia: *Grande dizionario della lingua italiana*. Torino (Unione Tipografico-Editrice Torinese) 1961–2002 (+ Supplemento 2004 + Indice Autori + Supplemento 2009).
(`https://www.gdli.it/`, utolsó letöltés: 2023. szeptember 5.)

Grove — GROVE, George: *The new Grove dictionary of music and musicians* SADIE, Stanley (szerk.) Vol. 14. London (Macmillan Publishers Lim.) 2001.

MKLSZ — A magyarországi középkori latinság szótára.
(`www.neulatein.de/words/0/016392.htm`, utolsó letöltés: 2023. augusztus 30.)

NW — RAMMINGER, Johann: *Neulateinische Wortliste. Ein Wörterbuch des Lateinischen von Petrarca bis 1700.*
(`www.neulatein.de/words/0/016392.htm`, utolsó letöltés: 2023. október 28.)

Repetti — REPETTI, Emanuele: *Dizionario geografico fisico storico della Toscana.*
(`http://stats-1.archeogr.unisi.it/repetti/database.php`, utolsó letöltés: 2023. december 8.)

Rezasco — REZASCO, Giulio: *Dizionario del Linguaggio Italiano storico ed amministrativo.* Firenze (Successori Le Monnier) 1881.

TGE — The Gratian Encyclopedia.
(`https://www.gratian-encyclopedia.com/`, utolsó letöltés: 2023. augusztus 8.)

VocIt — Vocabolario italiano.
(`https://www.treccani.it/vocabolario/compartimento/`, utolsó letöltés: 2023. augusztus 8.)

Kézikönyvek, Krónikák, felhasznált Biblia kiadások

Alberici Casinensis Flores Rhetorici — INGUANEZ, Mauro D. & WILLARD Henry M. (szek.): *Alberici Casinensis Flores Rhetorici*. Montecassino 1938 (Miscellanea Cassinese 14).

Cronaca fiorentina — RODOLICO, Niccolò (szerk.): *Cronaca fiorentina di Marchionne di Coppo Stefani*. *Rerum Italicarum Scriptores*, n. s., XXX, parte I. Città di Castello (S. Lapi) 1903–1955.

Cronaca Senese — LISINI, Alessandro - IACOMETTI, Fabio (szerk.): *Cronaca Senese di Donato di Neri e di suo figlio neri. Rerum Italicarum Scriptores*, n. s., XV, parte VI. Bologna (Nicola Zanichelli) 1931–1939.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Cronache Malatestiane

MASSÈRA, Aldo Francesco (szerk.): *Cronache Malatestiane dei secoli XIV e XV (AA. 1295–1385 e 1416–1452.). Rerum Italicarum Scriptores*, n. s., XV, parte II. Bologna (Nicola Zanichelli) 1922.

Cronica Volgare di Anonimo Fiorentino

BELLONDI, Elina (szerk.): *Cronica Volgare di Anonimo Fiorentino dall'anno 1385 al 1409. Rerum Italicarum Scriptores*, n. s., XXVII, parte II. Città di Castello (S. Lapi) 1915.

Diario d'Anonimo fiorentino

Diario d'Anonimo fiorentino dal 1358 al 1389. In: *Cronache dei secoli XIII e XIV*. Documenti di storia italiana, ser. I, vol. 6. Firenze (Tipi di M. Cellini) 1876.

Iohannis Bonandree Brevis introductio ad dictamen

ARCUTI, Silvana (szerk.): *Iohannis Bonandree Brevis introductio ad dictamen*. Galatina (Congedi Editore) 1993.

Opera quae extant omnia

Francisci Petrarchæ florentini, philosophi, oratoris, & poëtæ clarissimi ... Opera quae extant omnia. Basileae excudebat Henrichus Petri. 1554.

Ó- és Újszövetségi Szentírás

Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. A kiadást Jakubinyi György lektori véleménye alapján a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke engedélyezte. Nyolcadik kiadás. Budapest (Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat) 2020.

SABATIER *Bibliorum Sacrorum*

Bibliorum Sacrorum Latinae versiones antiquae, seu Vetus Italica, et caeterae quaecumque in Codicibus MSS. & antiquorum libris reperiri potuerunt: Quae cum Vulgata Latina, & cum Textu Graeco comparantur. Accedunt Praefationes, Observationes, ac Notae, Indexque novus ad Vulgatam e regione editam, idemque locupletissimus. Opera et studio D. Petri SABATIER, Ordinis Sanctii Benedicti, e Congregatione Sancti Mauri. Tomus secundus. Remis (Apud Reginaldum Florentain, Regis Typographum et Bibliopolam, sub signo Bibliorum aureorum) M.DCC.XLIII.

VILLANI *Cronica*

VILLANI, Giovanni: *Cronica con le continuazioni di Matteo e Filippo*. Scelta, introduzione e note di Giovanni Aquilecchia. Torino (Giulio Einaudi editore s.p.a.) 1979.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

VILLANI *Nuova Cronica* — VILLANI, Giovanni: *Nuova Cronica.* Edizione critica. PORTA, Giuseppe (szerk.), vols. 1–3. Parma (Fondazione Pietro Bembo/Guanda) 1990-1991.

VILLANI *Le Vite* — VILLANI, Filippo: *Le Vite D'uomini Illustri Fiorentini*. MAZZUCHELLI, Giammaria (szerk.), Firenze (Sansone Coen TipografoEditore) 1847

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

8.2 Szakirodalom

ADAMIK A klasszikus kori

ADAMIK Béla: A klasszikus kori latin hangsúly minősége. In: DÉRI Balázs (szerk.): *Oratoris officium: tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére.* Budapest (ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék, L'Harmattan Kiadó) 2008, 23–30.

ALESSIO Un commento

ALESSIO, Gian Carlo: Un commento in volgare al Bononienatus di Giovanni di Bonandrea. In: Alessio, Gian Carlo: *"Lucidissima dictandi peritia". Studi di grammatica e retorica medievale.* Szerk.: BOGNINI, Filippo. Velence (Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing) 2015.

ANTONIELLI - NOVATI Un frammento

ANTONIELLI, Attilio - NOVATI, Francesco: Un frammento di zibaldone cancelleresco lombardo del primissimo Quattrocento. Testo ed illustrazioni storico-critiche ai documenti contenuti nel Frammento Pallanzanese. *Archivio storico lombardo* 4/60 (1913), 265–314.

ANTONUCCI Agostino

ANTONUCCI, Eugenia: Agostino, «Tractatus in Evangelium Iohannis». In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 281–282.

ANTONUCCI Girolamo

ANTONUCCI, Eugenia: Girolamo, «De situ et nominibus locorum Hebraicorum e Liber interpretationis Hebraicorum nominum». In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 329–331.

ANTONUCCI Le «confessioni»

ANTONUCCI, Eugenia: Le «confessioni» di Agostino in una miscellanea patristica. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 283–284.

ARANY Firenzei kereskedők

ARANY Krisztia: Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon 1370-1450. Prozopográfiai adattár. *FONS Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 14/3 (2007), 483-549.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ARANY Florentine Families

ARANY Krisztia: *Florentine Families in Hungary in the First Half of Fifteenth Century*. Doktori értekezés, Budapest 2014.

Archivio delle Tratte

Archivio di Stato di Firenze: *Archivio delle Tratte.* A bevezetőt és a leltár leírását szerk.: VITI, Paolo - ZACCARIA, Raffaella Maria. Róma (Poligrafico e Zecca dello Stato) 1989.

ARRIGHI La cancelleria fiorentina

ARRIGHI, Vanna: La cancelleria fiorentina al tempo di Coluccio Salutati. In: CARDINI, Roberto - VITI, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 55–65.

ARRIGHI La Valdinievole

ARRIGHI, Vanna: La Valdinievole al tempo di Coluccio Salutati. In: CARDINI, Roberto - VITI, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 3–19.

ASCHERI Il comune medievale italiano

ASCHERI, Mario: Il comune medievale italiano: un tema da discutere. *Le Carte e la Storia*, XXIII/2 (2017), 14–24.

BALDASSARI Contra maledicum et obiurgatorem

BALDASSARI, S. U.: Contra maledicum et obiurgatorem. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 171–175.

BALDASSARI *La vipera e il giglio*

BALDASSARI, S. U.: *La vipera e il giglio. Lo scontro tra Milano e Firenze nelle invettive di Antonio Loschi e Coluccio Salutati*. Róma (Aracne) 2013.

BALDASSARI Poggio Bracciolini and Coluccio Salutati

BALDASSARI, S. U.: Poggio Bracciolini and Coluccio Salutati: The Epitaph and the 1405-1406 Letters. In: RICCI, Roberta (szerk.): *Poggio Bracciolini and the Re(dis)covery of Antiquity: Textual and Material Traditions*. (Proceedings of the Symposium Held at Bryn Mawr College on April 8-9, 2016). Firenze (Firenze University Press) 2020, 71–87.

BANKER The ars dictaminis

BANKER, James R.: The ars dictaminis and Rhetorical Textbooks at the Bolognese University in the Fourteenth century. *Medievalia et humanistica* 5 (1974), 153–168.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

BARON *The Crisis of the Early Italian Renaissance*

BARON, Hans: *The Crisis of the Early Italian Renaissance. Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*. Vols. 2. New Jersey, Princeton (Princeton University Press) 1955.

BÁRÁNY English and Hungarian mercenaries

BÁRÁNY Attila: The communion of English and Hungarian mercenaries in Italy. In: BARTA János - PAPP Klára - BÁRÁNY Attila - GYÖRKÖS Attila (szerk.): *The First Millennium of Hungary in Europe*. Debrecen (Debrecen University Press) 2002, 126–141.

BENIGNI I principali organi

BENIGNI, Paola: I principali organi della direzione politica nell'età di Coluccio Salutati. In: CARDINI, Roberto - VITI, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 21–36.

BERTALOT *Initia Humanistica Latina*

BERTALOT, Ludwig: *Initia Humanistica Latina. Initienverzeichnis lateinischer Prosa und Poesie aus der Zeit des 14. bis 16. Jahrhunderts*. Band II/1 (Prosa A–M) – Band II/2 (Prosa N–Z). Im Auftrag des Deutschen Historischen Instituts in Roma bearb. v. U. Jaitner-Hahner. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1990–2004.

BERTELLI *L'unico codice firmato*

BERTELLI, Sandro: L'unico codice firmato da Salutati: le 'Tragedie' di Seneca col 'Somnium' e l''Ecerinis' del Mussato. London, British Library, Additional 11987. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 318–319.

BIANCA "De fato et fortuna"

BIANCA, Concetta: "De fato et fortuna". In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 143–148.

BILLANOVICH Scuola di retorica VI

BILLANOVICH, Giuseppe: Scuola di retorica e poesia bucolica nel Trecento italiano. Giovanni del Virgilio, Pietro da Moglio, Francesco da Fiano. *Italia medioevale e umanistica* VI (1963), 203–234.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

BILLANOVICH Scuola di retorica VII

BILLANOVICH, Giuseppe: Scuola di retorica e poesia bucolica nel Trecento italiano. Giovanni del Virgilio, Pietro da Moglio, Francesco da Fiano. *Italia medioevale e umanistica* VII (1964), 279–324.

BOSCHETTO Salutati e la cultura notarile

BOSCHETTO, Luca: Salutati e la cultura notarile. In: BIANCA, Concetta (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'Umanesimo. Atti del convegno internazionale di studi (Firenze, 29-30-31 ottobre 2008)*. Róma (Edizioni di Storia e Letteratura) 2010, 145–171.

BRAIDI Il governo

BRAIDI, Valeria: Il governo della città nella seconda metà del Trecento. In: BRAIDI, Valeria (szerk.): *Gli statuti del comune di Bologna degli anni 1352, 1357; 1376-1389* I–III könyv. Bologna 2002, IX-XLI. (`http://www.rmoa.unina.it/248/`, utolsó letöltés: 2023. szeptember 27.))

BRUCKER An unpublished source

BRUCKER, Gene A.: An unpublished source on the Avignonese papacy: the letters of Francesco Bruni. *Traditio* 19 (1963), 351–370.

BRUCKER *Florence, the Golden Age*

BRUCKER, Gene A.: *Florence, the Golden Age, 1138-1737*. New York (Abbeville Press) 1984.

BRUCKER *Florentine politics*

BRUCKER, Gene A.: *Florentine politics and society: 1343–1378*. Princeton (Princeton university press) 1962.

BRUCKER *The Civic World*

BRUCKER, Gene A.: *The Civic World of Early Renaissance Florence*. Princeton (Princeton university press) 1962.

BRUNDAGE *The medieval origins*

BRUNDAGE, James A.: *The medieval origins of the legal prefession: canonists, civilians, and courts*. Chicago - London (The University of Chicago Press) 2008.

CAFERRO *John Hawkwood*

CAFERRO, William P.: *John Hawkwood. An English Mercenary in Fourteenth-Century Italy*. Baltimore (The Johns Hopkins University Press) 2006.

CAFERRO *The Visconti War*

CAFERRO, William P.: The Visconti War and Boccaccio's Florentine Public Service in Context, 1351-53. *Heliotropia* 15 (2018), 5–55.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

CAFERRO *The Florentine Army*	CAFERRO, William P.: The Florentine Army in the Age of the Companies of Adventure. *Millars Espai i Història* 25/43 (2017), 129–150.
CALLERI *L'arte dei giudici e notai*	CALLERI, Santi: *L'arte dei giudici e notai di Firenze nell'età comunale e nel suo statuto del 1344*. Milano (Giuffrè) 1966.
CARDINI Una signoria cittadina	CARDINI, Franco: Una signoria cittadina « minore » in Toscana: i Casali di Cortona. *Archivio Storico Italiano* vol. 131, No. 2/3 (1973), 241–255.
CARDINI - SZNURA *Coluccio Salutati*	CARDINI, Roberto - SZNURA, Franek (szerk.): *Coluccio Salutati, cancelliere della Repubblica fiorentina. Carteggio pubblico 1375-1406. Indice onomastico e toponomastico.* Firenze (Edizioni Polistampa) 2013.
CECCHERINI Cicerone	CECCHERINI, Irene: Cicerone, «De finibus bonorum et malorum». In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 312–313.
COCHIN *Un amico di Francesco Petrarca*	COCHIN, Enrico: *Un amico di Francesco Petrarca. Le lettere del Nelli al Petrarca pubblicate di su un manoscritto della Nazionale di Parigi* Firenze (Successori Le Monnier) 1901.
Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae	*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (=Diplomatički Zbornik, kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije)* I–XVIII, ed.: KOSTRENČIĆ, M. - STIPIŠIĆ, J. - ŠAMŠALOVIĆ, M. - SMIČIKLAS, T. - GUNJAČA, S. - RENDIĆ - MIOČEVIĆ. Zagreb: D. Tiskom D. Albrechta, 1904–1990.
Coluccio Salutati Index	*Coluccio Salutati Index* I– XVIII, ed.: ZINTZEN, C. - ECKER, U. - RIEMER, P. Tübingen (Gunter Narr Verlag) 1992.
CSUKOVITS *Magyarországról és a magyarokról*	CSUKOVITS, Enikő: *Magyarországról és a magyarokról Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban.* Budapest (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet) 2015.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

CSUKOVITS *Nagy Károly ivadékai*

CSUKOVITS, Enikő: Nagy Károly ivadékai. Az Anjou-ház Firenze levelezésében. In: GYÖRKÖS Attila - KISS Gergely: *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban.* Debrecen (Debreceni Egyetemi Kiadó) 2013, 117–125.

CURTIUS A retorika

CURTIUS, Ernst Robert: A retorika. *Pompeji* 2 (1991), 97–125.

DALL'OCO *Leonardo Bruni*

DALL'OCO, Sondra: Leonardo Bruni e il primate di Firenze. In: CARDINI, Roberto - VITI, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 195–201.

DANELONI De nobilitate legum et medicine

DANELONI, Alessandro: De nobilitate legum et medicine. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 149–152.

DE LA MARE *The Handwriting of Italian Humanists*

DE LA MARE, A. C.: *The Handwriting of Italian Humanists*. Vol. 1, Fasc. 1: Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, Coluccio Salutati, Niccolò Niccoli, Poggio Bracciolini, Bartolomeo Aragazzi of Montepulciano, Sozomeno of Pistoia, Giorgio Antonio Vespucci. Oxford (University Press for Association Internationale de Bibliophilie) 1973.

DE ROBERTIS Una raccolta

DE ROBERTIS, Teresa: Una raccolta di opere brevi di Agostino con un'integrazione autografa di Salutati. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 280–281.

DE ROSA *Coluccio Salutati*

DE ROSA, Daniela: *Coluccio Salutati: Il cancelliere e il pensatore politico*. Róma (Aracne Editrice Srl) 2014.

DE ROSA Coluccio Salutati notaio

DE ROSA, Daniela: Coluccio Salutati notaio e cancelliere. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 33–39.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

De Santi Il 'cursus'

De Santi, Angelo: Il 'cursus' nella storia letteraria e nella liturgia. In: *La Civiltà Cattolica* anno 54, serie 18, vol. 11, 268–284.

Dessì I nomi dei Guelfi e dei Ghibellini

Dessì, Rosa Maria: I nomi dei Guelfi e dei Ghibellini da Carlo I d'Angiò a Petrarca. In: Gentile, Marco (szerk.): *Guelfi e ghibellini nell'Italia del Rinascimento*. Rome (Viella Libreria editrice) 2005, 3–78.

Di Capua *Fonti ed esempi*

Di Capua, F.: *Fonti ed esempi per lo studio dello "stilus curiae romanae" medioevale*. Róma (Prof. P. Maglione Editore) 1941.

Dunlop Masculinity, Crusading, and Devotion

Dunlop, Anne: Masculinity, Crusading, and Devotion: Francesco Casali's Fresco in the Trecento Perugian Contado. *Speculum* vol. 76, No. 2 (1973), 315–336.

Eördögh Avignonból Rómába

Eördögh István: Avignonból Rómába az egyházszakadásig. In: Zombori István (szerk.): *Ecclesiae et Historiae Servus Infatigabilis. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára.* Budapest (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány) 2022, pp. 16-26.

Ertl *Rerum Romanarum fragmenta*

Ertl Péter: *Rerum Romanarum fragmenta: Petrarca és a korabeli Róma.* Doktori disszertáció, Budapest 2017.

Eubel *Hierarchia catholica*

Hierarchia catholica medii aevi, sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis Tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita per Conradum Eubel. Editio altera. Monasterii (Sumptibus et typis librariae Regensbergianae) 1913.

Fabii *Relazioni degli ambasciatori*

Fabii, Irene (szerk.): *Elenchi nominativi degli Esecutori degli Ordinamenti di Giustizia in carica dal 1343 al 1435.* Indice dell'Inventario n. 31. Firenze (Archivio di Stato di Firenze) 2004.

Foscari *Relazioni degli ambasciatori*

Foscari, Marco: *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato.* Ser. II, vol. I, a cura di Eugenio Albèri. Firenze (Tipografia all'insegna di Clio) 1839.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

FÖLDVÁRY A latin liturgikus	FÖLDVÁRY Miklós István: A latin liturgikus szövegek kiejtése. In: PÁNCZÉL Hegedűs János (szerk.): *A jó harc. Tanulmányok az ősi római rítusról és a katolikus szent hagyományról*. Poggibonsi-Budapest (Casa Editrice »La Magione« - Miles Christi) 2006, 209–214.
FRACASSETTI *Francisci Petrarcae Epistolae*	FRACASSETTI, Josephus: *Francisci Petrarcae Epistolae de Rebus Familiaribus et Variae*. Vol. 3. Florentiae (Typis Felicis Le Monnier) 1863.
FRACASSETTI *Lettere di Francesco Petrarca*	FRACASSETTI, Giuseppe (szerk.): *Lettere di Francesco Petrarca. Delle cose familiari libri ventiquattro lettere varie libro unico.* Vol. 5 (ed ultimo). Firenze (Successori Le Monnier) 1867.
GAI Frammenti	GAI, Lucia: Frammenti di un codice sconosciuto di Coluccio Salutati. *Memorie domenicane* Ser. NS, vol. 3 (1972): 302–306.
GALLO Lorenzo Masini	GALLO, F. Alberto: Lorenzo Masini e Francesco degli Organi in S. Lorenzo. *Studi Musicali*, 4 (1975), 57–63.
GARIN *Storia della filosofia italiana*	GARIN, Eugenio: *Storia della filosofia italiana*. Vol.I, Torino (Giulio Einaudi editore) 1966.
GENTILE Factions and perties	GENTILE, Marco: Factions and perties: problems and perspectives. In: GAMBERINI, Andrea - LAZZARINI, Isabella (szerk.): *The Italian Renaissance State*. Cambridge (Cambridge University Press) 2012, 304–322.
GHERARDI *La guerra*	GHERARDI, Alessandro: *La guerra dei Fiorentini con papa Gregorio XI detta la guerra degli Otto Santi*. Firenze (Tipi di M. Cellini) 1868.
GRÉVIN *Al di là delle fonti 'classiche'*	GRÉVIN, Benoît: *Al di là delle fonti 'classiche'. Le Epistole dantesche e la prassi duecentesca dell'ars dictaminis*. Velence (Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing) 2020.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

GRÉVIN Le epistole dantesche — GRÉVIN, Benoît: Le epistole dantesche e la prassi duecentesca dell' "ars dictaminis". Proposte metodologiche per uno studio sistematico. In: MONTEFUSCO, Antonio – MILANI, Giuliano (szerk.): *Le lettere di Dante. Ambienti culturali, contesti storici e circolazione dei saperi*. Berlin-Boston (De Gruyter) 2020, 131–146.

GUALTIERI *Il Comune di Firenze* — GUALTIERI, Piero: *Il Comune di Firenze tra Due e Trecento : partecipazione politica e assetto istituzionale*. Firenze (Leo S. Olschki editore) 2009.

GUASTI *I Capitoli* — GUASTI, Cesare: *I Capitoli del Comune di Firenze. Inventario e regesto*. Vols. 1–2. Firenze (M. Cellini e C.) 1866–1893.

GUIDI *Il governo* — GUIDI, Guidubaldo: *Il governo della città – Repubblica di Firenze del primo Quattrocento*. Vols. 1–3. Firenze (Leo S. Olschki Editore) 1981.

HEARDER *Olaszország rövid története* — HEARDER, Harry: *Olaszország rövid története*. Ford.: Szuhay-Havas Ervin. Budapest (Maecenas Könyvkiadó) 1992.

I quartieri di Firenze — IACOPINI, Debora – BALBIANO, Daniele – FAVALE, Manuela – GJYZELAJ, Stela – MORONE, Giuseppe – STOCCHI, Nicolò (szerk.): *I quartieri di Firenze. Problematiche e meccanismi correlati alla ripartizione interna di un territorio comunale*. Online érhető el az Academia.edu oldalán.

INDIZIO Giovanni del Virgilio maestro — INDIZIO, Giuseppe: Giovanni del Virgilio maestro e dantista minore. *Studi danteschi*, 77 (2012), 311–339.

JANSON *Prose Rhythm in Medieval Latin* — JANSON, T.: *Prose Rhythm in Medieval Latin from the 9th to the 13th Century*. Stockholm (Almqvist Wiksell International) 1975.

JONES Communes and Despots — JONES, P. J.: Communes and Despots: The City State in Late-Medieval Italy. *Transactions of the Royal Historical Society* 15 (1965), 71–96.

JONES The Malatesta of Rimini — JONES, P. J.: *The Malatesta of Rimini and the Papal State*. Cambridge (Cambridge University Press) 1974.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

JUGIE A bíboros legátusok	JUGIE, Pierre: A bíboros legátusok kancelláriái a 14. században. Ford.: Kiss Gergely. *PONTES - A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve* 4 (2021), 46–74.
KARDOS Coluccio Salutati	KARDOS Tibor: Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal. *Századok* LXX/1-3 (1936) 407–432.
KARDOS La corrispondenza	KARDOS Tibor: La corrispondenza di Coluccio Salutati con gli Angioini ungheresi. In: uő: *Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi*. Debrecen (Kossuth Lajos Tudományegyetem) 1967, 5-21.
KISS Boëthius Besztercén	KISS Farkas Gábor: Boëthius Besztercén: egy ismeretlen latin költemény a 15. század második feléből. *MKsz* 132 (2016) 354–365.
KRISTELLER *Szellemi áramlatok*	KRISTELLER, Paul Oskar: *Szellemi áramlatok a reneszánszban*. Budapest (Magvető Könyvkiadó) 1980.
KRISTELLER Un'„Ars Dictaminis"	KRISTELLER, Paul Oskar: Un'„Ars Dictaminis" di Giovanni del Virgilio. *Italia medioevale e umanistica* 4 (1961), 181–200.
KULCSÁR *A középkori élet*	KULCSÁR Zsuzsanna: *A középkori élet*. Budapest (Gondolat Könyvkiadó) 1964.
LANGKABEL *Die Staatsbriefe*	LANGKABEL, Hermann: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutatis. Untersuchungen zum Frühhumanismus in der florentiner Staatskanzlei und Auswahledition*. Köln-Wien (Böhlau Verlag) 1981.
LAZZARINI *Communication and Conflict*	LAZZARINI, Isabella: *Communication and Conflict: Italian Diplomacy in the Early Renaissance: 1350-1520.* Oxford (Oxford University Press) 2015.
LEADER - MARCOTTI *Sir John Hawkwood*	LEADER, John Temple - MARCOTTI, Giuseppe: *Sir John Hawkwood (L'Acuto). Story of a condottiere.* Olasz nyelvről angolra fordította Scott Leader. London (T. Fisher Unwin) 1889.
LINDHOLM *Studien zum mittellateinischen Prosarhythmus*	LINDHOLM, Gudrun: *Studien zum mittellateinischen Prosarhythmus*. Stockholm (Almqvist & Wiksell) 1963.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

LINDSAY *Isidori Hispalensis*

LINDSAY, W. M.: *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originvm.* Recognovit breviqve adnotatione critica instrvxit. Oxford (Oxford University Press) 1911.

LUMMUS Placing Petrarch's Legacy

LUMMUS, David: Placing Petrarch's Legacy: The Politics of Petrarch's Tomb and Boccaccio's Last Letter. *Renaissance Quarterly* 70/2 (2017), 435–473.

MAKKAI - MEZEY *Árpád-kori*

MAKKAI László - MEZEY László: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek: XI–XIV. század.* Budapest (Gondolat Kiadó) 1960.

MANCINO Coluccio Salutati e l'eredità di Roma

MANCINO, Lucia: Coluccio Salutati e l'eredità di Roma. In: CARDINI, Roberto - VITI, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 159–163.

MANFREDI Nella biblioteca

MANFREDI, Antonio: Nella biblioteca di Coluccio Salutati. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 219–225.

MARCHIARO Coluccio Salutati, *De tyranno*

MARCHIARO, M.: Coluccio Salutati, *De tyranno*. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 169–170.

MARTELLI Schede per Coluccio Salutati

MARTELLI, Mario: Schede per Coluccio Salutati. *Interpres*. Rivista di studi quattrocenteschi Bd. 9 (1989), 237–252.

MARTINES *Lawyers and Statecraft*

MARTINES, Lauro: *Lawyers and Statecraft in Renaissance Florence*. New Jersey, Princeton (Princeton University Press) 1968.

MARZI *La Cancelleria*

MARZI, Demetrio: *La Cancelleria della Repubblica Fiorentina.* Rocca S. Casciano (Licinio Cappelli, Editore) 1910.

MIKKEL Medieval cursus

MIKKEL, Annika: Medieval cursus in Italian prose by example of Dante Alighieri. *Interlitteraria* 16/2 (2011), 698–711.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

MOHOLI-ERNUSZT A humanista levél — MOHOLI-ERNUSZT Hanna: A humanista levél. *Egyetemes Filológiai Közlöny* 70 (1947), 22–36.

MONTI *"De laboribus Herculis"* — MONTI, Carla Maria: "De laboribus Herculis": l'"opus ingens" di una vita. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 117–125.

NAJEMY *History of Florence* — NAJEMY, John M.: *A History of Florence 1200–1575.* Malden (Blackwell Publishing) 2006.

NORDEN *Die antike Kunstprosa* — NORDEN, Eduard: *Die antike Kunstprosa: vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance.* Az olasz fordítását használtam: HEINEMANN CAMPANA, Benedetta (szerk.): *La prosa d'arte antica: dal VI sec. a. C. all'età della rinascenza.* Vols. 1–2. Róma (Salerno Editrice) 1986.

NOVATI Di un'Ars punctandi — NOVATI, Francesco: Di un'Ars punctandi erroneamente attribuita a Francesco Petrarca. *Rendiconti del Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche*. Ser. 2, 42 (1909), 83–118.

NOVATI *Epistolario* — NOVATI, Francesco (szerk.): *Epistolario di Coluccio Salutati*. Vols. 1-4. Róma (Tipografio del Senato) 1891-1911.

NOVATI *La giovinezza* — NOVATI, Francesco: *La giovinezza di Coluccio Salutati (1331-1353)*. Torino (Ermanno Loescher) 1888.

NUZZO Coluccio Salutati állami — NUZZO, Armando: Coluccio Salutati állami levelei és Magyarország: Történeti adalékok egy kritikai kiadáshoz. *Antik Tanulmányok - Studia Antiqua* 64/2 (2020), 261–274.

NUZZO Coluccio Salutati e la preghiera — NUZZO, Armando: Coluccio Salutati e la preghiera. In: BALLARINI, Marco - BRAMBILLA, Simona - FRARE, Pierantonio - LANGELLA, Giuseppe (szerk.): *La preghiera nella letteratura italiana* Milánó (ITL libri) 2024.

NUZZO Coluccio Salutati e l'Ungheria — NUZZO, Armando: Coluccio Salutati e l'Ungheria. *Verbum – Analecta Neolatina.* VII, 2005/2, 341–371.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

NUZZO Epistole di Stato — NUZZO, Armando: Coluccio Salutati, Epistole di Stato. Primo contributo all'edizione: Epistole I–XLIII. *Letteratura Italiana Antica* vol. 4 (2003), 29–100.

NUZZO Epistole — NUZZO, Armando: Epistole. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 127–132.

NUZZO *Le Epistole di Coluccio Salutati* — NUZZO, Armando: *Le Epistole di Coluccio Salutati.* Akadémiai Doktori Értekezés, Budapest 2012.

NUZZO *Lettere di stato di Coluccio Salutati* — NUZZO, Armando: *Lettere di stato di Coluccio Salutati: cancellierato fiorentino (1375–1406): censimento delle fonti e indice degli incipit.* Vol. 1–2. Róma (Istituto Storico Italiano per il Medio Evo) 2012.

NUZZO Le lettere di Stato — NUZZO, Armando: Le lettere di Stato di Coluccio Salutati ai Malatesti. *Schede umanistiche* 17/2 (2003), 5–55.

NUZZO Censimento e incipitario — ARMANDO Nuzzo: *Le lettere di Stato di Coluccio Salutati. Censimento e incipitario (I registri della cancelleria e i principali codici della tradizione)*. Doktori értekezés, Messina 2002.

NUZZO Szerzői hibák — NUZZO, Armando: Szerzői hibák, elírások Coluccio Salutati autográf kancelláriai leveleiben. In: BOROS István (szerk.): *Fideliter servanda: II. Scriptorium konferencia, Pannonhalma, 2018. május 7-8.* Budapest, Magyarország (Szent István Társulat) 2020, 31-42.

OUY Orthographe et ponctuation — OUY, Gilbert: Orthographe et ponctuation dans les manuscrits autographes des humanistes français des XIVe et XVe siecles. In: MAIERÙ, Alfonso (szerk.): *Grafia e interpunzione del latino nel Medioevo*. Seminario internazionale, Roma, 27-29 settembre 1984. Roma (Edizioni dell'Ateneo) 1987, 167-206.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

PAJORIN De laboribus — PAJORIN, Klára: Mitológiai értelmezés és skolasztikus módszer Coluccio Salutati De laboribus Herculis című művében. In: HAVAS, Ladislaus - TEGYEY, Emericus (szerk.): *Classica-Mediaevalia-Neolatina. Acta conventus diebus undecimo et duodecimo mensis Maii anno MMIV Debrecini habiti*. Debrecini (Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis) 2006, 147–153.

PANELLA La guerra — PANELLA, Antonio: La guerra degli Otto Santi e le vicende della legge contro i vescovi. *Archivio Storico Italiano* vol. 99, no. 1 (1941), 36–49.

PARKES *Pause and effect* — PARKES, M. B.: *Pause and effect. An introduction to the History of punctuation in the West*. London-New York, 1992.

PERELMAN The Medieval Art of Letter Writing — PERELMAN, Les: The Medieval Art of Letter Writing: Rhetoric As Institutional Expression. In: BAZERMAN, Charles - PARADIS, James (szerk.): *Textual Dynamics of the Professions Historical and Contemporary Studies of Writing in Professional Communities*. Wisconsin (University of Wisconsin Press) 1988, 97-119.

PETE *Olaszország története* — PETE, László: *Olaszország története a kezdetektől napjainkig*. Budapest (Rubicon Intézet) 2023.

PETERSON The War Of The Eight Saints — PETERSON David S.: The War Of The Eight Saints In Florentine Memory And Oblivion. In: CONNELL, William J. (szerk.): *Society and Individual in Renaissance Florence*. Berkeley-Los Angeles-London (University of California Press) 2002, 173–214.

PETRUCCI *Coluccio Salutati* — PETRUCCI, Armando: *Coluccio Salutati*. Róma (Istituto della Enciclopedia Italiana) 1972.

PETRUCCI *Il protocollo notarile* — PETRUCCI, Armando: *Il protocollo notarile di Coluccio Salutati (1372-1373).* Milano (Dott. A. Giuffrè) 1963.

PIRENNE *Medieval cities* — PIRENNE, Henri: *Medieval cities: their origins and the revival of trade.* Franciáról angolra fordította: Frank D. Halsey. New York (Anchor Books) 1956.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

PIRROTTA On Landini and Ser Lorenzo

PIRROTTA, Nino: On Landini and Ser Lorenzo. *Musica Disciplina*, 48 (1994), 5–13.

PLEBANI Francesco Petrarca e la Toscana

PLEBANI, Eleonora: Francesco Petrarca e la Toscana. Luoghi, sentimenti, incontri. In: *Il rapporto di Francesco Petrarca con il territorio: Roma e il districtus. Atti della giornata di studio, Ferentino, 8 dicembre 2003*. Ferentino–Roma (Centro di Studi Giuseppe Ermini) 2004, 271–291.

PONS Robert Blondel

PONS, Nicole: Robert Blondel. Desolatio regni Francie. Un poème politique de soutien au futur Charles VII en 1420. In: *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age.* Vol. 68. Párizs (Librairie Philisiphique J. Vrin) 2001, 297–374.

PRAJDA Egy firenzei sírköve

PRAJDA Katalin: Egy firenzei sírköve a középkori Budán. Bene di Jacopo del Bene szerencsétlenül végződött követjárása. In: KERNY Terézia - SCHMIDT Péter - SZEGEDY-MASZÁK Zsuzsanna (szerk.): *És az oszlopok tetején liliomok formáltattakvala. Tanulmányok Bibó István 70. Születésnapjára*. Budapest (CentrArt Művészettörténészek Új Műhelye Egyesület) 2011, 29–35.

PRAJDA Levelező üzletemberek

PRAJDA Katalin: Levelező üzletemberek. Firenzeiek a Zsigmond korban. *Századok* 144/2 (2017), 301–334.

PRAJDA Network and Migration

PRAJDA Katalin: *Network and Migration in Early Renaissance Florence, 1378-1433: Friends of Friends in the Kingdom of Hungary*. Amsterdam (Amsterdam University Press) 2018.

PRAJDA Rapporti

PRAJDA Katalin: *Rapporti tra la Repubblica Fiorentina e il Regno d'Ungheria a livello di diplomazia, migrazione umana, reti mercantili e mediazione culturale nell'età del regime oligarchico (1382-1434), che corrisponde al regno di Sigismondo di Lussemburgo (1387-1437)*. Doktori értekezés, Firenze (European University Institute) 2011.

PUCCINELLI *Memorie*

PUCCINELLI, Placido: *Memorie dell'insigne e nobile terra di Pescia.* Pescia 1664.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

QUAGLIONI Agostino — QUAGLIONI, Diego: *De Tyranno*: «a problematical book». In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 165–167.

QUELLER *Office of the Ambassador* — QUELLER, Donald E.: *Office of the Ambassador*. New Jersey, Princeton (Princeton University Press) 1967.

REGNICOLI *Donato, Prisciano e Alcuino* — REGNICOLI, Laura: Donato, Prisciano e Alcuino: il codice più antico della biblioteca di Salutati. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 227–229.

REYNOLDS - WILSON *Copisti e filologi* — REYNOLDS, Leighton D. - WILSON, Nigel G.: *Copisti e filologi: la tradizione dei classici dall'antichità ai tempi moderni.* Eredeti címe: *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, ford.: Mirella Ferrari. Padova, 1987.

RIGACCI *Salutati Epistolae* — RIGACCI, Giuseppe (szerk.): *Lini Coluci Pieri Salutati Epistolae*. Vols. 1–2. Florentiae (Ex typographio Ioannis Baptistae Bruscagli et sociorum) 1741-1742.

RIZZO *Il latino del Petrarca* — RIZZO, Silvia: *Il latino del Petrarca e il latino dell'umanesimo*. Estratto da « Quaderni Petrarcheschi» IX-X (1992-1993). Firenze (Casa Editrice Le Lettere) 1996, 349-365.

ROCKINGER *Briefsteller und Formelbücher* — ROCKINGER, Ludwig: *Briefsteller und Formelbücher des eilften bis vierzehnten Jahrhunderts.* Zweite Abtheilung. (Quellen zur bayerischen und deutschen Geschichte, Bd. IX/2) München 1864.

ROLLO-KOSTER *Avignon and Its Papacy* — ROLLO-KOSTER, Joëlle: *Avignon and Its Papacy, 1309-1417: Popes, Institutions, and Society.* Lanham-Boulder-New York-London (Rowman Littlefield Publishers) 2015.

ROSKELL *The History of Parliament* — ROSKELL, J.S. - CLARK, Linda - RAWCLIFFE, Carole (szerk.): *The History of Parliament: the House of Commons 1386-1421*. Stroud (Alan Sutton Publisher) 1993.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ROSSETTO Per il testo critico — ROSSETTO, Laura: Per il testo critico delle Epistole dantesche: l'uso del "cursus". In: BORDIN, Michele - FUSCO, Paolo - ROSSETTO, Laura (szerk.): *Tre studi danteschi*. Roma (Jouvence) 1993, 61-131.

SANTINI *Documenti dell'antica costituzione* — SANTINI, Pietro: *Documenti dell'antica costituzione del comune di Firenze*. Firenze (Presso G. P. Vieusseux) 1895.

SEIGEL *Rhetoric and Philosophy* — SEIGEL, J. E.: *Rhetoric and Philosophy in Renaissance Humanism. The Union of Eloquence and Wisdom, Petrarch to Valla*. Princeton (Princeton University Press) 1968.

SPINAZZÈ *Cursus in Clausula* — SPINAZZÈ, Linda: *'Cursus in Clausula', an Online Analysis Tool of Latin Prose*, in Proceedings of the 3rd AIUCD Annual Conference on Humanities and Their Methods in the Digital Ecosystem. Bologna, 2014.

STALEY *The guilds of Florence* — STALEY, John Edgcumbe: *The guilds of Florence*. London (Methuen & Co. 36 Essex Street W.C.) 1906.

STURTEVANT The pronunciation — STURTEVANT Edgar Howard: *The pronunciation of Greek and Latin*. Chicago (University of Chicago Press) 1920.

SZNURA La guerra — SZNURA, Franek: La guerra tra Firenze e papa Gregorio XI. In: CARDINI, Roberto - VITI, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 89–101.

TAITI Gregorio Magno — TAITI, A.: Gregorio Magno, «Homiliae in Hiezechielem». In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 284–286.

TANTURLI Coluccio Salutati — TANTURLI, Giuliano: Coluccio Salutati e i letterati del suo tempo. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 41–47.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

TANTURLI Ratio punctandi

TANTURLI, Giuliano: Ratio punctandi. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 203–205.

TANZINI Note sul personale

TANZINI, Lorenzo: Note sul personale di cancelleria ai tempi di Coluccio Salutati. *Medioevo e Rinascimento.* Annuario del Dipartimento di Studi sul Medioevo e il Rinascimento dell'Università di Firenze. XXII / n.s. XIX. Fondazione Centro italiano di Studi sull'alto medioevo, Spoleto, 2008, 5–21.

TAR Latin metrika

TAR Ibolya: *Latin metrika*. Szeged (JATEPress) 1998.

TEKE Az 1427. évi firenzei catasto

TEKE Zsuzsa: Az 1427. évi firenzei catasto. Adalékok a firenzei—magyar kereskedelmi kapcsolatok történetéhez. *Történelmi Szemle* 27/1–2 (1984), 42–49.

TEKE Firenzei üzletemberek

TEKE Zsuzsa: Firenzei üzletemberek Magyarországon 1373-1405. *Történelmi Szemle* 37/2 (1995), 129–150.

TEKE Firenzei kereskedőtársaságok

TEKE Zsuzsa: Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszilárdulása után. 1404- 1437. *Századok* 129/2 (1995), 201–202.

TOGNETTI La rappresaglia a Firenze

TOGNETTI, Sergio: La rappresaglia a Firenze nel secondo Trecento. Due vicende di uomini d'affari in Romagna e a Napoli. In: TANZINI, Lorenzo - TOGNETTI, Sergio (szerk.): *"Mercatura è arte". Uomini d'affari toscani in Europa e nel Mediterraneo tardomedievale*. Rome (Viella Libreria Editrice) 2012, 249–270.

TREXLER Il parlamento fiorentino

TREXLER, Richard C.: Il parlamento fiorentino del 1° settembre 1378. *Archivio Storico Italiano*, vol. 143, no. 3 (1985), 437-475.

TREXLER Who Were the Eight Saints

TREXLER, Richard C.: Who Were the Eight Saints. *Renaissance News*, vol. 16, no. 2 (1963), 89-94.

TREXLER *The Spiritual Power*

TREXLER, Richard C.: *The Spiritual Power. Republican Florence under Interdict*. Leiden: E. J. Brill, 1974.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

UCCELLI *Storia di Cortona*

UCCELLI, Paolo: *Storia di Cortona*. Arezzo (Tipografia Bellotti) 1835.

ULLMAN *Colucii Salutati*

ULLMAN, Berthold L.: *Colucii Salutati De laboribus Herculis*. Vols. 1-2. Zürich (Thesaurus Mundi) 1961.

ULLMAN *Studies in the Italian Renaissance*

ULLMAN, Berthold L.: *Studies in the Italian Renaissance*. Róma (Edizioni di Storia e Letteratura) 1973.

ULLMAN *The Humanism of Coluccio Salutati*

ULLMAN, Berthold L.: *The Humanism of Coluccio Salutati*. Padova (Editrice Antenore) 1963.

VALOIS Étude sur le rythme

VALOIS, Noël: Étude sur le rythme des bulles pontificales. *Bibliothèque de l'école des chartes*, 42 (1881), 161–198.

VECCHI *Il magistero*

VECCHI, Giuseppe: *Il magistero delle "Artes" latine a Bologna nel Medioevo*. Bologna (Casa Editrice Patron) 1958.

VISEGRÁDI Correlazione tra cursus e punteggiatura

VISEGRÁDI Renáta: Correlazione tra cursus e punteggiatura in alcune lettere di stato di Coluccio Salutati. *Medioevo e Rinascimento.* Annuario del Dipartimento di Studi sul Medioevo e il Rinascimento dell'Università di Firenze. XXXVI/ n.s. XXXIII Fondazione Centro italiano di Studi sull'alto medioevo, Spoleto (2022) 63–86.

VISEGRÁDI Struttura epistolare

VISEGRÁDI Renáta: Struttura epistolare di alcune lettere di Stato di Coluccio Salutati. *Verbum – Analecta Neolatina.* XXII, 2021/2, 397–410.

VITI - ZACCARIA *Archivio delle tratte*

VITI, Paolo - ZACCARIA, Raffaella Maria: *Archivio di Stato di Firenze. Archivio delle tratte*. Róma (Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato) 1989.

VITI La "Florentina Libertas"

VITI, Paolo: La "Florentina Libertas" e l'ideologia antitirannica. In: CARDINI, Roberto - VITI, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 151–214.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

VITI Salutati critico

VITI, Paolo: Salutati critico. *Medioevo e Rinascimento.* Annuario del Dipartimento di Studi sul Medioevo e il Rinascimento dell'Università di Firenze. XXII / n.s. XIX. Fondazione Centro italiano di Studi sull'alto medioevo, Spoleto, 2008, 59–86.

WENZEL *Magyar Diplomáciai* III.

WENZEL Gusztáv (szerk.): *Magyar Diplomáciai Emlékek az Anjou-korból*. Vol. 3. Budapest (A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatalában) 1876.

WESSELOFSKY *Il Paradiso*

WESSELOFSKY, Alessandro (szerk.): *Il Paradiso degli Alberti*. Vol. I. Bologna (Presso Gaetano Romagnoli) 1867.

WITT *Coluccio Salutati*

WITT, Ronald G.: *Coluccio Salutati and his public letters*. Genf (Librairie Droz) 1976.

WITT *Hercules at the Crossaroads*

WITT, Ronald G.: *Hercules at the Crossaroads. The Life, Works, and Thought of Coluccio Salutati*. Durham, North Carolina (Duke University Press) 1983.

WITT *In the footsteps*

WITT, Ronald G.: *In the footsteps of the ancients: the origins of humanism from Lovato to Bruni*. Boston-Leiden (Brill Academic Publishers, Inc.) 2003.

WITT Medieval "Ars Dictaminis"

WITT, Ronald G.: Medieval "Ars Dictaminis" and the Beginnings of Humanism: a New Construction of the Problem. *Renaissance Quarterly* 35/1 (1982), 1–35.

ZACCARIA Coluccio Salutati cancelliere delle tratte

ZACCARIA, Raffaella Maria: Coluccio Salutati cancelliere delle tratte. In: CARDINI, Roberto - VITI, Paolo (szerk.): *Coluccio Salutati e Firenze: ideologia e formazione dello Stato*. Firenze (Mauro Pagliai Editore) 2008, 67–87.

ZAMPONI - DANELONI Le «Epistulae ad familiares»

ZAMPONI, Stefano - DANELONI, Alessandro: Le «Epistulae ad familiares» di Cicerone riscoperte nel 1392. In: DE ROBERTIS, Teresa - TANTURLI, Giuliano - ZAMPONI, Stefano (szerk.): *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze (Mandragora) 2008, 251–252.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ZINTZEN - ECKER - RIEMER *Coluccio Salutati. Index.*

ZINTZEN, Clemens - ECKER, Ute - RIEMER, Peter: *Coluccio Salutati. Index.*. Tübingen (Gunter Narr Verlag) 1992.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

9. Függelék

9.1 Sigla

Codex manuscriptus

F = *codex chartaceus Florentinus, Firenze, Archivio di Stato, Signori, Missive I Cancelleria*

Ma = *missilis Mantuanus, Mantova, Archivio di Stato, Archivio Gonzaga, Busta 1085*

S = *missilis Senensis, Siena, Archivio di Stato, Concistoro*

Editio alii

g = Gherardi, Alessandro: *La guerra dei Fiorentini con papa Gregorio XI detta la guerra degli Otto Santi*. Tipi di M. Cellini, Firenze, 1868.

l = Langkabel, Hermann: *Die Staatsbriefe Coluccio Salutatis. Untersuchungen zum Frühhumanismus in der florentiner Staatskanzlei und Auswahledition*. Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1981.

nu = Nuzzo, Armando: Coluccio Salutati, Epistole di Stato. Primo contributo all'edizione: Epistole I–XLIII. *Letteratura italiana antica* Vol. 4: 29–100. 2003.

no = Novati, Francesco (ed.): *Epistolario di Coluccio Salutati*. Róma: Tipografio del Senato, 1891-1911.

Abbreviationes

add. = *addit, addunt, addidit, addiderunt, additum*
c. = *circa*
cfr. = *confer*
cit. = *citatum, citati*
corr. = *corrigit, corrigunt, correxit, correxerunt, correctum*
del(l). = *delet, delent, delevit, deleverunt, deletum*
ed. = *edidit*
etc. = *et cetera*
fol(l). = *folium, folia*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

in. = ineuns, ineuntis, ineunte
inc. = incipit
in marg. = in margine
om(m). = omittit, omittunt, omisit, omiserunt, omissum
p(p). = pagina(e)
r = recto
reg. = regesta
saec. = saeculum, saeculi, saeculo
sc. = scilicet
scr. = scribit, scribunt, scripsit, scripserunt, scriptum
suprascr. = suprascribit, suprascribunt, suprascripsit, suprascripserunt, suprascriptum
v = verso
v. = vel
vol(l). = volumen, volumina

Sigla graphica

.. = gemipunctum diplomaticum
<> = verba v. litterae, quae v. quas scriptor omisit, sed utique desiderantur
] = in apparatu critico separat lemma a lectionibus variantibus
[...] = lacuna, quae expleri non potest, v. verba et litterae, quae legi non possunt
[] = verba v. litterae, quae in locis lacunarum coniciuntur

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

9.2 Levelek kritikai kiadása

1. levél

Firenze, 1375. augusztus 8. Firenze városa Sienához.

S = ASSi, Conc, 1787, 11. **F** = ASFi, Missive, 16, fol. 5r. (aut.)
Edd. Langkabel, 1;[704] *Reg. et cit.* Gherardi, 21;[705] *Inc.* Nuzzo, 2287.[706]

Firenze csodálkozik a címzettek késlekedésén a ligába való csatlakozásban és kéri őket, mihamarabb orvosolják a bajt.

Senensibus.

Fratres karissimi! Iam satis temporis lapsum est ex quo iuxta vestra responsa sindicos cum sufficienti mandato ad intrandum in ligam mittere debuistis. Quod tanto fuisse spatio retardatum multipliciter admiramur. Habetis enim diem atque fortunam omnibus votis hactenus exoptatam et quam in orbis finibus petissetis, et nunc cum ad manus venerit, cum ad hostium pulset, nescimus, quo consilio negligatis. Cogitate fratres karissimi, in que fueritis perducti pericula, quanta quantitate pacem cum libertate vestra redimere vos oportuit; considerate unde et a quibus hec deflenda clades provenerit et quot modis de eodem iniquitatis et malitie fonte, tum clam, tum palam fuerat vestra temptata libertas. Scimus, cum hec in animum libraveritis, quod vos dilationis pigebit et ad oblata remedia properabitis, ad que venissetis etiam non vocati. Quod ut celeriter faciatis, fraternitatem vestram affectuosissime ac sinceris animis deprecamur, ne videamini mente leva negligere, que ad conservationem vestri status cognoscitis pertinere. Datum Florentie die VIII Augusti, XIII indictione.

2. levél

Firenze, 1375. augusztus 9.

Firenze városa Géraud Du Puyhoz, Perugia apátjához.

ASFi, Missive, 16. fol. 5r (aut.)

[704] Langkabel: *Die Staatsbriefe*, p. 87
[705] Gherardi: *La guerra*, p. 116
[706] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 331.

1 Senensibus] **F**; *accip.* Magnificis viris, dominis defensoribus populi civitatis Senarum, fratribus nostris karissimis. *a tergo* **S** 5 nunc cum ad manus venerit] cum ad manus nunc venerit **S** 5 hostium] *lege* ostium 6 quo consilio negligatis] qua occasione negligitis **S** 6 quo] *corr. ex* qua **F** 6 consilio] *corr. ex* occasione **F** 6 negligatis] *corr. ex* negligitis **F** 8 provenerit] pervenerit **S, g** 9 fuerat] *lege* fuerit **S, g** 9 quod] *posterius add. suprascr.* **F** 13 indictione.] *Post datum* . . Priores Artium et . . Vexillifer Iustitie Populi et Communis Florentie **S**

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Inc. Nuzzo, 959;[707] *Bibl.* Novati, 22.[708]

Firenze polgára, Zenobio Truffa érdekében ír a pergugiai apátnak, Géraud Du Puynak. Kéri, hogy miután az említett személyt megvádolták azzal, hogy Jacopo Filippi szövetségese, fogadja szívélyesen és kedvezően ajánlottként, hogy mielőbb mentesüljön a vádak alól.

Reverendo in Christo patri et domino, domino G. abbati maioris monasterii, vicario etc. venerando nostro patri et amico karissimo.

Domino abbati Perusii.

Reverende in Christo pater et domine! Confidenter apud clementiam vestre paternitatis preces effundimus, qui nos exaudiri de iustis petitionibus invenimus. Cum itaque perceperi- 5 mus Çenobium Truffe, civem nostrum dilectum, fuisse tamquam socium Iacobi Filippi olim magistri monete alme urbis Rome nostris auditoribus denuntiatum et fidedignorum attestatione noverimus ipsum dicto Iacobo nunquam fuisse socium vel consortem, paternitatem eandem affectuosissime deprecamur, quatenus ipsum contemplatione nostri ac etiam iusticie, quam fovet, intuitu suscipere dignemini favorabiliter commendatum, ut sicut speramus, vestre benignitatis 10 aspirante favore tam iuste, quam gratiose se iuxta optatum videat celeriter expediri. Quod erit nobis gratissimum ac nobis ad singularem gratiam ascribemus. Datum Florentie VIIII Augusti.

3. levél

Firenze, 1375. augusztus 9.

Firenze városa Niccolò Orsinihez, Nola grófjához.

ASFi, Missive, 16. fol. 5v (aut.)
Inc. Nuzzo, 393. [709]

Firenze polgára, Zenobio Truffa érdekében ír Nola grófjának, Niccolò Orsininek. A per során felmerült kétségek miatt a felmentése késedelmet szenvedett, de Firenze „hitelt érdemlő tanúságtétel által megtudva” megerősíti, hogy sem társa, sem szövetségese nem volt Jacopo Filippinek, Róma pénzügyi tisztviselőjének. Ezért kedvező eljárásra buzdítják Nola urát, Niccolòt.

[707]Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 152.
[708]Novati: *Epistolario*, I, p. 209. n. 1.
[709]Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 77. Itt a keltezés: 1.VIII.1375.

1–2 Reverendo…karissimo] *modo rubricae v. potius suprascriptionis scr.* 1 abbati] *add. et del.* monasterii 2 patri et] *suprascr.* 3 Domino abbati Perusii] *modo suprascriptionis scr.* 5 exaudiri] *add. et del.* in 5 de] *posterius suprascr.* 11 optatum] *add. et del.* sentia et

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Magnifico domino, domino Nicholao Nolano ac palatino comiti rectorii patrimonii etc. civi ac amico nostro karissimo.

Comiti Nolano.

Magnifice domine concivisque noster dilecte! Audivimus adhuc Çenobium Truffe, pro quo iam litteras geminatas transmisimus, socium Jacobi Filippi magistri monete urbis a quibusdam asseri et per auditores, coram quibus sua ventillatur causa dubitari. Et hoc solum expeditionis sue fore moram, donec ipsum non fore socium clarius videatur. Quo autem possitis pro illo promptius intercedere, noverit vestra nobilitas nos attestatione fidedigne percepisse vestrum prefati Jacobi nunquam fuisse socium vel consortem. Eapropter amiciciam vestram cum instantia deprecamur, quatenus, pro eiusdem Çenobii expeditionem, tum audacter quam favorabiliter oportunas dignemini operas indulgere. Ut, qui iam per manus vestras cepit optate dirigi, nostro aspirante favore se sentiat expediri. Quod nobis ad gratiam et singulare beneplacitum ascribemus. Datum die VIIII Augusti.

+ 1. *missilis*

Firenze, 1375. augusztus 9.

Firenze városa II. Ludovico Gonzagához, Mantova urához (capitano del popolo).

ASMa, AG, 1085, 21. (aut.)
Inc. Nuzzo, 139. [710]

Firenze Mantova urának, II. Ludovico Gonzagának megírja, hogy kijelölték a hozzá küldendő két követet Donato Barbadori és Filippo di Cionetto Bastari személyében, akik beszédének méltóztassanak hitelt érdemlő bizalmat tanúsítani.

Magnifico domino, domino Ludovico de Gonçaga Mantue et cetera Imperiali vicario generali fratri et amico nostro karissimo.

Magnifice frater et amice karissime! Ad fraternitatem vestram legationis officio destinamus prudentes viros dominum Donatum de Barbadoris et Filippum Cionetti de Bastaris, cives nostros dilectos, quibus in explicandis dignemini fidem credulam adhibere. Datum Florentiae die VIIII Augusti, XIII indictione.
. . Priores Artium . . Vexillifer Iustitie Populi et Communis Florentie.

[710] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 43.

1–2 Magnifico…karissimo] *modo rubricae v. potius suprascriptionis scr.* 4 Audivimus] *ad* audimus *add. in suprascr.* vi 8 nobilitas] *add. et del.* quod 10 pro] *add. et del.* eadem 12 se] *add. et del.* ne 1–2 Magnifico…karissimo] *a tergo*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

4. levél

Firenze, 1375. augusztus 10.

Firenze városa Sienához.

S = *ASSi, Conc, 1787, 13.* **F** = *ASFi, Missive, 16. fol. 5v (aut.)*
Inc. Nuzzo, 1997. [711]

Firenze Sienának a megígért hadi segítség elküldését megerősíti a megjelölt határidőre és újfent sürgeti a liga ügye miatt a követek küldését, hozzátéve azt is, hogy ha jönnek, Firenze azon lesz, hogy mihamarabb visszatérhessenek.

Senensibus.

Fratres karissimi! Gentis nostre postulata subsidia gratanter in declarato termino transmittemus. Et quoniam negocium lige cui nos fraternis affectibus concupiscimus aggregari, expeditionem celerrimam de sua natura requirit ad festinandum vestrorum ambasciatorum adventum fraternitatem vestram cordialiter exhortamur, quos sine more dispendio de cunctis, que postulaverint, expeditos conabimur confestim posse ad vestram presentiam remeare. Datum Florentie die X Augusti, XIII indictione.

5. levél

Firenze, 1375. augusztus 12.

Firenze városa Galeazzo Viscontihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 6r (aut.)
Reg. Gherardi, 23; [712] *Inc.* Nuzzo, 1651. [713]

Firenze kéri Galeazzo Viscontit, hogy a kiváló katona, Konrad von Wittinger csatlakozhasson a hadi népéhez.

Domino Galeaç.

Magnifice et excelse domine fraterque karissime! Egregium militem dominum Corradum

[711] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 292.
[712] Gherardi: *La guerra*, p. 117
[713] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 246.

1 Senensibus] **F**; *accip.* Magnificis viris, dominis . . defensoribus populi civitatis Senarum, fratribus nostris karissimis. *a tergo* **S** 3 lige] *add. et del.* ad quam **F** 3 cui] *posterius suprascr.* **F** 6 expeditos] *add. et del.* consensum **F** 7 die] *add. et del.* VIIII **F** 7 indictione.] *Post datum* . . Priores Artium et . . Vexillifer Iustitie Populi et Communis Florentie **S**

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Vittingher tunc nostris stipendiis alligatum, qui ad nostra servitia gratissime nobis hactenus militavit, desideremus nostris gentibus aggregari. Eapropter magnificam fraternitatem vestram affectuosissime deprecamur, quatenus eidem cum nostra bona gratia, amore nostri dignemini nobiscum conveniendi cum libertate accessus licentiam impertiri, quod nobis multis respectibus erit acceptum, ac vestris beneplacitis ascribemus. Datum Florentie die XII Augusti, XIII indictione.

6. levél

Firenze, 1375. augusztus 13.

Firenze városa Volterrához.

ASFi, Missive, 16. fol. 6r (aut.)
Inc. Nuzzo, 2702.[714]

Firenze válaszlevele arra, hogy Volterra a határidőre nem tudja megfizetni a hadisegélyt, csak a következő hónapban, de megígéri, hogy akkor a nagy részét erről a hónapról is megadja. Ez viszont nem elég Firenzének, mert szorítja az idő, ezért megírja, hogy törekedjenek arra, hogy a kért időre a teljes összeget elküldjék, mert Firenze jobban becsüli az időt ebben a szélsőséges helyzetben, mint a pénzt.

Vulterranis.

Amici Karissimi! Litterarum vestrarum tenore percepimus, vos totam summam deliberati subsidii, nobis non posse nisi de futuro mense persolvere, sed maiorem partem de hoc mense vos pollicemini tradituros. Quod quidem nullo modo videmus posse maxima necessitate cogente sine susceptione periculi aliqualiter indulgeri. Eapropter amici karissimi, conemini quod in postulato termino totam quantitatem habeamus. Nam magis tempus in hoc extremitatis articulo quam denarios extimamus. Datum Florentie XIII Augusti, XIII indictione.

7. levél

Firenze, 1375. augusztus 13.

Firenze városa Arezzóhoz.

[714] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 386.

3 dignemini] *add. et del.* ad nos veniendi 4 conveniendi] *add. et del.* et accedend 2 vos] *add. et del.* maiorem partem 2 totam summam] *posterius suprascr.* 4 quidem] *add. et del.* nostris necessitatibus 5 sine] *add. et del.* su 5 aliqualiter] *ad* aliqliter *add. in suprascr.* a 6 totam] *add. et del.* summam 6 Nam] *add. et del.* maius g

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ASFi, Missive, 16. fol. 6r (aut.)
Inc. Nuzzo, 6266.[715]

Az angol zsoldossereg, mely a környéken már régóta kegyetlenkedik, Caprone völgyében ütött tábort. Reméli Firenze, hogy ha nem támogatják az arezzóiak (és ha nem tudnak tőlük élelmet és bort rabolni a zsoldosok), akkor hamarosan továbbállnak.

Aretinis.

Amici karissimi! Serie vestrarum litterarum accepimus, Anglicorum iniquam congeriem, que magna nostra cordis amaritudine, tam diu intra nostros limites incubavit, et adhuc feraliter debachatur, in Vallem Caprone castra pestifera transtulisse. Ex quo speramus hanc cladificam gentem se in aliorum territorium collaturam. Cum enim vini et esculentorum inopia, credantur castra mutasse, et ubi nunc sunt putemus vestra providencia eisdem nichil aut paucissimum occursurum, quo valeant refoveri, alio se convertere necessitatem credimus impulsuram. Quocunque autem perrexerint, omnium rerum opifex in eorum perniciem ipsorum motus convertat et confusionem eorum, unde pestis hec perfidis consiliis derivavit. Datum Florentie die XIII Augusti, XIII indictione.

8. levél

Firenze, 1375. augusztus 14.

Firenze városa Sienához.

S = *ASSi, Conc, 1787, 21.* **F** = *ASFi, Missive, 16. fol. 6v (aut.)*
Inc. Nuzzo, 1377.[716]

A firenzei Laurentius Johannis, Sienában a Jeruzsálemi Szent János Ispotályos Rend perjele érdekében írt levél, akit hadisegély fizetésére köteleztek. Firenze kéri Sienát, hogy mentesítsék ez alól és jóindulatúan bánjanak vele.

Senensibus.

Fratres karissimi! Dilectus civis noster, honestus et religiosus vir, frater Laurentius Johan-

[715] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 869.
[716] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 209.

4 debachatur,] *add. et del.* pestifera castra in 4 in] *add. et del.* capr 4 pestifera] *corr. ex* pestifefera *ab auctore* 5 se] *posterius suprascr.* 6 nichil aut] *posterius suprascr.* 8 ipsorum motus convertat] *posterius suprascr.* 9 confusionem] *add. et del.* p 9 derivavit] *add. et del.* omnes eorum ipsorum motus sua pietate convertat 1 Senensibus] **F**; *accip.* Magnificis viris, dominis . . defensoribus populi civitatis Senarum, fratribus ac amicis nostris karissimis. *a tergo* **S**

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

nis, prioris provincie Pisane ordinis Sancti Johannis Jerusalemitani in civitate senarum locum tenens, per commune vestrum dicitur pro se aut pro dicto priore ad impendendum auxiliare subsidium vestris sumptibus cogi, in satis ut asseritur, iuxta facultatum modulum intolerabili quantitate. Eapropter fraternitatem vestram affectuosissime deprecamur, quatenus eundem suscipientes amore nostri favorabiliter commendatum in vestrum singulare beneplacitum, dignemini benigne tractare et eundem exoneratum ad possibilem deducere quantitatem. Quod nobis ad specialem gratiam ascribemus. Datum Florentie die XIIII Augusti, XIII indictione.

9. levél

Firenze, 1375. augusztus 14.

Firenze városa Joannes de Haricuriához, Dax (Acqui) püspökéhez és Romagna helytartójához.[717]

ASFi, Missive, 16. fol. 6v-7r (aut.)
Inc. Nuzzo, 5254.[718]

Firenze válaszlevele Romandiola helytartójának, Joannesnek a panaszlevelére. A susinanai gabonabeszedéssel kapcsolatban azt mondták neki, hogy az a terület az Egyházé, pedig Firenze határain belül fekszik, így ők az illetékesek. Akik az ellenkezőjét állítják nem békét, hanem háborút akarnak. Firenze csodálkozik, amiért olyan indulatosan hozták fel a sérelmeket, a zavargást, amit állítólag a san godenzói és a castagnói kapitányok okoztak Corniolo kapitánya ellen. Ennek cáfolata Firenze részéről, hogy midőn a castagnói embereik minden szabályt betartva Premilcuore területén beszedték az évi gabonát, a corniolóiak rájuk törtek. A zsákokat és az embereket is elfogták, a zsákmányt Corniolo várába vitték, de akik elmenekültek, hat ökröt, egy szamarat és két embert az elszenvedett kár jóvátételeként elvittek, majd San Godenzo kormányzója megparancsolta azok elengedését. Firenze a Római Anyaszentegyházzal barátságosan és békésen akar élni. Azt kérik Romandiola helytartójától, hogy a corniolóiak által eltulajdonított négy zsák gabonát, az állatokat és a honfitársaikat adják vissza.

Rectori Romandiole.

Reverende in Christo pater et domine, ac venerabilis amice karissime! Recepimus litteras paternitatis vestre, quibus quedam referuntur esse comissa per quosdam nostros officiales in fo-

[717] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, pp. 730, 1077–1078; Eubel: *Hierarchia catholica*, p. 97.

[718] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 730.

2 se] *add. et del.* ac **F** 3 modulum] *add. et del.* q **F** 5 singulare] *add. et del.* beneb **F** 6 et] *add. et del.* se **F** 6 eundem] ipsum **S** 7 indictione.] *Post datum* . . Priores Artium et . . Vexillifer Iustitie Populi et Communis Florentie **S**

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

mentum et causam scandalorum. Que si vera forent non minus nos quam vestram prudentiam perturbarent. Verum tamen, pater reverende quantum ad frumentum acceptum per officialem nostrum Susinane, ubi dicitur per illos qui sinceritatem vestram cupidi novitatum informant illum agrum esse intra fines ecclesie constitutum si ut putamus veritatem volueritis invenire, clare vobis patebit illum in nostri territorii limitibus fore situm, et ob id non debet vestra paternitas admirari aut ad iniuriam ascribere ea que animis officialibus iuste presbiterium in nostris finibus agitantur. Et quamvis contra omne debitum rationis per vestros quosdam officiales contrarium asserentes et non pacem sed scandalum affectantes quedam noxia tentarentur tolerare pro reverentia quam habemus ad Sanctam Matrem Ecclesiam voluimus, potius quam prosequi pro ut ipsorum temeritas exigebat. Ceterum, novitatem quam dicuntur potestas noster de San Gaudentio et officialis de Castagno certis vestris subditis de Corniolo his diebus proximis intulisse, vehementissime referi taliter admiramur. Et manifesto concepimus aliquos perditionis filios indiguationis semina procurare. Verum ne vestram paternitatem veritas lateat, noveritis, quod cum certi nostri de Castagno soluto debito curie suos redditus de quibusdam ipsorum agris, positis in territoris Primilcuoris, unde semper absque contradictione aliqua fruges annuas reduxerunt, quatuor salmas frumenti de redditibus huius anni more solito reportarent, nulla facta monitione contra mores hactenus observatos et debitum rationis quidam de Corniolo in ipsos hostiliter irruerunt. Et tam homines quam salmas predictas per violentiam arrestantes denique hominibus fugientibus, cetera ad Cornioli castrum in ipsorum iniuriam exportarunt. Per que illico fragrante rumore prefati profuge ac quidam alii sex bovis et unum asinum ac duos homines capientes pro restauro recepti damni, in ferrore iracundie tenuerunt, quos homines unum bovem et asinum incontinenti potestas Sancti Gaudenti fecit, ut novimus, relaxari alios autem boves restitui mandavimus indilate. Hec est, si rem, prout fuit, perceperitis ipsa veritas. Nec nobis placet facta novitas per illos de Castagno, quamvis ius suum prosequentes videantur in illam inconsultius incurrisse. Est autem nostri propositi cum Sancta Romana Ecclesia amicabiliter et pacifice vivere, et devotionem debitam conservare. Ob que, pater reverende dignemini de predictis certius informari, et quod ille quatuor salme frumenti cum bestiis restituantur nostratibus, ordinare quod quamvis de iure petatur ad gratiam tamen singularissimam ascribemus. Et ne talia autem alia que possent turbationem gignere imposterum attententur de circumspectionis vestre prudentia solita providere. Nos autem subditos nostros moneri fecimus taliter, quod ab eis per Dei gratiam nullius mali principium orietur. Datum Florentine die XIIII Augusti, XIII indictione.

3 vestram] *add. et del.* novitatum 4 constitutum] *add. et del.* si veritatem ut sic voluerit 4 invenire] *add. et del.* satis vobis esse 5 illum] *add. et del.* infra 6 officialibus] *add. et del.* in 10 ut] *add. et del.* deveba 10 dicuntur] *add. et del.* off 11 Corniolo] *corr. ex* Cornniolo *ab auctore* 12 vehementissime] *add. et del.* admiratur 15 semper] *add. et del.* as 16 frumenti] *add. et del.* red 17 observatos] *add. et del.* et contra 17 rationis] *add. et del.* nec non in scandala principum 18 arrestantes] *add. et del.* et 18 arrestantes] *corr. ex* arrestarunt *ab auctore* 19 cetera] *add. et del.* c 23 si] *add. et del.* volueritis veru 23 prout] *add. et del.* est 23 fuit] *posterius suprascr.* 27 restituantur nostratibus, ordinare] *in marg. dextero* 27 ordinare] *add. et del.* facere nostratibus restitui 28–29 autem alia que possent turbationem gignere] *in marg. sinistro* 31 nullius] *add. et del.* diff

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

10. levél

Firenze, 1375. augusztus 15.

Firenze városa III. Frigyeshez, Szicília királyához.

ASFi, Missive, 16. fol. 7r (aut.)
Reg. Gherardi, 25;[719] *Inc.* Nuzzo, 1078.[720]

Firenze kéri Szicília királyát, hogy a kölcsönadott 500 aranyforintot – mivel szüksége van pénzre – szeretett polgártársának, Blaxio Carruccinak adja át.

Regi trinacrie..

Illustrissime Rex! Credimus serenitatem vestram recolere, quod maiestati vestre quingenti floreni auri fuerunt nostri communis nomine hactenus mutuati, et cum eadem pecunia multis urgentibus causis indigeamus, celsitudinem vestram regiam deprecamur, quatenus Blaxio Carrucci, dilectissimo civi nostro, eandem pecuniam dignemini de solita vestre benignitatis munificentia facere numerari et eidem in predictis tamquam nobis fidem plenissimam adhibere. Datum Florentie die XV Augusti.

11. levél

Firenze, 1375. augusztus 17.

Firenze városa Carlo Guidihez, Battifolle grófjához.

ASFi, Missive, 16. fol. 7v.
Inc. Nuzzo, 5263.[721]

Cortona urának, Francesco Casalinak haláláról értesülve írja válaszul Firenze Carlo Guidinek, hogy mennyire felzaklatta az eset. Továbbá örömét fejezi ki, hogy Francesco fia lett megválasztva Cortona urává.

Comiti Carulo.

Dilectissime noster! Recepimus litteras tuas, quibus mortem dilectissimi fraternis nostri bone memorie domini Francisci de Casalibus, domini Cortonensis tua circumspectione solita nuntiasti, in quo tamquam in fratris obitu non fuit sincere nostre dilectionis officium non turbari.

[719] Gherardi: *La guerra*, p. 126.
[720] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 168.
[721] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 731.

2 quod] *add. et del.* hactenus 3 fuerunt] *add. et del.* mu 3 nostri communis nomine] *posterius suprascr.* 3 nostri] *add. et del.* nomine 5 eandem] *add. et del.* trade

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Sed animam suam creatori rerum omnium commendantes electionem filii sui in Cortonensem dominum letanter accepimus, in cuius status firmitate ac promovendis honoribus nostri fore propositi scias favorabiliter operari. Datum Florentine die XVII mensis Augusti XIII indictione.

12. levél

Firenze, 1375. augusztus 17.

Firenze városa Volterrához.

ASFi, Missive, 16. fol. 7v.
Inc. Nuzzo, 5853.[722]

Firenze levele Volterrához a hadisegély sürgetéséről és a halogatás abbahagyásáról, kérve, hogy augusztus 20-ig, de legkésőbb 22-ig küldjék a megbeszélt összeget. Ugyanis Firenze már többet költ papírra, mint amennyi hasznot remél az ügyből.

Vulterranis.

Amici carissimi! Satis admirari non possumus, per vos totiens iterari allegationem impotentie nostre, qua primum a collatione subsidii, vos pertinaciter excusastis. Et nunc post eiusdem deliberationem subsidii, solutionem impotentie iam dicte pretextu, differre eadem pertinacia procuratis. Nec confiderat vestra prudentia, quod ad petendum auxilium et ad iam declaratum terminum pre figendus, extrema necessitas nos induxit. Civi si verbis satisfare valeremus tot nostras vexationes, tot sumptus, tot iacturas tot denique allegaremus incommoda, quod si fas esset aut omnino veniam, aut dilationem longissimam mereremur, sed non sufficiunt verba, ne cetiam dispositio prompte mentis, ubi res et factum requiritur. Eapropter amici karissimi vos totis affectibus deprecamur, quatenus velitis omnis excusatione remota in predictis taliter providere, quod ante vigesimam diem presentis mensis vel saltem ante vigesimam secundam deliberatam pecuniam habeamus. Ita quod alterius nobis de hoc rescribere non sit opus. Iam enim in papiris non minus expendimus, quam utilitatis de dono vestri muneris expectemus. Datum die XVII Augusti.

13. levél

Firenze, 1375. augusztus 17.

[722] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 813.

1 Sed animam suam…operari] Francesco Casali halála után fia, Niccolò Giovanni Casali lett Cortona ura.

3 a] *corr. ex* ad *ab auctore* 4 solutionem] *add. et del.* eiusdem 8 longissimam] *add. et del.* extorqueremus

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze városa Pistoiához.

ASFi, Missive, 16. fol. 8r.
Inc. Nuzzo, 2369.[723]

Firenze levelében sürgeti Pistoiát a hadisegély küldésére és kéri, hogy augusztus 20-áig az egész hátralékot küldjék el.

Pistoriensibus.

Amici karissimi! In solutione per vos deliberati subsidii nobis ob redemtionem a societate nuper factam, prout vestra decrevit amicitia persolvendi, tot vos videmus moras querere, quod de illo quandoque percipiendo cogimur dubitare; et ob id nedum mens nostra fervescit scribere, sed sollicitatorias litteras quotidie cumulare. Amicitiam ergo vestram instantissime deprecamur, quatenus velitis taliter providere, quod ante vigesimam diem presentis mensis totum, quod nobis debetur residuum habeamus. Hec omni excusatione remota taliter procurando, quod ulterius de hoc nobis scribere non sit opus. Datum Florentie die XVII Augusti, XIII indictione.

14. levél

Firenze, 1375. augusztus 17.

Firenze városa John Hawkwoodhoz, az angol zsoldossereg kapitányához.

ASFi, Missive, 16. fol. 8r (aut.)
Inc. Nuzzo, 7194.[724]

Firenze értesíti John Hawkwoodot, hogy a kincstartója náluk időzik még, amíg nem adják át neki az ígért pénzösszeget.

Domino Johanni Hauchud.

Magnifice miles, amice karissime! Vester thesaurarius hic est, et donec faciamus pagam nostram se dilaturum asserit suum adventum, de quo nos voluit vobis fidem facere harum nostrarum serie litterarum. Datum Florentie die XVII Augusti XIII indictione.

15. levél

Firenze, 1375. augusztus 17.

[723] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 341.
[724] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 993. Itt a címzett: Pistoiesi.

2 redemtionem] *add. et del.* nuper 4 quandoque] *posterius suprascr.* 5 litteras] *add. et del.* cod 5 deprecamur] *add. et del.* quod 6 quatenus] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze városa Bernardo della Renahoz, Dicomano helytartójához.

ASFi, Missive, 16. fol. 8v (aut.)
Inc. Nuzzo, 5792.[725]

Firenze válaszlevele arra, hogy visszakapták a castagnói emberek által Corniolóból elvitt ökröket és arra, hogy Galeatában egy katonai sereg összegyűjtése van folyamatban. Arra buzdítja Bernardo della Renát, hogy igyekezzen fenntartani a békét és értesítse Firenzét, ha bármi történne. A san godenzói eset miatt Firenze aggódik, hogy egy lázadás van kialakulóban, ezért arra is inti, hogy gondoskodjon arról, hogy ne történjen semmi ilyesmi. A később hozzáírt részében a levélnek megírja Firenze, hogy Simone Mititől értesült, hogy Bernardo megszerezte Poggio de Pulledro-t és más dombokat, mely nem tetszik Firenzének, így ezért is meginti Dicomano helytartóját.

Bernardo della Rena potestati Decomani.

Ricevemmo tua lettera per la quale ci scrivi aver fatti rendere li buoi tolti per certi dal Castagno a quelli dal Corniolo e di ciò ti commendiamo. Alla parte ci scrivi si fa grande raunata di gente in Galiada; come che sia da meravigliarsi, pure non di meno per voi non se ne dè prender sospetto imperò che ci rendiamo certi li posti di Sancta Chiesa non moverebbono cosa fosse contra nostro stato, come noi non moveremmo contra loro. E però vogliamo et commandianti che tu contenga la giente di quello paese per modo che, per romore sentiste o vero per sospetto vi fosse messo, non si muova niuno ad alcuna novitade; ma quello che senti ci significa sì che noi siamo avisati et a tucto provederemo per modo fia pace di quello paese. El tuo notaio da Decomano à scritto al podestà del Borgo et al notaio di Vicchio che stieno attenti et tragghino a San Godenço. Et parci uno metter in volta tucto il paese, et però ordina che ciò non si faccia per lo inançi. Datum die XVII Augusti, XIII indictione.

Attendi di buona et sollicita guardia. Da poi scritta questa lettera sopraggiunse Simone Miti chon tua lettera et per essa e da lui comprendiamo c'hai preso il poggio del Pulledro et altro poggio, della qual cosa summamente abbiamo amiratione però che questo è contra quello che sempre t'abbiado vietato; e non ci parea sentissi cosa che questo dovessi pensare non che fare. E però vogliamo et commandianti che veruno atto di [...] ch'abbia né a sostenere né a fare questo atto tu facci, e che vegga modo honestamente ritrarti di quello che fatto ài e chon la gente che v'ài il più chetamente et honesto che puoi te ne venga et parti. Dat.

[725] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 804.

3 raunata] *add. et del.* in Galiada 4 ne] *add. et del.* p 14–15 et altro poggio] *posterius suprascr.* 16 t'abbiado] *lege* t'abbiamo 18 ài] *add. et del.* E se per questa nostr 19 che puoi] *posterius suprascr.* 19 parti] parte **nu**

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

16. levél

Firenze, 1375. augusztus 17.

Firenze városa Guillelmus Noëllethez, Sant'Angelo in Pescheria bíborosához.

ASFi, Missive, 16. fol. 8v (aut.)
Inc. Nuzzo, 5252.[726]

Firenze megírja Sant'Angelo bíborosának, hogy arról értesült a san godenzói helytartótól, hogy Galeata vidékén egy nagy katonai sereg összehívása van folyamatban azért, hogy lázadást idézzenek elő. Biztosítja is egyúttal a bíborost, hogy Firenze részéről semmi ok nem lett volna egy efféle lépésre, és a széthúzás magvetői akarják előidézni a gyanakvásokat. Azt is megírja neki, hogy intette a helytartót, hogy tartózkodjon efféle lázongásoktól. A bíborost kéri, hogy gondoskodjon arról, hogy ne keletkezzen sehol botrány, hiszen szilárd elhatározása, hogy a békét és a köteles tiszteletet megőrizze az Anyaszentegyházzal.

Domino Cardinali Sancti Angeli.

Reverendissime in Christo pater et domine! Recepimus litteras nostri potestatis communis Sancti Gaudentii, quod in partibus Galiate fit maxima gentium convocatio et prout a certis circumstantibus accepit pro faciendo in vestro territorio noxiam novitatem. Quod quidem non credimus, cum causa nulla ex nostra parte processit, per quam hoc debeat attentari. Sed putamus homines seminatores discordie huiusmodi suspicionum causas simulari. Et ob id eidem iniunximus quod omnino se ab omni abstinere debeat novitate in forma, quam mittimus presentibus interclusam. Quare paternitati vestre devotione solita supplicamus, quatenus dignemini providere quod nec inde nec aliunde aliquod scandalum oriatur. Quoniam summus firmo mentis proposito erga Sanctam Matrem Ecclesiam de devotionem debitam conservandi nam ipsam in matrem nostram habere proponimus, quam semper singulari reverentia coluimus. Datum ut supra.

17. levél

Firenze, 1375. augusztus 17.

Firenze városa Scarperiához és Borgo San Lorenzóhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 9r.
Inc. Nuzzo, 7423.[727]

[726] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 730.
[727] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 1024.

3 certis] *add. et del.* per 9 Quoniam] *add. et del.* prout 9 summus] *add. et del.* hoc 9 firmo] *posterius suprascr.* 10 proposito] *add. et del.* et 10 conservandi] *add. et del.* nam quam semper benignam matrem agnovimus pro vera matre 10 ipsam] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze követeli, hogy huszonöt derék és erős gyalogost a legjobb fegyverzettel, ami Scarparia és Borgo San Lorenzo rendelkezésére áll, bocsássanak rendelkezésükre, és ezek közül legalább a fele sienai íjász legyen, illetve azt is kikötötte, hogy a kapitányuk legyen bátor és bölcs, és legkésőbb augusztus 19-ig jelenjenek meg Firenzuolában az ottani vikárius előtt.

Communibus et ligis Scarparie et Burgi ad Sanctum Laurentium.

Vogliamo e comandianvi che, subito vedute le presenti lettere, sança dilatione alcuna, mettiate in punto venticinque buoni e valenti fanti e meglio armati che potete avere e de' quali il meno la metà sieno balestrieri tutti della nostra lega, et capitanati di persona valente e discreta. E' quali vogliamo si rapresentino il più tardi domenica che viene, che sarà dì XVIIII del presente mese, nella terra nostra di Firençuola al vicario di lassù, il quale vogliamo che ubbidischino in ogni cosa come le persone nostre. La loro stantia sarà corta e riavretegli il più tosto che si potrà. Datum die XVII Augusti.

18. levél

Firenze, 1375. augusztus 18.

Firenze városa Pistoiához.

ASFi, Missive, 16. fol. 9r (aut.)
Edd. Gherardi, 27;[728] *Inc.* Nuzzo, 172;[729] *Bibl.* Bertalot, 747.[730]

Firenze sürgeti Pistoiát a hadisegély küldésére, és kéri, hogy törekedjen arra, hogy a korábban kitűzött határidőre a teljes összeget fizesse meg.

Pistoriensibus.

Amici karissimi! Adhuc oportet nos litteras litteris addere et nostras indigentias iterum allegare cum videamus vos in deliberati subsidii solutione tot morulas serere, quod nichil minus velle videmini, quam illud prout expedit exhibere. In quo si sciretis, quanta turbatione mentes nostre ac animi commoventur, conaremini profecto nobis totiens scribendi materiam resecare. Quid enim putatis ne nos nisi extrema necessitate compulsos, in vestra mendicando suffragia descendisse? Eapropter amici karissimi in prefixo termino conemini totam solutionem indigentiis nostris impendere, ut non cogamur ulterius preces precibus aggregare. Datum Florentie die

[728] Gherardi: *La guerra*, p. 127.
[729] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 47.
[730] Bertalot, *Initia Humanistica Latina*, vol. I, p. 39.

4 tutti della nostra lega] *posterius suprascr.* 4 turbatione] *add. et del.* noster animus 5 nostre] *add. et del.* vexantur quam quod 6 enim] *add. et del.* e 7 in] *add. et del.* postulatis 7 prefixo] *posterius suprascr.* 7 termino] *corr. ex* terminis *ab auctore*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

XVIII Augusti, XIII indictione.

19. levél

Firenze, 1375. augusztus 18.

Firenze városa Volterrához.

ASFi, Missive, 16. fol. 9r (aut.)
Inc. Nuzzo, 154.[731]

A hadisegély sürgetésére Firenze elküldi Volterrába *mazerius*át, Guillelmust, hogy az ígért összeget augusztus 24-ig átadják neki.

Vulterranis.

Amici karissimi! Ad sollicitandam prudentiam vestram, quod pecuniam, quam exhibere nobis pre subventionis affectu pridie decrevistis, saltem die XXIIII presentis mensis in civitate Florentie, prout urget irrefragabilis necessitas habeant, providimus Guillelmum nostrum maçerium et familiarem ad vestram presentiam destinare. Ipsi itaque tamquam nobis placeat in 5 omnibus credere et in petendis optate atque celeriter expedire. Datum ut supra.

20. levél

Firenze, 1375. augusztus 18.

Firenze városa Niccolò Giovanni Casalihoz, Cortona urához.

ASFi, Missive, 16. fol. 9v (aut.)
Inc. Nuzzo, 125.[732]

Firenze vígasztaló levele Cortona új, ifjú urának, Niccolò Giovanni Casalinak, apja halála után. Biztosítja arról, hogy támogatását élvezi és bármiben a legnagyobb bizalommal fordulhat hozzá.

Nicholao Iohannis de Cassalibus domino Cortonensis.

Amice karissime! Acerbum ac properatum interitum dilectissimi fratris nostri bone mem-

[731] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 45.
[732] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 41.

2 Amici karissimi] *corr. ex* Amicis karissimis *ab auctore* 5 familiarem] *add. et del.* cum 5 nobis] *add. et del.* nobis 1 Nicholao Iohannis] *posterius suprascr.* 1 de Cassalibus] *ante add. et del.* Nicholao 2 interitum] *add. et del.* karissimi 2 dilectissimi] *posterius suprascr.* 2 fratris] *add. et del.* nostri 237.2–238.1 bone memorie] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

orie domini Francisci patris vestri nobis funebribus vestris litteris intimatum non mediocri dolore percepimus; utpote qui talem et tam fidum amicum amisimus, quales multos nobis computare non possumus remansisse. Sed vos eiusdem generosam progeniem sinceris affectibus exhortamur, in hoc parentis vestri decessu etatem preveniendo animum virilem induere, et prout decet non iuvenem, non puerum, sed fortem ac virtuosum virum, nedum frontem letam ostendere, sed intra cordis penetral consolari et hanc future conemini virtutis indolem exhibere ut constanti mente dicatur, vos in etate prima, et adhuc annis teneris patris obitum tolerasse. Exegit enim viatici sui munus. Breve quidem fati tempus omnibus mortalibus imminet; ut iam non quando quis moriatur ponderari debeat, sed qualiter et qua mente. Quamquam, si recte sentire voluerimus, non debemus illum mortuum confiteri, quem laudum preconia et fame melioris eternitas celebrabit. Ceterum iuxta vestros postulatus nos optimum tanti viri filium et heredem, in amicum nostrum suscipimus, hac lege, ut pro vestri status conservatione, per patris vestri vestigia gradientes nos in cunctis confidentissime requiratis. Datum Florentie die XVIII Augusti, XIII indictione.

21. levél

Firenze, 1375. augusztus 18.

Firenze városa Sienához.

S = *ASSi, Conc, 1787, 26.* **F** = *ASFi, Missive, 16. fol. 9v.*
Inc. Nuzzo, 2491.[733]

Firenze levele Sienához egy igazságszolgáltatási ügyben, minekután egy firenzei kereskedő, Giovanni Bellacci nem kapott meg egy bizonyos összeget Meo Mercatótól és fiától, akik Montepiscalliból származnak, mely terület Siena fennhatósága alatt állt.

Senensibus.

Fratres karissimi! Johannes Bellaccii, civis noster dilectus, pro mercantiis vendetis Meo

[733] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 358.

1 nobis] *add. et del.* vestris 1 vestris] itposterius suprascr. 2 qui] *add. et del.* tant 2 amicum] *add. et del.* perdidimus 2 amisimus] *add. et del.* qualem 2 quales] *add. et del.* non 2 nobis] *posterius suprascr.* 3 non] *posterius suprascr.* 3 generosam progeniem] *corr. ex* generosas progenies *ab auctore* 4 decessu] *add. et del.* virilem animum induere, et prout decem decet virum fortem ac virtuosam 4–5 etatem preveniendo…virtuosum virum] *in marg. sinistro* 6–7 et hanc future…obitum tolerasse] *in marg. dextero* 8 ut] *add. et del.* re 10 non] *add. et del.* est confitendum 10 debemus] *posterius suprascr.* 10 illum] *add. et del.* cum 10 confiteri] *posterius suprascr.* 10 melioris] *posterius suprascr.* 10 eternitas] *add. et del.* perpetuum 11 iuxta vestros postulatus] *posterius suprascr.* 12 nostrum] *add. et del.* an 12 ut] *add. et del.* in 12 pro] *posterius suprascr.* 12 vestigia] *add. et del.* procedentes 13 gradientes] *posterius suprascr.* 13 in] *add. et del.* m 13 confidentissime] *add. et del.* secur *posterius suprascr.* confident 1 Senensibus] **F**; *accip.* Magnificis viris, dominis . . defensoribus populi civitatis Senarum, fratribus nostris karissimis. *a tergo* **S**

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Mercati et Mercato filio dicti Mei de Montepiscallio vestri districtus debet habere prout asserit certam pecunie quantitatem. Et prefati debitores sin dictus Mercatus, fidem mercatoriam corrumpentes nedum post iam multa delapsa tempora sibi non solvit, sed etiam ne in dicto communi Montispiscallii possit judicialiter conveniri a potestate Senarum litteras dicitur impetrasse. Qua propter fraternitatem vestram affectuosissime deprecamur, quatenus amore nostri et in nostrum beneplacitum singulare dignemini ad quos opus fuerit litteras vestras dirigere in tali forma, quod impetratione que supra dicitur non obstante eidem Johanni contra prefatum Mercatum ac hereditatem et bona dicti Mei, favorabilis iusticia necnon ius expeditum et summarium ministretur, prout merentur et exigunt cause mercatorum, quas expediri celeriter generalis consuetudo approbatissimis moribus diu recepit. Datum Florentiae die XVIII Augusti, XIII indictione.

+ 2. *missilis*

Firenze, 1375. augusztus 18.

Firenze városa Sienához.

ASSi, Conc, 1787, 27.

Firenze Sienába küldi nagyrabecsült polgárát, Romolo Cecchit, hogy bizonyos dolgokat közöljön velük, és kéri, hogy tanusítsanak neki hitelt érdemlő bizalmat.

Magnificis viris dominis . . defensoribus populi civitatus Senarum fratribus nostris carissimis.

Fratres et amici carissimi. Romulum Cecchi, civem nostrum dilectum, ad vestre fraternitatis presentiam pro quibusdam vobis verbotenus reserandis, cum presentibus destinamus. Cui tanquam nobis placeat fidem credulam adhibere. Datum Florentie die XVIII mensis Augusti, XIII indictione.

. . Priores Artium . . Vexillifer Iustitie Populi et Communis Florentie.

22. levél

Firenze, 1375. augusztus 19.

Firenze városa Guillaume Noëllethez, Sant'Angelo in Pescheria bíborosához.

ASFi, Missive, 16. fol. 10r (aut.)
Inc. Nuzzo, 4471.[734]

[734] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 624.

1 habere] *add. et del.* certam **F** 2 sin] sive **S** 5 in] *add. et del.* sing **F** 7 contra] *add. et del.* dictum **F** 10 indictione.] *Post datum* . . Priores Artium et . . Vexillifer Iustitie Populi et Communis Florentie **S**
1–2 Magnificis viris dominis . . defensoribus populi civitatus Senarum fratribus nostris carissimis.] *a tergo*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze emlékezteti Sant'Angelo bíborosát, hogy a minap tájékoztatta a Galeata vidékén történő csoportosulásról, és hogy a San Godenzo helytartójának küldött levél másolatát is elküldte. Ezek után a helytartó észrevette, hogy a sereg napról napra növekszik, ezért elküldte San Godenzo apátját a *flumatarum* kapitányához, aki Corniolo felé menet értesült az ügy láncolatáról, amely levél másolatát ezen levélhez csatolva Firenze elküldi a bíborosnak is. Firenze megírja a bíborosnak, hogy tudja, hogy a tudtán kívül történtek a dolgok, és arra kéri, hogy a botrányok magvetőit igyekezzen visszatartani és elriasztani a jövőben ehhez hasonló tettek megkísérlésétől.

Domino Cardinali Sancti Angeli.

Reverendissime in Christo pater et domine! Pridie paternitati vestre recolimus nos scripsisse, quod in partibus Galliate, fiebat maxima gentium convocatio pro attentando in nostro territorio novitatem; et cum potestati nostro Sancti Gaudentii per nostras litteras, quarum copiam misimus, prohibuerimus aliquid innovari, et per ipsum sentiretur gentem quotidie crescere, maturo consilio providit . . abbatem Sancti Gaudentii ad capitaneum flumatarum transmittere cupiens futuris scandalis obviare. Qui cum processisset usque Corniolum ab officiali qui inibi presidet, totam huius negocii seriem percepit in forma, quam per copiam litterarum eiusdem potestatis, quam cum presentibus destinamus, poterit vestra paternitas intueri. Scimus autem hec de vestra conscientia minime processisse, nec posset nobis ab aliquo persuaderi paternitatem vestram velle nos devotos ecclesie in aliquo perturbare. Ceterum quantum possimus de illius capitanei temeritate conqueri, vestre paternitatis circumspectio iudicet et advertat! Sed in hoc benignitatem vestram humiliter deprecamur, quatenus adhibere dignemini remedium oportunum, taliter horum scandalorum seminatores deterrendo, quod simile facimus imposterum non audeant attentare. Datum Florentie die XVIIII Augusti, XIII. indictione.

23. levél

Firenze, 1375. augusztus 20.

Firenze városa Bernabò Viscontihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 10r (aut.)
Inc. Nuzzo, 5502.[735]

Firenze mézédes levele Milánó mézédes levelére. Minekután már majdnem egy hónapja belépett Milánó a ligába, Firenze készségesen ajánlja magát Milánónak, a szeretetüknek hálát adva. Végül megemlíti követeinek érkezését Milánóba.

[735] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 765.

2 Pridie] *add. et del.* recolimus 9 quam cum presentibus destinamus] *in marg. sinistro*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Domino Bernabovi

Magnifice et excelse domine, frater noster karissime! Recepimus mellifluas litteras vestras, quarum serie veraciter admonemur serpentem illum antiquum obscuratis mentibus hominum concordiam dissipare et rerum omnium benignum opificem sue inaccessibilis lucis splendore sic depellere cecitatis nebulas, quod tota nox in serenum versa, quantum hostis ille mortalium sua malitia corruperat, tantum superveniens medicina reędificet, et demum oblationes vestras sincerissimas continentes. Quod ultimum letis animis acceptantes versa vice nos rebus magis promptos, quam verbis offerimus ad vestra beneplacita posse nostrum de ceteris tam vere quam utiliter ad annotatis caritati vestre gratiam referentes. Ceterum ambaxiatores, quos vos exceptu-rum letafronte rescribitis ante has ut credimus nostras litteras audietis. Dominus vos conservet. Datum Florentie XX Augusti, XIII indictione.

24. levél

Firenze, 1375. augusztus 20.

Firenze városa Arezzóhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 10v (aut.)
Inc. Nuzzo, 5415.[736]

Egy bibbienai személy elfogásáról kapott levélre válasz Firenzétől Arezzónak. Kéri, hogy úgy járjanak el vele szemben, ahogy a gaztettei megkövetelik, és csak azért, mert Bibbienából származik, ne bánjanak vele kegyesebben.

Aretinis.

Amici karissimi! Recepimus litteras vestras, quibus capturam illius de Bibbiena et attentatos excessus serie luculenta depromitis, de quo vobiscum cordialiter condolemus. Rogantes prudentiam vestram, quatenus in eum faciatis prout sua scelera meruerant acriter animadverti; ex eo, quod de Bibbiena ducere dicatur originem nichil cum eo mitius dispensando. Quanto enim graviori pena tantum facinus ulciscetur, tanto rem nobis acceptiorem gratificam facietis. Nos autem ne talia imposterum attententur oportunum remedium apponemus. Datum Florentie XX Augusti, XIII indictione.

[736] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 752.

3 obscuratis mentibus] *in marg. dextero* 4 inaccessibilis] *corr. ex* innaccessibilis 5 nebulas] *add. et del.* sic 7 nos] *posterius suprascr.* 8–9 de ceteris tam vere quam utiliter ad annotatis caritati vestre gratiam referentes.] *in marg. sinistro* 5 Quanto] *ante add. et del.* non eum possen 6 nobis] *add. et del. in marg. dextero* gratiorem 6 acceptiorem] *posterius add. in marg. dextero* 6 acceptiorem] *add. et del.* facietis 6 gratificam] *add. et del.* et acceptam 6 facietis] *posterius suprascr.* 7 Nos] *ante add. et del.* Dat. Fl

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

25. levél

Firenze, 1375. augusztus 20.

Firenze városa Bartolo Sanguinihez, Bibbiena *podestà*jához.[737]

ASFi, Missive, 16. fol. 10v.
Inc. Nuzzo, 4024.[738]

Firenze levele Bartolo Sanguinihez, Bibbiena helytartójához. Az arezzói levélre hivatkozik, miszerint egy bibbienai személyt, *venturá*t két öszvérrel elfogtak, aki a társaságtól tért vissza, mely ellátmánnyal és élelemmel megpakolt málhásokat Bartolo Sanguininek vitt. Továbbá a Bartolo által Chiusiba küldött levelet is megkapta, melyben mentegetni próbálta az említett személyt és ezen nagyon csodálkozik Firenze, pláne, hogy a firenzei követeknek szánt – málhás szamarakkal – ellátmány küldésével palástolják az esetet, miközben nem is volt a társaságban firenzei követ. Inti Firenze Bartolót, hogy ez a személy jelenjen meg Arezzo vezetői előtt.

Bartolo Sanguigni

Oggi questo dì ricevemo lettera da nostri fratelli Aretini come era stato preso uno ventura da Bibbiena con due muli, il quale tornava della compagna e avevi portate due some di fornimento e di vettovaglia, e con essa avemo una tua lettera, la quale mandasti al podestà e comune di Chiusi, della quale abbiamo presa somma admiratione e forte quanto più si può ci dogliamo, vedendo che tu vuoi ricropire e difendere colui che ha commessa cosa, la quale ci dispiace più che altro che facto avere potesse. E che più ci duole che tu il vuoi iscusare soctombra ch'abbi portare some a nostri ambasciadori che sieno nella compagna, che sai non ve n'abiamo niuno. Questo fatto come è ito e donde procede vogliamo che ordinatamente ci scrivi, però che è nostra intentione la cosa non rimangha qui. E fa che tenghi si facto modo che niuna cosa, né picola né grande, di coteste parti sieno portate a quelli della compagna. E guardati bene che al detto ventura si facesse contro a sottoposti d'Areço, i quali vogliamo t'areggi più che' nostri niuna cosa si tentasse. Datum Florentie die XX Augusti, XIII indictione.

26. levél

Firenze, 1375. augusztus 21.

Firenze városa Géraud Du Puyhoz, Marmoutiers apátjához, Perugiai legátushoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 11r (aut.)
Reg. et cit. Gherardi, 46;[739] *Inc.* Nuzzo, 2722.[740]

[737]Bartolus Sanguini 1375. június 2-től hat hónapig volt Bibbiena podestàja. ASFi, Trat. 1001, f. 29v.
[738]Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, pp. 564–565.
[739]Gherardi: *La guerra*, p. 132
[740]Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 389.

6 ricropire] *lege* ricoprire 12 t'areggi] *lectio incerta*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze válaszlevele Perugia apátjának, aki levelében értesítette a Köztársaságot a pápa Itáliába érkezésének elhalasztásáról.

Abbati Perusii.

Reverende in Christo pater et domine! Litteras paternitatis vestre, quibus retardatio adventus beatissimi summi pontificis ad partes Italie nuntiatur, accepimus; quarum intellecto tenore et rationibus in eisdem insertis, quibus ad differendum accessum prefatum Sanctitas Apostolica mota fuit mature pensatis, arbitramur eundem et prudenter et utiliter providisse. Quoniam sacrilegii et furoris species est censenda, ea reprehendere velle que tantus princeps, in sui sacri concilii candidatu, tot urgentibus rationibus, faciendum esse sancivit. Datum Florentie die XXI Augusti, XIII indictione.

27. levél

Firenze, 1375. augusztus 22.

Firenze városa Angelo Ricasolihoz, Firenze bíborosához.

ASFi, Missive, 16. fol. 11r (aut.)
Inc. Nuzzo, 6878.[741]

Firenze levele Firenze bíborosához, Angelo Ricasolihoz és Orsini, Nicola, illetve Francesco urakhoz, a Captaneis családból származó Basilius – Monte San Savino ura és a Santa Maria di Agnano monostor apátja (az arezzói egyházmegyében) – érdekében írt levele. Célja, hogy megerősítsék a nevezett személyt az arezzói egyház főpapjaként, mely mind neki, mind a püspökség számára üdvös lesz.

Domino Cardinale Florentino. et domino Ursinis.

Reverendissime in Christo pater et domine! Tanto magis virtuti genus humanum obligatum redditur, quanto rarior in hominibus reperitur; decet enim speciali prerogativa virtutem colere, a qua sperari debet utilitas publice provenire. Hinc est quod scientie luce ac morum splendore, quibus personam reverendi patris, domini Basilii de Captaneis Montis Sancti Savini, comitatus Aretii, abbatis monasterii Sancte Marie de Agnano Aretine diocesis insigniri perpendimus, incitamur ad favores nostros eidem efficaciter impendendos! Non enim videtur virtus ad emergendum sibi sola sufficere, nisi benivolorum suffragis adiuvetur. Cum itaque ad Aretinam

[741] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 950. Itt a keltezés: 17.VIII.1375.

3 quarum] *add. et del.* per 6 sacrilegii] *add. et del.* species an furoris 6 censenda] *posterius suprascr.* 6 ea] *add. et del.* damnan 6 velle] *posterius suprascr.* 3 enim] *add. et del.* vir 5 Captaneis] *add. et del.* de 6 Agnano] *add. et del.* diocesis 6 diocesis] *add. et del.* incitam 7 Non] *ante add. et del.* N *et add. et del.*Et 7 virtus] *add. et del.* sibi

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ecclesiam nunc pastoris solatio viduatam sit per capitulum concorditer et legitime postulatus, paternitatem vestram humili supplicatione rogamus, quatenus sibi de tam generosa progenie natalia producenti, omnique virtutum confluentia celeberrimo, et a capitulo supradicto tam avide postulato, in suarum remunerationem virtutum, ac nostrum beneplacitum singulare, ad directionem cleri, et consolationem populi Aretini, quo in presulem eiusdem ecclesie confirmetur sive preficiatur, amore nostro dignemini assistere favoribus oportunis, quod nobis ad specialem et acceptissimam gratiam ascribemus. Quamvis siquis suarum virtutum merita ponderet, longe magis ecclesia supradicta tali viro, quam ipse ecclesia dici debeat indigere. Ipse quidem transferetur in ecclesiam ad laborem, quem illa recipiet ad salutem. Datum Florentie die XXII Augusti, XIII indictione.

Domino Nichole. Venerabilis pater, amice karissime! Paternitatem vestram affectuosissime deprecamur.

Domino Francisco .br. Vir optime civis dilecte! Prudentiam vestram cordialiter deprecamur.

28. levél

Firenze, 1375. augusztus 22.

Firenze városa Arezzóhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 11v (corr. aut.)
Inc. Nuzzo, 7333.[742]

Firenze levele Arezzóhoz a ligába való csatlakozásukról, melyben meghagyják Arezzónak, hogy Lucignano várának csatlakozásáról szabadon dönthetnek.

Aretinis

Amici karissimi! Vidimus insertum mandati per vos transmissi, quo colligationi inter magnificos dominos Mediolani et nos facte disponitis aggregari, in quo si recte respicimus facta est reservatio tam generalis, quod omnino contra naturam lige contraende noscitur ordinatum et illud quod pro castro Liciniani fuerat specialiter collatum in formam generalem credimus per inadvertentiam processisse. Eapropter amiciciam vestram affectuosissime deprecamur, quatenus illiusmodi reservatione et clausula omnino reiecta tam in genere, quam in specie prefatum mandatum simpliciter placeat facere refirmari, ut pure atque sincere ad lige contractum nob-

[742] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 1012.

4 in] *add. et del.* tantarum 4 suarum] *posterius suprascr.* 4 nostrum] *add. et del.* beneb 6 specialem] *add. et del.* cognita 8 ecclesia] *add. et del.* noscitur 11–12 Domino Nichole. Venerabilis pater, amice karissime! Paternitatem vestram affectuosissime deprecamur] *in marg. dextero* 13 Domino Francisco .br. Vir optime civis dilecte! Prudentiam vestram cordialiter deprecamur.] *in marg. dextero* 13 .br.] *lege* Bruno 7 clausula] *add. et del.* solum respacem pro Liciniano deducta 7 omnino reiecta tam in genere, quam in specie] *in marg. sinistro*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

iscum pro utilitate publica procedatur. Et de Liciniano in contractu lige iuxta nostrorum sindicorum voluntatem, quibus, quod fieri volueritis, imponetis ad vestram contentationem libere disponetur. Datum Florentie die XXII Augusti, XIII indictione.

29. levél

Firenze, 1375. augusztus 23.

Firenze városa Arezzóhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 11v (aut.)
Inc. Nuzzo, 1517.[743]

Arezzónak írt levél Bernardo Altoviti, firenzei polgár és arezzói kanonok érdekében, mert a szomszéd lakásban elszállásolt zsoldosok a köztük lévő kapukat feltörték, és betörtek az ő otthonába. Elloptak bútorokat, ágyakat, gabonát és bort, mely miatt Firenze kéri Arezzót, hogy gondoskodjanak arról, hopgy a kanonokot többet ne zaklassák és ezen zsoldosok mindent adjanak vissza, illetve térítsék meg azt, amit elfogyasztottak.

Aretinis.

Amici karissimi! Dominus Bernardus de Altovitis, civis noster dilectus atque canonicus Aretinus, exposuit coram nobis, quod in domibus propositi vestre matricis ecclesie, suis domibus contiguis fuerunt nonnulli stipendiarii deputati. Qui non contenti domibus assignatis fractis hostiis intermediis, in edes prefati nostri civis se ut asserit transtulerunt, et in eisdem lectos supellectilia atque bladum et vinum per iniuriam rapuerunt. Eapropter amiciciam vestram affectuosissime deprecamur, quatenus ne ulterius in suis vexetur domibus amore nostri placeat providere, et quod iidem stipendiarii ablata restituant, consumpta emendent, et damnificata reficiant, ordinare. Quod quantuncunque iustissimum sit, nobis tamen ad singularem gratiam ascribemus. Datum florentie die XXIII Augusti, XIII indictione.

30. levél

Firenze, 1375. augusztus 24.

Firenze városa Arezzóhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 12r (aut.)
Inc. Nuzzo, 3133.[744]

[743] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 228.
[744] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, pp. 445–446.

1–3 Et de Liciniano…libere disponetur] *in marg. sinistro* 3 in] *add. et del.* suis 6 bladum et] *in marg. dextero*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Ismét arról a bibbienai személyről ír Arezzónak Firenze, akit Arezzóban elfogtak azzal a váddal, hogy az angol társaság táborába szállított több dolgot. Azonban kiderült, hogy nem is bibbienai, mert az ifjú Valle Sevis vidékéről származott, és nyereségszerzés okán ment Bibbienába dinnyékkel, akit ott felfogadott Guccio Battallie, hogy segítsen neki az angolokhoz eljuttatni azon dolgokat, melyeket az arezzóiak is írtak. Azonban ez a Guccio az árukat Firenzében vásárolta és az angolokkal fennálló közvetítő szerepe nagyon fontos volt a firenzeieknek. Ezért tisztázva valamenmnyire az esetet, Firenze kéri, hogy az ifjú fiatal korára és tudatlanságára legyenek tekintettel, akit ezen két ok sodort ebbe a bűntettbe, és Firenze gondoskodni fog róla, hogy hasonló ne történhessen.

Aretinis.

Amici karissimi! Nichil est tam facile, quod nisi plene discutiatur fallere non valeat iudicantem; adeo, quod quilibet de re non totaliter cognita, aut male decernat, aut si equum sanxerit imputandum sit, non sollertie, sed fortune. Hinc est quod pridie vestris receptis litteris, quibus capturam unius vectoralis di Bibbiena, qui in castra feralia Anglice societatis dicebatur res plurimas conduxisse vobiscum una turbati tantum et tam displicibile nobis facinus per nostrates admissum ultra responsum vobis exhibitum, digne punitionis exemplo querebamus imposterum huiusmodi scelesta commertia prohibere. Et dum rem hanc propius tangimus, repertum est illum vectorem non fore de Bibbiena, sed quendam adolescentulum de partibus Vallis Sevis, ipsumque questus causa cum peponibus accessisse Bibbienam et ibi et precibus et precio fuisse conductum per Goccium Battagle de Arimino cuius mediatione et opera cum hac societate convenimus, ad illas salmas de quibus tunc scripsistis in prefate gentis exercitum conducendas; quas idem Goccius emerat in civitate Florentie, cui ob merita procurate concordie, etiam maius quam hoc fuerit, non possemus sine ingratitudinis macula denegare. Rem itaque totam habetis et quantum ille mulionum meruerit potestis advertere. Eapropter amicicie vestre ipsum in quem et bonis ignorantia iustissima ac etatis facilitas in hoc delictum impulit, affectuosissime commendamus, scientes per nos taliter fuisse provisum quod ulterius simile non poterit attentari, quod pena debita non plectatur. Datum Florentie die XXIIII Augusti, XIII indictione.

31. levél

Firenze, 1375. augusztus 24.

Firenze városa Bernabò és Galeazzo Viscontihoz.

2 est] *add. et del.* quod 3 quod] *add. et del.* siquis rerum merita bene ponderet 3 quilibet] *posterius suprascr.* 3 non] *add. et del.* s 6 una] *add. et del.* di 8 repertum] *add. et del.* estet 9 quendam adolescentulum] *in marg. dextero* 10 accessisse] *add. et del.* Bis 13–14 cui ob merita procurate concordie, etiam maius quam hoc fuerit, non possemus sine ingratitudinis macula denegare] *linea sub textu* 15 in] *posterius suprascr.* 16 et bonis] *posterius suprascr.* 16 affectuosissime] *in marg. dextero* 17 poterit] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ASFi, Missive, 16. fol. 12r (aut.)
Inc. Nuzzo, 4985.[745]

Firenze arról tájékoztatja Milánó urait, hogy a Patrimonio területén történt dolgokat, melyeket a firenzei kereskedőktől tudtak meg, jelen levélhez mellékelik, és a továbiakban is mindenről informálni fogja őket.

Domino Bernabovi et domino Galeaç .

Magnifice et excelse domine frater noster karissime! Quo reddatur vestra magnificentia de novis occurrentibus certior eaque sunt his diebus in partibus patrimonii contra clericorum tirannidem attentata per copiam litterarum receptarum a nostris mercatoribus, quam his intercludi iussimus intimamus; quod idem fiat imposterum cum diligentia curaturi. Datum florentie die XXIIII Augusti, XIII indictione.

32. levél

Firenze, 1375. augusztus 24.

Firenze városa Donato Aldighierihez és Filippo Bastarihoz, firenzei nagykövetekhez Milánóban.

ASFi, Missive, 16. fol. 12v (aut.)
Inc. Nuzzo, 2601.[746]

Firenze elküldi az egyházról kapott híreit a Milánóban lévő követeinek, hogy az ottani urakat értesítsék ezekről, és amint ez sikerült, írjanak Firenzének az ügy állapotáról.

Ambaxiatoribus Mediolani existentibus dominis Donato et Filippo.

Le novelle che abbiamo del Patrimonio significhiamo a signori et a voi per copia della lettera vederete inter chiusa in questa parci che ogni indugio sia pericoloso. E però confortate quelli signori alla materia e chon sollicitudine intendete allo spaccio nostro e scriveteci in che termini trovate le cose. Datum Florentie die XXIIII Augusti, XIII indictione.

33. levél

[745] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 693.

[746] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 373. Itt a címzettek: Filippo <Bastari> e Giovanni, ambasciatori in Milano.

3 sunt] *add. et del.* in 4 receptarum] *add. et del.* in 4 a] *posterius suprascr.* 5 intimamus] *add. et del.* idem factum imposterum 1 Ambaxiatoribus] *add. et del.* me 1 dominis] *add. et del.* Jo 1 Donato] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze, 1375. augusztus 24.

Firenze városa Perugia kereskedőinek consulaihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 12v (aut.)
Inc. Nuzzo, 487.[747]

Firenze értesíti Perugia kereskedőinek consulait, hogy a szóban forgó pletyka, miszerint a perugiaiakra ötezer aranyforintos adót róttak ki, ami miatt a szokásos kereskedés megakadt, és a perugiaiak be sem lépnek Firenzébe, csak pletyka, nem valós. Ezért közli mindannyiukkal Firenze, hogy sem nem volt ilyen határozat, sem nem volt még csak tervben sem hasonló bírság, így biztonságban jöhetnek újfent Firenze városába.

Consulibus mercatorum Perusii.

Amici karissimi! Audivimus non sine admiratione, in civitate Perusii divulgatum nos contra Perusinos pro quinquemilibus florenis represalias indixisse et ob id consueta impediri commertia nec Florentiam vestros cives accedere, qui tam amicabiliter huc consueverunt fidentissime se conferre. Hanc igitur famam extingui modis omnibus cupientes universitati vestre tenore presentium intimamus hoc nedum non fuisse decretum, sed nec etiam cogitatum. Nec dubitet vestra prudentia hoc nos nisi honestata undique causa et premissis dubitis requisitionibus inducturos potestis, itaque cum securitate venire et nemo huius debiti occasione vos terreat, cuius exactio nedum facto non queritur, sed nec internis animis agitatur. Datum Florentie die XXIIII Augusti, XIII indictione.

34. levél

Firenze, 1375. augusztus 25.

Firenze városa Volterrához.

ASFi, Missive, 16. fol. 12v (aut.)
Inc. Nuzzo, 2930.[748]

Firenze csodálkozik, hogy elküldött *mazerius*a, Guillelmus, akit az angol társaság kielégítésére szánt pénzösszegért küldött Volterrába, pénz nélkül tért vissza. Úgy látja Volterra döntésképtelen, és veszélybe sodorja önnön városát és Firenzét is, mert a hiányzó összeget nem tudja hogyan rendezni. Sürgeti, hogy térjenek jobb belátásra és mutatkozzanak jószándékúaknak, mert ha ennek következtében kár származik nekik, akkor azt Volterra tartózkodásának rója fel Firenze.

[747] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 90.
[748] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 418.

1 Consulibus] *ante add. et del.* Universis 4 nec] *add. et del.* vos cives 4 huc] *add. et del.* se 7 hoc] *add. et del.* non premissis requisitionibus et 7 nos nisi] *posterius suprascr.* 8 nemo] *add. et del.* vos 9 nec] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Vulterranis.

Miramur Guillelmum maçerium nostrum quem ad sollicitandum vos de transmittendo pecuniam ordinatam pro satisfacendo anglice societate sine pecunia redivisse. Et videmus vestras tergiversationes nos et vos in maximis periculis inducturas, quoniam hac quantitate deficiente nescimus unde celeriter sicut expedit eidem societati solvere valeamus. Sed adhuc res integra est et poterit, in sollicitudinis properata vehementia, totum perficere, quod nos conquerimur distulisse. Eapropter si vultis nobis in aliquo conplacere, si paratis ac in limine positis obviare periculis, si in huiusmodi exhibitione subsidii letum animum ut decet ostendere facite confestim, quod totam quantitatem integraliter habeamus. Alias siquid vobis et nobis damnum ex hoc sequetur vobis et negligentie vestre noveritis ascribendum. Datum Florentie die XXV Augusti, XIII indictione.

35. levél

Firenze, 1375. augusztus <25.>

Firenze városának kiáltványa.

ASFi, Missive, 16. fol. 13r (aut.)

A céheket vezető *prior*ok és a *Gonfaloniere di giustizia* kihirdeti és elrendeli, hogy Perugia városának minden egyes polgára, minden hozzá tartozó város lakója és minden falusi embere – annak ellenére, hogy ha valakinek kötelezettsége van Firenze iránt olyan pénzösszeg miatt, amit Firenze adott Perugiának – szabadon, nyugodtan és sértetlenül jöhet Firenze városába, vidékére és kerületébe és térhet innen haza; és hogy közülük senkit sem érhet a nevezett okból kifolyólag akár közvetlenül, akár közvetve semmilyen vagyoni vagy testi sérelem, kivéve, ha az illető Firenze elítélt vagy száműzött polgára.

Fanno bandire et comandare e signori priori dell'arti e gonfaloniere di giustizia, che ciascuno cittadino, districtuale et contadino della citta di Perugia, non obstante alcuno debito al quale fossono obligati al comune di Firenze per denari prestati al comune di Perugia, possano liberamente, sicuri et salvi venire alla città, contado et distretto di Firenze et dinde partirsi; e che a niuno di loro si faccia o far possa per la detta cagione alcuna novità in avere o vero in persona, salvo questo non si intenda per alcuno condannato o vero isbandito del comune di Firenze.

7 nobis] *posterius suprascr.* 7 in] *posterius suprascr. et del.* nobis 7 aliquo] *add. et del.* nobis 8 in] *posterius suprascr.* 8 animum] *posterius suprascr.* 8 decet] *add. et del.* animum 10 vobis] *add. et del.* ex merito 1 et] *add. et del.* notificare 1 comandare] *posterius suprascr.* 2 debito] *add. et del.* del coe

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

36. levél

Firenze, 1375. augusztus 25.

Firenze városa Donato Aldighierihez és Filippo Bastarihoz, firenzei nagykövetekhez Milánóban.

ASFi, Missive, 16. fol. 13r (parz. aut.)
Reg. et cit. Gherardi, 30;[749] *Inc.* Nuzzo, 4117.[750]

Miután Firenze értesült arról, hogy az Egyház helytartói közelednek John Hawkwoodhoz, utasítja követeit, hogy Milánó ura, Bernabò küldje vissza gyorsan Ruggero Canét, aki maradjon is ott a zsoldoskapitánnyal, biztosítva, hogy ne álljon át az Egyház oldalára (ami Firenze szándéka ellen lenne). Arra is utasítja a követeit Firenze, hogy Bernabò küldje el tartozását, vagyis az ígért sereget a liga irányába, és hogy legalább a fele mielőbb érkezzen meg. Továbbá csodálkozik, hogy fivére, Galeazzo még nem ratifikálta a szerződést, illetve Konrad von Wittinger zsoldoskapitányhoz elküldtek egy Batatta nevű személyt, de még nem jött hír, így ha valamiről értesülnek a követek, tájékoztassák Firenzét.

Domino Donato et Filippo.

Per altra lettera vi scrivemmo le novelle del Patrimonio. Ora seguita che' romani si sono sollevati, e mostra, secondo che si dicie, annò fatti sindichi a fare lega chon chiunque vorrà essere a mantenere sua libertà. E però ci pare el tempo s'apparecchi et disponga bene et per modo che, se non si lascia perdere, serà molto senno. Sì che in ciò confortate quelli signori, intendendo allo spaccio vostro quanto più potete. Sentiamo che questi posti della Chiesa veçeggiano messere Johanni Aguto et guardano indurlo a loro servigii et radi dì è che non abbia da loro lettere o ambasciate; pertanto temiamo, finito il tempo, non siamo cavalcati; et questo c'è accennato per molti. E però secondo li ragionamenti che sa Ruggieri, crediamo serà bene che subito ritorni Ruggieri Cane qua e stia chon lui, si che non prendesse partito fosse contro a nostra intentione, e di ciò voglamo che voi ne parliate chol signore messer Bernabò, si che non falli. Et adoperate, come avete in commessione, che tutta la tagla della lega si conduca e che prestamente ci sie la metà il meno per le novelle et cagioni dette di sopra. Et quelle significate tutte a signori a' quali soccentamente le tocchiamo. Datum Florentie die XXV Augusti, XIII indictione.

Della ratificagione di messer Galeaço non abbiamo anchora risposta di che forte ci maravig-

[749] GHERARDI: *La guerra*, p. 128

[750] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 577.

15 Della ratificagione…significatoloci] Antonio Arrighi, Salutati segéde írta a keltezés után.

7–9 et radi dì…per molti.] *in marg. dextero* 8 ambasciate] *add. et del.* g 9 ragionamenti] *add. et del.* che sapete 9 che sa Ruggieri] *posterius suprascr.* 10 qua] *posterius suprascr.* 11 che] *add. et del.* tu 13 la metà] *add. et del.* per 13 le novelle] *add. et del.* dette di sopra 15 forte] parte **g**

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

liamo. Rispondeci quello ne sentite. Mandammo ancora Batatta a messer Corrado Vettingher e non ne sappiamo quello che·nne', se nulla ne sapeste, significateloci.

37. levél

Firenze, 1375. augusztus 25.

Firenze városa Bernabò Viscontihoz és Galeazzo Viscontihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 13v.
Inc. Nuzzo, 2182.[751]

Firenze megírja Milánónak, hogy az egyház igája alatt roskadó római nép – felébredve az egyházi vezetők feslettségéből – kész szövetséget kötni bárkivel a szabadságuk érdekében, mely ismeretében Milánó a közös ügyükről előnyösebben gondoskodjon (vagyis támogassa a ligát sereggel, Canéval, és minden szükséges módon).

Dominis Bernabovi et Galeaç

Magnifice et excelse domine, frater noster karissime! Heri per notulam, quam tunc et nunc etiam nostris litteris iussimus intercludi, occurrentia de partibus Patrimonii magnificentie vestre curavimus intimare, post que credenda relate percepimus Romanum populum diu sub cleritorum iugo molestis animus incubantem tandem prelatorum nequitiis experrectum sindicos constituisse ad contrahendum fedus et ligam cum quibuscumque volentibus in libertatis dulcedine se tueri, de quibus decrevimus vestram excellentiam informare quo possitis salubrius in hiis que statum communem respiciant providere. Datum Florentie die XXV Augusti, XIII Indictione.

38. levél

Firenze, 1375. augusztus 25.

Firenze városa II. (Merész) Fülöphöz, Burgundia hercegéhez.

ASFi, Missive, 16. fol. 13v.
Inc. Nuzzo, 717.[752]

Egy firenzei polgár és kereskedő, Bonagiunta Buti Baldi különböző okokból kifolyólag el volt kötelezve a néhai Pannus gyermekei, a nemes katona, Loctus és az ő testvére, Michaelus irányába, szeretett firenzei polgárok irányába. A két fivér az igazságszolgáltatásban bízva képviselőket küldött Franciaországba, és Firenze kéri Burgundia hercegét, hogy szívélyesen fogadja

[751] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 318.
[752] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 120.

1 Rispondeci] *lege* Rispondeteci, *cfr.* **g** 2 sappiamo] *add. et del.* niente

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

őket, akiket alázatosan ajánl a nemeslelkű uralkodónak, és kéri, hogy kedvezően és kegyesen szolgáltasson igazságot.

Duci Burgundie

Illustri ac excellentissimo domino, domino Filippo Dei gratia duci Burgundie singularissimo ac verondo amico nostro karissimo.

Illustris et excelse domine! Bonagiunta Buti Baldi, civis atque mercator Florentinus, nobili militi domino Locto et Michaeli eius germano, filiis quondam Pannis civibus nostris dilectis, prout excellentiam vestram plenius arbitramur verbotenus informandam, variis et diversis ex causis esse dicere efficaciter obligatus. Qui volentes suum ius consequi procuratores suos legitime constitutos ad partes ultra montanas decreverunt presentialiter destinare. Et in cum iusta quam fovent et in vestre nobilitatis rectitudine confidentiam plenissimam amplectentes. Ipsos itaque generose vestre dominationi, quanto carius possumus affectuosissime commendamus, ut ipsis tam iusticie, quam nostrarum intercessionum intuitu favorabiliter et gratiose dignemini facere iusticiam ministrari. Nos autem qui naturali quodam habitu sumus totius vestri incliti generis et progeniei sacre devoti cultores, hoc nobis ad singulare beneplacitum et specialem gratiam ascribemus. Datum Florentie die XXV Augusti, XIII Indictione.

39. levél

Firenze, 1375. augusztus <26./27.>

Firenze városa Orvieto városához.

ASFi, Missive, 16. fol. 14r.
Inc. Nuzzo, 108;[753] *Bibl.* Bertalot, 98.[754]

Firenze megírja Orvieto városának, hogy tiszteletreméltó polgártársuk, Colaus Lutius az előző hat hónapban Firenze Igazságszolgáltatási kormányhivatalának végrehajtója volt, és megírja nekik, hogy ezt az embert erényes tettei miatt ünnepelniük kell, hogy ne csak a külföldiek között tündököljön nagy hírnévvel, hanem saját népe körében is nem kisebb dicsőséggel.

Communi urbis veteris

Amici karissimi! Abhorende ingratitudinis sordibus inquinatur, qui digno laudum preconis

[753] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 39. Itt a keltezés: 2.VIII.1375.
[754] Bertalot, *Initia Humanistica Latina*, vol. I, p. 6.

2–3 Illustri…karissimo] *modo rubricae v. potius suprascriptionis scr.* 3 verondo] *add. et del.* maiori nostro 5 Pannis] *add. et del.* ser locti 8 Et in] *add. et del.* iust 9 plenissimam] *add. et del.* app 13 nobis] *add. et del.* nobis 2 digno] *corr. ex* dignum

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

non extollit; virtutes illorum de quorum manu commendanda servicia reportavit; quod nedum extimationem suam ingrati turpitudine fedat; sed virtuosos, quorum amplissimum munus est celebritas glorie ad rectas actiones faciunt cum tarditate frigescere. Hinc est, quod nobilem virum Colaum Lutii, honorabilem civem vestrum, qui officium executoratus ordinamentorum iusticie nostri communis exercuit pro semestri, apud vos, quos nominis sui gloria, qui talem civem meriustis illuminat debetis celebrare laudibus, obmittere noluimus. Viguit quippe sub superi examinis discreto iudicio, que populos dirigit, regna confirmat, malos continet bonosque remunerat cunctis gentibus exoptanda iusticia. Non terruit eum alicuius potentis aspectus nec impotentum inops ac miserrima facies: apud suum iustum tribunal se negligi fuit conquesta. Et denique se taliter habuit, quod apud nos nomen etternum ac nostrum amorem sincerissimo corde promeruit. Et non solum nos sibi, sed etiam vobis suis virtutum actionibus obligavit. Rogamus itaque amiciciam vestram, quatenus tantum et talem civem dignis honoribus excolat vestra prudentia; ut qui vestra cum celebritate apud exteros fulget, apud suos non minore splendore reluceat. Datum die XXVI Augusti.

40. levél

Firenze, 1375. augusztus 28.

Firenze városa Volterrához.

ASFi, Missive, 16. fol. 14v.
Inc. Nuzzo, 3565.[755]

Firenze már nem tudja íróvesszőivel kifejezni Volterrának, hogy mennyire fáj a hadisegély késlekedése. Mit ér a testületük határozata, ha nemhogy a szükség pillanatában, ráadásul a hadisegély küldésének elhatározása után is figyelmen kívül hagyják a teljesítését? Az angoloknak szánt zsoldot nehezen tudják megfizetni Volterra segítsége nélkül ezért ismét kéri őket, hogy az összeget hiánytalanul küldjék el minden további késlekedés nélkül.

Vulterranis.

Amici karissimi! Non possemus exprimere calamo, quantum doleamus quantoque vexemur incommmodo ex retardatione solutionis auxilii, quod nobis pro satisfaciendo societati Anglicorum impendere decrevistis. Quid enim prodest vestris sancire consiliis non minus debitam, quam gratuitam exsolvendam fore pecuniam, si nedum in necessitatis articulo, sed etiam post

[755] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 503.

6 sub] *add. et del. legi non potest* 6 superi] *posterius suprascr.* 8 cunctis] *add. et del.* populis 10 etternum] *lege* aeternum 11 Rogamus] *corr. ex* rogantes *ab auctore* 11 itaque] *posterius suprascr.* 12 excolat] *add. et del.* ut per 13 celebritate] *corr. ex* cebritate *ab auctore* 13 splendore] *add. et del.* prefulgeat 13 reluceat] *posterius suprascr.* 14 XXVI] *v.* XXVII *lectio incerta*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

solutio decreta negligitur? Nescitis aut vos ingnorare minis tergiversationibus simulatis in que fuerimus hac deficiente pecunia precipitati pericula; qui, cum speraremus solutionem anglicis faciendam cum vestro auxilio posse perficere oportuit nos mutuo querere tria milia florenorum, que quam dificulter invenerimus Deus testis. Eapropter prudentiam vestram, quanto cumulatius possumus deprecamur, quatenus ipsam quantitatem transmittere integre, prout ordinastis, ulterius non tardetis. Datum Florentie die XXVIII Augusti.

41. levél

Firenze, 1375. augusztus 28.

Firenze városa Sienához.

ASFi, Missive, 16. fol. 14v (aut.)
Inc. Nuzzo, 5571.[756]

Firenze megírja Sienának, hogy a köztük és a Salimbeni nemes urak közti békét meg kell újítani és Montemassi várát vissza kell követelni a Salimbeni családtól. Amint viszont elhagyják Montemassi várát, a Rimbeccai birtokot Siena Firenze kezébe kéne helyezze, akinek rögvest vissza kell azt adja a Salmibeniknek. A birtok viszont Johannes Credis kezében van, akik akadályozza a megállapodást, ezért Montemassi várának átadása előtt még a rimbeccai helyzetet kell megoldani. Ebben kéri Siena segítségét, hogy ezt követően nekik Firenze visszaadhassa Montemassi várát, ugyanis a sorrend megváltoztatása csorbítaná Firenze becsületét, vagyis ha előbb adná vissza Montemassi várát, mintsem a Rimbeccai birtokot megkapná, mely a Salmibenikhez fog kerülni. Végezetül a ligába való csatlakozást is sürgeti Firenze.

Senensibus.

Fratres karissimi! Receptis vestris litteris, quibus oportune provisum circa restitutionem exbannitorum, qui rebanniri debent secundum formam laudi lati per nostros in officio precessores super pace inita inter vos et nobiles de Salimbenibus intimatis; castrum Montismassi cum instantia reposcendo non mediocrem leticiam habuimus, et de provisione huiusmodi, quam videmus tranquillitatem vestram ac nostrum honorem concernere, vobiscum cordialiter exultamus, quod deliberata executioni mandentur tam circa debitam cancellationem, quam restitutionem bonorum immobilium faciendam secundum formam laudi vos affectuosissime deprecantes. Sed quoniam nichil actum esse videtur, donec aliquid superest ad agendum et tenuta Rimbecche iuxta laudata et tractantium intentionem immediate post depositionem Montismassi in manibus nost-

[756] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 774.

3 faciendam] *add. et del.* vestro 5 reposcendo] *add. et del.* sumus 6 tranquillitatem vestram ac] *in marg. sinistro* 6–8 quod deliberata…affectuosissime deprecantes] *in marg. sinistro* 7 debitam] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ris factam fuit Salimbenibus restituenda et ipsam detineri et fortificatam fuisse per Johannem Credis accepimus, quem semper pacis huiusmodi multis rerum argumentis cognovimus turbatorem adhuc ante resignationem Montismassi hoc remanet adimplendum. Eapropter fraternitatem vestram affectuosissime deprecamur, quatenus et hanc restitutionem fieri realiter ordinetis, ut nostro honore salvo, castrum Montismassi vobis reddere prout summis desideriis appetimus valeamus. Aut si communi vestro videtur honestius in nostris manibus Rimbeccam restituendam Salimbenibus deponatis et immediate in tenutam Montismassi vestros commissarios reponemus. Non enim nobis cederetur ad honorem si ordine converso, quod in ultimo faciendum est se ante tempus congruum faceremus, presertim cum Johannem Credis, certe sciamus, nisi aliter compellatur, restitutionem Rimbecche modis omnibus quoad poterit negaturum. Ceterum pro expeditione lige fraternitatem vestram hortamur, quatenus circa mandatum transmittendum et aliqua de quibus per vestros ambaxiatores scriptum vobis credimus efficacem operam placeat celeriter adhibere. Datum Florentie die XXVIII Augusti, XIII indictione

42. levél

Firenze, 1375. augusztus 30.

Firenze városa Anglico Grimoaldhoz, Albano bíborosához.

ASFi, Missive, 16. fol. 15r (aut.)
Inc. Nuzzo, 4586;[757] *Bibl.* Novati, 22.[758]

Firenze értesíti Albano bíborosát, hogy a Római Kúriába utazik Ubaldinus úr, aki a szent kánonok kiváló doktora, a Thérouanne-i Egyházmegye (Dioecesis Morinensis) püspökének hallgatója és firenzei polgár; „ő bizony igen ékesen szóló férfi, a munkában minden erény bájában híresen kitűnő, hitében őszinte, beszédében igaz és tetteiben eredményes, hűséges, és végül olyan személy, aki saját erényei miatt méltán megérdemel minden tiszteletet”. Ezért Firenze a legnagyobb szeretettel ajánlja őt a bíborosnak és Őszentségének.

Domino cardinali Albanensis.
Reverendissime in Christo pater et domine! Proficiscitur in Romanam Curiam venerabilis vir dominus Ubaldinus sacrorum canonum doctor egregius R[everendi]. P[atris]. domini Morinensis auditor ac dilectissimus civis noster; vir quidem eloquio floridus et opere circumspectus morum venustate clarus ac fide sincerus sermone verax factisque efficax et fidelis et denique ta-

[757] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 639.
[758] Novati: *Epistolario*, II, pp. 112–113, n. 2.

8 si] *add. et del.* b 10–13 Ceterum pro expeditione lige fraternitatem vestram hortamur, quatenus circa mandatum transmittendum et aliqua de quibus per vestros ambaxiatores scriptum vobis credimus efficacem operam placeat celeriter adhibere] *in marg. sinistro* 11 lige] *add. et del.* vr 3 Ubaldinus] *add. et del.* egregius doctor de 4 auditor] *add. et del.* et capellanus 4 opere] *add. et del.* tam strenuus quam 5 verax] *add. et del.* et 255.5–256.1 talis] *add. et del.* qui

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

lis, quod ei suarum virtutum meritis omnium honorum incrementa debentur. Ipsum itaque et in suis explicandis negociis ac honoribus promovendis reverendissime paternitati vestre affectuosissime commendamus, ut nostrarum intercessionum intuitu, recommendandes eum sanctissimo summo pontifici paternitatis eiusdem, sibi sentiat aspirare favores. Quos quamvis suis virtutibus multipliciter mereatur et vos ex innata benignitate vestra que bonis semper favit et extulit promenentes sponte sciamus esse facturos, nobis tamen ad singulare beneplacitum et gratiam ascribemus. Datum Florentie die XXX Augusti, XIII indictione.

43. levél

Firenze, 1375. augusztus <30.>

Firenze városa Ademaro Robertihez, a Thérouanne-i Egyházmegye (Dioecesis Morinensis) püspökéhez.

ASFi, Missive, 16. fol. 15r (aut.)
Inc. Nuzzo, 7104.[759]

Firenze megírja a Thérouanne-i Egyházmegye püspökének, hogy Ubaldinus úr, a szent kánonok kiváló doktora, atyaságtok hallgatója és firenzei polgár, a Köztársaságot illető számos elfoglaltsága után a Római Kúriába megy, mely elfoglaltságok miatt kéri, hogy késedelme igazolt legyen.

Domino Morinensi.

Reverendissime in Christo pater et domine! Venerabilis vir dominus Ubaldinus sacrorum canonum doctor egregius vestreque paternitatis auditor et dilectissimus civis noster post multas nostre rei publice occupationes, quibus eius moram diutinam suppliciter petimus excusari ad Curiam Romanam accedit quem ad experto vestra circumspecta prudentia plurimis rerum argumentis agnovit. Virum eloquio floridum et opere commendandum et cetera ac fide sincerum

[759] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 981.

1 Domino Morinensi.] Ademarus Roberti 1371 június 6-tól 1376 május 26-ig volt a Thérouanne-i Egyházmegye (Dioecesis Morinensis) püspöke. Eubel: *Hierarchia catholica*, pp. 350–351.

1 meritis] *add. et del.* ad 1 honorum] bonorum **no** 2 promovendis] *add. et del.* pater 3–4 recommendandes eum sanctissimo summo pontifici] *in marg. sinistro* 3 recommendandes] *lege* recommendantes 5 innata] *posterius suprascr.* 6 sponte] *corr. ex* spontes *ab auctore* 6 et gratiam] *posterius suprascr.* 7 die] *add. et del.* XXV 2 domine] *add. et del.* proficiscitur 2–3 Venerabilis vir dominus Ubaldinus sacrorum canonum] *posterius suprascr.* 3 egregius] *add. et del.* ac 3 vestreque] *corr. ex* vestre *add. posterius suprascr.* que *ab auctore* 3–5 post multas…Romanam accedit] *in marg. dextero* 4 eius] *posterius suprascr.* 4 excusari] *add. et del.* proficiscitur et cetera 5 experto] *add. et del.* scimus 5 vestra] *corr. ex* vestram *ab auctore* 5 circumspecta] *posterius suprascr.* 5 prudentia] *corr. ex* prudentiam *ab auctore* 6 et opere commendandum] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

veracem sermone ac efficacem in actionibus et fidelem et denique talem et cetera. Usque infine.

44. levél

Firenze, 1375. augusztus <30./31.>

Firenze városa Géraud Du Puyhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 15r.
Inc. Nuzzo, 5132.[760]

Firenze megírja az apátnak (feltehetően Perugia apátjának), hogy Zenobio a következő négy hónapban a Köztársaság ügyeivel lett megbízva pár társával egyetemben, és reméli, hogy dicséretesen fog helytállni. Azonban, ahogy arról már írtak neki, szóban forog egy ártalmas sugallat, egy pletyka, miszerint ő Róma városának egykori pénzügyi tisztviselőjének, Jacobus Malegonellének volt a társa, de erről Firenze már megírta, hogy „hitelt érdemlően megtudtuk, hogy teljesen valótlanság". Ezen ügy miatt elküldi hozzá az egyházjog kiváló doktorát, Ristoro Canigianit, akinek meghallgatását kéri Firenze az apáttól, és azt, hogy a legteljesebb bizalmat tanúsítsa irányába.

Abbati.

Reverendissime in Christo pater et domine! Quoniam Çenobius Truffe, dilectissimus civis noster, pro futuro quadrimestri cum aliis collegis nostri communis ad que nuper extractus extitit in negociis nostre rei publici debet ut speramus laudabiliter exerceri; et cum quorundam malignorum suggestu, prout alias paternitati vestre scripsimus, Jacobi Malegonelle olim magister monete urbis Rome socius asseratur, quod fide exinde habita falsum omnino comperimus, ad paternitatem vestram pro huiusmodi sui expeditione negocii, et ut possit in utilitatem patrie laborare, legationis causa destinamus sapientissimum virum dominum Ristorum de Canigianis decretorum doctorem egregium, cui dignetur vestra benignitas cum exauditionis obtentu in predictis fidem plenissimam adhibere.

45. levél

Firenze, 1375. augusztus 31.

Firenze városa Bernabò Viscontihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 15v (aut.)
Reg. Gherardi, 33;[761] *Inc.* Nuzzo, 7039.[762]

[760] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 713.
[761] Gherardi: *La guerra*, p. 129.
[762] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 972.

1 ac] *add. et del.* in suis 3 communis] *add. et del.* atque 4 cum] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze közli Bernabò Viscontival, hogy a minap Jeruzsálem és Szicília legfenségesebb királynőjének követei aggodalmukat fejezték ki a köztük és az Egyház között fennálló viszály miatt, és a királyi felség nevében panaszkodtak a következmények miatt, továbbá kérték, hogy mindkét fél egyenlő odaadással dolgozzon a gyanakvás eloszlatásán és a Római Egyház biztonságának érdekében. Közli Firenze, hogy az egyháziakkal folytatandó szóbeli megbeszéléseket megtagadja, és ezt azért közölte Bernabòval, hogy ne hamis pletykákból értesüljön. Azt is hozzátették, hogy ugyanezen okból más toszkán megyékhez is fordulnak a királynő követei, és miután ezzel túllépik az illendőség határait, Firenze mindent megtett, hogy lebeszélje őket erről a lépésről, de ez lehet nem volt elegendő.

Domino Bernabovi.
Magnifice et excelse domine frater karissime! Ut omnia, que penes nos tentantur fraternitas vestra cognoscat, tenore presentium intimamus nuper ambaxiatores serenissime Regine Jerusalem et Sicilie ad nos in verbis optimis accessisse de discordia, quam cum ecclesia videmur habere et omnibus hin inde secutis reginalis maiestatis nomine conquerentes; et denique petentes uter in suspicionibus amputandis et nos de Romana Ecclesia securando pateremur eos eiusdem maiestatis vicibus laborare. Nos autem considerantes ecclesiasticorum colloquia, quibus pridie in funesta pericula fere corruimus, quo teneremur in verbis interponi et vobis ac nobis omnino fore suspecta huiusmodi tractantium materiam resecantes efficacius, quam fieri potuit duximus venire in hoc verbale commertium denegandum. Que vobis significare ne aliter fama mendax referat voluimus. Addiderunt etiam se velle ad alias comitates Tuscie eadem causa se conferre, quos modis omnibus etiam honestatis terminos excedentes ab hoc proposito, conati sumus quantum fieri potuit removere. Nescimus tamen quid in hoc sit eorum diligentia secuturum. Quicquid autem circa hoc fecerint fideliter curabimus ad vestram noticiam pervenire. Datum Florentie die ultima Augusti, XIII indictione.

46. levél

Firenze, 1375. augusztus <31.>

Firenze városa Galeazzo Viscontihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 15v (aut.)
Reg. Gherardi, 34;[763] *Inc.* Nuzzo, 7040.[764]

[763] GHERARDI: *La guerra*, p. 129.
[764] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 972.

5 denique] *add. et del.* offerent 6 suspicionibus amputandis] *add. et del.* in purificandis suspectibus *et* tollendis *corr. ex* purificandis *ab auctore posterius suprascr. et del.* 6 suspicionibus amputandis] *add. posterius in marg. sinistro* 6 et] *add. et del.* in 6 Ecclesia] *add. et del.* securandis 6 eos] *posterius suprascr.* 9 efficacius] *add. et del.* honestius 9 potuit] *add. et del.* audientiam eis dux 10 vobis] *add. et del.* ser 10 fama] *add. et del.* referret 12 etiam] *add. et del.* ad usque

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze megírja Galeazzo Viscontinak is a fivérének írt előző levelet, de neki hozzáteszi, hogy várja a liga megvitatására küldött követeket, noha egy jogi kitétel tiltja, hogy kikiálthassák a közös szövetséget, de erről a firenzei meghatalmazott Guillelmus fog gondoskodni. (A regiszterben fölötte lévő, Bernabònak írt levelet kell küldeni Galeazzónak is, de kiegészítve egy postscriptummal ”Ceterum litteras fraternitatis vestre recepimus...”)

Domino Galeaç.
Magnifice et excelse domine etcetera! Ut omnia etcetera. Ceterum litteras faternitatis vestre recepimus, quibus ad conferendum de liga inita nos transmissiorum ambaxiatores cum mandato et aliis oportunis domestice nuntiatis; quos expectamus affectuose, quamquam circa ligam adhibitam credamus fuisse cauterelam, quia contra tregue capitula de iure dici non poterit nos fecisse. Prout mature per nostrum procuratorem et virum sapientissimum dominum Guillelmum provisum extitit et tractatum.

47. levél

Firenze, 1375. szeptember 1.

Firenze városa Arezzóhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 16r (aut.)
Inc. Nuzzo, 1255.[765]

Firenze megírja Arezzónak, hogy augusztus 29-én visszatért Spinello di Luca Alberti és a firenzei *mazerius*, Guillelmus az angol társaság táborából Chiusiba – mely Arezzóhoz tartozik – a táraság egyik tagjával, aki a védelmükre tartott velük. Chiusi mellett egy erdőben rájuk támadtak és elfogták az angol társaság tagját, lovát pedig elkergették. Guillelmus az arezzóiaknak ezeket bővebben elmondja szóban is. Az elfogott személy pedig kapja vissza lovát és javait és a szőrnyű tettet elkövetők példamutató módon legyenek büntetve.

Aretinis.
Amici karissimi! Die vigesimanona presentis mensis redeuntes Spinellus Luce Alberti et Guillelmus maçerius noster later presentium de castris anglice societatis apud Clusium in comitatu vestro cum uno de societate, qui ipsos tueretur a socialibus appulerunt; et cum ibi ab uno ex vestris castellanis et aliis plurimis astantibus previos et scortam peterent fuit eis in fraude responsum, quod alia comitiva nullatenus indigebant et quod deterius fuit aliquos eos sociare volentes modis omnibus prohibuerunt, et postea in nemore, quod a clusio distat per duo miliaria illi iidem, qui collocuti fuerant cum eis ex insidiis procedentes eos affecerunt iniuriis et contum-

[765] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, pp. 192–193. Itt a levél kezdő szava *Die* helyett *De*.

2 Die] *add. et del.* XXVII 4 ipsos] *add. et del.* a socialibus 6 alia] *add. et del.* societa

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

eliis, nullam amicicie nostre reverentiam exhibentes et illum ex socialibus vulneratum ceperunt equum quem habuit auferendo, prout hec latius idem Guillelmus prudentie vestre verbotenus explicabit, cui credere placeat tamquam nobis. Et ut ille captus cum suo equo et rebus restituatur et hoc immane facinus, quod scimus in vestram magnam displicentiam fuisse commissum, exemplariter puniatur, prout admissi enormitas exigit placeat ordinare. Datum Florentie die primo Septembris, XIII indictione.

48. levél

Firenze, 1375. szeptember 2.

Firenze városa John Hawkwoodhoz, az angol zsoldossereg kapitányához.

ASFi, Missive, 16. fol. 16r.
Inc. Nuzzo, 383.[766]

Firenze megírja John Hawkwoodnak, hogy Spinello di Luca Alberti miután visszatért, továbbította Hawkwood üzenetét, és Firenze még továbbra is napról napra várja Ruggero Cane érkezését. Továbbá megírja, hogy Spinellót vagy egyedül vagy vele együtt egy kijelölt személyt elküld Hawkwoodhoz Firenze, hogy mindenről informálja őt, és akivel megbeszélheti a dolgokat.

Domino Johanni Hauchud.
Magnifice miles, amice karissime! Auditus que Spinellus, dilectissimus civis noster, nobis retulit vice vestra, cum Roggerium Canis de die in diem infallibiliter prestolemur, nostros cives una cum eodem vel ipsum solum super illis negociis plenius informatos ad vos curabimus destinare, cum quibus et praticare poteritis de petitis et nostrum responsum cum certitudine recipietis. Datum die seconda mensis Septembris, XIII indictione.

49. levél

Firenze, 1375. szeptember 3.

Firenze városa Konrad von Wittinger zsoldoskapitányhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 16v.
Inc. Nuzzo, 7208.[767]

[766] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 76.
[767] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 995.

2 Guillelmus] *add. et del.* ver 5 exemplariter] *add. et del.* plectere 5 puniatur] *posterius suprascr.* 5 enormitas] *add. et del.* promeretur 5 exigit placeat ordinare] *in marg. sinistro* 3 infallibiliter] *posterius suprascr.* 4 vel ipsum solum] *in marg. sinistro*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Az *Otto di Balià* megírja Konrad von Wittingernek, hogy a válaszlevelet Spinello di Luca Alberti fogja kézbesíteni, és ő bármit is fog írni a nekik szánt zsoldról, Firenze ígéri, hogy úgy teljesíti, mintha csak jelen levélhez lenne csatolva.

Domino Corrado Victhingher.
Amice carissime! Vestris litteris ac ambaxiate duximus respondendum in forma, quam nobis per Spinellum Lucalberti, civem nostrum dilectum, in suis litteris transmittetur. Quidquid nobis scribendum duxerit circa nostram conductam, tanquam si presentibus feret sertum nobis attendere promittentes. Datum Florentie die tertia Septembris, XIII indictione.

de mandatum Octo

50. levél

Firenze, 1375. szeptember 13.

Firenze városa a pisaiakhoz és Pisa urához, Pietro Gambacortihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 16v.
Inc. Nuzzo, 5446.[768]

Firenze megírja a pisaiaknak és Pisa urának, Pietro Gambacortinak, hogy csodálkozik azon, hogy a saját államukkal kapcsolatos ügyeket meggondolatlanul elhanyagolják, sőt, megtagadják, noha ez egész Toszkána hírnevét csorbítja. Kéri hogy fontolja meg döntését (ti. a ligába való csatlakozást), hogy ne mondhassák azt, hogy „ez a néhány állam, amely a szabadság isteni ajándékát élvezi, még egymás tanácsaival sem értenek egyet. Mert ha valóban helyesen akarjátok felmérni a magatok és mások erejét, akkor úgy ítélitek meg, hogy nagy szükségük van a legnagyobb összhangra.”

Pisanis et domino Petro
Fratres karissimi! Recepimus litteras vestras, quibus non modicum admiramur considerantes eaque ad statum vestrum pertinent tam in efficaci ratione negligere, imo ut vero utamur vocabulo denegare et nec considerat vestra prudentia, quantum oppinioni statui Tuscorum ex huiusmodi consilio minuatur, quos considebant amici et emuli formidabant in eadem concurrere voluntate, nec unquam in hiis precipue que mutuam utilitatem respicerent dissentire. Eapropter amiciciam vestram ac fraternitatem affectuosissime deprecamur, quatenus propositum in melius saniori consilio convertatis, ne dici possit has pauculas convitates, que dei singulari munere libertate fruuntur ab invicem etiam consiliis discrepare. Nam si vestras et aliorum vires recte vultis in

[768] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 757.

4 circa nostram conductam] *posterius suprascr.* 4 oppinioni] *corr. ex* oppinionis *ab auctore* 4 statui] *corr. ex* status *ab auctore* 5 consilio] *add. et del.* detra

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

statera ponere iudicabetis ipsas summe concordie viribus indigere. Datum Florentie die XIII Septembris, XIII indictione.

de mandatum .Octo.

51. levél

Firenze, 1375. szeptember 3.

Firenze városa Bernabò Viscontihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 17r (aut.)
Edd. Antonielli - Novati, XXI;[769] *Edd. parz.* Wenzel, 119;[770] *Reg.* Gherardi, 35;[771] *Inc.* Nuzzo, 3691;[772] *Bibl.* Bertalot, 14130.[773]

Firenze városa örül, amiért Bernabò Visconti kitartott a liga mellett, noha a pápa és Sant'Angelo bíborosa megpróbálták eltéríteni. Kéri, hogy kössék össze szövetségüket a magyar királlyal, és hogy mint Firenze, ő is válasszon követeket e célból. Csodálkozik, hogy Galeazzo Visconti nem akarja a szövetséget megerősíteni, ezért Bernabòt kéri, hogy járjon közben. Továbbá Sant'Angelo bíborosának követei fegyveres csapatokkal megszállták Montebenit, ahol erődöt kezdtek építeni, noha az fele részben Firenze földje, ezért kéri, hogy Bernabò azon sereg felét, mellyel a szövetség irányába tartozik, mielőbb küldje oda segítségül.

Domino Bernabovi

Magnifice et excelse domine frater karissime! Nostrorum ambaxiatorum litteris non sine ingenti alacritate percepimus, id quod apud vestram excellentiam his temporibus actum fuit; et quanta cum instantia ambaxiatores summi pontificis ac cardinalis Sancti Angeli quantaque verborum astutia conati fuerint vestram intentionem optimam ab observantia lige deflectere et vestri boni propositi constantiam expugnare. Sed vicit illorum maliciam, vestra sinceritas et prout certissime tenebamus tam ligam iuste contractam professus estis attendere, quam inceptam fraternitatem et amiciciam conservare. Quo nichil nobis nuntiari potuisset acceptius. Nam speramus, coniunctis nostris viribus nedum statum communem vestrum nostrumque defendere, sed cum augmento nostro felice omnium inimicorum viribus prevalere. Et in his que vestra cari-

[769] Antonielli - Novati: Un frammento, pp. 280–281.
[770] Wenzel: *Magyar Diplomáciai*, p. 133. Itt a keltezés 1376.
[771] Gherardi: *La guerra*, pp. 129–130.
[772] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 520.
[773] Bertalot, *Initia Humanistica Latina*, p. 787.

1 ponere] *add. et del.* no 1 ipsas] *add. et del.* alicuius diff s diffenslas 2 Magnifice] *add. et del.* d 3 percepimus] *add. et del.* quocunque 3 id quod] *posterius suprascr.* 7 tenebamus] *add. et del.* et ligam initam observare et nobiscum et 7 ligam] *add. et del.* non 7 professus estis] *posterius suprascr.* 9 statum] *add. et del.* vestrum 10 nostro felice] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

tas nedum utiliter, sed prudenter admonuit, examinatis de nostro more consiliis operam dabimus efficacem; affectuosissime deprecantes, quatenus ad coniungendum hanc nostram societatem cum maiestate regis Ungarie efficaciter intendatur; vobis enim et nobis ex illo federe, si divino aspirante numine contrahatur, multum roboris, honoris ac autoritatis accedet, et ideo placeat nobis ambaxiatores vestros eligere, et nos similiter nostros curabimus preparare. Ceterum non modicum admiramur magnificum fratrem nostrum, dominum Galeaç noluisse ligam, quam in finibus orbis expetere debuit, approbare. Et ob id suggerere sibi dignetur vestra nobilitas, ut meliori, consilio suum in hoc velit commutare propositum et hinc societati in statum totius Italię Latinique nominis gloriam Deo autore conflate, non retardet ulterius aggregari. Ceterum clericorum fidem et intentionem percipite cum enim pridie venerint a cardinali Sancti Angeli oratores, in verbis optimis attestantes eundem dominum velle nobiscum amicabiliter vivere, heri armata manu invaserunt Montem Beni in Alpibus situm, et in eo fortalicium facere moliuntur, quamvis sit terrenum pro medietate nostra communis. Et quoniam veremur eorum venenosos conatus tacentibus nobis, ut facimus, ulterius processuros, fraternitatem vestram cordialiter deprecamur, quatenus medietatem gentium, quas pro liga debetis celeriter transmittatis, ut possimus insultibus hostium siquid novum ingruerit vigorose resistere et statum nostrum illesum vestris fulciti viribus conservare. Datum Florentie die XIII Septembris, XIII indictione.

Imposuimus cursoribus nostris, quod si ambaxiatores nostri alio perrexissent ipsas litteras, quas scribimus studeant ubicunque fuerint presentare.

52. levél

Firenze, 1375. szeptember 4.

Firenze városa Donato Aldighierihez és Filippo Bastarihoz, firenzei nagykövetekhez Milánóban.

ASFi, Missive, 16. fol. 17r-v (aut.)

Edd. parz. Wenzel, 120;[774] *Reg.* Gherardi, 36;[775] *Inc.* Nuzzo, 5801.[776]

[774]Wenzel: *Magyar Diplomáciai*, pp. 133–134. Itt a keltezés 1376.

[775]Gherardi: *La guerra*, p. 130.

[776]Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 805.

1 admonuit] *add. et del.* n 2 efficacem] *add. et del.* affectus 2 quatenus] *add. et del.* saltem 3 ex] *add. et del.* hoc 4–5 et ideo placeat…curabimus preparare] *in marg. sinistro* 5 et] *add. et del.* nos 6 Galeaç] *add. et del.* ligam approbare 6 noluisse] *posterius suprascr.* 7 orbis] *add. et del.* deberet 7 expetere debuit, approbare] *add. et del.* expetere noluisse 7 expetere debuit, approbare] *in marg. dextero* 8 hoc] *add. et del.* dignetur 9 autore] *add. et del.* contra f conflatum 10 intentionem] *add. et del.* vestram 14 conatus] *add. et del.* nobis 14 nobis] *posterius suprascr.* 15–16 possimus] *add. et del.* eorum ipsorum 18–19 Imposuimus cursoribus…fuerint presentare.] *posterius adnot. in marg. sinistro ab auctore* 18 perrexissent] *add. et del.* ad ipsos

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze városa sürgeti követeit, hogy keressék a szövetséget Magyarország királyával, továbbá utasítja őket, hogy keressék fel a Bernabò Visconti által javasolt urakat és *Comuné*kat is e célból, melyhez Firenze felhatalmazást ad. Csodálkozik Galeazzo Visconti kilépésén a ligából. Utasítja követeit, hogy sürgessék a milánói követ, Ruggero Cane érkezését, akire (és a vele érkező seregre) nagy szükség van a Montebeniben kialakult helyzet miatt.

Domino Donato et Filippo ambaxiatoribus.
Ricevemmo vostre lettere l'una fatta a di XXIIII° d'agosto et poi ridata, chon certa aggiunta, ad XXVIIII del detto mese, una data a di .XXVII. et per esse abbiamo inteso quanto avete seguito di nostra commessione. Et de nostri ragionamenti sommamente vi commendiamo. Et della constantia et fervore del nostro magnifico fratello, messer Bernabò abbiamo preso grande conforto et allegreça. Et intorno a quello ci dà per consiglio seguiremolo si che fia suo piacere et nostro stato. Una cosa voglamo chon ogni diligentia sollecitate, ciò è che si cerchi la lega chol re d'Ungheria, che in quella, se Dio concede gratia sottengha, abbiamo somma sperança, e però fate si mettano in punto contra l'ambasciadori del signore, et noi ordinaremo il simile. E fate che seguiate d'andare a quelli signori et communi come consigla messer Bernabò. E mandati ordinaremo avete dì presente. Meraviglanci assai chel signore messer Galeaço si stolga dalla lega per detto di coloro che al tutto non vorrebbono nè suo stato nè nostro, e parci abbia mal consiglio. Ma poi la cosa è così, procacciate chon instantia li piaccia essere contento alla lega contratta! E se pure non volesse in fra 'l termine per — che si fece lega cholla Chiesa e chon noi — fate che al presente si contragga, cominciando a di XXIIII° d'ottobre. Si che non possa nascier cosa la storpiasse. Non falli che sollicitiate la venuta di Ruggieri Cane sia subito, però che è troppo di bisogno. Le novita di Montebeni e ciò che scriviamo a signori vederete per le copie vì mandiamo interchiuse in queste et per esse comprenderete il bisogno abbiamo della gente si che sollicitatelo. Datum Florentie die IIII Septembris, XIII indictione.

53. levél

Firenze, 1375. szeptember 4.

Firenze városa Sienához.

ASFi, Missive, 16. fol. 17v (aut.)
Inc. Nuzzo, 2770.[777]

Firenze örömét fejezi ki, amiért Siena jószándékkal gondoskodik a Salimbenikkel fennálló

[777] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 396. Itt a keltezés: 14.IX.1375.

6 seguiremolo] *add. et del.* quanto sia di, qui 7 voglamo] *add. et del.* p 8 Dio] *add. et del.* conce 8 concede] *posterius suprascr.* 12 non] *add. et del.* la 14 per] *posterius suprascr.* 15 non] *add. et del.* si 17 e] *add. et del.* de 18 mandiamo] *add. et del.* q 18–19 et per esse…sollicitatelo.] *in marg. sinistro* 19 die] *add. et del.* X

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

békéről. Továbbá kéri Sienát, hogy minden további késlekedés nélkül tegyenek meg mindent, ami még hátra van ebben az ügyben (ti. a rimbeccai birtokot át kell adni a Salimbeni családnak, és akkor ők átadják nekik Montemassi várát).

Senensibus.

Fratres karissimi! Litteris nostri ambaxiatoris inter alia letanter accepimus, vos optime fore dispositos ad laudum super pace vestra et Salimbenensium latum per nostres antecessores, in omnibus exequendum. Et quoniam debitum honoris nostri communis exigit, ut de huiusmodi executione curam ac diligentiam habeamus, pro vestra utilitate et pace, quam vobis sicuti nobis perpetuam exoptamus, fraternitatem vestram affectuosissime deprecamur, quatenus in nostrum singulare beneplacitum et decus nostri communis placeat facere, quicquid facendum in hoc restat sine ulterioris more dispendio, tam integre, quam realiter expediri. Quod equidem nobis erit ad consolationem et gaudium, ac ad specialem gratiam intimis nostris affectibus ascribemus. Datum Florentiae IIII Septembris, XIII indictione.

54. levél

Firenze, 1375. szeptember <4./5>.

Firenze városa Johannához, Nápoly királynőjéhez.

ASFi, Missive, 16. fol. 18v (aut.)
Inc. Nuzzo, 6283.[778]

Firenze levele I. Johanna, nápolyi királynőhöz, a firenzei polgár, Dardo di Domenico Bonciani érdekében, ugyanis a királynőnek tett szolgálataiért viszonzásul Dardo édesapja, a néhai Domenico Bonciani részére 25 uncia juttatását állapították meg városuk, Taranto *fondacó*jának jövedelméből. Az említett Dardo viszont beteg és egyéb nehezítő körülmények is sújtják, ezért „az embernek bizony, akit mind a testi, mind a külső körülmények bajai körülvettek, ezt a gondoskodást a kegyes megsegítés ajándékának kellene tekinteni, ugyanis honnét is tudta volna ez a férfiú, aki a legsúlyosabb szükségtől szenvedett, akit a betegség legyengített és megtört a nyomorúság, honnét is tudta volna ellátni magát, az anyját és a fiait, hacsak nem folyt volna a királynői kegyesség öléből ez a kegyes adomány.” Viszont Firenze úgy értesült, hogy ez az adomány a végrehajtók gondatlansága miatt elkezdett alábbhagyni, és az elmúlt esztendőre már el is maradt a kifizetés, mely pedig oly kegyesen volt elrendelve. Ezért kéri Johanna közbenjárását ez ügyben, hogy küldjön levelet a bíróknak vagy a tarantói területen lévő más hivatalnokok

[778] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 872.

3 laudum] *add. et del.* lautum 4 ut] *add. et del.* in huius 6 exoptamus] *add. et del.* ac pro nostris 7 placeat] *add. et del.* siquid 8 integre] *add. et del.* facere 9 ad] *add. et del.* singularem 9 specialem] *posterius suprascr.* 9 intimis nostris] *in marg. dextero* 9 affectibus] *in marg. sinistro*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

részére oly eredményesen, hogy még az előző évre visszatartott összeg is legyen kifizetve és a jövőben ne legyen megfosztva a felség ezen ajándékától.

Regine Johanne.

Serenissima regina! Si decet acceptas fore preces auribus dominantum, quibus ad retribuendum benemeritis munificentia principis incitatur, quanto fore debet acceptius pro conservando decreta munera supplicare? Nichil enim divinius, nichil honestius, nichil denique dignius extimationi regnantium, quam constantia premiorum. Imperantis siquidem debitum est, devotorum promptis servitiis premia digna rependere, sed plenissime glorie cumulus esse dignoscitur, que presidentis indulsit largitas, conservare. Et ideo benignum speramus auditum in supplicationibus, quas pro Dardo de Boncianis, civi nostro dilecto porrigimus, quibus etiam splendorem nostre glorie procuramus. Sane reginalem celsitudinem non credimus ignorare, quod in remunerationem servitiorum olim per Dominicum di Boncianis dicti Dardi genitorem serenitatis vestre throno fideliter impensorum eidem Dardo annuales exhiberi vigintiquinque uncias de proventibus fundaci civitatis vestre Tarenti liberaliter, decrevistis. Que quidem provisio ex persona Dominici fuit vestre munificentie digna compensatio meritorum, respectu vero dicti Dardi, hominis quidem et corporis sui et exterarum rerum incommodis circumventi pie subventionis munus debuit reputari, unde enim vir summa laborans inopia debilitatus morbis et fractus erumnis potuisset se matrem et filios sustentare, nisi prefatum munus de sinu reginalis clementie processisset? Sed prout audivimus, hoc tam gloriosum benignitatis vestre donum executorum corrumpere cepit incuria et iam pro anno preterito non fuisse reperitur exhibitum, quod prestari annuatim fuit tam piis respectibus ordinatum. Quo circa serenissime maiestati vestri devotis affectibus supplicamus, quatenus nostrarum intercessionum intuitu, dignetur vestra benignitas iustitiario seu aliis officialibus in Tarentinis finibus constitutis litteras clementie vestre dirigere

3 acceptius] *corr. ex* acceptior *ab auctore* 4 decreta] *corr. ex* decretas *ab auctore* 4 munera] *add. et del.* viribus 4 denique] *add. et del.* principi 4 dignius] *add. et del.* dominanti 5 regnantium] *corr. ex* regnantis *ab auctore* 5 constantia] *add. et del.* meritorum 5 premiorum] *posterius suprascr.* 6 dignoscitur] *posterius suprascr.* 7 conservare] *add. et del.* Ex quobus 7 Et ideo] *posterius suprascr.* 7 benignum] *add. et del.* merent 7 speramus] *posterius suprascr.* 7–8 in supplicationibus] *posterius suprascr.* 8 Boncianis] *add. et del.* supplicationes 8 civi nostro dilecto] *in marg. dextero* 8 quibus] *add. et del.* glorie nostre 8 etiam] *posterius suprascr.* 10 olim per Dominicum di Boncianis dicti Dardi genitorem] *in marg. sinistro* 11 impensorum] *add. et del.* per olim per Dominicum di Bonicianis genitorem dicti Dardi exhiberi eidem 11 eidem] *in marg. sinistro* 11 Dardo] *add. et del.* prefato 11 annuales] *corr. ex* annuatim *ab auctore* 11 exhiberi] *posterius suprascr.* 11 de] *add. et del.* pros 12 quidem] *add. et del.* hanc 12–13 provisio ex persona Dominici] *in marg. dextero* 13 fuit] *add. et del.* vicissitudi debita 13 vestre munificentie digna compensatio] *posterius suprascr.* 13 digna] *add. et del.* suis 13 meritorum] *add. et del.* inde no pia et intuitu 13 respectu vero] *in marg. dextero* 13 vero] *add. et del.* et 14 sui] *corr. ex* suis *ab auctore* 16 sustentare] *add. et del.* nich 18 incuria] *add. et del.* dum 18 preterito] *add. et del.* dicitur non 18 exhibitum] *add. et del.* quod tam piis respectibus 19 fuit] *posterius suprascr.* 19 maiestati] *corr. ex* maiestatem *ab auctore* 19 vestri] *corr. ex* vestram *ab auctore* 20 intercessionum] *add. et del.* obtentu 20 intuitu] *posterius suprascr.* 21 in] *add. et del.* illi 21 litteras] *add. et del.* vestre

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

in forma tam efficaci, quod eidem Dardo quicquid anno preterito retentum extitit persolvatur! Et futuris temporibus in ordinato termino, maiestatis vestre munere non fraudetur. Quod, quamvis in observantiam vestri rescripti et in reginalis culminis honorem accedat, nobis tamen ad gratiam et singulare beneplacitum ascribemus.

55. levél

Firenze, 1375. szeptember 5.

Firenze városa a Szicíliai királyság kincstárnokához és kancellárjához.

ASFi, Missive, 16. fol. 19r (aut.)
Inc. Nuzzo, 4275.[779]

Firenze városa a Szicíliai királyság kincstárnokának és kancellárjának ír Dardo di Domenico Bonciani érdekében. Megírja, hogy Dardo beteg és hogy a szegénység nyomorúságában látják elpusztulni öt gyermekével együtt, hacsak az isteni gondviselés nem avatkozik közbe. Ezért kérik, hogy a királynői bőkezűség megítélt adományaként az előző évre legyen kifizetve és hogy a jövőben is az elrendelt időre kapja meg az adományt, a megítélt huszonöt unciát Taranto város *fondacó*jából gyermekei ellátására és saját életének fenntartására. Továbbá megírja Firenze, hogy méltóztassanak erről írni Taranto bíróinak és más hivatalnokainak.

Comiti camerario et logothethe.

Magnifice frater noster karissime! Pia compassione, qua ex animorum intrinsecis ad infirmitatem et inopiam Dardi Dominici de Boncianis, dilectissimi civis nostri, miserantes afficimur, quem videmus cum quinque filiis egestatis miseria periturum, nisi aliter sibi dispositio divina providet, inclinat, ut eidem de reginalis munificentie dono decreta provisio pro anno preterito persolvatur et imposterum debeat ordinatis temporibus exhiberi, oportune reginali scribimus maiestati, magnificentiam vestram ex animo deprecantes, quatenus ut hec nostre preces felicem sortiantur effectum vobis, vestras partes interponere non sit grave, ut qui provisionem XXV unciarum annuatim super redditibus fundaci civitatis Tarenti, nostro favore a reginali benignitate promeruit ipsam in alimoniam filiorum et sustentationem sue vite continuatis temporibus de procuratione vestre gratie sentiat impertiri. Et de hoc iustitiariis et aliis officialibus dicti loci amore nostri scribere dignemini litteras efficaces. Quod ad cumulum glorie reginalis trono ma-

[779] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 598.

4 singulare] *corr. ex* singularem *ab auctore* 2 karissime] *add. et del.* Ut Dardo Dominici di Boncianis, civi nostro dilecto reginalis 2–5 Pia compassione…de reginalis] *in marg. sinistro* 3 nostri] *corr. ex* nostris *ab auctore* 5 inclinat] *corr. ex* inclina *ab auctore posterius suprascr.* 7 maiestati] *add. et del.* nobilitatem 8 vobis] *add. et del.* inter 8–12 ut qui provisionem…litteras efficaces.] *in marg. dextero* 9 super redditibus fundaci civitatis Tarenti] *in marg. dextero* 11 hoc] *add. et del.* officialibus

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

iestatis accedet et nobis ascribemus ad gratiam singularem. Datum Florentie die V Septembris.

56. levél

Firenze, 1375. szeptember 6.

Firenze városa Obizzo di Montegarullóhoz, Sestola helytartójához és zsoldoskapitányhoz (*capitano di ventura*).

ASFi, Missive, 16. fol. 19r (aut.)
Inc. Nuzzo, 6239.[780]

Firenze megírja Obizzo di Montegarullónak, hogy arról értesült Barga helytartójának leveléből, hogy az elmúlt napokban bizonyos emberei elmentek Selva Romanescába és kivágták azokat a fákat, melyeket a bargaiak már előkészítettek. Emiatt a bargaiak két emberét elfogták, mely nyomasztja Firenzét, hiszen azt szeretné, ha testvérekként élnének egymás mellett. Megírta Bargának Firenze, hogy adják vissza az embereit és a jövőben ilyen ne forduljon elő, és ugyanezt kéri Obizzótól is. Intézzék úgy, hogy az ő emberei és a bargaiak is használhassák az erdőt testvériesen.

Opiço di Montegarullo.

Amico nostro carissimo. Sentiamo per lettera del nostro podestà, che è a Barga, che a questi dì certi tuoi sottoposti andorono nella Selva Romanesca et tagliorono legname che quelli da Barga aveano fatto nel detto luogo; di che poi è seguíto che quelli da Barga presono due de tuoi sottoposti, la qual cosa ci pesa però che nostra intentione è che vivino teco et chon tua gente come fratelli. Scriviamo a loro che dì presente ti rimandino quelli presi e che per lo inançi s'astengano da ogni novità. Preghiamo te ordini il simile dal tuo lato, sì che scandalo non possa nasciere. Et come t'è stato scritto per nostri antecessori, tanto che la questione si ditermini — la quale al tutto intendiamo, quando ci sia possibile, levare via —, piacciati quelli da Barga possano usare la detta selva et simile faccino li tuoi fratellescamente. La qual cosa avemo a piaciere, però che fia uno torre via ogni turbatione et per consequente acconcio del fatto. Datum Florentie VI Septembris, XIII indictione.

57. levél

Firenze, 1375. szeptember 6.

Firenze városa Barga városához és helytartójához, Leonardus Johannes de Raffacanibushoz.[781]

[780] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 866.
[781] ASFi, Trat. 1001, f. 29v.

1 nobis] *add.* *et* *del.* ad 4 seguíto] *add.* *et* *del.* cose

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ASFi, Missive, 16. fol. 19v (aut.)
Inc. Nuzzo, 4861.[782]

Firenze levele Barga helytartójának és városának, miután elszomorítják a köztük és Montegarullo közt történt események, hisz Obizzo di Montegarullóval barátságban áll a Köztársaság. Ír Obizzónak is Firenze, de ugyanakkor a helytartótól azt kéri (sőt, utasítja), hogy a mai napon engedjék el azokat az embereket, akiket önkényesen elfogtak, és a jövőben tartózkodjanak az ilyen megmozdulásoktól, hogy ne keletkezhessen botrány. Az erdőt barátságosan használják közösen Obizzóval, és neki is megírja Firenze (lásd előző levél).

Potestati et communi Bargi.

Quello che occorse tra voi et quelli da Montegarulli, considerata l'amicicia abbiamo chon Opiço, forte ci dispiacie; noi scriviamo a lui in forma crediamo basti. Voi intendiamo et voglamo che dì presente lasciate quelli ch'avete presi liberamente, e così vi comandiamo. Et astenetevi da ogni novità per lo innançi, sì che scandalo non possa nasciere, usando la Selva Romanesca 5 insieme chon quelli d'Opiço fratellescamente, e cosi scriviamo a Opiço faccia elli, infino a tanto che 'l tempo patisca che questa questione si tolga via. Datum Florentie die VI Septembris.

58. levél

Firenze, 1375. szeptember 6.

Firenze városa John Hawkwoodhoz, az angol zsoldossereg kapitányához.

ASFi, Missive, 16. fol. 19v (aut.)
Inc. Nuzzo, 5823.[783]

Firenze megírja John Hawkwoodnak, hogy a ser Benedettóért kért oltalomlevelet elküldte, viszont ami ser Andrea ügyét illeti, egy bonyolultabb folyamat, mert egy adott tanácson kell, hogy átmenjen az ügy, de Firenze mindent megtesz azért, hogy kéréseiknek eleget tegyen.

Domino Johanni Hauchud

Magnifice miles, amice karissime! Salvum conductum pro ser Benedicto vero prout petitis destinamus. Circa facta ser Andree quamvis sit durissimum et secundum nostrarum legum instituta difficile, quia habet transire per nostra oportuna consilia attamen, quod vestris petitionibus satisfiat operabimus iuxta posse. Datum Florentie VI Septembris. 5

[782] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 677.
[783] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 809. Itt az *incipit*: "Salvum conductum pro ser Cene."

3 durissimum] *add. et del.* vix 3 et secundum] *posterius suprascr.* 4 attamen] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

59. levél

Firenze, 1375. szeptember 6.

Firenze városa Padova urához, I. Francesco da Carrarához.

ASFi, Missive, 16. fol. 19v (aut.)
Edd. Wenzel, 94;[784] *Reg.* Gherardi, 33;[785] *Inc.* Nuzzo, 2546.[786]

Firenze Padova urának megírja, hogy az ő bölcs tanácsai folytán kijelöl nagyköveteket, hogy azok Bernabò Visconti követeivel együtt Magyarország királyának színe elé járuljanak, hogy szövetséget kössenek Itáliában az államok megmentése és a vidék nyugalma érdekében. Kéri Padova urát, hogy ő is készítsen fel követeket, hogy csatlakozzanak a követséghez, amint eljött az idő.

Domino Paduano.

Magnifice domine fraterque karissime! Iuxta fraternitatis vestre salubre consilium matura deliberatione decrevimus nostros ambaxiatores una cum oratoribus magnifici fratris nostri, domini Bernabovis ad maiestatem regis Ungarie destinare ad impetrandam ligam a sua serenitate in partibus Italie pro conservatione statuum et tranquillitatis totius regionis. Et quoniam utilissimum arbitramur vestre fraternitatis in hoc negocio oratores intervenire, magnificentiam vestram cordialiter deprecamur, quatenus ipsos dignemini facere preparari, ut cum tempus fuerit ad hoc tractandum et autore deo concludendum simul accedant illustrissimam prefati domini nostri regis presentiam adituri. Et si prudentie vestre videtur expediens, hec prenuntiare maiestati regia per vestras litteras aut vive vocis officio, gratissimum nobis foret et hoc secretissimum teneri, necessarium iudicamus. Scientes ad hoc prefatum dominum Bernabovem ardenti desiderio consentire. Datum Florentie die VI Septembris, XIII indictione.

60. levél

Firenze, 1375. szeptember 6.

Firenze városa Bonifacio Lupihoz, padovai zsoldoskapitányhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 20r (aut.)
Edd. Wenzel, 95;[787] *Inc.* Nuzzo, 5061.[788]

[784] Wenzel: *Magyar Diplomáciai*, pp. 112–113.
[785] Gherardi: *La guerra*, p. 129.
[786] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 365.
[787] Wenzel: *Magyar Diplomáciai*, p. 113.
[788] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 703.

2 karissime] *add. et del.* iuxtra 3 ambaxiatores] *add. et del.* ad 4 ad] *add. et del.* co 6 negocio] *add. et del.* le 9 regia] regie **W** 10 litteras] *add. et del.* contentamur contectamur 10–11 aut vive vocis…necessarium iudicamus.] *in marg. dextero* 11 necessarium] *add. et del.* arbitramur 11 hoc] *add. et del.* ex

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze levelében megírja Bonifacio Lupinak, hogy kijelöli követeit a magyar király színe elé, és kéri őt, hogy gondoskodjon róla, hogy Padova ura is elküldje a firenzei és a milánói követekkel együtt a sajátjait is a követség részeként.

Domino Bonifacio Lupo.

Amice karissime! Quoniam fidis consiliis magnifici fratris nostri domini . . Paduani commoti ambaxiatores nostros ad maiestatem illustrissimi regis Ungarie providimus destinare, impetraturos ligam in partibus Italie — prout nobis prudentia vestra suggessit — vestram amiciciam deprecamur, quatenus ut idem magnificus dominus Paduanus suos ambaxiatores ituros cum nostris ac cum oratoribus domini Bernabovis transmittat, dignemini procurare. Quamquam sumus certissimi propter sinceram affectionem, quam ad nos semper habuit, vos ad hoc obtinendum modicis laboribus indigere. Datum et cetera.

61. levél

Firenze, 1375. szeptember 6.

Firenze városa Pazzino Donatihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 20r (aut.)
Inc. Nuzzo, 44.[789]

Firenze a Padovában lévő firenzei követnek, Pazzino Donatinak is megírja, hogy tegyen meg mindent azért, hogy a firenzei és a milánói követekhez csatlakozzanak Padova követei is a magyar király elé küldött követséghez.

Paçino Donati.

Caro nostro cittadino. Abbiamo deliberato mandare nostri ambasciadori alla serenissima maesta del re d'Ungheria et cho' nostri verranno ambasciadori del nostro magnifico fratello messer Bernabò, el quale sopra ogni cosa desidera la lega chon la serenità reale. Et in ciò è di buono animo come noi, e parci utile del fatto che ambasciadori del nostro magnifico fratello messer Francesco vadino a ciò procurare. E pertanto voglamo in ciò t'adoperi, sì che el signore si disponga a mandarli. Datum Florentie et cetera.

62. levél

[789] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 30.

2 Quoniam] *add. et del.* ma 6 cum] *add. et del.* cu 6 Bernabovis] *add. et del.* t 6 Francesco] *add. et del.* venghino 6 ciò] *add. et del.* ot

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze, 1375. szeptember 6.
Firenze városa Giovanni Saracenihez.

ASFi, Missive, 16. fol. 20r (aut.)
Inc. Nuzzo, 6296.[790]

Firenze levele Giovanni Saraceninek. Megírja, hogy nem áll hatalmában a *Iudicatum appellationum nullitatum rationum et grascie et aliis* tisztség elfoglalásának határidejét elhalasztani, melyre ő lett kiválasztva, hiszen bármilyen csekély is legyen az ügy, megvan a törvényes menet, miszerint egy tanácsadó testületnek kell azt megszavazni. De kiemeli, hogy ugyan biztosat nem tud mondani, de megtesz minden erőfeszítést, hogy a kért kegyelmet elnyerje.

Domino Johanni Saraceno.

Amice karissime! Si in nobis esset adventus vestri ad officium Iudicatum appellationem nullitatum rationum et grascie et aliis ad que per nos fuistis electus terminum prorogare, prudentie vestre libentissime placeremus. Verum, quia hoc quantulumcumque sit nostrorum consiliorum deliberationem, legitimo more nostro requirit, non possumus de hoc certum ad presens exhibere responsum. Sed tentatis consiliariorum nostrorum votis, quod vobis fiat postulata gratia connitemur. Datum Florentie VI Septembris, XIII indictione.

63. levél

Firenze, 1375. szeptember 7.
Firenze városa Gubbio és Città di Castello városához.

ASFi, Missive, 16. fol. 20v.
Inc. Nuzzo, 1262.[791]

Firenze Gubbio és Città di Castello városoknak ír egy bizonyos személyről, aki az elmúlt fél évben igen dicséretesen viselte Firenze területén a *Defensoratus* hivatal kötelességeit. Elfojtotta a bűncselekményeket az igazságosság szigorával és méltón jutalmazta az arra méltókat. Kivívta mind Firenze szeretetét és tiszteletét, de Firenzét még Gubbio és Città di Castello *Comuné*ihez is hozzákötötte, mert ő onnan származott. A *conclusió*ban mégegyszer kiemeli Firenze, hogy a címzett városok egy bizonyítottan értékes emberrel rendelkeznek, mely városuk dicsőségéhez is hozzá fog járulni, de önnön saját dicsőségéhez is a városa körében.

Communi Eugubii et Civitatis Castelli.

[790] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 873.
[791] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 193.

6 vobis] *add. et del.* p 7 connitemur] *add. et del.* h

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Amici carissimi! Debetur virtuti dignum fame preconium, quia nichil est, quod ad virtutem magis mortalium mentes accendat, quam etternitas nominis et popularis aure gloriosum cum laudatione proloquium. Ex quo virtutibus . . honorabilis civis vestri reddere veritatis testimonium obligamur, cum enim Defensoratus officium nostri comitatus preterito semestri laudabiliter gesserit sub rigore iusticie scelera comprimens et ex eiusdem benignitate virtutis benemeritis premia digna dispensans. Qualis sit vir, quantaque sibi sub spe felicis exitus valeant demandari, operum argumentis ostendit; adeo, quod nostri sinceritatem amoris nedum sibi promeruit, sed nos etiam vestro communi unde traxit originem obligavit. Habetis itaque virum experimento probatione, cuius probitas cum vobis accedat ad gloriam, sibi penes vos proficiat ad honorem. Datum Florentie VII sptembris, XIII indictione.

64. levél

Firenze, 1375. szeptember 7.

Firenze városa Firenze del Panciához, Alpe fiorentina kapitányához.

ASFi, Missive, 15. fol. 1r.
Inc. Nuzzo, 847.[792]

Firenze Firenze del Panciának megírja, mennyire sajnálja, hogy az Alpoknál lévő férfiak nem hagyták el Montebenit, és úgy tűnik, hogy azok többet is akarnak tenni, ezért Firenze elküldi oda *mazerius*át, Giovanni Gualduccit, hogy a nevében utasítsa őket távozásra. A kapitánynak pedig megparancsolja, hogy küldjön valakit az említett *mazerius* mellé, és ha sikerrel jártak és elmentek, akkor jelentsen Firenzének és írjon a Bolognában lévő firenzei követnek, Cipriano di Giachinotto Tornaquincinek is.

Florentio Pancie.

Che gli uomini dell'Alpe non si sieno partiti di su Montebeni fortissimamente ci dispiace e parci vogliono sapere e potere più di noi. E però questa cagione mandiamo costà Giovanni Gualducci, nostro maçiere, acciò che comandi loro per nostra parte che indi si partano. Di che ti comandiamo che subito insieme col detto maçiere mandi o vadi, e che realmente facci che al tutto del detto luogo si partino e più non vi ritornino per niuna cagione. E vogliamo vedere se eglino anno intentione di volerci ubbidire o no. Quando se ne saranno partiti subito fa che per fante proprio el significhi e scrivi a Cipriano di Giachinotto Tornaquinci nostro ambasciadore a Bologna. Datum Florentie die VII Septembris, XIII indictione.

[792] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 138.

3 proloquium] *add. et del.* Quibus 9 vos] *add. et del.* suffragetur, ci 2 su] *corr. ex* suo 8 nostro] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

65. levél

Firenze, 1375. szeptember 7.

Firenze városa Cipriano Giachinottihez, firenzei követhez Bolognában.

ASFi, Missive, 15. fol. 1r.
Inc. Nuzzo, 1041.[793]

Firenze levele Cipriano di Giachinotto Tornaquincinek, melyben leírja, hogy minden igyekezetük ellenére, az Alpoknál lévő férfiak nem indulnak el, hiába lettek erre utasítva is. Ez felzaklatja Firenzét, amiért ebben az órában elküldi oda *mazerius*át, Giovanni Gualdaccit, aki a Köztársaságot képviselve egy engedelmességre kötelező levéllel fogja őket felszólítani a távozásra. Megírja a követnek, hogy kérjen elbocsátást a bíboros úrtól, noha úgy hiszi Firenze, hogy az elküldött *mazerius* sikerrel járhat. Megírja azt is, hogy a vikárius fogja levélben értesíteni őt, amint távozott az Alpoktól a nép. Zárásként kéri, hogy a bíborosnál érje el, hogy visszafogja alattvalóit oly módon, hogy többé ne térjenek vissza ezen dombra és hogy megszűnjön minden zavargás.

Cipriano Giachinotti.

Contro a ogni nostra volontà, gli Alpigiani, temendo che su Montebeni non si risalisse per altra gente, non sono stati ubbidienti in partirsi per comandamento che avuto abbino. Di che abbiamo preso grande turbatione. E però in questa ora mandiamo Giovanni Gualdacci, nostro maçiere, che comandi loro per nostra parte che indi si partano; e seco porta lettera d'ubidientia e di comandamento agli uomini dell'Alpe. E però vogliamo che di ciò per quel modo che ti pare prendi excusatione nella presentia del cardinale, ben che noi crediamo che per la mandata del maçiere e di vostro comandamento se ne partiranno. El vicario ti scriverà come partiti nè fieno per sua lettera. Fa' che, conchiudendo, prieghi et ordini quanto puoi messer lo cardinale gli piaccia fare contenere i suoi sottoposti per tal modo che in su quel poggio più non scrivino e per togliere e spegnere ogni materia di turbatione e di scandalo. Datum Florentie die VII Septembris, XIII indictione.

66. levél

Firenze, 1375. szeptember 8.

Firenze városa Bernabò Viscontihoz, Milánó urához.

ASFi, Missive, 15. fol. 1v (aut.)

[793] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 163.

9 conchiudendo] *corr.* *ex* conchiundendo

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Reg. et cit. Gherardi, 41;[794] *Inc.* Nuzzo, 5216;[795] *Bibl.* Novati, 23.[796]

Firenze megírja Bernabó Viscontinak, hogy megkapta a levelét, miszerint a firenzei és a milánói követek együtt felkeresik Genova, Velence és Lombardia urait. Megírja, hogy továbbra is a John Hawkwood ügy a lenagyobb súlyú, mely miatt szükségszerű lenne a milánói követ, Ruggero Cane jelenléte, ezért sürgeti Bernabòt, hogy mielőbb küldje őt el. Gyanús Firenzének az angol társaság közeledése, mert úgy tűnik, hogy az egyház akaratára teljesít hadi szolgálatot, és mivel szokása ott lenni, ahol a legnagyobb a zsold, ezért abban sem lehetnek biztosak, hogy az utolsó kifizetés után tiszteletben tartják az egyezséget (ti. az öt évre szóló fegyverszünethez a negyedik és egyben utolsó havi részletet e hónapban kell kifizesse Firenze Hawkwoodnak). Továbbá a Patrimonium területén történő megmozdulások miatt Bernabò küldje el legalább az ígért sereg felét a Ligába. Utólag még hozzátette Firenze, hogy az angolok szövetségre léptek az arezzóiakkal, és 1300 firenzei aranyforintért cserébe a következő szerdán elhagyják Arezzo területét, de nem tudni, hogy hová indulnak tovább. Továbbá, miután szövetséget akarnak kötni a magyar királlyal, Firenze megírja követeinek, hogy halasszák el a velencei utat, nehogy a velük köttendő szövetség akadályozza a Magyar Királysággal remélt szövetséget. Zárásként még megírta Firenze, hogy miután ezen levelet megfogalmazták, megbízható forrásból arról értesültek, hogy John Hawkwood tárgyalásokat folytat arról, hogy a társaság nagy részével együtt az Egyház szolgálatába álljon, ezért mielőbb el kell küldeni hozzájuk Canét.

Domino Bernabovi

Magnifice et excelse domine frater karissime! Recepimus iocundissimas litteras vestras, quibus oratores vestros una cum nostris transmisisse ad Ianuenses et Venetos Lombardosque dominos stilo lepido nuntiatis; de quo caritatis vestre sinceritati uberrima reddimus rependia gratiarum. Sed quamvis hec omnia salubri cognoscamus dispensata consilio, quia tamen agenda communiter cum domino Johanne Haugud sunt maximi ponderis et efficacis et ad ipsa feliciter concludenda utilissimam, imo necessariam fore Roggerii Canis presentiam certissimo experimento comperimus, cum ipsum solum viderimus cui ille soleat arcanos credere sensus quique viri molles aditus et tempora norit,[797] ut pene Maronis utamur versiculis. Fraternitatem vestram affectuosissime deprecamur, quatenus ipsum ad partes Tuscie prefatis de causis dignemini destinare alio prudenti viro, quorum vobis ingens est copia, in locum eius celeriter subroganto. Mul-

[794]Gherardi: *La guerra*, p. 131.

[795]Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 725.

[796]Novati: *Epistolario*, II, p. 358, n. 3.

[797]Verg. Aen. IV, 421–423: ”solam nam perfidus ille | Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus; | Sola viri molles aditus et tempora noras” Anthon: *The Æneïd*, pp. 78–79.

3 quibus] *add. et del.* nos 7 necessariam] *add. et del.* arbitramur 7 fore] *posterius suprascr.* 7 presentiam] *add. et del.* arbitramur imo 10 causis] *add. et del.* destinetis 10–11 dignemini destinare] *in marg. dextero*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

tum enim nobis ex eius presentia securitatis accedet, cuius opere et consilio progressus socialium speramus a nostris dispendiis elongari et temptata non solum melius dirigi, sed fine optatissime terminari. Ceterum, quia suspecta merito nobis est huius societatis propinquitas, quam in clericorum videmus beneplacitis militare, cuique fas ubi maxima merces, nec possumus esse securi facta eis novissima solutione, quam de proximo faciemus quomodo nobis sint observat- 5 uri conventa; et quia propter motus Patrimonii et ex aliis causis, quas longum foret inserere, in partibus istis summe necessitatis est vires amplificare, magnificentiam vestram cordialiter rogitamus, quatenus saltem medietatem gentium lige quanto citius fieri posset dignetur fraternitas vestra transmittere, quibus adiuti possumus in cunctis occurrentibus providere. Anglica societas cum Aretinis fedus iniit et pro mccc floreni auri est die Mercurii proxima de ipsorum finibus 10 recessura, quo se directuri sint latet sub nube cautionis et astutie qua consueverunt sua occultare consilia; quicquid sequitur fraternita[ti] vestre curabimus intimare. Preterea postquam ligam debemus cum maiestate regis Ungarie procurare, et ne ex federe Venetorum [sic] contingat illam nobis forsitan denegar[i], scribimus nostris ambaxiatoribus, quatenus Venetias ire diferant donec a nobis habuerunt aliud in mandatis. Super quo vestrum consilium expectamus, quod 15 et nobis et oratori vestro dignemini reserare. Post ordinatas has litteras fidedigne percepimus dominum Johannnem Hauchud esse in tractatu eundi ad servitia Ecclesie cum magna parte socialium et sic reparant ordinata; Roggerium placeat nobis ipsum citissimius destinare. Datum Datum Florentie VIII Septembris, XIII indictione.

67. levél

Firenze, 1375. szeptember 8.

Firenze városa Donato Barbadorihoz és Filippo Bastarihoz, firenzei nagykövetekhez Milánóban.

ASFi, Missive, 15. fol. 1v (parz. aut. e corr.)
Reg. Gherardi, 42;[798] *Inc.* Nuzzo, 5809.[799]

Firenze megkapta Milánóban lévő követeitől, Donato Barbadoritól és Filippo Bastaritól a levelet, miszerint a milánói követekkel hamarosan útnak indulnak, melyhez elküldi nekik a szük-

[798] Gherardi: *La guerra*, p. 131.
[799] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, pp. 806–807.

1 enim] *add. et del.* ad 1 progressus] *add. et del.* sol 2 speramus] *posterius suprascr.* 2 nostris] *posterius suprascr. et del.* [...] speramus 4 cuique] *corr. ex* cuiusque 4–6 nec possumus esse…observaturi conventa] *in marg. dextero* 5 eis] *add. et del.* summa 5 solutione] *add. et del.* quam 5 sint] *add. et del.* conventa 6 quia] *posterius suprascr.* 6 ex] *posterius suprascr.* 7 istis] *add. et del.* b 7 amplificare] *add. et del.* fra se 8 dignetur] *add. et del.* vestra nobilitas d; *posterius add. suprascr. et del.* caritas; *add. et del.* fraternitas d 9–18 Anglica societas…destinare. Datum.] *in marg. dextero* 12 consilia] *add. et del.* siq quid 12 intimare] *add. et del.* datum 13 et] *add. et del.* ob 13 ex] *add. et del.* lu 14 diferant] *lege* differant 16 reserare] *add. et del.* datum 16 Post] *add. et del.* datum 16 litteras] *legi non potest* litteras **g** 19 Florentie] *add. et del.* VIII

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

séges meghatalmazásokat. Mindenhol abban a formában kössenek szövetséget, ahogy azt tették Bernabò és Galeazzo urakkal is, és mindig Firenze, „a mi városunk” legyen amennyire csak lehet előnyben részesítve. Firenzének szüksége van Ruggero Canéra, ezért sürgesség Bernabòt, hogy küldje el mielőbb. Zárásként megírja a követeknek, hogy az angolok társasága megállapodást kötött az arezzóiakkal, és szerdán elhagyják a földjeiket. Illetve a velencei utat halasszák el, nehogy akadályozza a magyar királlyal aláírandó egyezményt.

Domino Donato et Filippo de Bastaris

Ricevemo vostra lettera facta a dì xxxi d’agosto et per quella intendemo quello in che siete rimasi con messer Galeaço e l’andata vostra con gli ambasciadori di messer Bernabò, et commendianvi di tucti i vostri processi. I mandati vostri a ˙ffare quello per che siete andati vi mandiamo, larghi e generali. Ma nostra intentione è che ˙lle leghe voi fermiate a offesa e difesa proprio nella forma che ˙ssi contrasse et fermò quella di messer Bernabò e d(i) messer Galeaço che quanto a quella è tuctuna; nell’altre convegne e circustantie fate il meglio che potete, vantangiando il più che ˙ssi può il nostro comune; e ciò che farete saremo contenti. Come per altre vi scrivemo, bisognerebbeci nel tucto Ruggieri Cane, di che scriviamo al nostro magnifico fratello messer Bernabò che dì presente ci el mandi. Se voi foste a Melano, sollicitatelo anche voi e scriveteci spesso chome le cose seguitono. Datum ut supra. La compagna delli inghelesi anno facto concordia chon [gl’] ar[e]tini et mercoledì sgombrano loro terreno L’andata a Vinegia a cercare di lega, [per so]spetto non ci impedisse quella del re d’Ungheria, voglamo indugiate infino che altro sappiate da noi. Datum F<lorentie>.

68. levél

Firenze, 1375. szeptember 8.

Firenze városa Galeazzo Viscontihoz, Milánó urához.

ASFi, Missive, 15. fol. 2r (aut.)
Reg. Gherardi, 43;[800] *Inc.* Nuzzo, 322.[801]

Firenze megírja Galeazzo Viscontinak, hogy az angol társaság elhagyja Arezzó területét, miután megegyeztek 1300 aranyforintban. Nem tudják, hogy merre megy tovább a társaság, és tartanak az egyháziak ravaszságától, nehogy befolyásolják Galeazzót, ezért kéri és javasolja, hogy legyen óvatos.

[800] Gherardi: *La guerra*, p. 131.
[801] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 68.

6 fermò] *add. et del.* ni 6 quella di] *posterius suprascr.* 6 e] *add. et del.* tiam 6 d(i)] *posterius suprascr.* 10 fratello] *add. et del.* che ˙llo ci mandi 12 chon] *add. et del.* gli be 12 terreno] *add. et del.* Datum 13 [per so]spetto] *legi non potest*; per so **g** 13 voglamo] vogliamo **g** 14 sappiate] *legi non potest*; sappiate **g**

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Domino Galeaç

Magnifice et excelle domine frater karisime! Anglicorum ferale consortium, quod diu ut novistis intra Aretinorum limites debachado sevivit, cum ipsis pro mccc florenis nuper convenit, die proxima se illorum fines certissime dimissurum. Quo autem furor eorum se convertere debeat penitus ignoramus. Latet enim sub nube et cetera. Timemus sagacitatem clericorum vestre puritatis sinceritatem aliqua iactura consuetis eorum moribus affecturam, quod ne accidat fraternis animis suggerimus et optamus vos modis omnibus precavere. Datum et cetera.

69. levél

Firenze, 1375. szeptember 8.

Firenze városa II. Ludovico Gonzagához, Mantova urához.

ASFi, Missive, 15. fol. 2r (aut.)
Inc. Nuzzo, 321.[802]

Firenze Mantova urának is ír arról, hogy az angolok vészt hozó társasága elhagyja Arezzo területét és nem tudják merre mennek tovább (lásd előző levél).

Domino Mantuano

Magnifice frater karissime! Anglicorum ferale consortium etcetera .usque ibi. Timemus et in locum illius clausule addatur. Prout nuper vestra fraternitas nos affectione solita requisivit. Datum.

70. levél

Firenze, 1375. szeptember 8.

Firenze városa John Hawkwoodhoz, az angol zsoldossereg kapitányához.

ASFi, Missive, 15. fol. 2r (aut.)
Reg. Gherardi, 40;[803] *Inc.* Nuzzo, 4615.[804]

Firenze megírja John Hawkwoodnak, hogy Bernabò Visconti leveléből tudja, hogy az elküldött Ruggero Cane érkezése késik. Azonban Firenze reméli, hogy hamarosan felkészülten

[802] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 67–68.
[803] Gherardi: *La guerra*, p. 131.
[804] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 643.

3 novistis] *add. et del.* in 3 debachado] *add. et del.* f 3 debachado] *corr. ex* debachadum 4 se] *add. et del.* sit conversurum 5 Timemus] *add. et del.* as 6 sinceritatem] *add. et del.* aliquo solitu 7 vos] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

útnak indul, és miután megérkezett, a felkészített firenzei polgárokkal (vagyis feltehetően a követeivel) együtt elküldi őt, hogy közösen tárgyaljanak.

Domino Johanni Auchud

Magnifice miles, amice karissime! Propter quedam ardua negocia, quibus magnificus frater noster dominus Bernabos Roggerium Canem preposuit prout per ipsius litteras nuper accepimus fuit suus adventus ut asserit retardatus ad concludendum colloquia communicata vobiscum, de quibus ipsam novimus contentari, et nos parati sumus similiter munerere. Illum speramus et ita nobis significavit cito et presentialiter dimissurum cum quo cunctis quos paratos habemus et pro illis et aliis, de quibus fuit alias vobis scriptum citissime transmittemus. Datum Florentie VIII Septembris.

71. levél

Firenze, 1375. szeptember 9.

Firenze városa Arezzóhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 20v (aut.)
Inc. Nuzzo, 6100.[805]

Firenze levele Arezzónak arról, hogy már írt a Chiusiban történt esetről és a *mazerius*a, Guillelmus is elmesélte személyesen, hogy milyen sérelmeket szenvedtek el Spinello di Luca Albertivel Chiusi lakói által, és kérték, hogy az elfogott angol társaságbeli személyt engedjék el és adják vissza neki lovát és javait. Azonban úgy értesült Firenze, hogy egyéb fontosabb feladatok sürgető elintézése miatt ez még nem történt meg, ezért ismételten kéri amilyen kedvesen csak képes („quanto carius possumus deprecamur”), hogy mentsék fel javaival együtt az említett foglyot, és a bűnös legyen a kellő büntetéssel sújtva.

Aretinis.

Amici karissimi! Scripsimus alias ac per Guiglelmum, maçerium nostrum, vive vocis officio fecimus explicari iniurias illatas Spinello Luce Alberti et Guiglelmo predicto per nonnullos vestros comitatinos de partibus Clusii; subdentes quod illum de societate Anglicorum, quem ceperunt cum equo et aliis rebus suis liberari atque plene restitui facere, vestra fraternitas dignaretur. Quod urgentibus maiorum negociorum occupationibus, audivimus non fuisse, ut de more vestre amicicie sperabamus iuxta nostra nota completum. Eapropter amiciciam eandem quanto

[805] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 847.

5 quibus] *add. et del.* tam 5 novimus] *add. et del.* esse contentum 5 contentari] *posterius suprascr.* 5 sumus] *add. et del.* omnino firmare 5 similiter munerere] *posterius suprascr.* 5 munerere] *add. et del.* Ipsum iullum 7 aliis] *add. et del.* novi

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

carius possumus deprecamur, quatenus prefatum captivum cum rebus suis, iniuriam nobis in personam predictorum illatam suplicio debito punientes, placeat amore nostri facere liberari. Datum Florentie die VIIII Septembris, XIII indictione.

72.

Firenze, 1375. szeptember 10.

Firenze városa John Hawkwoodhoz, az angol zsoldossereg kapitányához.

ASFi, Missive, 15. fol. 2v (aut.)
Inc. Nuzzo, 5819.[806]

Firenze megírja John Hawkwoodnak, hogy Ruggero Cane Luccában maradt a rossz egészségi állapota miatt, de holnap össze akarja szedni magát. Bernabò úr meghatalmazásával megy tovább Firenzébe, azért, mint azt Hawkwood is tudja, hogy a közös tárgyalásuk le legyen zárva (ti. az utolsó zsold kifizetése). A Ruggero által Firenzének írt levél folytán kéri Hawkwoodot, hogy az ügy sikeres lebonyolításához küldje el Tomelinust, mely levelet a jelen levélhez csatolva küldi.

Domino Johanni Hauchud.

Magnifice miles, amice karissime! Roggerius Canis Luce propter valitudinem minus prosperam supersedit cras huc se infallabiliter collaturus. De mandato magnifici fratris nostri domini Bernabovis collata nobiscum, in quo nos interventuros noveritis conclusurum; eapropter iuxta scripta nobis per eundem Roggerium nobilitatem vestram affectuosissime deprecamur, quaten- 5 us Tomelinum huius perficiendi negocii gratiam huc dignemini destinare. Unum et breve dicti Roggerii vobis mittimus cum presentibus alligatum. Datum Florentie die X Septembris, XIII indictione.

73. levél

Firenze, 1375. szeptember 10.

Firenze városa Firenze püspökéhez, Angelo Ricasolihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 21r-v (aut.)
Edd. Wesselofsky, 10;[807] *Inc.* Nuzzo, 6669;[808] *Bibl.* Bertalot, 22426.[809]

[806] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 808.
[807] Wesselofsky: *Il Paradiso*, pp. 323–326.
[808] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 922.
[809] Bertalot, *Initia Humanistica Latina*, p. 1282.

4 nos] *add. et del.* naturum 6 destinare] *add. et del.* Quoniam eidem Roggerio castra se qui foret dificile cum morbo fuerit ut prediximus agramus natus

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze ír a firenzei püspöknek, Angelo Ricasolinak a zenész és orgonista, Francesco Landini érdekében. Ugyanis úgy értesült, hogy egy vita kerekedett a Szent János kórháznál, amellyel kapcsolatban a püspök egyik familiárisa javára történt adományozás, és minthogy ez Firenze városára tartozik, a kancellár az egész köztársaság nevében Francesco Landini zenészt és orgonistát akarja érdemei szerint jutalmazni, „akinek ebben a hosszúra nyúlt beszédben a tehetségét ajánlottuk aki nem mintegy vak, hanem inkább látóbbként ragyogott mint maga Argosz, mely által a mi városunknak is dicső név és a firenzei egyháznak is ugyanezen vak hozza el az üdvösséget”.

Episcopo Florentie.

Reverende in Christo pater! Speculari pulcerrimum est ingentia Dei dona, que humano generi immensa sua bonitate concessit quibusque fuerunt mortales ornati participesque divine beatitudinis sunt effecti. Et ut sileamus alia solum unum, quod persone pro qua scribimus meritum suggerit, contemplemur. Musicam scilicet, qua nichil hominibus indultum noscitur esse iocundius, ut ipsam ad hylarandum animos et sedandam mentium nostrarum tristiciam facile confiteamur inventam. Hec quidem vocem nostram perspicaci moderatione distinguens sola perfecit, quod non solum intelligibiliter, sed melliflue nostro presentaretur auditui; hec illuminavit grammaticam dyaleticosque conflictus molliens, rethorice flores dulcedine miranda respersit; tantoque progressu ingenia ad pulcritudinem contemplandam illexit, ut prima fuerit numeralis proportionis sollertissima vestigatrix et vocem quasi solidum corpus metiens credi possit subtilitatem geometricam comperisse; quantum autem ad medicinam attinet, que humani corporis curatrix et conservatrix esse dignoscitur, quomodo potuisset membrorum convenientiam et eam que creditur esse in mortalibus armoniam sine huius scientie adminiculis contemplari? Hec etiam motum celestium corporum animadvertens, ut perfectum concentum superne machine reperiret, distantiam et qualitatem necnon naturam celorum prior dicitur deprendisse, unde et astrorum vel processit scientia vel ipsi per hanc maximum accessisse splendorem oporteat confiteri. Denique hanc tantum mirati sunt veteres, ut Orpheum atque Amphyona cithare

1] Scribatur *in marg. sinistro* 2 pater] *add. et del.* et 3 fuerunt] *in marg. dextero* 3 ornati] *add. et del.* deo proximi inde divinatatis 3–4 participesque divine beatitudinis] *in marg. dextero* 4 beatitudinis] *add. et del.* su 4 effecti] *add. et del.* participes molestum tamen est 4 solum] *posterius suprascr.* 4 quod] *add. et del.* parum 5 contemplemur] contemplemus **We** 6 ipsam] *posterius suprascr.* 6 tristiciam] *add. et del.* h 7 perspicaci] *add. et del.* modulatio 8 perfecit] *add. et del.* ut non 8 perfecit] *posterius suprascr.* per 8 quod non] *in marg. dextero* 9 dyaleticosque] *lege* dyalecticosque **We** 9 conflictus] *add. et del.* molliunt 9 dulcedine] *add. et del.* mira rigavit 10 ingenia] *posterius suprascr.* 10 prima] *posterius suprascr.* 10 fuerit] *add. et del.* ista investigatrix 11 numeralis] *posterius suprascr.* 11 sollertissima] *add. et del.* nostrorum [...] 11 vestigatrix] *in marg. dextero* 12 comperisse] *add. et del.* credatur et 12 autem] *posterius suprascr.* 15 corporum] *add. et del.* considerans 17 maximum] *corr. ex* maximus *ab auctore* 17 accessisse] *posterius suprascr.* 17 splendorem] *add. et del.* accessit 17–18 oporteat confiteri] *in marg. dextero* 18 confiteri] *add. et del.* Et 18 Denique] Et denique **We**

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

sonitu saxa rupes arbores montesque movisse et flumina statuisse fingantur, et Arion pyratarum dolos delphinum auxilio credas mediis in fluctibus evasisse. Quid fabulas recordemur? Cum in Davitica cithara demonem regem infestantem expulisse divinarum Scripturarum testimonio moneamur? Hanc in honore tanto genus humanum habuit, ut in regum mensis vernatrix fuerit adhibita, et deorum cultui apud gentiles, et nunc etiam vere religionis more sciamus specialiter dedicatam. Huius autem artifices, qui supersticiosa consuetudine paganorum inter deos referebantur, apud nos non mediocres promerentur honores; quorum opera vulgi sic mitigatur ineptia, ut ad Deum colendum huius dulcedine sepius inducatur nec videatur etiam apud sapientes esse festivitas, quam musicorum simphonia non decorat. Eapropter ut aliquando concludamus, sentientes de hospitali Sancti Johannis, quod Sancte Reparate vulgariter reputatur de quo fuerat cuidam vestro familiari provisum, controversiam nuperrime suscitatam, et dicatur ad commune Florentie pertinere, nos Franciscum Jacobi musicum et organistam honorare suarum virtutum meritis cupientes, cuius in hac quam longa oratione commendavimus facultate, non quasi cecus, sed plus quam Argus oculatus emicuit, ex quo et urbi nostre gloriosum nomen et ecclesie Florentine ab isto ceco lumen accedit, paternitatem vestram affectuosissime deprecamur, quatenus ad tollendum omne litigium, de eo sibi premissis oportunis canonice dignemini providere. Ut qui in ecclesia Dei ornatur moribus et decoratus tante professionis splendore laudabiliter est versatus, possit suppetentibus necessariis ad divini cultus ampliationem, quod sibi superest vite, ferventius dedicare. Datum Florentie X Septembris, XIII indictione.

74. levél

Firenze, 1375. szeptember 10.

Firenze városa Pisa urához, Pietro Gambacortihoz és Lucca városához.

ASFi, Missive, 16. fol. 21v-22r
Inc. Nuzzo, 2466;[810] *Bibl.* Bertalot, 9854.[811]

Firenze megírja Pisa urának, Pietro Gambacortinak és a luccaiaknak, hogy arról értesült, hogy Valdinievole vidékén Pescia egyik lakóját, a San Martino in Colléból származó Angelót meggyilkolták, mely tett után fizetséget is kaptak a gyilkosok, és úgy hallotta Firenze, hogy

[810] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 354.
[811] Bertalot, *Initia Humanistica Latina*, vol. I, p. 541.

1 rupes] *posterius suprascr.* 1 montesque] *add. et del.* flumina 1 montesque] que *posterius suprascr.* 2 credas] *posterius suprascr.* 2 fabulas] fabulis **We** 3 regem] *add. et del.* irsl 4 Hanc] *add. et del.* in tanto 4 tanto] *posterius suprascr.* 8 huius] *add. et del.* sepiens 11 provisum] *add. et del.* suscitatam nuperrime questionem 11 et] ut **We** 12 nos] *add. et del.* personam 13 quasi] *add. et del.* ced 14 plus] *posterius suprascr.* 15 ab isto ceco] *posterius suprascr.* 18 superest] *add. et del.* vide

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

ezután Lucca területére menekültek. Kéri, hogy rendelje el, hogy ezeket a bűnösöket a törvényszék elé kell állítani, de ha ez nem sikerülne, akkor arról gondoskodjon, hogy a határaikról kiűzessenek. Azzal zárja mintegy intésként a levelet, hogy akik bűnözőket fogadnak be, azok „a hallgatólagos beleegyezéssel a befogadottak bűneivel beszennyeződnek”.

Lucanis. Domino Petro.

Amici karissimi! Inter cetera crimina, quibus humana fragilitas implicatur a bominabilius, si quis recte consideret, esse dignoscitur quo humane societatis vinculum dissipatur; et eorum, que sub hoc genere complectuntur monstruosus esse creditur, quod pecunie vel alterius commodi studio humano sanguini parat insidias. Hoc enim hominum genus, quod cuiusvis lucri preceptu humanum cruorem effundit de hominum communione naturali quodam iure dignissime creditur expellendum! Ut qui caritatem que homines naturaliter simul nectit, questus gratia violare non timent, indigni omnium hominum contubernio iudicentur. Eapropter cum nuper audiverimus in partibus Vallis Nebule, quod per infrascriptos Angelus de Sancto Martino in Collibus habitator terre Piscie fuit receptis pecuniis interemptus et ipsos assessinos in Lucanum territorium compererimus profugisse, amiciciam vestram cordialiter deprecamur, quatenus in tanti sceleris ultionem severitate iusticie debita contra eos procedi exemplariter placeat ordinare; ut si tam facinorosi homines potuerint ad nostrum tribunal adduci, tali pena plectantur, quod et ipsos penitentia et alios tremendus timore invadat; aut si id minus forte successerit, quod de nostris finibus expellantur, prout convenit honori vestre dignemini providere. Magna quidem ex eo videtur expelendi scelestos cunctis indicta necessitas, quod qui criminosos acceptant, tacito quodam consensu videntur receptatorum sceleribus inquinari. Datum Florentie die X mensis Septembris, XIII indictione.

75. levél

Firenze, 1375. szeptember 11.

Firenze városa San Miniato vikáriusához és podestájához, Niccholaus Alexii Borghinihez.[812]

ASFi, Missive, 16. fol. 22r.
Inc. Nuzzo, 1322;[813]

Firenze megírja a firenzei San Miniato vikáriusának és podestájának, hogy azt szeretné,

[812] ASFi, Trat. 1001, f. 36r.
[813] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 202.

2 a] *corr. ex* ab *ab auctore* 6 iure] *add. et del.* digna 8 contubernio] *add. et del.* ind 9 infrascriptos] *porsterius suprascr. add. et del.* quod 9 Angelus] *corr. ex* Angelum *ab auctore* 10 habitator] *corr. ex* habitatorem *ab auctore* 10 Piscie] *add. et del.* fuisse 10 fuit] *posterius suprascr.* 12 exemplariter] *add. et del.* ord 14 forte] *add. et del.* sing 15 convenit] *add. et del.* amicicie 15 honori] *posterius suprascr.* 16 expelendi] *corr. ex* expelendis *ab auctore*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

hogy a korábban száműzött Bartolomeus Johannis Tendini de Vultigiano, száműzetése és elítélése ellenére szabadon tartózkodhasson a firenzei San Miniato földjén. Megparancsolja, hogy senki se zaklassa vagy okozzon neki kellemetlenséget a száműzése miatt.

Vicario et potestati. Sancti Miniatis Florentini

Devotorum nostrorum communis Sancti Miniatis precibus inclinati contetamur et volumus, quod Bartolomeus Johannis Tendini de Vultigiano exbannitus nostri communis, non obstante eius banno et condemnatione, quacumque possit in terra et territorio Sancti Miniatis Florentini ac eius curia libere commorari. Iubentes vobis, quatenus sibi predictorum banni vel condemnationis pretextu nullam inferre novitatem vel molestiam audeatis; presentibus in quantum idem Bartolomeus sit homo pacificus et subeat onera et factiones in communi predicto vel eius districtu, prout informati fuimus et non aliter valituris. Datum Florentie die XI Septembris, XIII indictione.

76. levél

Firenze, 1375. szeptember 11.

Firenze városa Siena városához.

ASFi, Missive, 16. fol. 22r.
Inc. Nuzzo, 650.[814]

Firenze egyik polgára, Agostino Francesco érdekében írt Sienának, mert ő a néhai Jacopo di Vico örököse, akinek testvérétől, az egykori sienai szenátortól, Anthonius de Falamundis úrtól kell kapjon egy bizonyos pénzösszeget. Kéri, hogy Siena járjon közbe, hogy kegyesen és gyorsan a fizetséget megkapja.

Senensibus.

Fratres karissimi! Augustinus Francisci dilectissimus civis noster, honoris heres olim domini Jacobi de Vico germani sui a domino Anthonio de Falamundis, olim vestro senatore habet certam pecunie recipere quantitatem, prout idem prudentiam vestram clarius informabit. Eapropter, ut sibi faciatis tam gratiose, quam celeriter satisfieri de hiis, que iuste deberet habere contemplatione nostri communis, fraternitatem vestram affectuosissime deprecamur. Quod quantumcunque iuste petatur et ipsa per se postulatio honesta peroret nobis, tamen ad beneplacitum ac ad singularem gratiam ascribemus. Datum Florentie die XI mensis Settembris.

[814] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 111.

2 Miniatis] *add. et del.* se 2 contetamur] *lege* contentamur 3 obstante] *add. et del.* et 7 subeat] *add. et del.* l 7 eius] *add. et del.* et 3 vestro senatore] *corr. ex* vestri senatores *ab auctore* 5 satisfieri] *add. et del.* contemplatione nostri communis 5 iuste] *add. et del.* deb

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

77. levél

Firenze, 1375. szeptember 11.

Firenze városa Pistoia kapitányához, Iacopo Gavaccianihoz.[815]

ASFi, Missive, 15. fol. 2v.
Inc. Nuzzo, 2219.[816]

Firenze értesíti Pistoia kapitányát, hogy a sambucai várnagyok azt írták, hogy Ugolino da Panago, akit állítólag Bolognából száműztek, egy igen nagy gyülekezetet tart Valle del Renóban. Félő, hogy ez a csoportosulás Sambuca tornyát is eléri, mely vár, vagyis maga a Rocca della Sambuca igen rossz állapotban van, nincs felfegyverezve, ráadásul még a lakói közt is széthúzás van. Szinte mind el akarják hagyni a várat, de legfőképp a guelfek. Ezért intézkedjen a kapitány és tegyen rendet a lakók békítése és a vár védelme érdekében.

Capitaneo Pistorii.

I castellani della Sambuca ci scrivono che uno Ugholino da Panago che solea essere isbandito di Bologna è stato ribandito, e che fa raunata grandissima in Val di Reno; e temesi pervenire a torre La Sambucha. E dicono che·lla Roccha della Sambucha è forte male in punto e che non v'è niuna armadura, e che i teraçani sono male in concordia e quasi se ne sono tucti iti e ma- 5 ximamente i guelfi. E però vogliamo che tu mandi a provedere e a mettere in ordine tucte le cose di lasù, sì intorno alla riconcialiatione de terraçani, e alla difesa della terra et della roccha, ordinando per modo che sinistro non ne potesse avenire. E di quelli ài sostenuti dalla Sambuca procedine chome e quanto vuole debito di ragione. Datum Florentie die XI mensis Septembris, XIII indictione. 10

78. levél

Firenze, 1375. szeptember 12.

Firenze városa John Hawkwoodhoz, az angol zsoldossereg kapitányához.

ASFi, Missive, 15. fol. 3r.
Inc. Nuzzo, 1525.[817]

Firenze megírja John Hawkwoodnak, hogy egy bizonyos Johannes már több mint tizenöt napja van náluk, és felajánlotta szolgálatait Firenzének zsold fejében. Viszont mivel fennáll egy

[815] A *Tratte* alapján a *capitano di Pistoia* Jacobus Lapi Gavacciani. ASFi, Trat. 1001, f. 13r.

[816] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 322. Itt a keltezés: <10/12>.IX.1375.

[817] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 229. Itt a levél záró szavai: "iuxta vestrarum continentiam habeatis".

8–9 E di quelli ài sostenuti dalla Sambuca procedine chome e quanto vuole debito di ragione.] *in postscr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

egyezség Firenze és Hawkwood között, miszerint nem alkalmazhatja az engedélye nélkül egyik emberét sem, így meg sem akarták hallgatni kérését. Ő viszont ezután távozott nem tudni hová, de ha visszatérne, akkor a törvény elé idézik, ahogy azt kérte levelében az angol zsoldoskapitány.

Domino Johanni Hauchud.

Magnifice miles, amice carissime! Dominus Iohannes, de quo scribitis iam sunt XV dies et ultra fuit coram nobis, petens stipendia nostra offerens se paratum servicia sua se nobis fideliter impensurum. Et quia secundum conventiones, quas simul habemus, nobis de socialibus vestris conducere sine vestra licentia denegatur, eum exaudire in postulatis nullatenus voluimus, qui mox discedens quo iter assumpserit ignoramus. Si autem ipsum redire contingat detineri faciemus eundem, iuxta vestrarum continentiam litterarum. Datum Florentie die XII. mensis Septembris, XIII indictione.

79. levél

Firenze, 1375. szeptember 12.

Firenze városa Lucca városához.

ASFi, Missive, 15. fol. 3r (aut.)
Edd. Langkabel, 2;[818] *Reg. et cit.* Gherardi, 45;[819] *Inc.* Nuzzo, 1974.[820]

Firenze értesíti Luccát, hogy Bernabò Visconti serege a liga szerződése értelmében közeledik Firenze városához. Ezért kéri, hogy nyújtsanak nekik barátságosan és békésen szabad átvonulást területükön, hiszen ez a sereg a „ti és a mi államunk védelme és Toszkána szabadsága miatt érkezik”.

Lucanis.

Amici karissimi! Gentes magnifici fratris nostri domini Bernabovis sunt iuxta pacta lige ad civitatem Florentie presentialiter accessure. Eapropter amiciciam vestram affectuosissime deprecamur, quatenus eis per vestrum territorium amicabiliter et pacifice transituris liberum preberi faciatis accessum. Cum hec gens ad tuendum vestrum ac nostrum statum et libertatem Tuscie transmittatur. Datum Florentie die XII Septembris, XIII indictione.

[818] Langkabel: *Die Staatsbriefe*, p. 88
[819] Gherardi: *La guerra*, p. 132
[820] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 289.

1 Johanni] *add. et del.* achui 5 conducere] *add. et del.* dene 3 accessure] *add. et del.* Rog 5 gens] *posterius suprascr.* 5 tuendum] *add. et del.* libertatem Tuscie 5 ac] et **l** 5 statum] *add. et del.* neci

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

80. levél

Firenze, 1375. szeptember 13.

Firenze városa Pistoia városához.

ASFi, Missive, 15. fol. 3r.
Inc. Nuzzo, 4491.[821]

Firenze megírja Pistoiának, hogy a Montagna Pistoiese területén fennálló viszályok rendezésére egy nemes embert, Piero di Bonafeit kinevezték ugyanezen hegy kapitányává. Kéri, hogy két polgártársukat küldjék el vele együtt, akik munkájával és tanácsaival együtt a viszályok megszűnnek, a perlekedések elülnek és minden botrány csírájában lesz elfojtva, úgy Sambuca területén, mint Montagna többi részén is.

Pistoriensibus.

Amici karissimi! Pro componendis discordiis, que in vestri comitatus Montanis partibus sunt exorte, nobilem virum Pierum Bonafedis extractum in capitaneum eiusdem Montanee duximus personaliter dirigendum. Eapropter prudentiam vestram affectuosissime deprecamur, quatenus cum eodem duos vestros cives placeat destinare, quorum opera atque consiliis tollantur lites sedentur altercationes et omnis scandalorum materia decidatur, tam in terra Sambuce cuius terrigenas accepimus cum maxima displicentia dissidere, quam in reliquis partibus Montanee prelibate, ut donec prefatus Pierus ad suum officium tardabit accedere inter homines dicti loci pax ac concordia iugeat et nichil novum in turbationem tranquillitatis valeat attentari. Datum Florentie die XIII mensis Septembris.

81. levél

Firenze, 1375. szeptember 13.

Firenze városa Pistoia kapitányához, Iacopo Gavaccianihoz.[822]

ASFi, Missive, 15. fol. 3v.
Inc. Nuzzo, 4238.[823]

Firenze megírja Jacobo Gavaccianinak, hogy a vidéken uralkodó viszály eloszlatásának érdekében elküldték oda a Montagna Pistoiese kapitányának választott Piero di Bonafeit. A város tanácsától már egy másik levélben kérte, hogy két polgárukat küldjék el a választott kapitánnyal,

[821] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 627.
[822] ASFi, Trat. 1001, f. 13r.
[823] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 593.

2 Montanis] *corr. ex* Montanee *ab auctore* 5 cives] *add. et del.* cum eodem 9 pax] *add. et del.* atque

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

hogy békét teremtsenek a vidéken. Kéri Pistoia kapitányát Firenze, hogy segítse őt ebben tanácsaival és támogatásával.

Jacobo Gavacciani.

Per porre im pace gli huomini della Sambucha e sedare le discordie del paese mandiamo lasù Piero di Bonafei nostro caro cittadino tratto capitano della Montagna di Pistoia, scrivendo agli Antiani di costà che mandino cho˙llui due loro cittadini, co' quali insieme ponghino il decto paese impace et tolghino via ogni questione. E pertanto vogliamo che tu gli dia aiuto, consiglio e favore. E avisalo di ciò che credi gli sia di bisogno. Datum Florentie die XIII Septembris.

82.

Firenze, 1375. szeptember 13.

Firenze városa Genova urához, Domenico Fregosóhoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 22v.
Inc. Nuzzo, 4859.[824]

Firenze egy panaszról ír Genova dózsájának, mely a Prato városából származó Giovanni ser Maffei ser Simone prokurátor és néhány genovai ellenfele között áll fenn. Kéri, hogy miután informálja őt a meghatalmazott, a nevezett polgár ügyét kedvezően ajánlottként fogadja, és járjon közbe az ügy mielőbbi befejezésében és az ő kegyes felmentésében.

Duci Ianue.

Magnifice et excelse domine, frater karissime! Quedam questio fuit diutius ventilata in curia potestatis civitatis Ianue inter procuratorem Johannis ser Maffei ser Simonis de Prato dilectissimi devoti nostri et quosdam adversarios suos de civitate Ianue certis de causis, prout idem procurator vestram excellentiam informabit. Eapropter fraternitatem vestram affectuosissime deprecamur, quatenus causam dicti Johannis amore nostri suscipientens favorabiliter commendatam, ut in hiis, que iuris fuerint expeditionem gratiosam celeriter assequatur, interponere dignemini partes vestras. Satis enim omnium hominum moribus receptum est, ut cause forensium faciliori ac expeditiori exitu terminentur. Nos tamen, quicquid favoris eidem Johanni duxeritis impendendum, nobis ad gratiam et singluare beneplacitum ascribemus. Datum Florentie die XIII Septembris.

[824] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 676.

2 paese] *add. et del.* di lasu 4 di costà] *legi potest* disdicostà, *sed lege* di costà 3 ser Simonis] *posterius suprascr.* 4 nostri] *add. et del.* cum 9 expeditiori] *add. et del.* te 9 quicquid] *add. et del.* dicto 9 favoris] *add. et del.* dicto 9 eidem] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

83. levél

Firenze, 1375. szeptember 13.

Firenze városa Palmuccio Bucihoz, Monte Vivagni castellanójához.

ASFi, Missive, 16. fol. 22v.
Inc. Nuzzo, 6219.[825]

Firenze megírja Palmuccio Bucinak, Monte Vivagni várnagyának, hogy úgy hallotta, nincsenek katonái a vár őrzésére, és hogy nagy veszélybe is kerülhet. Ezért elküldi hozzá a firenzei polgárt, Michele di ser Pierót három gyalogos katonjával, akik azon igyekeznek majd, hogy őrizzék és megvédjék ugyanezen erődöt vele együtt. Ezért azt akarja Firenze, hogy fogadja őt és társait annak érdekében, hogy közösen megvédelmezzétek a várat, és mivel ez a legfontosabb feladata, ezért Firenze nem kötelezi őt semmi másra, mely e kötelessége alól felmentené.

Palmuccio Buci castellano Montis Vivagni.

Sentendo che tu non ài e fanti che tu dei avere per la guardia di cotesta roccha e che d' essa a te e a noi può occorrere grande pericolo, mandiamo costà Michele di ser Piero caro nostro cittadino con tre fanti, el quale intenda a guardare e salvarci chotesta roccha insieme con esso techo. E però vogliamo che lui nella roccha ricevi con suoi compagni; intendendo tu et chui princi- 5 palmente toccha a buona guardia, la quale lasciamo e rimettiamo tucta in te; e rimagnendo tu e tuoi mallavadori per salveça della decta roccha pienamente obligati non strignendoti per questo a chosa per la quale da essa obligatione ti possa scusare. Datum Florentie die XIII Septembris.

84. levél

Firenze, 1375. szeptember 15.

Firenze városa Géraud Du Puy, Marmoutiers apátjához, Perugia legátusához

ASFi, Missive, 16. fol. 23r (aut.)
Inc. Nuzzo, 5633.[826]

Firenze Perugia apátjának ír Zenobio Truffa érdekében, aki visszatér az apáthoz az ellene Serotino de Brancacci által felhozott vádak miatt. Firenze igen nagy szeretettel ajánlja őt, kinek ártatlansága azzal a pletykával lett bemocskolva, hogy ő Jacopo Malagonelli társa volt, melyről bizton állítja Firenze, hogy nem volt így. Gyors és sikeres felmentéséért igen nagy költségeket hajlandó áldozni Firenze, és nagyon hálás lesz ha az ügynek vége, mert nagy szükségük van a jelenlétére, lévén, hogy a *Gonfalonatus* hivatal élén áll.

[825]Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 863.
[826]Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 783.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Abbati Perusii.

Reverende in Christo pater et domine! Redit ad paternitatis vestre presentiam Çenobius Truffe, dilectissimus civis noster, pro impetitione, que fit in eum a Serotino de Brancacciis, qui eundem Çenobium insequitur capitalius, quam sit equum. Eius itaque innocentiam – de qua, si ex eo pendet, quod Jacobi de Malagonellis socius fuisse dicatur, prout alias scripsimus sumus certissimi – benignitati vestre affectuosissime commendamus. Et quod minime taceri debet de gratiosa licentiatione eiusdem, paternitati vestre uberrima referentes impendia gratiorum pro expeditione sua tam celeri, quam felici totis affectibus supplicamus. Quam tanto gratiorem habebimus, quanto pro nostre rei publice negociis explicandis ex gonfalonatus officio cui preest, eius presentia strictius indigemus. Datum Florentie die XV Septembris, XIII indictione.

85. levél

Firenze, 1375. szeptember 15.

Firenze városa Perugia városához.

ASFi, Missive, 16. fol. 23r (aut.)
Inc. Nuzzo, 7467.[827]

Firenze Perugia *prior*jainak is ír Zenobio Truffa érdekében, aki ellen Serotino di Silvestro Brancacci nyújtott be panaszt, melyről azonban Firenze tudja, hogy nem igaz. Ezért a legnagyobb szeretettel ajánlja nekik, hogy segítsék mielőbbi felmentését, mert a *Gonfalonatus* hivatalban, melynek ő áll az élén, a jelenléte szükségszerű Firenze számára.

Prioribus. Perusii

Amici karissimi! Çenobium Truffe, dilectissimum civem nostrum, contra quem procedi ad petitionem Serotini de causa non vera cognovimus in suis promovendis viribus et defensionibus adiuvandis fraternitati vestre affectuosissime commendamus. Cui quoscumque favores duxeritis impendendos, cum expeditionem eius felicem et celerem exoptemus, quia ex officio gonfalonatus, cui preest, eius presentia necessaria nobis existit, communi nostro gratiose collatos reputabimus et ad singulare beneplacitum ascribemus. Datum Florentie XV Septembris.

86. levél

[827] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 1030.

8 expeditione] *add. et del.* felici 8 sua] *posterius suprascr.* 9 ex gonfalonatus officio cui preest] *in marg. sinistro* 3 causa] *add. et del.* ver 3–4 defensionibus] *add. et del.* admittendis 3–4 defensionibus] *add. et del.* opponend 5 officio] *add. et del.* Gonfalonus cui preest 6 existit] *add. et del.* nobis 6 communi nostro] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze, 1375. szeptember 15.
Firenze városa [Pazzino Strozzi]hoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 23r (aut.)
Inc. Nuzzo, 7468.[828]

Firenze Paxinus úrnak (feltehetően Pazzino Strozzinak) ír Zenobio Truffa érdekében, akiről úgy értesültek, hogy olyan okból vádolják, melyre nem szolgált rá. Ezért kéri közbenjárását, hogy segítse őt felmentésében.

Domino Paxino.

Civis nostre dilecte! Çenobium Truffe, quem iniquitate adversarii de eo, quod ad eum non pertinet vexari percepimus, nobilitati vestre cordialiter commendamus, ut nostrarum intercessionum intuitu pro expeditione sua favorabiliter assistatis. Ex eo nobis non modicum placituri. Datum. 5

87. levél

Firenze, 1375. szeptember 17.
Firenze városa Siena városához.

ASFi, Missive, 16. fol. 23v (aut.)
Reg. et cit. Gherardi, 46;[829] *Inc.* Nuzzo, 2695.[830]

Firenze tájékoztatja Sienát, hogy szövetséget kötött az arezzóiakkal, mely szövetség viszont nem terjed ki Lucignanóra. Ezért Siena ne késlekedjen az említett ligába való belépéssel, mivel (ha jó szándékúak) sokkal alkalmasabbak az arezzóiaknál az említett Lucignano várának védelmére. Továbbá Arezzo a liga szövetségeseként egyre erősebb lesz, ezért sem kéne halogatnia Sienának a csatlakozást. Azzal zárja levelét Firenze, hogy kéri hozzájárulását ezen kitételhez, hiszen ezek pusztán szavak, és nem tényleges tettekről van szó.

Senensibus.

Fratres karissimi! Ligam contraximus cum Aretinis, in quam fuit necessitate concludere propter mutationem priorum et vexilliferi civitatis eorum, quia sic fuerat temporum sindicis po-

[828]Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 1030.
[829]Gherardi: *La guerra*, p. 132.
[830]Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 385.

3 nostrarum] *add. et del.* rogatio

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

situm in mandatis, clausula adiecta circa castrum Lucignani, quod ad ipsum eorum liga non extenderetur. Et novit Deus quantum conati fuimus quantumque laboravimus, ut de Lucignano nulla fieret exceptio et pluries requisivimus oratores vestros, quatenus in colloquium venirent eiusdem, sed non poterant cum mandato dicerent se carere. Sed videntes ipsos quo ad hoc omnino tenaces, ne obligarentur ad defendendum commune vestrum in statu terre quam ad se credunt iuridice pertinere considerantesque propter hoc minimum negocium non debere utilitati publice preiudicium generari ligam firmandam, ne tempus contingeret perire decrevimus reservata vobis facultate in ipsam libere veniendi. Et quamvis a lige conventione dictum castrum fuerit exemptum, ponderavimus, quod res habet et verificatur in facto vos esse magis ad eius defensionem idoneos, quam Aretinos ad illud vel dolo vel viribus invadendum; et ob id non fore in hac exceptione periculum, de qua nullum vereremur effectum. Et eo maxime, quod ceteri colligati ad defendendum vos in dicti castri dominio tenebantur et nos ipsi similiter contra omnia exceptis dumtaxat Aretinis, quod quamvis non forent, sufficeret vestra potentia ad illud vel tuendum consiliis vel etiam viribus opprimendum. Accedunt itaque vobis ex liga vires et si in ipsam non veniatis, recte considerandum, Aretinis accrescent. Et ob id fraternitatem vestram sinceris affectibus deprecamur, quatenus ob hoc venire in ligam vobis utilem, imo necessariam, non tardetis: nec vestram prudentiam illa exceptio, que potius est verborum et apparentie quam effectus ab illa removeat, quam manifeste vedetis ad securitatem nostri status et conservationem dulcissime libertatis modis omnibus pertinere. Ut autem hoc dissensio ponatur in tuto pro utilitate publica et sinceriori copula colligatorum, in forma, de qua contentari poterit eadem fraternitas, annitemur. Datum Florentie die XVII Septembris, XIII indictione.

88. levél

Firenze, 1375. szeptember 17.

Firenze városa Johannes Coppi de Bentiishez, Montagna Fiorentina podestájához és a vidék

4 castrum] *add. et del.* Lugg 4 Lucignani] *add. et del.* prout patebit per cedulam interclusam 291.4–292.1 quod ad ipsum eorum liga non extenderetur] *posterius suprascr.* 1 laboravimus] *corr. ex* laboraverimus *ab auctore* 1 de] *add. et del.* Lung 2–3 et pluries…se carere.] *in marg. dextero* 4 ne] *add. et del.* no 4 quam] quem **g** 6 ne] *add. et del.* periret tempus 7 ipsam] *add. et del.* ut percipere poteritis veniendi 7 libere veniendi] *posterius suprascr.* 8 et verificatur in facto] *posterius suprascr.* 8 magis] *add. et del.* ideneos ad eius defenionem quam Aretinos ad invasum 10 periculum] *add. et del.* quam 10 nullum] *add. et del.* speraremus 10 colligati] *add. et del.* venient 11 dicti castri] *corr. ex* dicto castro *ab auctore* 11 dominio] *add. et del.* castro 11–12 et nos ipsi similiter contra omnia exceptis dumtaxat Aretinis] *in marg. sinistro* 11 ipsi] *corr. ex* ipso *ab auctore* 12 tuendum] *posterius suprascr. et del.* discutio 13 consiliis] *posterius suprascr.* 13 viribus] *posterius suprascr.* 13 opprimendum] *add. et del.* Crescunt 13 vobis] *posterius suprascr.* 14 veniatis] *add. et del.* si 14 Aretinis] *add. et del.* accedent 15 venire] *posterius suprascr.* 17 vedetis] *lege* videtis 18 libertatis] *add. et del.* modis 18 pertinere] *add. et del.* Datum Florentie XVI Septembris XIII. indictione. 18 ponatur] *add. et del.* pro communi bono

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

védelemzőihez.[831]

ASFi, Missive, 16. fol. 24r.
Inc. Nuzzo, 4236.[832]

Firenze megengedi Montagna Fiorentina podestájának, Johannes Coppi de Bentiinek, hogy a korábban a területről száműzötteket visszafodadják, továbbá a visszatértek bírságuk megfizetése után békében élhessenek, és korábbi száműzöttségük miatt a többi városlakó ne bánthassa őket. Ez az engedély mindenkire vonatkozik, kivéve Panicuccóra, akinek még szenvednie kell bűntetését.

Potestati et hominibus Montanee Florentie et defensoribus comitatus.

Per pace vostra e perché non possiate ricever maggior danno, vi consentiamo che possiate sança vostro preiudicio riceptare quegli nostri sbanditi del comune vostro, i quali del nostro comune avessino bando nel distretto della Montagna Fiorentina; e tu podestà i detti nostri sbanditi del comune di Firenze del territorio predecto liberamente vi lascia stare e habitare, vivendo eglino pacificamente e astenendosi delle ingiurie de nostro sottoposti e pagando eglino le sactioni overo sodando di pagare del nostro comune. E voi difensori del contado nostro nella Montagna predecta non andate, benchè vi fosse detto che vi fosseno isbanditi, però che sarebbe sbigottire gli ubidenti e più di sconcio ne potrebbe seguire loro che altro utile per l'andata vostra. E anchora perché diamo la licentia, non vogliamo che né per voi né altri si contrafacci. E questa licentia vogliamo che duri il tempo della tua podesteria, non includendosi in questa nostra concessione di stare, come di sopra si contiene, Panicucço nostro sbandito huomo di rea conditione. Datum Florentie die XVII mensis Septembris, XIII indictione.

89. levél

Firenze, 1375. szeptember 17.

Firenze városa Galeotto Malatestihez, Rimini urához.

ASFi, Missive, 15. fol. 3v-
4r (aut.)
Reg. et cit. Gherardi, 47;[833] *Inc.* Nuzzo, 5495.[834]

[831] ASFi, Trat. 1001, f. 36v.

[832] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 593. Itt a címzett: Giovanni Bruzi, podestà della Montagna Fiorentina e Uomini della Montagana fiorentina; Difensori del distretto.

[833] Gherardi: *La guerra*, p. 132.

[834] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 764.

3 vostro] *add. et del.* al 7 di] *corr. ex* dig *ab auctore* 8 isbanditi] *corr. ex* il bandito *ab auctore* 13 die] *add. et del.* VIII

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze a pápához hűséges Galotto Malatestának leírja a közte és a Szentszék közt fennálló helyzetet. Megírja Rimini urának, hogy a Szent Anyaszentegyház zsoldoskatonáinak a zsákmányául lettek, továbbá, hogy kiderült számukra Prato árulása is, pont mikor éhínség fenyegette a Köztársaságot, és amikor azonnali fegyveres erőnek is híján voltak. Ezért kötött szövetséget Milánó urával, amely által ellenségből barátot csinált. Firenzének továbbra is feltett szándéka, hogy ne szakadjon el az Egyháztól, ellenkezőleg, hogy magasztalja és tiszteletben tartsa.

Domino Galeotto.

Magnifice, domine frater karissime! Recepimus litteras vestras tanto in ornatu verborum ac pondere sententiarum tantaque in sinceritate consilii, ut dubium nobis sit, an ornatum magis caritatemne redoleant. Quid enim dici potuit ad materiam floridius, quid vehementius, quid denique pu[r]ius? Sed – ut de ipsarum laudibus sileamus! – ad rem veniemus. Turbatur animus vester aliquod inter nos et Sanctam Matrem Ecclesiam scandalum surrexisse, turbamur et nos et vehementi vobiscum amaritudine condolemus nos devotissimos ecclesie filios, qui scitis quantis semper fuerimus statum eius favoribus prosecuti, ab hoc tirannidis fedissime seminario, quod disponentibus ecclesie pastoribus per Italiam inundavit, fuisse in summis deductos periculis et libertatem nostram ac siquid gloriosum habemus precipitatam fuisse ipsorum manibus in ruinam. Credimus enim nobilem fraternitatem vestram nullatenus ignorare, quod per apostolicos nuntios in verborum ambagibus deductos in remediorum colloquium, ne gens Ecclesie vel aliorum nostram quietem bellaciter perturbarent; et de oblata forma remedii enim ad facta et conclusionem venimus, nos in predam Anglicorum, imo militum stipendiariorum Sancte Matris Ecclesie sine favore et sine consiliis derelictos. Et in [...] rei desperatissime, cum ad profundendum pecuniam disponeremur, que via sola patebat et quamvis mestum foret ac inhonestum refugium, tamen ad illud coegit summa necessitas nos conferre, quot per ecclesiasticos fuerint impendimenta suffusa tum manifeste, tum clam vos credimus percepisse. Et denique cum urgeret intra menia nostra in civitate ac oppidis fames et summa frugum egestas, nec foret nobis impromptu gens armorum, qua possemus invadentibus obviare cumque de castro terre Prati scientibus imo facientibus plurimis ecclesiasticis per occultam proditionem nobis in ipso completionis articulo divino, quodam munere revelatam, in dubio versaremur de manifestis periculis non hominum, sed Dei manibus devictis obstaculis quecumque interponebantur, fuimus

2 Magnifice] *add. et del.* miles 2 domine] *posterius suprascr.* 3 sit] *add. et del.* an nunquid 3 an] *posterius suprascr.* 4 ne] *posterius suprascr.* 4 floridius] *superfluum nasalis*, *corr. ex.* floridinus *ab auctore* 5 veniemus] *add. et del.* Doletis 5 animus] *add. et del.* ineus 7 filios] *add. et del.* (...) 12 nuntios] *add. et del.* in p 13 quietem] *add. et del.* p 14 venimus] *corr. ex* venimi *ab auctore* 15 [...]] *legi non potest* 16 que] *add. et del.* vis 16 quamvis] *posterius suprascr.* 16 mestum] *add. et del.* fotet 16 foret] *posterius suprascr.* 17 tamen] *in marg. sinistro* 17 ecclesiasticos] *add. et del.* et 18 tum] *add. et del.* pal 20 invadentibus] *add. et del.* obsistere 20 obviare] *posterius suprascr.* 21 imo facientibus] *posterius suprascr.* 21–22 in ipso completionis articulo] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

evulsi. In quibus frater magnifice ad iniurie cumulum illud accedit, quod hec nobis est illata clades unde minime debuit provenire et unde iuste poteramus non timere pericula sed sperare subsidia. Quid unquam poterit hec libertatum ac populorum inimica congeries nobis obicere, quod a communi nostro in eorum fuerit nedum illatum, sed etiam cogitatum iniuriam vel offensam? Possemus si apud alium nobis sermo foret innumera recensere servitia, quibus statum ecclesie fovimus, defendimus, ausimus non in verborum commertio, sed in expensarum oneribus et iactura. At bene apud memores veteris stat gratia facti,[835] ut Maronis utamur versiculo, pro beneficio maleficium retulerunt, nec solum non retulerunt que tenebantur merita, sed funes extenderunt in laqueum iuxta iter scandalum posuerunt nobis,[836] ut Psalmo dici verbis utamur. Sed laus illi Omnium Rerum Opifici, qui regna statuit populosque tuetur, laqueus contritus est et nos liberati sumus.[837] Et quid etiam provocati attentavimus in eorum dispendia? Ligam fecimus cum magnifico fratre nostro domino Bernabove, communi hoste ut volunt vestre littere, quo redderemur ab iniuriis tutiores hanc colligationem querebant et ipsi, nec verebantur hostem antiquum, quem admonuistis nos debere Salomonis testimonio precavere. In hoc autem federe de inimico amicum fecimus cui lucro nichil potest equari; cum quo per Dei gratiam cessant enim et cessabunt insidie, nostram pro qua et substantias et animas nostras obiciemus tuebimur libertatem. Nec credatis nostri fore propositi a Sancta Romana Ecclesia, cuius nos sumus non parvum membrum, velle in aliquo dissidere! Sed ipsam venerari ipsam colere, illam demum modis omnibus exaltare. Denique de vestro salubri consilio deque fidei sinceritate, quam prisco more totius nostri generis ostendistis ea omnia in partem optimam reputantes, nobilitati vestre uberriama reddimus impendia gratiarum! Ad vestra placita que Deus felicitet et exaudiat posse nostrum offerimus, quod pro vobis efficaciter exponemus. Datum Florentie XVII Septembris.

90. levél

[835] Verg. Aen. IV, 537–541: ”Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum | iussa sequar? quiane auxilio iuvat ante levatos | et bene apud memores veteris stat gratia facti? | quis me autem, fac velle, sinet ratibusve superbis | invisam accipiet?” ANTHON: *The Æneïd*, p. 82.

[836] Lib. Psalm. 139,6: ”absconderunt superbi laqueum mihi:| Et funes extenderunt in laqueum:| juxta iter scandalum posuerunt mihi.” SABATIER: *Bibliorum Sacrorum*, p. 272. (Vulgata hodierna).

[837] Lib. Psalm. 124,7: ”Anima nostra sicut passer | erepta est de laqueo venantium:| Laqueus contritus est, & nos liberati sumus.” SABATIER: *Bibliorum Sacrorum*, p. 253. (Vulgata hodierna).

24 magnifice] *add. et del.* hic 24 est] *posterius suprascr.* 26 ac populorum] *in marg. dextero* 1 a] *add. et del.* nobis 1 communi nostro] *posterius suprascr.* 1 fuerit] *add. et del.* illatum 1–2 offensam] *add. et del.* pos 2 sermo] *corr. ex* sermone *ab auctore* 3 defendimus] *add. et del.* auximus 6 laqueum] *add. et del.* et 8 attentavimus] *add. et del.* contra 11 admonuistis] *corr. ex* admonistis *ab auctore cum* u *posterius suprascr.* 11 hoc] *add. et del.* tamen 11 autem] *posterius suprascr.* 11–12 federe] *add. et del.* aut 12 fecimus] *add. et del.* aut saltem 15 venerari] *corr. ex* veneral *ab auctore* 15 illam] *add. et del.* denique 15 demum] *posterius suprascr.* 17 ostendistis] *add. et del.* nobis 17 optimam] *add. et del.* amplectentes 18 uberriama] *lege* uberrima

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze, 1375. szeptember 18.
Firenze városa Pisa városához és Pietro Gambacortihoz, Pisa urához.

ASFi, Missive, 16. fol. 24r.
Inc. Nuzzo, 4583.[838]

Firenze megírja a pisaiaknak és Pietro Gambacortinak, hogy elutazik hozzájuk Chiarinus Pagni, akinek azt parancsolta Firenze, hogy intézkedjen városuk gabonaügyét illetően. Kéri a pisaiakat, hogy segítsék őt mindenben és a kellő összeget fizessék meg neki.

Pisanis et Domino Petro.

Fratres karissimi! Proficiscitur ad vestram presentiam Chiarinus Pagni commissarius noster cuiquedam circa rem frumentariam nostri communis perficienda commisimus, ipsum itaque fraternitati vestre cordialiter commendamus. Rogantes attentius, quatenus in per agendis amore nostri dignemini vestros favores impendere, et in cunctis necessariis adiuvare. Datum Florentie 5 die XVIII mensis Septembris.

91. levél

Firenze, 1375. szeptember 18.
Firenze városa Genova urához.

ASFi, Missive, 16. fol. 24v.
Inc. Nuzzo, 4283.[839]

Firenze megírja Genova dózsájának, hogy egyik polgárának, Piero Paulinak van egy bizonyos ügye egy genovai polgárral, Leonello Captaneóval, mely miatt köteles október 12-én megjelenni a megbeszélt helyen. Azonban betegség akadályozza indulását, melyből az orvosok nem tudják, hogy mikor fog felgyógyulni. Ezért Firenze kéri a dózse közbenjárását annak érdekében, hogy a megegyezés határidejét egy hónappal későbbre halasszák.

Duci Ianue.

Magnifice et excelse domine, frater carissime! Pierus Pauli, dilectissimus civis noster causam quandam habet ut dicit cum Leonello captaneo, cive Ianuensi, pro quo tenetur die XII futuri mensis Octobris secundum prefixum terminum comparere. Cum autem dictus Pierus fuerit et adhuc sit valitudine minus prospera, prout novimus impeditus, nec per medicos tam cito eius 5

[838] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 639.
[839] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 599.

3 cive] *corr. ex* civi *ab auctore* 5 per medicos] *add. et del.* usque

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

futura sospitas affirmetur: fraternitatem vestram affectuosissime deprecamur, quatenus in nostrum singulare beneplacitum, quod dictus terminus ad unum mensem tunc proxime secuturum, de concorda dicti Leonelli, vestris intercessionibus prorogetur, dignemini efficaciter operari. Ex hoc nobis multipliciter placituri. Datum Florentie die XVIII mensis Septembris, XIII indictione.

92. levél

Firenze, 1375. szeptember 18.

Firenze városa Niccolò II d'Estéhez, Ferrara és Modena urához.

ASFi, Missive, 16. fol. 24v.
Inc. Nuzzo, 7105.[840]

Firenze ír Niccolò II d'Estének a modenai kanonok és firenzei polgár, Guiglelmus Berti érdekében, akinek Nicola úrtól, annak prokurátorától vagy a mondenai káptalantól egy bizonyos pénzösszeget kell kapjon a meghatározott időre, kanonokságának és prépostságának jövedelmére. Ezért Zenobio Altoviti, ezen üzenet hordozója, a fent említett kánon külön megbízatásával érkezik a grófhoz. Kéri, hogy kegyeikkel támogassák őt, segítsék a sikeres és gyors felmentését, és méltóztasson neki közbenjárást és levelet adni.

Marchioni.

Illustris et excelse domine, frater karissime! Venerabilis et honestus vir, dominus Guiglelmus Berti, canonicus Mutinensis, dilectissimus civis noster pro redditibus sui canonicatus atque prebende a donno Niccolao, procuratore suo seu a capitulo Mutinensi pro certo tempore debet recipere nonnullas pecunie quantitates, pro quibus exigendis proficiscitur ad vestram presentiam dominus Çanobius de Altovitis lator presentium cum speciali mandato canonici prelibati. Eapropter illustrem magnificentiam vestram affectuosissime deprecamur, quatenus amore nostri ac in nostram complacentiam singularem, quando dictus dominus Çanobius expeditionem felicem et celerem assequatur, dignemini vestros favores inpendere et oportunas intercessiones ac litteras indulgere. Quia iniquum foret, quod qui ubicumque degat ex iniuncto sibi canonicatus honore, multipliciter oneratur emolumentis debitis fraudaretur, hoc tamen quantumque iuste petatur nobis ad gratiam specialissimam ascribemus. Datum.

[840] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 981.

6 futura] *posterius suprascr.* 8 concorda] *lege* concordia 9 mensis] *add. et del.* au 4 a] *add. et del.* procuratore 4 donno] *add. et del.* Bartolo 4 Niccolao] *posterius suprascr.* 4 Mutinensi] *corr. ex* Mutinensis *ab auctore* 6 Çanobius] *corr. ex* Çenobius *ab auctore* 8 quando] *legi possit* q no *forsan nasalis abbreviatio deest ab assistente* 8 expeditionem] *posterius suprascr.* 10 iniuncto] *lectio incerta, forsan nasalis abbreviatio deest ab assistente* 11 oneratur] *add. et del.* el

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

93. levél

Firenze, 1375. szeptember 18.

Firenze városa Filippo Guazzalotihoz.

ASFi, Missive, 16. fol. 25r.
Inc. Nuzzo, 1514.[841]

Firenze ajánlja Filippo de Guaçalotris úrnak Zenobio Altovitit, aki egy modenai kanonoknak, Guiglelmusnak a képviselőjeként járul elé, hogy jogait érvényesítse. Kéri ezen, szeretettel ajánlott személy iránti közbenjárását.

Domino Filippo de Guaçalotris.

Civis noster dilecte. Dominum Çenobium de Altovitis, exhibitorem presentium procuratorem venerabilis viri domini Guiglemi canonici Mutinensis, in suis assequendis iuribus ac negociis promovendis, nobilitati vestre affectuosissime commendamus! Ut intercessionum nostrarum intuitu sic sibi sentiat vestros aspirare favores, quod expeditionem tam felicem, quod celerem 5 mereatur. Datum Florentie die XVIII mensis Septembris.

94. levél

Firenze, 1375. szeptember 18.

Firenze városa Siena városához.

ASFi, Missive, 16. fol. 25r.
Inc. Nuzzo, 2522.[842]

Firenze megírja Sienának, hogy polgártársa, Giovanni Sandri, aki Doffo di Duccio degli Alberti prokurátora, azért járul színük elé, hogy megvitassa Doffo úr bizonyos jogait, amelyekről ő részletesebb tájékoztatást fog adni. Kéri mielőbbi felmentését és támogatását, hogy úgy érezze nemcsak szerencsésen, de gyorsan szabaddá válik.

Senensibus.

Fratres et amici carissimi. Iohannes Sandri, civis noster dilectus, procurator Doffi Duccii de Albertis ad presentiam vestre fraternitatis accedit pro quibusdam iuribus dicti Doffi, de quibus circumspectionem vestram latius informabit mediante iusticia consequendis. Et quoniam exterorum causas moribus inductum est tam benignius, quam celerius expediri fraternitatem 5

[841] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 227.
[842] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 362.

5 celerem] *add. et del.* assequatur

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

eandem totis affectibus deprecamur, quatenus eundem in huiusmodi prosecutione negocii amore nostri suscipere dignemini commendatum! Ut vestrorum aspiratione favorum, se videat tam prospere quam celeriter expediri de hoc nobis cordialiter placituri. Datum ut supra.

95. levél

Firenze, 1375. szeptember 19.

Firenze városa Lucca városához.

ASFi, Missive, 16. fol. 25r-v.
Inc. Nuzzo, 5423.[843]

Firenze válasza Lucca levelére, miután arról panaszkodtak, hogy Firenze városának száműzöttjei és lázadói bűntényeket követnek el a határaikon belül. Ezért ír Firenze Valdinievole vikáriusának, hogy intézkedjen az ügyben, mert Firenze szándéka, hogy szomszédjaival békében éljen. Utal egy korábbi levél tartalmára, miszerint a területen nemcsak megölték, de egyenesen merénylet áldozata lett a San Martino in Colléból származó Angelo, és a merénylők nemcsak biztonságos menedéket találtak, de még, mintha csak valami jót cselekedtek volna, tisztelettel köszöntötték. Firenze megérti Lucca aggodalmát, ezért mindenhonnan ki kell űzni a bűnözőket.

Lucanis.

Amici carissimi. Recepimus litteras vestras, quibus exbannitos atque rebelles nostri communis comquerimini multa flagitia vestris in finibus commisisse, de quo vobiscum amicabiliter condolemus, quamquam satis admiremur nostros exbannitos ut sc[r]ibitis in nostris terris et castris tam domestice conversari; cum nostri semper fuerit propositi tales nefarios homines nedum extra nostros limites pellere, sed ad supplicium trahendos modis omnibus insectari. Super quo tamen vicario nostro Vallis Nebule efficacissime scribimus, quatenus circa hec diligenti cura provideat, cum sit nostre intentionis cum ceteris nostris vicinis pacifice vivere, vobiscum autem nedum quieto sed fraterno affectu ac moribus conversari. Scitis autem prout alias vobis scripsimus, in personam Angeli de Sancto Martino in Collibus in territorio nostro nedum cedem, sed assessinaticum perpetratum, et in vestris terris tam nefandis percussoribus non solum tutum patuisse refugium, sed quasi rem bonam ac pulcerimam perfecissent receptum gratiosum ac honorabile habuisse. Quod certe tenemus contra voluntatem vestram ac complacentiam accedisse. Bonum est itaque pro quiete publica hinc inde homines criminosos expelli. Quod fieri officialibus nostris iniunximus ad idem sinceris animis faciendum amiciciam vestram quanto carius

[843] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 753. Itt a keltezés: 18.IX.1375.

6 quatenus] *add. et del.* in hui 3 comquerimini] *lege* conquerimini 8 cum] *add. et del.* nostro 12 pulcerimam] *lege* pulcerrimam 12–13 honorabile] *add. et del.* recepisse 15 quanto] *add. et del.* magis 15 carius] *posterius suprascr.*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

possumus exhortamur. Datum die XVIIII Septembris.

96. levél

Firenze, 1375. szeptember 19.

Firenze városa Guido Machiavellihez, Val di Nievole (Valle Nebule) és Valle Ariane vikáriusához.[844]

ASFi, Missive, 16. fol. 25v.
Inc. Nuzzo, 4875.[845]

Firenze megírja Guido Macchiavelli vikáriusnak, hogy ezen a reggelen kaptak egy levelet Luccából, mely másolatát mellékelve elküldik, és melyben láthatja, hogy arról panaszkodnak, hogy a száműzöttek és a lázadók zavargásokat okoznak a földjeiken, miután Firenze földjein visszafogadták őket, melyet nagyon sajnál. Ezért kéri, hogy gondoskodjon arról, hogy a luccaiak jól és békésen élhessenek szomszédokként, ahogyan az Firenze szándéka, minden zavargást keltő okot megszüntetve.

Guidoni de Machiavellis vicario etcetera.

Questa mattina ricevemo lettera da nostri fratelli Luchesi, della quale per tua informatione ti mandiamo la copia interchiusa nelle presenti. E chome potrai vedere eglino si lamentono che nostri sbanditi et rubelli ànno facta novità nel loro terreno; e che sono riceptati nelle nostre terre, la qual cosa forte ci dispiace. Et però fa che con ogni sollicitudine e diligentia tu adoperi 5 et provegghi sì che detti nostri fratelli sì viva et vicini bene et pacificamente, chome di nostra intentione, togliendo via ogni materia e chagione che potesse indurre il contrario, e fa che tu ci scriva ciò che di questo segue e se niuna cosa n'è stata. Datum ut supra.

97. levél

Firenze, 1375. szeptember 19.

Firenze városa Niccolò II d'Estehez, Ferrara és Modena urához.

ASFi, Missive, 16. fol. 25v.
Inc. Nuzzo, 2720.[846]

[844] ASFi, Trat. 1001, f. 18v: Guido Johannis de Malchiavellis.

[845] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 679.

[846] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 389. Itt a levél utolsó szavai: "gratis moris omnibus complacere".

6 che] *add. et del.* che 6 detti] *posterius suprascr.* 7 ogni] *lectio incerta, superfluum nasalis* 7 e] *add. et del.* g

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Firenze megírja Niccolò II d'Estének, hogy nem kicsit zaklatta fel levele, melyben a gróf kifejezte elégedetlenségét azzal kapcsolatban, ahogyan követeivel és képviselőivel bánnak Firenze vámszedői. Azért zaklatta fel, mert mindig is az volt és az is marad a szándéka, hogy a gróf embereivel nem kevésbé bánjanak udvariasan, mint saját embereivel. Azt is leszögezi, hogy ismerik a vámszedők tapintatlan, vidékies, kapzsi jellemvonásait, de mindazonáltal azon lesz Firenze, hogy ilyen többé ne fordulhasson elő.

Marchioni Estensi.

Illustris et magnifice domine, frater karissime. Litteras nobilitatis vestre nuper accepimus, quibus vestros familiares et oratores minus curialiter habitos per nostros pedagerios intimatis. De quo non modicam turbationem accepimus, cum fuerit semper et sit nostri propositi quoscumque vestros non minus, quam nostros benigne tractari. Sed novit vestra nobilitas, quam indiscreta, quam rustica quamque avara sit publicanorum conditio, qui ne parum diligenter exi- 5 gere videantur et ultra debitum extorquerit et nemini deferunt et cunctis se prebent asperimos inexorabili duritate; ne autem similia imposterum committantur, quantum poterimus operam dabimus efficacem avidi in hoc et in cunctis aliis vobis gratis modis omnibus complacere. Datum Florentie XVIIII Septembris, XIII indictione.

98. levél

Firenze, 1375. szeptember 19.

Firenze városa Ruggero Canéhoz, milánói követhez.

ASFi, Missive, 15. fol. 4v (aut.)
Inc. Nuzzo, 5257.[847]

Firenze megírja (az *Otto di Balià* nevében) Ruggero Canénak, hogy levelét megkapták, de amikor arra törekedtek, hogy a kérésnek megfelelően elküldjék hozzá Simonét vagy Spinellót, akadályba ütköztek. Az előbbi ugyanis betegség miatt van ágyhoz kötve, utóbbi pedig az angoloknak szánt utolsó havi zsold összegyűjtésével van elfoglalva. De hogy ez mégse hátráltassa teljesen az ügyet, helyettük valaki mást küld hozzá Firenze, aki *mazerius*a, Guillelmus után rögvest meg is fog érkezni.

Roggerio Canis.

Octo super Balia et cetera.

Amice karissime. Recepimus litteras seu brevia vestra, de quibus leticiam habuimus sperantes vestris prudentibus consiliis et amici nostri probatissima fide intentionem nostram feliciter

[847] NUZZO: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. II, p. 730.

5 conditio] *corr. ex* conditione *ab auctore* 4 prudentibus] *add. et del.* actol

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

concludendam. Ceterum cum arbitrio postulato Simonem aut Spinellum celeriter misissemus. Sed Simon adversa valitudine lecto incubat, et Spinellus ad congregandum pecuniam pro ultima solutione Anglicorum est multipliciter occupatus, quia pro complacentia domini Johannis intendimus solutioni destinatum terminum prevenire. Ne autem propter hunc defectum contingat hoc negocium impediri, post Guillelmum nostrum maçerium unum de hoc informatum sine mora transmittimus, qui immediate post ipsum ad vos veniet omnia que ordinabitis cum mandato sufficienti et arbitrio firmaturus. Datum Florentie die XVIIII Septembris.

99. levél

Firenze, 1375. szeptember 19.

Firenze városa mindenkihez.

ASFi, Missive, 15. fol. 4v (aut.)
Reg. et cit. Gherardi, 48;[848] *Inc.* Nuzzo, 130.[849]

Firenze kiáltványa mindenkihez. E jelen okirattal a Köztársaság a firenzei nemesnek, Giorgio Scalinak teljes felhatalmazást és megbízást ad arra, hogy toborozza és vezesse a város gyalogos és lovas fegyveres népét Firenze szolgálatában.

Universis et cetera.

Universis et singulis ad quos presentes advenerint .. Priores Artium et .. Vexillifer Iusticie Populi et Communis Florentie salutem et felices ad vota succesus. Ad conducendum et firmandum ad nostra stipendia quoscumque homines armorum equestres seu pedestres cum presentibus destinamus: nobilem virum Georgium de Scalis, civem nostrum dilectum, cui dedimus et tenore presentium plenissimam concedimus potestatem ad servitia nostra conducendi illam quantitatum gentium armorum, quam voluerit et cum illis stipendiis provisionibus pactis modis et conventionibus cum quibus decreverit. Et ad obligandum nos ac nostrum commune efficaciter ad observantiam conventorum, his nostris litteris promittentes quicunque spoponderit et convenerit nos ratum et gratum integraliter habituros. In quorum testimonium has nostras litteras scribi fecimus per Colucium scribam nostre cancellarie nostrorumque sigillorum impressionibus communiri. Datum Florentie die XVIIII Septembris, Anno Domini MCCCLXXV XIII indictione.

[848] Gherardi: *La guerra*, p. 132.
[849] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 42.

5 postulato] *corr. ex* postulatum *ab auctore* 7 multipliciter] *add. et del.* imped 8 prevenire] *add. et del.* Si autem necessitas imminet de mandato, Guillelmum celeriter remittatis et nos aliquem idoneum sine more dispendio transmittemus; quamvis cum mandatum magnifici fratris vestri domini Bernabonis deficiat, non pro debet nostrum sine illo tam necessario flagitari. Datum Florentie die XVIIII Septembris XIII. Indictione.] *post* non *add. et del.* po 2 die] *add. et del.* V 6 quantitatum] *add. et del.* geitu 11 Colucium] *add. et del.* cancellar ca 12 MCCCLXXV] *add. et del.* indictione.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

100. levél

Firenze, 1375. szeptember <19.-23>.

Firenze városa Dalmácia hercegéhez, Durazzói Károlyhoz.

ASFi, Missive, 15. f. 5r-v (aut.)
Edd. Langkabel, 3;[850] *Edd.* Gherardi, 49;[851] *Inc.* Nuzzo, 1744.[852]

Firenze levele Károly, durazzói hercegnek, melyben leírja, hogy mindig is az Egyházat támogatta, hiszen ők a legodaadóbb fiai a Szent Római Anyaszentegyháznak. A Köztársaság a nagy élelemhiány idején mégsem kapott segítséget, és a szaracénok szigetéről kellett gabonát szerezzen, ahol nagyobb szeretetet tapasztalt, mint Jézus Krisztus helytartójának földjén. Ezek után még Pratót is elfoglalták az egyháziak árulás útján, és átadták zsákmányként az angoloknak. John Hawkwood pedig hatalmas összeget, 130.000 aranyforint zsoldot követelt, hogy cserébe ne támadja meg Firenzét, melyet nem volt mit tenni, ki is fizetett neki. Firenze Milánó urával szövetséget kötött, ami az Egyház dühét tovább szította és hamis híreket terjeszt szerte szét róluk a világ minden urának udvarába. Ezért írt Dalmácia hercegének a Köztársaság, hogy ne a népszerű fuvallat hamis hírnöke által, kevésbé igaz módon jusson el tudomásukra az, ami náluk történik.

Domino Karolo della pace Dalmatie duci.

Illustris ac magnifice princeps. Exigit innate devotionis affectio, qua sacrum vestrum sanguinem et illustrissimorum progenitorum vestrorum inclitam prosapiam coluimus, ut intimare cuncta, que status nostri columen respiciant, vestre claritudini procuremus. Et cum precipue vos in remotissimo terrarum orbe versemini, fama suis in principiis ficti pravique tenax[853] non potest ad serenas aures vestras nisi corruptissima pervenire. Ne ergo vel emulorum litteris vel falso popularis aure preconio minus vere, que apud nos geruntur, vos contingat accipere et ut hoc litterarum commercio antique karitatis flagrantia renovetur, quanto brevius fieri poterit, ingentem conabimur materiam explicare, ut causas turbationis, quam cum Ecclesia habere credimur, agnoscatis. Putamus itaque, inclite princeps, vos prudentia etatem preveniente, quanta devotione Florentinus populus indefessis operibus pro Sancta Romana Ecclesia in cunctis institerit, tum sa-

[850] Langkabel: *Die Staatsbriefe*, p. 88–90
[851] Gherardi: *La guerra*, pp. 132–134.
[852] Nuzzo: *Lettere di stato di Coluccio Salutati*, vol. I, p. 258.
[853] Verg. Aen. IV, 188: ”Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.” Anthon: *The Æneïd*, p. 72.

3 intimare] *posterius suprascr.* 4 respiciant] *add. et del.* intimare 5 fama] *add. et del.* quo 5 suis in principiis] *posterius suprascr.* 6 ad] *add. et del.* ipsi 8 brevius] *add. et del.* pot 9 explicare] *add. et del.* Noverit itaque illustris magnificentia vestra 9–10 agnoscatis] *add. et del.* Noverit itaque illustris magnificentia vestra 11 in cunctis institerit] *in marg. dextero*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

pientum alloquiis tum litterarum monimentis abundantissime percepisse; et ob id illa singillatim exprimere non curamus. Sufficiat autem hoc solum, quod cunctorum hominum memoria consentitur Romanam Ecclesiam aut Florentinorum auxiliis fuisse cunctis suis hostibus superiorem aut nonnisi per nostram cladem et sanguinem ipsam fuisse a quibusvis principibus superatam; que cum constantissime noster populus agitaret et in ultimo bello, quod ab ecclesia dominis Mediolanensibus fuit indictum, bello quidem forte minus iusto, sed saltem non necessario, de solita reverentia et affectione Florentinorum auxilia defuissent, quomodo ingente pace immolata atque rupta, quam cum dictis dominis habuimus, citra fas non licebat in ipsos arma movere, tanta turbatio tantaque rabies ecclesie pastores invasit, ut ab hoste converteretur eorum furor in nos, devotissimos filios. Et primo in anno preterito, dum urbs nostra populatissima annone summa caritudine laboraret, in ecclesie finibus, unde etiam barbaris recipere frumenta licuit, Florentinis fuit frugum interdicta coemptio oportuitque, quod de Flandria, Burgundia, Hyspania et, quod rudius fuit, de Turchia et Saracenorum insulis frumenta in nostram alimoniam quereremus. Et maiorem caritatem apud exteros et apud infideles invenimus quam in terris vicarii Iesu Christi. Et dum sic fatigatos fame nos et totam Tusciam conspexissent, cum Mediolanensibus treuguam ineunt et, dum nobiscum apostolici nuntii de obsistendo gentibus cassandis, ne societatis nomine nos vexarent, colloquium tenent et remedia offerunt, sic omnia in nostrum excidium prepararunt, ut pudentissime hinc remediorum colloquia solverent et illinc gentes ecclesie iam in armis et castris et in una die in societatis congeriem pestiferam coniurate in nos signa converterent in nos fractos fame deceptosque in verborum ambagibus et nichil tale verentes et in tam parvi temporis articulo penitus improvisos, ac castrum nostrum Prati per proditionem occultam nobis auferre et Anglicis latronibus in predam tradere satagebant. Que videntes, ne per ignaviam statum ac libertatem nostram, quam a parentibus nostris accepimus, perderemus, capitaneum societatis dominum Iohannem Haugud adiri facimus conquerentes, quod nulla precedente iniuria nos bello vellet invadere, et quod, si in suorum sociorum subsidium pecuniam vellet, libentissime traderemus. Quibus honestissimis rationibus motus, quia sine summo scelere ab his discedere non licebat, quantitatem postulat, quam nunquam ipse nec illi, quorum hec consiliis agebantur, nos credidit soluturos. Centum videlicet treginta milia florenorum. Quid autem facere poteramus? Satius visum fuit tantam quantitatem effundere quam illarum gentium impetum circumventos tot incommodis sustinere. Et cum condicionem oblatam amplecteremur, omnibus admirantibus tot manifeste et occulte per ecclesiasticos impedimenta sunt prestita, quod, nisi quia sine summa inhonestate denegari non poterat, quicquid firmatum extiterat, rumperetur. Ex quibus

12 monimentis] monumentis **l** 12 singillatim] singilatim **l** 13 curamus] *add. et del.* hoc generali 13–14 consentitur] *add. et del.* sem 14 cunctis] *add. et del.* hostibus suis 16 quod] *add. et del.* ecclesia
2 ingente] vigente **g, l** 2 pace] *add. et del.* q 2 immolata] inviolata **g** 5 Et] *add. et del.* priimo
5 populatissima] *corr. ex* populatissimam *ab auctore* 5 populatissima] popularissima **l** 7 quod] *posterius suprascr.* 8 Saracenorum] *add. et del.* fru 9 quam] *add. et del.* ap 11 dum] *posterius suprascr.*
14 converterent] convertunt **g** 15 et] *add. et del.* omnino 16–17 ac castrum…tradere satagebant.] *in marg. sinistro* 20 et] *del.* et **l** 20 vellet] *add. et del.* parati 25 condicionem] *add. et del.* petitam amp

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

merito turbati et in iustum metum ac formidinem de nostro statu perducti, quia videbamus illi genti nostros fines bellaciter invasure de civitate Bononie et aliis ecclesie terris publice scalas, funes, palos, vectes, sagittas et alia instrumenta bellica, commeatum atque victualia ministrari; ne omnino fraude alia nos hi pastores perditum irent, ligam et fedus ad nostram defensionem cum magnifico fratre nostro domino Bernabove, domino Mediolani, contraximus. De quo ecclesie duces et ipse patrum pater tantam indignationem et rabiem conceperunt, ut sentiamus de nobis ad omnes mundi principes diffamatorias litteras plenas mendaciis in confusionem Florentini populi destinasse. Que omnia, amicissime princeps, claritudini vestre curavimus aperire, ut penes maiestatem serenissimi regis Ungarie, ad quem latius de hac materia scribimus, et in quo totam spem nostram habemus, si quid in contrarium, ut credimus, scriberetur, pro nobis veritate suffragante de solita benignitate vestra oportunis favoribus assistatis.

28 turbati] *add. et del.* iu 28 metum] *add. et del.* ac nostro s 30 ministrari] ministrare **g** 32 quo] *add. et del.* hi 3 omnia] *add. et del.* sacratiss invictissime 3 amicissime] *posterius suprascr.* 4 ad quem latius de hac materia scribimus, et] *in marg. sinistro* 4 et] *del.* et **g, l** 5 nobis] *add. et del.* aspirante

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

9.3 Index

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Személynevek

Ademaro Roberti, a Thérouanne-i Egyházmegye (Dioecesis Morinensis) püspöke, 255, 256
Agostino Francesco, firenzei polgár, 284
Amphión, 281
Andrea, 269
Angelo Ricasoli, Firenze püspöke, 243, 281
Angelo, Pescia polgára, 283, 299
Anglico Grimoald, Albano bíborosa és püspöke, 255
Anthonius de Falamundis, 284
Argosz, 282
Arión, 282

Bartolo Sanguini, Bibbiena helytartója, 242
Bartolomeus Johannis Tendini de Vultigiano, 284
Basilius de Captaneis, 243
Batatta, 251
Benedetto, 269
Bernabò Visconti, Milánó ura, 241, 244, 247, 250, 251, 258, 262, 264, 270, 271, 275, 277, 279, 280, 286, 295, 302, 305
Bernardo Altoviti, firenzei polgár, kanonok Arezzóban, 245
Bernardo Bonavelle, Bologna bíborosa, 274
Bernardo della Rena, Dicomano helytartója, 234
Blaxio Carrucci, firenzei polgár, 231
Bonagiunta Buti Baldi, firenzei polgár és kereskedő, 252
Bonifacio Lupi, zsoldoskapitány, 271

Carlo Guidi, Battifolle grófja, 231
Chiarinus Pagni, firenzei megbízott, 296
Cipriano di Giachinotto Tornaquinci, firenzei követ Bolognában, 273, 274
Colaus Lutius, Orvieto polgára, 253

Dardo Bonciani, firenzei polgár, Domenico fia, 266, 267
Doffo di Duccio degli Alberti, 298
Domenico Bonciani, firenzei polgár, 266
Domenico Fregoso, Genova dózséja, 288, 296
Donato Aldighieri, firenzei követ, 247, 250, 264
Donato Barbadori, firenzei követ, 225, 277
Dávid, Izrael második királya, 282

Filippo Bastari, firenzei követ, 225, 247, 250, 264, 277
Filippo Guazzaloti, 298
Firenze del Pancia, az Alpe fiorentina kapitánya, 273
Francesco [Bruni], 243
Francesco Casali, Cortona ura, 231, 238

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Francesco da Carrara, I., Padova ura, 270, 271
Franciscus Jacobus (/Francesco Landini), fienzei vak orgonista, 282
Frigyes, III., szicíliai király, 231

Galeazzo Visconti, Milánó ura, 226, 244, 247, 250, 251, 259, 263, 264, 277, 278
Galeotto Malatesti, Rimini ura, 294
Giorgio Scali, firenzei polgár, 302
Giovanni Bellacci, firenzei polgár, 238
Giovanni Gualdacci, firenzei *mazerius*, 273, 274
Giovanni Saraceni, 272
Goccius Battagle de Arimino, 246
Guido Machiavelli, Valdinievole (Valle Nebule) és Valleriana (Valle Ariane) vikáriusa, 299, 300
Guiglelmus Berti, modenai kanonok, 297, 298
Guillelmus Noëllet, Sant'Angelo in Pescheria bíborosa, 235, 240, 262, 263
Guillelmus, a firenzei *Signoria mazerius*a és familiárisa, 237, 249, 259, 279, 302
Géraud Du Puy, Perugia apátja, 224, 243, 257, 290

Iacopo Gavacciani, Pistoia kapitánya, 285, 288
II. (Merész) Fülöp, Burgundia hercege, 252
II. Ludovico Gonzaga, Mantova ura, 225
Iohannes Sandri, firenzei polgár, 298

Jacobus de Malagonellis, 290
Jacobus Filippi, 224, 225
Jacobus Malagonelle, 257
Jacopo di Vico, 284
Jacopo Orsini, San Giorgio in Velabro bíborosa, 243
Joannes de Haricuria, Dax (Acqui) püspöke és Romagna helytartója, 229
Johanna, I., nápolyi királynő, 258, 266
Johannes Coppi de Bentiis, Montagna Fiorentina podestája, 293
Johannes ser Maffei ser Simonis, 288
Johannes, John Hawkwood kompániájának egyik zsoldoskatonája, 286
John Hawkwood, angol zsoldosvezér, 233, 250, 260, 269, 275, 276, 279, 280, 286, 302, 304

Konrad von Wittinger, német zsoldoskapitány, 227, 251, 261
Károly, durazzói herceg, 303

Lajos, I., magyar király, 263, 264, 270, 271, 276, 277, 305
Laurentius Johannis, a jeruzsálemi Szent János rend pisai rendtartományának perjele, 229
Leonardus Johannes de Raffacanibus, Barga helytartója, 268
Leonellus Captaneus, genovai polgár, 296
Loctus, firenzei polgár, Pannus fia, 252
Ludovico Gonzaga, II., Mantova ura, 278

Mercatus Mercati, Montepescali polgára, Meus Mercati fia, 239
Meus Mercati, Montepescali polgára, 239
Michael, firenzei polgár, Pannus fia, 252
Michele di ser Piero, firenzei polgár, 289

Niccholaus Alexii Borghini, San Miniato vikáriusa és podestája, 284
Niccolaus, 297

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Niccolò Giovanni Casali, Cortona ura, 232, 237
Niccolò II d'Este, Ferrara és Modena ura, 297, 301
Niccolò Orsini, Nola grófja, 225
Nicholaus, 243

Obizzo di Montegarullo, 268, 269
Orpheusz, 281

Palmuccio Buci, Monte Vivagni várnagya, 289
Panicucco, Firenzéből száműzött személy, 293
Pannus, firenzei polgár, 252
Pazzino Donati, firenzei követ, 271
Pazzino Strozzi, firenzei követ, 291
Piero di Bonafei, firenzei polgár, Montagna di Pistoia kapitánya, 287, 288
Pierus Pauli, firenzei polgár, 296
Pietro Gambacorti, Pisa ura, 261, 283, 296
Publius Vergilius Maro, 275, 295

Ristoro Canigiani, firenzei polgár, az egyházjog kiváló doktora, 257
Romolo Cecchi, firenzei polgár, 239
Ruggero Cane, milánói követ, 250, 264, 275–
277, 279, 280, 301

Salamon, Izrael harmadik királya, 295
Serotino di Silvestro Brancacci, firenzei polgár, 290
Simone di Ranieri Peruzzi, firenzei követ, 302
Simone Miti, 234
Spinello di Luca Alberti, firenzei követ, 259–
261, 279, 302

Tomelinus, 280

Ubaldinus, firenzei polgár, a szent kánonok kiváló doktora, 255, 256
Ugholino da Panago, 285

XI. Gergely pápa, 262

Zenobio Truffa, firenzei polgár, 224, 225, 257, 290, 291
Zenobius de Altovitis, firenzei polgár, 297, 298

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Földrajzi nevek

Alpok, 263
Arezzo, 241–243, 276–278, 291

Badia Agnano, 243
Barga, 268, 269
Bibbiena, 241, 242, 246
Bologna, 285, 305
Borgo San Lorenzo, 234, 236
Burgundia, 304

Castagno, 230, 234
Chiusi, 242, 259, 279
Città di Castello, 272
Corniolo, 230, 234, 240
Cortona, 231

Dalmatia, 303
Dicomano, 234

Firenze, 237, 246, 248, 249, 282, 286, 293, 302
Firenzuola, 236
Flandria, 304

Galeata, 234, 235, 240
Genova, 275, 288, 296
Gubbio, 272

Hispania, 304

Italia, 243, 263, 270, 271, 294

Jeruzsálem, 258

Lombardia, 275
Lucca, 280, 283, 300
Lucignano, 244, 292

Magyarország, 263, 264, 270, 271, 276, 277, 305
Milánó, 244, 247, 277, 305
Montagna Fiorentina, 293
Montagna Pistoiese, 287, 288
Monte Beni, 263, 264, 273, 274
Monte San Savino, 243
Monte Vivagni, 289
Montemassi, 254
Montepescali, 239

Orvieto, 252

Perugia, 248, 249
Pescia, 283
Pisa, 229
Poggio del Pulledro, 234
Prato, 288, 294, 304
Premilcuore, 230

Rimbecca, 254

Sambuca (Pistoiese), 285, 287, 288
San Godenzo, 230, 234, 235, 240

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

San Martino in Colle, 283, 299
San Miniato, 284
Scarperia, 236
Selva Romanesca, 268, 269
Siena, 229
Susinana, 230
Szicília, 258

Taranto, 266, 267
Toszkána, 258, 261, 275, 286, 304
Törökország, 304

Valle Ariana, ma Valleriana, 300
Valle Caprone, Valcaprone, 228
Valle del Reno (Comunità montana Alta e Media Valle del Reno), 285
Valle Nebule, ma Valdinievole, 283, 300
Valle Sevis v. Unda, ma Londa, 246
Velence, 275–277
Vicchio, 234

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Címzettek

<proklamáció>, 249

A Szicíliai királyság kincstárnoka és kancellárja, 267
Ademaro Roberti, a Thérouanne-i Egyházmegye (Dioecesis Morinensis) püspöke, 256
Angelo Ricasoli, Firenze püspöke, 243, 281
Anglico Grimoald, Albano bíborosa és püspöke, 255
Arezzo, 228, 241, 244–246, 259, 279

Barga helytartója és városa, 269
Bartolo Sanguini, Bibbiena helytartója, 242
Bernabò Visconti és Galeazzo Visconti, Milánó urai, 247, 251
Bernabò Visconti, Milánó ura, 241, 258, 262, 275
Bernardo della Rena, Dicomano helytartója, 234
Bonifacio Lupi, zsoldoskapitány, 271

Carlo Guidi, Battifolle grófja, 231
Cipriano di Giachinotto Tornaquinci, firenzei követ Bolognában, 274

Domenico Fregoso, Genova dózséja, 288, 296

Filippo Bastari és Donato Aldighieri, Firenze követei, 247, 250, 264
Filippo Bastari és Donato Barbadori, Firenze követei, 277
Filippo Guazzaloti, 298
Firenze del Pancia, az Alpe fiorentina kapitánya, 273
Francesco [Bruni], 243
Francesco da Carrara, I., Padova ura, 270
Frigyes, III., szicíliai király, 231

Galeazzo Visconti, Milánó ura, 226, 259, 278
Galeotto Malatesti, Rimini ura, 294
Giovanni Saraceni, 272
Gubbio és Città di Castello városa, 272
Guido Machiavelli, Valdinievole (Valle Nebule) és Valleriana (Valle Ariane) vikáriusa, 300
Guillelmus Noëllet, Sant'Angelo in Pescheria bíborosa, 235, 240
Géraud Du Puy, Perugia apátja, 224, 243, 257, 290

Iacopo Gavacciani, Pistoia kapitánya, 285, 288
II. (Merész) Fülöp, Burgundia hercege, 252
II. Ludovico Gonzaga, Mantova ura, 225

Jacopo Orsini, San Giorgio in Velabro bíborosa, 243
Joannes de Haricuria, Dax (Acqui) püspöke és Romagna helytartója, 229

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Johanna, I., nápolyi királynő, 266
Johannes Coppi de Bentiis, Montagna Fiorentina podestája, 293
John Hawkwood, angol zsoldosvezér, 233, 260, 269, 279, 280, 286

Konrad von Wittinger, német zsoldoskapitány, 261
Károly, durazzói herceg, 303

Lucca, 286, 299
Lucca és Pietro Gambacorti, Pisa ura, 283
Ludovico Gonzaga, II., Mantova ura, 278

Niccholaus Alexii Borghini, San Miniato vikáriusa és podestája, 284
Niccolò Giovanni Casali, Cortona ura, 237
Niccolò II d'Este, Ferrara és Modena ura, 297, 301
Niccolò Orsini, Nola grófja, 225
Nicholaus, 243

Obizzo di Montegarullo, 268
Orvieto, 252

Palmuccio Buci, Monte Vivagni várnagya, 289
Pazzino Donati, firenzei követ, 271
Pazzino Strozzi, firenzei követ, 291
Perugia, 290
Perugia kereskedőinek consulai, 248
Pisa és Pietro Gambacorti, Pisa ura, 261, 296
Pistoia, 233, 236, 287

Ruggero Cane, milánói követ, 301

Scarperia és Borgo San Lorenzo, 236
Siena, 223, 226, 228, 238, 239, 254, 265, 284, 291, 298

Universis et singulis, 302

Volterra, 227, 232, 237, 249, 253

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

Glosszárium

Antiani, 288
Otto di Balìa, 261, 262, 301
ambasciadore, 242, 264, 271, 273, 277
castellano, 289
fratellescamente, 268, 269
gonfaloniere di giustizia, 249
guelfo, 285
libertà, 250
maçiere, 273, 274
priori dell'arti, 249
ventura, 242

abominabilis, 283
ambaxiator, 241, 247, 255, 258, 259, 262, 264, 265, 270, 271, 276
assessinus, 283

camerarius, 267
capitaneus, 287
capitaneus flumatarum, 240
castrum, 228, 230, 244, 246, 254, 255, 259, 292, 294, 299, 304
cladificus, 228
curia, 230, 284, 288

Defensoratus officium, 273

exbannitus, 254, 284, 299

familiaris, 237, 282, 301
fundacus, 266

imposterum, 230, 240, 241, 246, 247, 267, 301
imposterum , 247
infallabiliter, 280
infallibiliter, 260
investigatrix, 281
iustitiarius, 266, 267

libertas, 223, 227, 251, 261, 286, 292, 294, 295, 304
licentiatio, 290
logotheta, 267

magister monete urbis Rome, 224, 257
Matrix Ecclesia, 245
maçerius, 237, 249, 259, 279, 302

officialis, 229, 240, 266, 267, 299
officium executoratus ordinamentorum iusticie, 253
officium gonfalonatus, 290
officium Iudicatum appellationem nullitatum rationum et grascie et aliis (*giudice degli appelli e nullità*), 272
orator, 263, 270, 271, 275, 276, 292, 301

potestas, 230, 234, 235, 239, 240, 269, 284, 288, 293, 302
prior, 229, 290, 291
priores artium, 223, 225, 226, 229, 239, 302

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

procurator, 252, 259, 288, 297, 298
psalmus, 295

Romana Curia, 255, 256
Romana Ecclesia, 258, 304

Sancta Chiesa, 234
Sancta Mater Ecclesia, 230, 235, 294
Sancta Romana Ecclesia, 230, 295, 303
sindicus, 223, 245, 251, 291
societas, 233, 246, 249, 253, 259, 263, 276, 279, 283, 304

thesaurarius, 233
tirannis, 294

vectoral, 246
vernatrix, 282
vestigatrix, 281
vexillifer, 291
vexillifer iustitie, 223, 225, 226, 229, 239, 302

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

9.4 Képek és térképek

Képek

1. kép. Salutati szülőháza Stignanóban, Pistoia megyében, Toszkánában (saját kép, készült: 2022. december 1.).

2. kép. Salutati szülőházán a születését hirdető tábla, melyet 1879. június 1-jén helyeztek el (saját kép, készült: 2022. december 1.).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

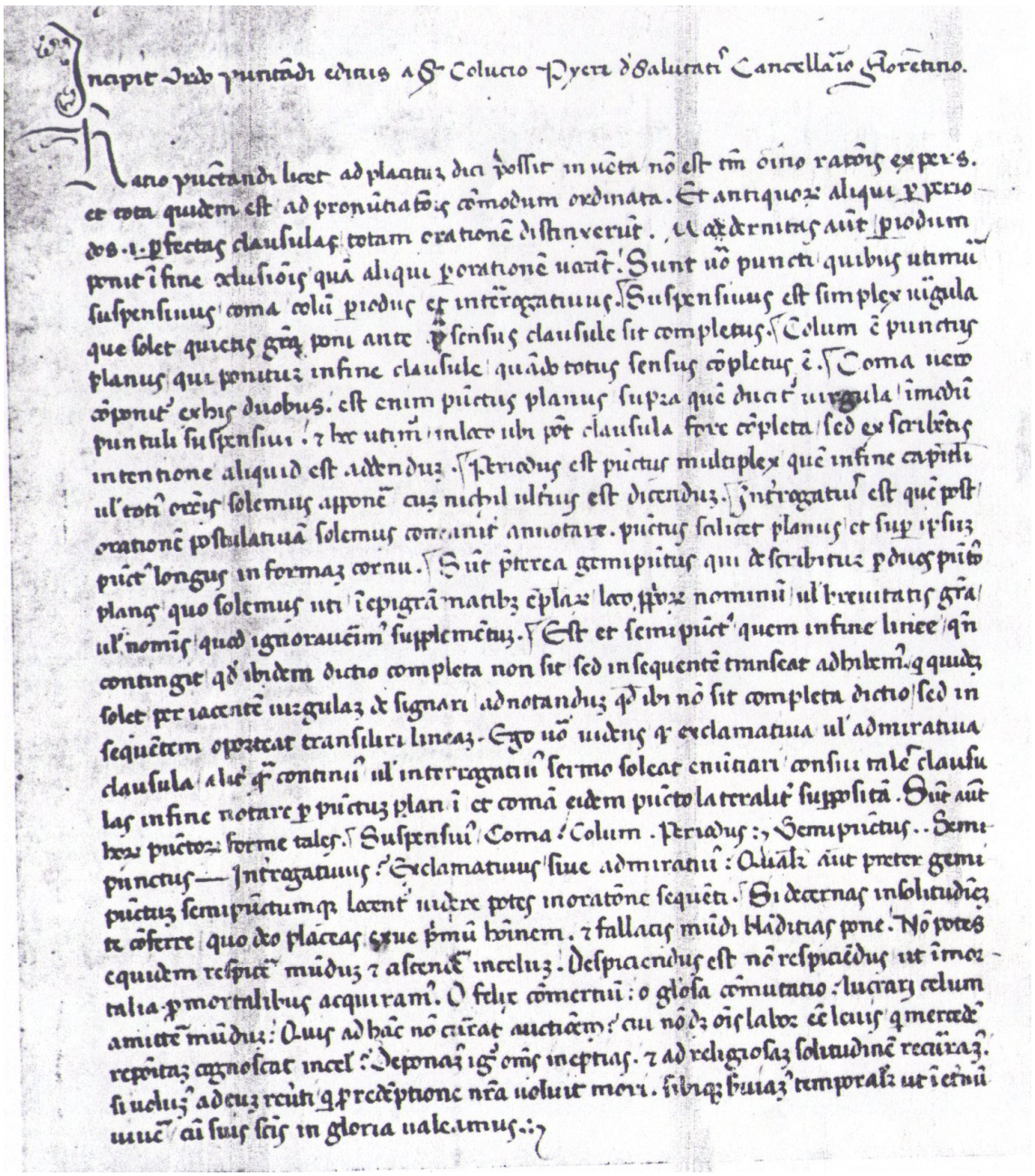

3. kép. Részlet Coluccio Salutati *Ratio punctandi* című munkájából, melyet 1404 és 1406 között írt a kancellár. Levéltári jelzete: Archivio di Stato di Pistoia, Comune di Pistoia, Miscellanea di atti civili, 23, doc. non num. A képet lásd Gai: Frammenti di un codice.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

TÉRKÉPEK

1. Helyszínek Itáliában az állami levelek alapján

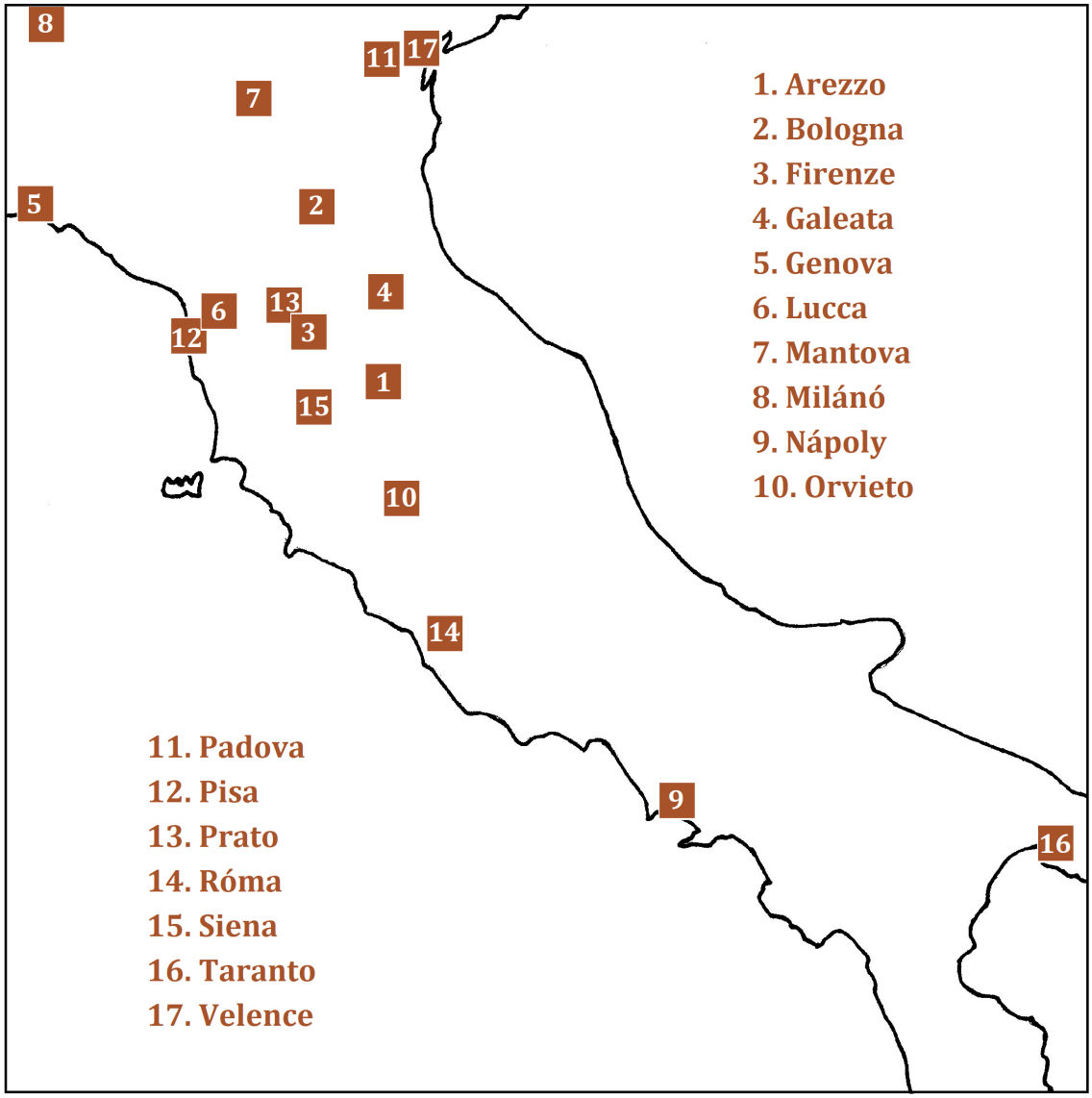

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2024.013

2. További helyszínek Toszkánában az állami levelek alapján

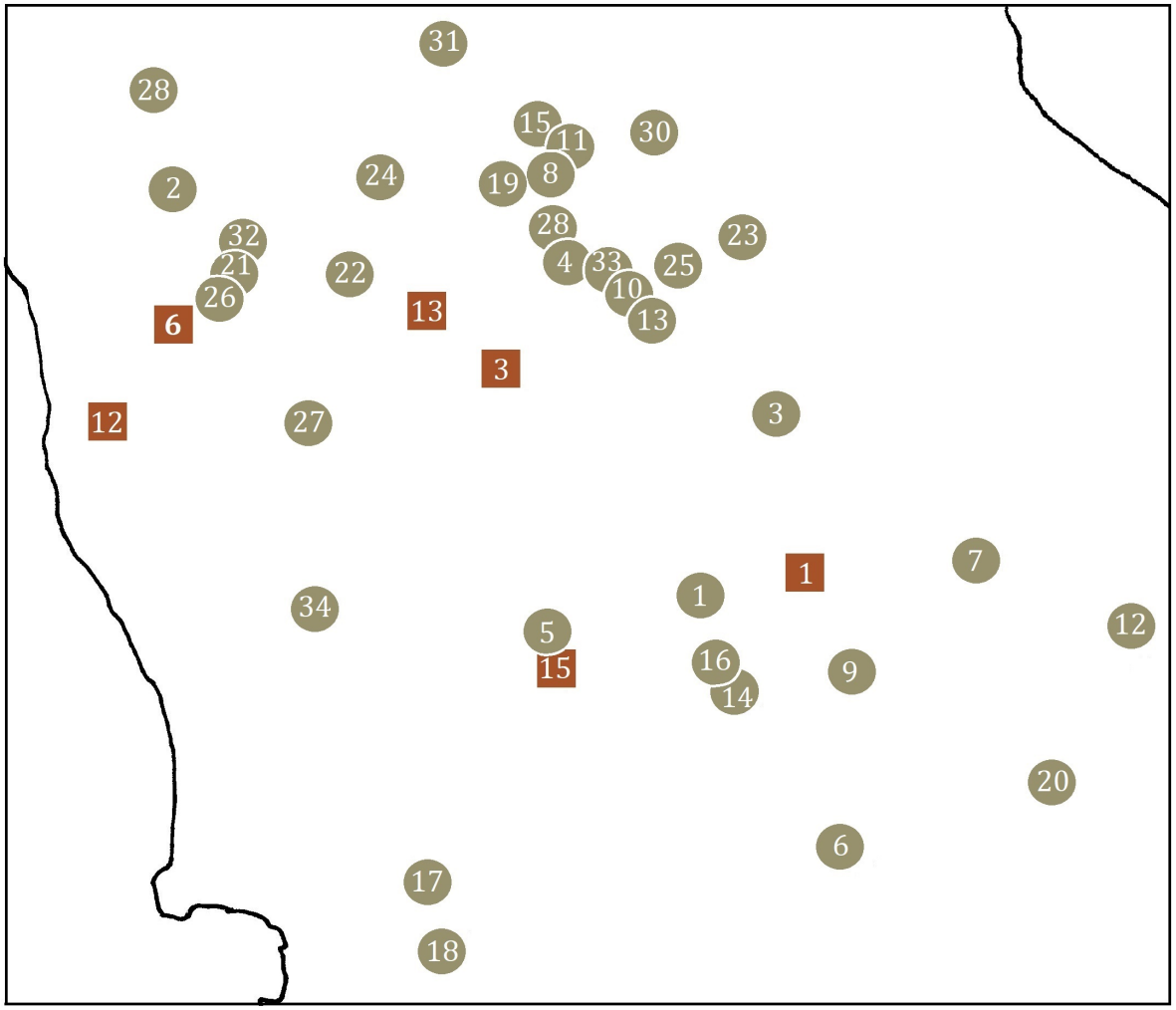

1 Badia Agnano
2 Barga
3 Bibbiena
4 Borgo San Lorenzo
5 Castagno
6 Chiusi
7 Città di Castello
8 Corniolo
9 Cortona
10 Dicomano
11 Firenzuola
12 Gubbio
13 Londa
14 Lucignano
15 Monte Beni
16 Monte San Savino
17 Montemassi
18 Montepescali
19 Monte Vivagni
20 Perugia
21 Pescia
22 Pistoia
23 Premilcuore
24 Sambuca
25 San Godenzo
26 San Martino in Colle
27 San Miniato
28 Scarperia
29 Selva Romanesca
30 Susinana
31 Valle del Reno
32 Valleriana
33 Vicchio
34 Volterra